B. HABİP kültür ve psikanaliz

cogito

BELLA HABİP

kültür ve psikanaliz

sinema, edebiyat ve güncelin psikanalizi

YAPI KREDİ YAYINLARI

KÜLTÜR VE PSİKANALİZ

SİNEMA, EDEBİYAT VE GÜNCELİN PSİKANALİZİ

Bella Habip Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra Fransa'da Grenoble Üniversitesi'nde Psikoloji lisansı ve Klinik Psikoloji yüksek lisansını tamamlamıştır. Eğitim psikanalisti ve süpervizörüdür. Paris Psikanaliz Cemiyeti (SPP) üyesi ve Uluslararası Psikanaliz Birliği (IPA) üyesidir.

İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma Geliştirme Derneği (Psike İstanbul) kurucu üyesi ve ilk başkanıdır. *Uluslararası Psikanaliz Dergisi*'nin (*The International Journal of Psychoanalysis*) Avrupa Yayın Kurulu'nun eski üyesi, aynı derginin Sel Yayınlarından yayımlanan *Yıllığı*'nın 2009-2013 yılları arasında Türkiye ilk editörü ve 2013 yılı itibariyle yayın kurulu üyesidir. *Psikanalizin İçinden* (YKY, 2007) ve *Kuram ile Klinik Buluşunca* (YKY, 2012) isimli iki kitabı vardır. İthaki Yayınları Psikanaliz Gündemi dizisinden yayımlanan *Bensizbiz* (2002, derleme), *Kadınlık, Yeniden* (2003, derleme) ve *Neden Psikanaliz?* (2003, R. Perron), *Çocukluk Çağının Sıcağında* (2010, Florence Guignard) adlı kitapların ve Melanie Klein'dan çevrilen *Sevgi, Suçluluk ve Onarım*'ın (2008, Kanat Yayınları) editörüdür. 1996 yılından beri *Cogito, Defter, Tarih ve Toplum, Doğu-Batı, İstanbul Art News Edebiyat* gibi dergilerde yayımlanmış makale ve söyleşileri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, *Psike İstanbul Psikanaliz Kitaplığı* dizisinden yayımlanan derleme kitaplarda sözlü bildirileri, *Cinsiyetli Olmak* (YKY, 2007), *Freud Konuşmaları* (YKY, 2008) ve *Narsisizm ve Yaratıcılık* (YKY, 2017) adlı derleme kitaplarda makaleleri yer almaktadır.

Bazı makaleleri yurtdışında yayımlanmıştır: "La situation de la Psychanalyse en Turquie" (*Bulettin de la SPP*, Paris, Kış 1996); "La Naissance de la Psychanalyse en Turquie" (*Bulletin d'information du 4ème Groupe*, S. 29, Paris, 2000); "La question des limites à l'intérieur de la cure: quelques reflexions sur le cadre comme lieu de la symbolisation" (*Ek ton ystéron* S. 6, Atina, 2001), "De la complétude à la Complémentarité: Une Construction des Liens" (*Revue Française de Psychanalyse*, LXXII, S. 5, 2008); "Erotic passion as a desperate cry aimed at the other: Nagisa Oshima's *In the realm of the senses*" (*The International Journal of Psychoanalysis*, C. 96, Haziran 2015); "Les dessous féminins de Monsieur A: Un exemple de fonctionnement onirique continu du moi inconscient" (*La revue Française de Psychanalyse*, LXXX, S. 5, 2016); "The Incestual in Xavier Dolan's cinematographic work", (*The International Journal of Psychoanalysis*, C. 99, S. 1, Mart 2018).

Bella Habip'in
YKY'deki kitapları

Psikanalizin İçinden (*2007*)
Kuram ile Klinik Buluşunca - Tekinsizlik, Sonradanlık, Rüya, Bağların Kurulması ve İlk Nesne İlişkileri (*2012*)
Kültür ve Psikanaliz - Sinema, Edebiyat ve Güncelin Psikanalizi (*2019*)

BELLA HABİP

Kültür ve Psikanaliz

Sinema, Edebiyat ve Güncelin Psikanalizi

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5321
Cogito - 241

Kültür ve Psikanaliz - Sinema, Edebiyat ve Güncelin Psikanalizi / Bella Habip

Kitap editörü: Şeyda Öztürk
Düzelti: Filiz Özkan

Kitap tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Akgül Yıldız

Baskı: Elma Basım Yayın İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7
Küçükçekmece / İstanbul
Tel: 0212 697 30 30
Sertifika No: 12058

1. baskı: İstanbul, Mart 2019
ISBN 978-975-08-4443-0

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Kültür mefhumu psikanalizin başlangıcından itibaren günümüz çağdaş psikanalizinin yaratıcılık üzerine yaptığı çalışmalara kadar daimi bir biçimde mevcuttur.

Başlangıçta Freud kültür üzerine düşüncelerini iki farklı bakış açısını gözeterek ele almıştır. Birinci bakış açısına göre Freud kültürü kitlelerin psikolojisi bağlamında incelemiş, insan topluluklarının işleyişini psikonevrozlar ve libido kuramı üzerinden açıklamıştır. Freud'a göre libido, yani aşk dürtüsü ve Oidipus karmaşasının kontrol altına alınıp medeniyetin hizmetine girmesi kültürün inşasının temelindedir. Kültür ve medeniyet bu bağlamda eşanlamlıdır. Oidipus karmaşası bireysel alanla kolektif, yani sosyal ve kültürel alanlar arasında hüküm sürmektedir. Medeniyetin inşası ensest ve öldürme içgüdülerinden vazgeçen insan toplulukları sayesinde gerçekleşecektir. *Totem ve Tabu* (1913) ile *Uygarlığın Huzursuzluğu* (1930) Freud'un insan topluluklarını psikanalitik kuramla incelediği en temel metinlerdendir.

Kültür'ün bir diğer anlamı da insan topluluklarının topluca ya da insanoğlunun tek başına zihinsel işleyişinin ifade ettiği ya da yansıttığı ürünlerin alanıdır. Sanat ve edebiyat bu kültürel alanı oluştururlar. Kültürel alanın ayrıca ters yönde de işlemesi, yani kültürün insanın bireysel ruhsal ve zihinsel işleyişi üzerindeki etkisi de kaçınılmazdır. Freud'un sanata ve sanatçıya dair kaleme aldığı metinler psikanalizin bilinçdışı, düşlem, cinsel dürtü vb kavramlarına gönderme yapar ve temelde sanatı ve yaratıcılığı cinsel dürtünün yüceltilmesi açısından ele alır.

Kültür deyince tabii Freud sonrası psikanalistlerden ve kendine özgü kuramıyla kültürü anne ile çocuk arasındaki ilk yaratıcı etkileşimlerin doğasına yerleştiren Winnicott'u ve onun ünlü "potansiyel alan" ya da "geçiş alanı" kavramlarını da belirtmeliyiz. Ünlü Britanyalı psikanaliste göre yaratıcılık sadece sanatçılara ve dâhilere mahsus değildir ve dürtünün yüceltilmesi, yani bireydeki daha

üstün zihinsel işleyişle ilgili olmaktan çok "varlığı iç gerçeklikte mi yoksa (paylaşılan) dış gerçeklikte mi olduğu sorgulanmayan" bir ara alanla, geçiş alanıyla ilgilidir. Daha sonra bu alana Winnicott, "dinlenme alanı" adını verecek ve yaratıcı olmakla kendilik duygusunu geliştirmek arasında bağlantı kuracaktır. "Hakiki kendilik" kendisini ifşa ettiği sürece yaratıcı bir yaşam, yaratıcı edimler söz konusudur ve yaratıcılık sadece sanat eserinin yaratıcılığına mahsus bir edim değildir. *Geçiş Nesneleri ve Geçiş Olguları* (1951), *Oyun ve Gerçeklik* (1971) başta olmak üzere bu mefhumlar yazarın tüm yapıtına yayılmıştır.

Kültür ve Psikanaliz başlıklı bu derlemede okuyucu 2012-2018 yılları arasında muhtelif vesilelerle (konferans, seminer notu, psikanalizi tanıtma etkinlikleri, makale yazımı vb) kaleme aldığım metinleri bulacaktır. Bu metinler psikanalizin sadece kliniğinden değil ama aynı zamanda sinema, edebiyat ve güncel gibi psikanalizin kültürle buluştuğu alandan da hareket ederek ortaya çıkmıştır.

Kültür ve Psikanaliz üç ayrı bölümden oluşmaktadır.

Sinema ve Psikanaliz adlı birinci bölümde yer alan üç makalede yedi film psikanalitik yöntemle çözümlenmiştir.

"Xavier Dolan Sinemasında Ensestsi" başlıklı birinci makale ünlü çağdaş yönetmen Xavier Dolan'ın beş ayrı filminden hareketle, tüm yapıtındaki "Ensestsi" mefhumu etrafında olacak ve bu vesileyle ünlü Fransız psikanalisti P.C. Racamier'nin de yapıtına başvurulacak.

"Öteki'ne Umutsuz Bir Sesleniş Olarak Tutkulu Aşk: Nagisa Oşima'nın *Ai no Corrida* filmi" başlıklı ikinci makale ünlü yönetmen Nagisa Oşima'nın Türkiye'de *Duyu İmparatorluğu* olarak anılan filmi üzerinedir. Tutkunun psikolojisinin ve film karakterlerinin tutkuya teslim oluşlarının metapsikolojisinin yanı sıra, makale aynı zamanda tutkunun yarattığı yoğun coşkusal durumun film sahnelerinin düzenlenişine olan yansımasını da ele almaktadır.

"Özgürlük, Direniş ve Psikanaliz: İnsan Doğası Üzerine. Nuri Bilge Ceylan'ın *Kış Uykusu*" başlıklı bir üçüncü makalede insan doğasının önemli bir veçhesine işaret edip kavramsallaştıran Winnicott'un "kendiliğindenlik" mefhumu ışığında ele alınıyor.

Edebiyat ve Psikanaliz adlı ikinci bölümde ise dört ayrı edebiyat eseri ele alınmıştır.

"Vah Bartleby! Vah İnsaniyet! Yara Almış İnsan ve Mekânlardan Beslenen Edebiyat: Birincil Narsisizmin Yapı Bozumu" başlıklı ilk makale Hermann Melville'in *Kâtip Bartleby* adlı kitabının birincil narsisizm ve öznelleşme kavramları etrafındadır. Yaşammetin (*biotexte*) örneği olarak karşımıza çıkan bu kısa romanın çözümlemesinde, yaşamın metin yoluyla yeniden inşa edilmesine bir örnek olarak psikanaliz çalışmasına olan benzerliği de vurgulanmaktadır.

"Dil Tuhaflaşınca: Orwell ve Wolfson" başlıklı ikinci makale ise öznenin yok oluşunu tuhaf bir dil yaratımı üzerinden ele alıyor. Orwell'in ünlü *yenikonuş*'u ile şizofren Wolfson'un yeni bir dil yaratma girişimleri bu psikotik dünyayı yeniden kurma çabaları olarak karşımıza çıkıyor. Burada da öznenin varolma biçimlerinden birine tanık oluyoruz. Bu makalede daha önceki makalede olduğu gibi, René Roussillon, D. W. Winnicott'un kuramlarına gönderme yapıldığı gibi, Jacques Lacan'ın dil ve dile gelme üzerine mefhumlarına da başvurulacaktır.

"Babayı Öldürmek mi, Babayı Yaratmak mı? Orhan Pamuk'un *Kırmızı Saçlı Kadın*'ı" başlıklı üçüncü makale ise, romanın merkezindeki Oidipus Karmaşası'nı çağdaş psikanalizin bakışı üzerinden ele alıyor. Baba sorunsalını öldürme/yaratma dinamikleriyle inceleyen bu denemede Freud'un ortaya attığı Oidipus Karmaşası'nın çağdaş yorumu öznelleşme ve narsisizm sorunsalıyla beraber incelenecektir.

"Edebiyat ve Kliniği Buluşturan Louis Wolfson'un Yapıtında Anneyi Simgeleştirme ve Özne Olma Deneyimi" başlıklı dördüncü makalede ünlü şizofren yazar Louis Wolfson'un iki yapıtı (*Şizofren ve Diller* ve *Müzisyen Annem Habis Bir Hastalıktan Vefat Etti*) mercek altına alınacak ve yazarın öznelleşme sürecinde paranoid-şizoid konumdan depresif konuma geçişi incelenecektir. Melanie Klein'ın kuramının ön planda olduğu bu metinde okuyucu annenin simgeleşmesindeki yas sürecinin klinik bir tezahürüne tanık olacaktır.

Güncelin Psikanalizi adlı üçüncü bölüm psikanalizin güncel ve sosyal alanla buluşmasıyla ortaya çıkan metinleri içermektedir.

"Freud Yapıtı Güncel Travmalara Yönelik Bize Ne Öneriyor?" başlıklı üçüncü bölümün ilk makalesi "güncel" mefhumunun hem

Freud yapıtında hem de çağdaş psikanalizin kuram ve kliniğinde izdüşümlerini ele almaktadır. Simgeleşmemiş, ruhsallığa kayıt edilmemiş yani işlenmemiş bir ruhsal alanla karşı karşıya bırakan güncel travmalar ruhsallığımızın işleyişini ve halihazırdaki kuramı ve pratiği yeniden düşünmeye davet etmektedir.

"Şiddet İçeren Devlet Politikalarına Karşı Psikanalistlerin Duruşu Nasıl Olmalıdır? Hannah Segal Örneği" başlıklı ikinci makalede ünlü Britanyalı psikanalist Hanna Segal'in devletlerin şiddet politikalarının pratiğini ve dilini psikanalitik yöntemle ele aldığı makaleler incelenmektedir. Bu ünlü psikanalistin nükleer karşıtı bir grup kurarak psikanaliz camiası içindeki etkinliği de vurgulanmaktadır.

"İdeoloji, İnkâr ve Tahrip Olmuş Ara Alanların Üçgeninde Kadınlık ve Annelik" başlıklı makale de, bir söyleşi çerçevesinde, feminist kavrayış ile psikanalizi buluşturarak, günümüzün muhafazakâr coğrafyasında kadınlık ve anneliğin akıbetlerini psikanalitik bir yolla çözümlemeyi hedefliyor.

"Oidipus, Psikanaliz ve Türkiye'de Psikanaliz" başlıklı kısa bildiride Oidipus karmaşasının kültürel coğrafyamızda aldığı biçimi ele alınmakta ve psikanalizin iletimi üzerine yaşanan zorlukların altı çizilmektedir.

"Huzursuzluktan Kıyamete Doğru. Çağımızın 'Akıllı' Nesneleri ve Tehlike Altındaki Düşünme Yeteneğimiz" başlıklı makale yine güncelin etrafında olup Freud ve Bion'un kuramlarına gönderme yaparak akıllı diye tabir edilen nesnelerin düşünme yeteneğimiz üzerindeki yıkıcı tehdidi ele alınmaktadır.

"Ruhsallıktaki Çift Zamansallık Mefhumu İle Uykusuz Çağımızdaki Zamansızlığa Psikanalitik Bir Bakış" adlı makalede yine aynı doğrultuda çağımızın sorunlu ruhsal ve zihinsel süreçlerinden birine el atmakta ve çift zamansallık mefhumu ile Freud'un cinsellik kuramı üzerinden daimi faaliyet halinde olan akıllı nesnelerin uykusuz çağımızı nasıl biçimlendirdiği ele alınacaktır.

"Çağdaş Sanat Estetiğine Psikanalitik Bir Bakış" başlıklı makale güncelin sanat veçhesine gönderme yapmakta ve çağdaş sanat üzerine tespitlerini ileri süren İsviçreli psikanalist Adela Abella'nın makalesini değerlendirmektedir.

"Winnicott'un *Yaratıcı Dürtü*'sü" başlıklı makale kültürün ilk tohumlarını anne-bebek ikilisinde tespit eden Winnicott'un, hakiki

kendiliğin ortaya çıkmasını sağlayan ve "yaşamın yaşanmaya değer olduğu" hissini veren yaratıcılığı ele alıyor. Ünlü ressam Selma Gürbüz'ün yaratım sürecinde deneyimlediği huzur duygusu ile Winnicott'un "Yaratıcı Dürtü"sünün ortaya çıkması arasındaki ilişki irdeleniyor.

"Psikanaliz Kuramları İçinde Benlik Kavramının Serüveni" başlıklı makale Freud yapıtındaki benliği mercek altına alıp, Freud sonrası benlik kavrayışlarına yer verecektir. Freud'un düşüncesinin bazen nasıl çarpıtıldığını göstermek de makalenin hedeflerinden biri olacaktır.

"Toplulukların Ruhsal Yaşamı: Anzieu ve Bion" adlı makale de topluluksal ruhsal yaşantıların kuramsal çerçevesini ele almakta ve psikiyatri kurumlarındaki topluluk kökenli sorunlar üzerine düşünmeye davet etmektedir.

"Bir Ayrılamama Patolojisi: Ensest ve Ensestsi. P. C. Racamier'nin Yapıtı Üzerine" başlıklı makalede yine bir ayağı toplumsal olan ve ayrılamama, bireyleşememe sorunsalına el atan ünlü Fransız psikanalisti Paul Claude Racamier'nin yapıtını ve onun ensest ve ensestsi kavramlarını irdelemektedir.

"Bay A.'nın Kadın İç Çamaşırları: Bilinçdışı Benliğin Rüyalarda Süregen İşleyişine Bir Örnek" başlıklı makalede ise çağdaş psikanalizin işleyişine klinik bir örnek olarak bilinçdışı benliğin rüyalarla olan ilişkisi ele alınacaktır. Tıpkı rüya çalışması gibi kültürün de çalışmasından söz edilebilir ve bu çalışma insan topluluklarının hem bireysel hem de sosyal olarak gelişimine ve evrimine ivme kazandırır.

"Suç ve Suçluluk Üzerine Psikanalizde Kriminolojiye Dair Kurucu Metinler" başlıklı makalede ise psikanalizde kriminolojiye dair kurucu metinlerin bir sentezini ele alarak suç psikolojisinden kriminal bir psikanalize kadar giden yolu kuramsal ve klinik aşamalarıyla irdeleyecektir. S. Freud, M. Klein, D. W. Winnicott, C. Balier'nin suç ve suçluluk üzerine kaleme aldıkları metinler mercek altına alınacaktır.

Kültürün sinema, edebiyat, topluluklar ve güncel gibi farklı veçhelerinden hareket ederek psikanalizin Bilinçdışı, Libido, Narsisizm, Kendilik, Oidipus Karmaşası, Ensest ve Ensestsi gibi temel kavram-

larını çalıştırmak ve kültür ile bilinçdışının karmaşık ilişkilerini ortaya çıkarmak da bu kitaptaki 20 makalenin hedefi olacaktır.

Sinema , Edebiyat ve Güncelin Psikanalizi başlıklı bu çalışmamın ortaya çıkmasına vesile olan herkese, başta seminer, sempozyum, çeviri ve makale yazımı gibi etkinliklerde aktif rol alan Psike İstanbul (İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Derneği) üye ve aday üyelerine, özellikle de ikinci bir okuma desteği veren dernek yayın kuruluna ve titiz düzeltileriyle Aslı Kuruoğlu Çepik'e en içten teşekkürlerimle.

BÖLÜM I

SİNEMA VE PSİKANALİZ

XAVIER DOLAN SİNEMASINDA *ENSESTSİ*[1]

"Ensestsi" kavramı Paul Claude Racamier tarafından 1980-90 yılları arasında açıklığa kavuşturulmuştur. Kavram görece yenidir ve yazarın narsisist sapkınlık teması üzerine kaleme aldığı bir makalesi ilk kez 2014 yılında *The International Journal of Psychoanalysis*'te yayımlanmıştır. "Ensestsi", Racamier'nin kavramlaştırmasında önemli bir yer tutar. Yazar psikozların alanından ve Oidipus ile kurulan bağlardan hareket ederek bireysel, ailesel hatta toplumsal yaşama mahsus ruhsal bir biçim tarif etmiştir. Bu ruhsal biçim ensest gerçekleşmemiş olsa da ensestin izini taşır. Bu, birincil nesneyle kurulan ilişkinin mütemadiyen yeniden kurulduğu ve yeniden inşa edildiği, düşlemlenmemiş, simgeleşmemiş bir ensest biçimidir. Yazara göre her ensestsi ilişkinin arkasında ihraç edilmiş ve işlenmemiş bir yas yatar. Bu ilişki Oidipus'a ulaşmayı engelleyici özelliklere sahip bir dizi ruhsal görüngüyü kapsar: Yasın reddedilmesi ve zamanın durması, eylemselliğe düşkünlük, konuşulmayanın yaygınlığı, insan ve nesiller arasında karmaşa, amacına ulaşmayan ve bitmez tükenmez narsisist baştan çıkarıcılık.

Xavier Dolan sinemasında sergilenen anne ile erkek çocuk arasındaki ilişki tipi, ensestsi ilişkinin klinik biçimine çok iyi bir örnektir. Her iki tarafa da zarar veren, muğlaklık, şiddet ve tutku içeren bu ilişki yönetmenin her filminde mevcuttur. Tarafların aralarındaki bitmez tükenmez uyuşmazlık ve buna karşılık boşa giden karşılıklı bir denge kurma çabaları bu ilişkinin özelliğidir. Racamier'ye göre karşılıklı denge, anne ve bebeğin doğum sonrasındaki ayrılığın kaygı verici yaşantısına karşı tesis edilmektedir. Anne ve bebeğinin doğal birlik arayışı yazar tarafından "narsisist baştan çıkarıcılık" terimi altında kavramlaştırılmıştır; söz konusu narsisist baştan çıkarıcılık başlangıçta gereklidir ama belirli bir zamandan sonra da devam ederse hem bebeğin hem de annenin

---

1 Bu makale Şubat 2018 tarihinde "The Incestual in Xavier Dolan's Cinematographic Works" başlığıyla *The International Journal of Psychoanalysis*'te yayımlanmıştır.

ruhsal gelişimine bir dizi engel teşkil edecektir. Ruhsal gelişimin örgütleyicisi olan Oidipus engellenecek, "Oidipus Berisi" (*Antoedipe*) çatışması, yani köklerin çatışması işler duruma sokulamayacaktır. Yazara göre, "Oidipus Berisi" Oidipus'un karşıtı değildir, hatta Oidipus öncesi de değildir. "Oidipus Berisi"ni düzenleyen çatışma birincil anne ve narsisist birleşme güçleri ile ayrılığı ve özerkliği düzenleyen güçler[2] arasında gerçekleşirken, Oidipus çatışması çocuğun iki ebeveynine karşı genital cinsellik düzleminde gerçekleşmektedir. Oidipus'taki çatışmada çocuk iki ebeveyninin karşısında yer alır ve çatışma üç kişi arasında gerçekleşir; "Oidipus Ötesi"ndeki çatışmada ise anne ve çocuk sahne önündedir. Bu kavramlaştırmada söz konusu olan iki kişidir ama bu sayı, uç durumlarda, annenin yabancılaştırıcı arzusunun çocuğunkine hiç yer bırakmadığı zaman Bir'e de indirgenebilir. Oidipus'ta çocuğun içsel ve nesilsel çatışmaları ön plandayken, "Oidipus Ötesi"nde "genitör babanın ikonası ve üstelik de önceki nesillerin emanetçisi"[3] olan Anne, *Kökler* çatışmasının aşılmasında başat bir önem taşıyacaktır. Anne ve çocuk için söz konusu olan, ama özellikle de Anne için söz konusu olan, *kökensel yas*'ın eşiğini aşabilmektir. Oidipus çatışmasında ortadaki koz cinsel kimlik etrafında iken, Oidipus Ötesi'nde ortadaki koz bireysel kimlik, köklere dayanan bir kimliktir. Ruhsal yaşam, birbirini tamamlayan bu iki karmaşık çatışmanın uyumu üzerinde kurulur. Bu iki tür çatışmanın aşılmaması ensestsiye kapı açar ki bu da yazara göre *ahlaki ensest*'tir.[4]

Bu çalışma genç yönetmen Xavier Dolan'ın yapıtını ensestsi üzerinden çözümlemeyi hedeflemektedir. Ensestsi ilişki, merkezdeki karakter "anne"den hareket eder ve anne-erkek çocuk çiftine kadar, hatta yakın çevreye kadar, ensestsi bir *iklim* yaratana kadar uzanır. Racamier'ye göre bu iklim içinde "ensest yoktur ama ensestin rüzgârı eser".[5] Bu tespiti doğrulayan *Tom Çiftlikte* ve *Mommy* adlı filmlerin yanı sıra, bu yaşantının işaretlerini veren *Annemi Öldürdüm, Hayali Aşklar* ve *Daima Laurence* adlı filmler de bu yazıda derinlemesine ele alınacaktır.

---

2 Racamier, P.C., *Le génie des origines*, Paris: Editions Payot, 1992, s. 119-156.
3 Racamier, P.C., *L'inceste et l'Incestuel*, Paris:Les Editions du Collège, 1995, s. 44.
4 *Age*, s. 72.
5 *Age*, s. 13.

Annemi Öldürdüm / J'ai tué ma mère'de[6] film Guy de Maupassant'ın anneyle kurulan bağa işaret eden bir cümlesiyle başlar: "Bir anne neredeyse farkında olmadan sevilir ve bu aşkın tüm derinliğinin bilincine ancak son ayrılık zamanında varılır." Bu cümle bizi yas yüzünden sorunsallaşan anne ile kurulan ilişkinin güzergâhına yerleştirir. Burada söz konusu olan, kayıp nesnesini ziyaret eden ve yas sürecini başlatan yazarın depresif konumudur. Oysa filmde tutulamayan bir yas vardır, bu yas tutulmalı ve inşa edilmelidir. Filmde genç ergen Hubert ile annesi arasında şiddet içeren bir ilişki vardır. Hubert düşlemlerinde olduğu kadar ve bir şekilde gerçek hayatta da annesinin ölümünü görmek istemektedir. Lisede bir ders esnasında ebeveynlerin mesleği konusunda sorulan soruya Hubert annesinin vefat etmiş olduğunu söyler. Film böylece karşılıklı değersizleştirmeler merkezindeki bu ilişki etrafında cereyan eder. Hubert annesi Chantal'a hiçbir işe yaramadığını söylemekte, unutkanlıklarına, söz verdiği şeylerden caymasına atıfta bulunarak Alzheimer'dan mustarip olduğunu ileri sürmektedir. Chantal ise Hubert'in kırıcı sözlerine atfen babasına benzediğini söylemektedir. Otoritesini tesis etmekte zorlanan Chantal sık sık hoşnutsuz olan Hubert'i babasına yollamakla tehdit eder. Film iki farklı planda cereyan eder. Birinci plan olgusaldır: 16 yaşında, tek ebeveynle yaşayan kriz içindeki eşcinsel bir ergenin nefret içeren bakışını dışarıdan izlemeye davet eden bir anlatıdır. Anne kötü zevkleri olan yüzeysel bir kadındır. Aralarındaki alışverişin tonu şiddet içermektedir. İkinci plan ise ruhsaldır ve bir video kamerası önünde nefretini konuşan ve kendi kendini çözümleyen genç adamın kendi üzerine yoğunlaşmasını temsil eder. Bu özdüşünümlü ikinci plan siyah beyazdır: Sanki ergenin depresif durumunu ve ısrarla inkâr ettiği bağımlılığını hatırlatan annesine karşı nefretine bir çare bulamamasını yansıtmaktadır. "Belki de bir anneye sahip olmamak üzere yaratılmışımdır" derken sanki nesilsel art ardalığı inkâr etmektedir. Ama başka bir anda daha aklı başındadır ve annesine kötülük yapacak bir kişiyi öldürebileceğini kendi kendine söylemekte, bu yolla annesine karşı beslediği tutkulu aşkı itiraf etmektedir. Ama paradoksal bir biçimde şöyle de diyebilmektedir: "Ondan daha

6 Dolan, X., Mifililms, *Annemi Öldürdüm / J'ai Tué Ma Mere*, [Film], Kanada, 2009.

çok sevdiğim belki yüz kişi tanıyorum." Bu açmazdan kurtulamamaktadır. Buna paralel olarak, annenin iş hayatı ve birkaç kadın arkadaşı arasında cereyan eden tekdüze bir yaşam sürdürdüğüne şahit oluruz; sanki tüm yaşamı oğluyla ilgili endişelerle doludur. Erkek arkadaşı yoktur ve Hubert bunu onun yüzüne vurur: "Nasıl oluyor da on yıldır hiçbir sevgilin olmadı?" derken dolaylı olarak "problemli" olan kişinin annesi olduğunu ima ediyordur. Daha sonra, anne ile Hubert'in gittiği yatılı okulun müdürü arasında geçen şiddetli bir tartışma yüzünden Hubert okuldan kaçar ve biz bir şey daha öğreniriz. Annenin kendi annesi manik depresiftir ve hayatının yarısını psikiyatrik hastanelerde geçirmiştir.

Ensestsi teması bu filmde henüz ön planda değildir ama ölçülü[7] bir biçimde, özellikle de bağlar üzerinden mevcuttur. P.C. Racamier'ye göre[8] anne ile çocuk arasındaki libido nitelikli bağ, tarafların her ikisini arzuyla değil, zorlayıcılıkla birbirine sımsıkı kenetleyen "dikiş"li[9] bir ilişki ile ikame edilmiştir. Anne eski kocasından destek alamamakta, ortak sorumlulukları tek başına bir ebeveyn olarak karşılamakta ve bu durumdan bunalmış intibaını vermektedir. Anne o kadar bunalmıştır ki, örneğin oğluna bir hafta sonunu bir kadın arkadaşının evinde geçirmeyi önerdiğinde bunu bir mecburiyet olarak sunar: Arkadaşı Hubert için bir rosto hazırlamıştır, dolayısıyla daveti geri çevirmek uygun olmayacaktır. Suçlayıcılık ve ahlaki şantaj bu şeytani çiftin ruhsal yaşamını bunaltan kenetleyici ilişkinin olağan yöntemlerindendir.

Ensestsi teması sanat öğretmeni Julie Cloutier ile Hubert arasındaki şefkat ilişkisinde de ölçülü bir biçimde belirir. Okuldan kaçtığı bir sırada Hubert onun evine sığınır ve aralarında özel sohbetlerle örülü bir dostluk ilişkisi doğar. Zaten filmdeki en insani ve libido içeren bağdır bu. Mamafih bu ilişki, tahmin edebileceğimiz gibi, okuldaki eğitim yasasıyla çelişmektedir. Öğretmen bunun altını

---

7 Yönetmenin ilk filmlerindeki ensestsinin ölçülü bir biçimde tezahürünün altı çizilmeli: Bu ölçülülük derinlemesine işlenmeyi ve dönüştürülmeyi bekleyen ruhsal bir oluşumun temsili olabilir mi? Kanımca bu dönüşüm yönetmenin daha sonraki yaratıcı gelişimindeki daha derinlemesine çalışmasıyla, özellikle *Tom Çiftlikte* ve *Mommy* adlı filmlerinde gerçekleşecektir.

8 Racamier, *age.*

9 Yazar bu sımsıkı, kenetleyici bağdan söz ederken, cerrahi dikiş anlamına da gelen "ligature" sözcüğünü kullanır.

çizmekte gecikmez ve Hubert'e onun kaotik yaşamında mevcut olmayan üçüncüyü ve yasayı hatırlatarak aralarındaki öğrenci-öğretmen ilişkisinin altını çizer. Oğlunun gözünde Yasa'yı temsil etmekle mükellef olan Hubert'in babası ise öfkeli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır ve gerçek bir güçten yoksundur. "Senin kapsanmaya ihtiyacın var" der oğluna ve kendi ebeveynsel otoritesini Katolik bir kuruma devreder, ergenlik krizi içinde, ensestsi dikişi gevşetmeye çalışan oğlunun yardım çığlığını görmezden gelir ve kişisel olarak bu meseleyle yüzleşmez. Ebeveynlerinin yoğun yansıtma ve suçlamalarına maruz kalan Hubert bu boşanmış çiftin birbirine havale ettiği yakar topu temsil etmektedir sanki. İntihar düşüncesi siyah-beyaz olarak gündeme gelmekte ama yeniden doğuş düşüncesi de buna eşlik etmektedir. Ebeveynlerin ortak sorumluluklarını keskin bir biçimde inkâr etmeleri ve çocuk için Oidipus'a kapı açacak onun gerçek ve ruhsal ihtiyaçlarına uygun bir yaşam çerçevesini oluşturmamaları ensestsi bir iklimin varlığına işaret eder. Karşımızdaki bu üç kişi birbirine Oidipus şemasıyla bağlanmamıştır, aksine Oidipus'un berisinden gelen bir hareketle birbirlerine kenetlenmişlerdir. Bu hareketi Racamier "Oidipus Berisi" olarak niteler: Dolan'ın filmlerinde bu hareket vurgulanmaktadır.

Filmde düşlemsel bir sahne bu "Oidipus Berisi"ndeki hareketi, anneyle olan narsisist birleşmeyi hedefleyen hareketi betimleyecektir. Bu hareket Oidipus'taki ayrılığı ve özerkleşmeyi hedefleyen hareketin tam tersinedir. Anne gelin elbisesi içindedir, Hubert de damatlıklarını giymiş, birlikte ormanda koşmaktadırlar. Bu koşmadaki göze çarpan şey annenin sanki oğlundan kaçarcasına önde koşmasıdır. Zaman zaman oğul onu yakalar ve elinden tutar. Eller kısa bir süre için buluşur, daha sonra tekrar ayrılırlar. Winnicott bu sahnede, küçük adamın "spontane hareket"inin[10] ifadesini ve kendini gerçekleştirmesi için bu hareketinin değerini anlayan bir Öteki ile gerçek karşılaşmasını görürdü muhtemelen. Ayrılma ve kavuşma hareketleri birincil bağın oluşmasını temsil ederken, bu bağın oluşması için öznenin nesne üzerindeki hâkimiyet arayışı

10 Winnicot, D.W., "Distorsion du moi en fonction du vrai et du faux self" ["Ego Distortions in Terms of True and False Self"], *Processus de maturation chez l'enfant"*, Paris: Editions Payot, 1970, s. 54.

da vurgulanmaktadır. René Roussillon'a göre ise nesnenin orada olması ve yoğrulabilir olması önemlidir. Filmde, "yeterince iyi bir anne" ile simgeleştirmeye[11] yol açan ilk dönemlerdeki bu alışveriş bizim genç Hubert'imizde eksik kalmıştır sanki. Bu düşlemsel evlilik sahnesiyle betimlenen gerçekleşmiş ensest karşısında durup düşünmeliyiz: Burada mutlu bir evlilik söz konusu değildir. Söz konusu olan daha çok anne ile oğul arasındaki karşılıklı çatışmaların yansımasıdır.

Hayali Aşklar / Les Amours Imaginaires[12] sahte bir aşk üçgeni hikâyesini anlatmaktadır. Francis ve Marie adlı iki genç arkadaş Nicolas adında sarışın, güzel, esprili ve kültürlü bir gence âşık olur. Her ikisi de Nicolas'nın kime doğru meylettiğini anlayamamaktadır; bu da filmin sürükleyici temasıdır. Mamafih anne-oğul ilişkisi bu filmde de mevcuttur, her ne kadar bir önceki filme nazaran ensestsi daha az belirgin olsa da, Nicolas'nın boşanmış annesi Désirée ile Nicolas'nın arkadaşı Francis arasında cereyan eden diyalog bizi yine bu konuya geri götürür. Baştan çıkarıcı Désirée oğlunun düzenlediği partilere tüm doğallığıyla katılmakta ve Francis'e yine aynı ayartıcı üslubuyla oğlunun oturduğu daireden söz etmektedir. Bu daire küçük bir saraydır ve kirasını eski kocası ödemektedir. Laf arasında Désirée eski kocasının arkasından aşağılayıcı sözler sarf eder: "Kendisini herkesten üstün görüyor." Arkadaşının annesiyle ilk defa karşılaşan Francis biraz afallar. Konuyu değiştirir ve Désirée'ye bluzunun "güzel" olduğunu söyler. Désirée bu fırsatı hemen değerlendirir ve gençliğindeki sahne yaşamından, Nicolas ile beraber nasıl turnelere çıktıklarından söz etmeye başlar. Tabii yine eski kocasının arkasından konuşmayı ihmal etmez: Kocası bunları, yani giyim kuşamını, yaşam biçimini ve konuşup ettiklerini kastederek, "ahlaksızca" bulurmuş. Çocuğun velayetini onun elinden almışmış. "Babalar her şeyin daha iyisini bilir ya, değil mi?" der acı acı değersizleştirici bir üslupla. Ensestsinin bir paradigması olarak babanın değersizleştirilmesi tıpkı *Annemi Öldürdüm*'de olduğu gibi yeniden yüzeye çıkar. Francis'in tedirginliği artar; anne de

11 http://reneroussillon.wordpress.com/symbolisation/symbolisation-primaire-et-secondaire

12 Dolan, X., Alliance Atlantis, *Hayali Aşklar / Les Amours Imaginaires*, [Film], Kanada, 2010.

Francis'in oğlunun arkadaşı olduğunu unutarak sanki kendi yaşıtı biriyle konuşur gibi sohbete devam eder ve nesillerin düzenini ezer geçer. Kendi neslini inkâr ettiği kadar uyarıcı ve aşırı cinselliğini de inkâr etmektedir. Zaman, ensestsi paradigmaya özgü bir biçimde durmuş gibidir.

Xavier Dolan'ın üçüncü filmi *Daima Laurence / Laurence Anyways,*[13] yakınlarına kendini ifşa eden 35 yaşındaki bir adamın hikâyesini anlatır. Anlattığı şeyi uzun zamandır kendi içinden bilmektedir: Gerçekte o bir kadındır, kadın gibi hissetmektedir, yaşamını kadın olarak devam ettirmek, kendi deyimiyle "yaşamın yokuşundan aşağı kadın olarak inmek" istemektedir. Erkek kimliğiyle ölmekte olduğunu hissetmektedir. Kadın olmak sanki ikinci bir hayat gibidir ve doğumundan beri sürdürdüğü bir yalanın sona ermesi anlamına gelecektir. *Daima Laurence* transseksüalizm üzerine ya da cinsel kimlik üzerine ya da kim olduğuna dair özgürce seçim yapma üzerine bir film değildir. Öncelikle, Laurence ile Fred adında genç bir kadın arasındaki şaşırtıcı bir aşk hikâyesidir. Bu çift evlidir ve birbirini aşk ve dostlukla sevmektedir. Bu aşk hikâyesinin üzerinden Dolan bizi her zamanki gibi anne ile sorunlu aşk ilişkisiyle ve yeniden kurularak inşa edilmesi gereken ilk bağ sorunsalıyla karşı karşıya getirir.

Ensestsi bu filmde, diğer iki filmde olduğu gibi arka planda, anne ile olan ilk ilişkinin bir özelliğinde kendini gösterir; burada söz konusu olan evli çiftin sıra dışı aşk ilişkisidir: Laurence cinsiyet değiştirmek istemekte ama karısı Fred'i hem cinsel olarak arzulamakta hem de arkadaş olarak sevmektedir. Fred bu duruma artık tahammül edememektedir. Laurence bu ikircikli talebinde Fred ile olan tarihini, erkek olarak geçirdiği tarihini ve erkek cinselliğini yok saymakta ama yine de ondan ayrılmak istememektedir. Göze çarpan şey, Laurence'ın her şeyi bir arada istemesi, yani hem yeni bir cinsel kimlik edinmek hem de karısıyla ortak yaşamını sürdürmek istemesi değil, bu karmaşık duruma karşı inkârcı tutumudur. Bu inkâr Fred'de derin bir depresyona yol açarken, Laurence kendisine tek bir hedef belirlemiştir: Erkek cinsiyetine son vermek ve nihayet bir kadın olarak –ki o hep bir kadındı– yaşamak.

---

13 Dolan, X., Lyla Film, *Her zaman Laurence / Laurence Anyways,* [Film], Kanada, 2012.

Filmin merkezindeki bu sorunlu evlilik bağının arkasında, farklı yerlerde kendini gösteren bir bağ daha vardır. Laurence'taki inkârın kaynağına buradan ulaşırız: Anne. Anne öylesine soğuk ve işlemci bir zihniyete sahiptir ki Laurence kendi cinsel kimliğini ona itiraf ederken bile ev işlerinden söz açar: Televizyonun yerinin değiştirilmesi, çatının tamir edilmesi vb. Anne bu itiraf karşısında tedirgin olmuştur ama onu en çok huzursuz eden şey kocasıdır ve ondan bu durumu gizlemektedir. Baba daha ziyade mesafeli ve ürkütücü bir kişidir. Ayrıca bu evin içinde bir yas havası, bir soğukluk hâkimdir; o kadar ki bu ailenin geçmişi konusunda pek hoş olmayan şeyler aklımıza gelebilir. Bir çocuk mu ölmüştür? Bir intihar mı vuku bulmuştur? Bir cinayet mi işlenmiştir? Her halükârda, hâlâ geçmemiş olan bir geçmişin karşısındayız gibidir. Laurence ve ebeveynleri bize bu geçmişi askıya alınmış bir zamansallıkta yaşatırlar. Bu ailenin içinde bir huzursuzluk, yaşamsal olmayan bir şey hissederiz.

Kadın olmayı eyleme geçirmesiyle, Laurence bize bir zamanlar kadın olduğu, kadın olarak kendini tanımladığı, dolayısıyla kadın olarak tanımlandığını varsayabileceğimiz, askıya alınmış bir zamanı hatırlatır. Bu zaman muhakkak ki çok uzaklarda kalmış bir zamandır ama arzunun şiddetinden ötürü şimdi gerçekleşmiştir. Winnicott'un meşhur deyişini burada hatırlatalım: "Küçük bir kızı dinlemekteyim. Sizin bir erkek olduğunuzu tabii ki biliyorum, ama ben küçük bir kızı dinliyorum ve küçük bir kızla konuşuyorum."[14] Winnicott'un gönderme yaptığı, kişiliğin *kendiliği* oluşturan, *hakiki kendiliği* oluşturan kaynağını annenin saf kadınsılığından alan, derinlemesine bölünmüş kısmı idi. Kendiliğin oluşumunda çevrenin yapısının (anne) önemini vurgulayan Winnicott'un ünlü vakasında geçen diyaloğu buraya da aktarıyoruz:

Hasta: "Bu kızdan birisine söz etsem beni deli zanneder."

Winnicott: "Söz konusu olan, bu kızdan söz eden kişinin siz olduğunuz değil; o kızı gören ve bir kızın konuşmakta olduğunu iddia eden benim; halbuki gerçeklikte divanıma bir erkek uzanmış durumda. Deli olan birisi varsa o benim."

---

14 Winnicott, D.W., "La Créativité et ses origines", Clivage des éléments masculins et féminins chez l'homme et chez la femme, *Jeu et Réalité*, Gallimard, 1975, s. 91-119.

Ve hasta şimdi deli bir çevrenin içinde sağlıklı kalmış biri gibi hissettiğini söyler.

Winnicott ve hastası artık hayatta olmayan annenin, hastayı bir erkek çocuk olarak düşünmeden önce onu bir kız bebek olarak gördüğüne dair bir sonuca varmışlardı. Bir başka deyişle, bu adam annenin düşüncesine uyum sağlamış, yani onun gibi bebeğin kız olduğunu, olması gerektiğini düşünmüştü. Ayrıca Winnicott bu hastanın ikinci çocuk olduğunun, ilk çocuğun erkek olduğunun da altını çizer.

Böylece kaynağını annenin erkek yerine bir kız çocuğuna sahip olduğu yönündeki düşlemsel arzusundan alan karşılıklı bir inkârla karşı karşıyayız. Oğul bu arzuyu, ancak kişilik bölünmesiyle sahiplenir.

Laurence'taki bu kişilik bölünmesi filmde çok incelikli bir şekilde temsil edilmiştir. Ruhsal derinliği yakından ele alınmış, sosyal görünümü de bu bölünmeyi ustalıkla göstermeyi başarmıştır. Filmin sonunda Laurence'ın bir kadın olmak için gereken tüm ameliyatları ve hormon tedavilerini gerçekleştirmesinden sonra şu diyalog dikkatimizi çeker:

Laurence: "Hep evinde oturan bir kişi olduğuna dair bir hissim vardı. Seni hiçbir zaman annem olarak hissetmedim..."

Anne: "Senin benim oğlum olduğuna dair bir hissim hiçbir zaman olmadı. Mamafih hep bir kızım olduğu duygusu içindeydim." Bu diyalog bize anne-oğul arasındaki bağın karşılıklı inkârını, başlangıçlarının inkârını, yasını tutmamak için inkâr edilen kökleri açık bir şekilde göstermiyor mu? Her halükârda bu inkâr, gençliğinde oğluna karşı sabır ve ilgiden yoksun olduğunu, oğlu okuldayken ona telefon edip nasıl olduğunu sorduğunda tahammülsüzlük gösterdiğini itiraf eden anneden kaynaklanmaktadır. Bu kısa öykü üzerinden annenin depresyonunu ve bu konuda kaygılanan oğluna karşı hissizleşmesini görüyoruz. Gördüğümüz şey, anne-oğul arasındaki bağın bir yandan da mütemadiyen inşa edilmek zorunda olmasıdır, zira bu bağın daimi inkârı onu yok etmektedir. Bu karşılıklı inkâr biraz önce aktarılan diyalogla ortadan kalkmış gibidir; ama ne pahasına olmuştur bu inkârın ortadan kalkması? Oğlunun biyolojik cinsiyetinin değişmesiyle sahnelenen annenin arzusu bize ensestsinin rüzgârını üflemekte değil midir?

Ensestsi Dolan'ın sinemasında değişmez bir tema olarak kalacak ve daha sonraki filmlerinde daha da önem kazanacaktır.

Tom Çiftlikte / Tom à la Ferme[15] Montreal kökenli, yani kentli Tom'un Quebec kırsalına giderek, sevgilisi Guillaume'un cenazesine katılmasını ve orada geçirdiği süreyi anlatır. Tom orada sevgilisinin annesiyle, oğlunun evi terk ettiğinden beri yaşamını nasıl geçirdiğine dair en ufak bir fikri olmayan –buna eşcinselliği de dahildir– anneyle tanışır. Anne ikinci oğlu Francis'le birlikte yaşamaktadır. Şiddete eğilimli ve psikopatik özellikler gösteren Francis'in Tom'dan ısrarla istediği, bu eşcinsel ilişkiyi yaslı anneden gizlemesidir. Film böylece en baştan itibaren ensestsi iklime mahsus bir yas –Guillaume'un ölümü–- ve sır sorunsalı ile başlar. Bunu, daimi şiddet ve güvensizlik içeren ortamlarda, merkezinde 40 yaşındaki oğlunun üzerindeki hâkimiyetini sürdüren bir anneyle başka sırlar, başka yaslar takip edecektir. Francis, yedi yıl önce vefat eden ve filmde sessizce geçiştirilen babanın ölümünden beri çiftlikte çalışmakta, hayvancılıkla uğraşmaktadır. Guillaume aileyi 17 yaşında terk etmiş, daha sonra kendisinden çok az haber alınabilmiştir. Sır kutusu tedricen açılmaktadır: Tom sevgilisinin bir erkek kardeşi olduğunu yeni öğrenmiştir.

Tom, Francis ve anne Agathe cenaze töreni için hazırlanırlar. Francis Tom'un törendeki konuşmasını kısa tutmasını ve anne ile çok fazla iletişim kurmadan evi hızlıca terk etmesini ister. Hatta suratına da öfkeyle birkaç yumruk atarak annesinin üzerindeki hâkimiyetini de tesciller. Cenaze merasimi baştan sona tuhaf bir atmosferde cereyan eder. Korkudan donup kalan Tom konuşmasını tam yapamaz; rahip sözü aldığında ise Francis kiliseden dışarı çıkar ve içeriye birinin girişini engeller. Merasimden sonra taziyelere ve Agathe ile katılımcılar arasındaki bazı konuşmalara tanık oluruz. Francis sırtını katılımcılara döner ve kimseyle konuşmaz. Tom için bu atmosfer o kadar tuhaftır ki, kilise çıkışında arabasına biner ve bu tekinsiz yerden hızla uzaklaşır; ama valizlerini almak için geri döner. Bu geri dönüşsüz hata yüzünden Tom Francis'in tuzağına düşecek ve onun psikopatik eylemlerine boyun eğen nesnesi olacaktır.

---

15 Dolan, X., Sons of Manual, *Tom Çiftlikte / Tom à la Ferme*, [Film], Kanada, 2013.

Önce Francis Tom'dan yalanı sürdürmesini ve Agathe'a Guillaume'un ofisten Sarah adlı bir kadın iş arkadaşıyla ilişkisi olduğunu anlatmasını ister. Tom uysallıkla boyun eğer, hatta bundan biraz da hoşlanmaktadır. Çiftlik hayatına aktif bir biçimde katılmaya başlar. Francis'e bir ineğin doğumunda yardımcı olur; küçük dana dünyaya geldiğinde ona birlikte "şıllık" adını verirler. Aralarında gelişen eşcinsel atmosfere tanık oluruz. Aynı odada kalırlar; Tom vefat etmiş arkadaşının yatağında uyur; Agathe oğlu gittiğinden beri yatağın çarşaflarını her ay değiştirmektedir. Tom, annenin ve bu konuda ona destek olan Francis'in inkârına katılarak ölünün yerini doldurur gibidir ve aileyi hayali bir biçimde yeniden tamamlamaktadır. Sosyal alandan çekilen anne ve Francis çifti, ensestsi bir çift oluşturmaktadırlar.

Üçlü yemeklerini birlikte yemeye başlar; Agathe oğlunun Montreal'deki hayatına ve ölümünün nasıl gerçekleştiğine dair daha çok şey öğrenmek isterken, ölümünü inkâr etmeyi sürdürmektedir. Evin içindeki tehditkâr atmosfer Tom'un Agathe'la serbestçe konuşmasını engellemektedir. Ama yine de Francis'in talebi doğrultusunda Guillaume üzerine uydurma hikâyeler anlatmaya koyulur. Guillaume'un sözde Sarah adında bir kız arkadaşı olduğunu söyler (Tom'un ofiste birlikte çalıştığı arkadaşının adı da Sarah'dır). Beraberce bu Sarah'dan bahsetmeye başlarlar ve gittikçe tuhaflaşan bu üçlünün arasında manik bir neşe peydahlanır. Paradoksal bir biçimde Tom bu yalan ve şiddet dolu köy yaşantısından "keyif almaya" başlar; oysa sık sık can sıkıcı hadiselerle karşılaşmaktadır. Francis arabasını parçalara ayırmıştır, dolayısıyla Tom mekânı terk edememektedir. Hayatta kalabilme çabasının bu çılgın kıstırılmışlık atmosferi içinde, Tom içsel bölünmüşlük halinin tüm işaretlerini göstermektedir. Öyle ki ofisten bir arkadaşı olan Sarah'ya köy yaşantısından söz ederken "bütün bunlar hakiki" demeye kadar götürür işi. Sarah, Francis'in Tom'a şiddet uyguladığı bir sırada yardıma çağrılmıştır. Sarah yardıma koşar ve durumu kavradıktan sonra Tom'a buraları hemen terk etmesini salık verir; ayrıca Francis'in ona sarkıntılıkta bulunduğunu da söyler. Tom uğradığı şiddeti, yüzündeki yara izlerinin de görünür kıldığı şiddeti inkâr etmeye devam eder; hatta Sarah'yı iyi olduğuna inandırmaya çalışır; bir de üstüne Francis adına ondan özür diler. Neredeyse uykuda gibidir.

Francis'in her yaptığını dehşet içinde takip etmektedir. Alkol ve uyuşturucular da bu çiftin yolculuğuna eşlik eder. Filmin sonuna doğru Sarah da bu şeytani oyuna dahil olur, çılgınlığın bulaşıcılığı artık tamamlanmıştır.

Filmde dillerin çözüldüğü ve gerçek ile yalan arasındaki ilişkinin belirginleştiği bir sahne vardır. Tom havada kalmış sorularına yanıt aramaktadır. Örneğin "Neden kilisede kimse Francis'le konuşmamıştı?", "Kiliseye girmek isteyen ve Francis'in engellediği kişi kimdi?". Bu sorular Agathe'ın vefat etmiş oğlu hakkında daha çok şey öğrenmek istediği soruları da çağrıştırmaktadır. Filmin önemli bir bölümü bu sessizliklerle, yalanlar ve konuşulmayanlarla döşenmiş iç karartıcı bir atmosferde cereyan eder.

Bir ara Francis ve Sarah içkili halde araba içinde flörtleşirken Tom bir bara girer. Tom'un cenaze için orada bulunduğunu öğrenen barmen ona Francis'in bu bara girme hakkının olmadığını kesin bir dille söyler. Uzun yıllar önce bu barda düzenlenmiş bir partide Francis'in köyden birinin ağzını kulaklarına kadar yırttığını öğreniriz, çünkü bu kişi kardeşi Guillaume'un gizli eşcinselliğine gönderme yapan ifadeler kullanmıştır. O zamandan beri Francis'in bu bara girmesi yasaktır. Bu ürkütücü hikâyenin üzerine iki erkek kardeş arasındaki ilişki konusunda bir fikir sahibi oluruz. Bu ilişkinin acaba annenin oğullarıyla kurmuş olduğu ilişkiye paralel bir ilişki olduğu varsayılabilir mi? Bu kuvvetle muhtemeldir, zira Guillaume evi terk etmiş, kendisinden pek haber alınamamıştır.

İki kardeşin kızları "baştan çıkarmak" için tango dersleri aldığını öğreniriz. Francis onu muhtemelen derinden etkilemiş bir dönemden söz eder: Dans dersindeki bir kıza hediye edilecek ipekten bir bluzu çekmecenin birinde hâlâ muhafaza etmektedir. Hediyelik bluz bu yeterince işlenmemiş ve simgeleşmemiş bir dönemin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Francis ve Guillaume'un bir çift oluşturduğu bir dönemin tutulmamış yasını çarpıcı bir şekilde anlatan bir sahneyle karşı karşıyayızdır. O zamanlar iki kardeş birlikte çıkıp eğlenmekteydiler ve ortak projelere sahiptiler. İşte Oidipus Ötesi'ne has çatışma burada ortaya çıkar ama yasın tutulmasına yönelik bir yol izlemez. Aksine, yas bertaraf edilir ve Tom Guillaume'un ikamesi oluverir. Francis Tom'a çiftlikte kalmasını, onunla birlikte yaşamasını "önerir". Sonunda onu kalmaya mec-

bur eder. Agathe da ona katılır ve tıpkı bir zamanlar olduğu gibi "oğlanların" odasını hazırlar. Film Tom'un, tıpkı Amerikan gerilim filmlerinde olduğu gibi, firar etmesiyle sonlanır.

Ensestsi unsurun sadece anne-oğul ilişkisinde olduğu diğer filmlerinden farklı olarak, bu filmde ensestsi rüzgâr kuvvetlice esmekte ve patolojik çiftin etrafına da yayılarak civardaki Tom ve Sarah'ya kadar uzanmaktadır. Bu şekilde yaygınlaşması ve yakın çevreye de bulaşması ensestsi unsurun bir özelliğidir ve Racamier'ye göre temel mekanizmasının itici gücü de inkârdır. "İnkâr kadar bulaşıcılık taşıyan bir şey daha yoktur, zira inkâr birincil süreçlerden kısa devre yaparak geçer ve ikincil süreçlerden gizlenir: İz bırakmadan ve herhangi bir seyahat belgesi olmadan yol almayı sağlar."[16] Ensestsinin işareti olarak genelleşen bu tutulmamış yas, anlatının dekorunda ve olayların birbirleriyle bağlanışında seyirciye ürperti ve tuhaflık duyguları yaşatarak muhteşem bir biçimde yansır. Çiftlik kimsenin yanına yaklaşmadığı hayaletli bir ev gibidir: Taksi şoförü eve yaklaşmayı reddederek Sarah'yı evin uzağında bırakır. Sosyal çevre tıpkı içinde ensest gerçekleşen aileleri dışladığı gibi bu evi de dışlamıştır. Bu aile sanki yaşamaya son vermiştir. Film içinde yaşama dair tek işaret dananın doğum sahnesidir ama onu da ertesi gün tarlaya fırlatılmış, ölü olarak buluruz, sanki her türlü yaşam işareti yok edilmeliymiş gibidir. Karakterler arasındaki diyaloglarda bol miktarda yalan, konuşulmayan konular vardır ve hakikatle kurulan ilişki tehlikeliymiş gibi algılanmaktadır. Örneğin barmen sanki görünmeyen bir suskunluk yasasını ihlal edecekmişçesine geçmişteki olayları anlatmaya pek hevesli değildir. Karakterler aralarında ikili, iyelikçi, tekelci ve narsisist ilişkiler kurmaktadırlar: Francis-Agathe, Francis-Tom, Sarah-Francis. Mutlak bir hâkimiyet arayışı, baskılayan ve birbirlerine kenetleyici bağlar söz konusudur bu ilişkilerde. Üçlü bir boyuta geçmek reddedilmekte ve tarafların hiçbir özerklik arayışı hoş karşılanmamaktadır. Bu ikililik, farkları, Ötekini, ötekilik mefhumunu ortadan kaldırmaya, Oidipus'a karşı siper kurmaya yöneliktir. Zaten Francis de nesillerarası farkları inkâr edercesine annesine ismiyle hitap etmektedir.

16 Racamier, P.C., *L'inceste et l'Incestuel*, *age*, s. 166.

Racamier'ye göre ensestsi deyince aklımıza şiddet gelir. Yönetmenin son filmi *Ana / Mommy*[17] de aynı şekilde şiddet dolu ensestsi bir iklimde cereyan eder. Bu sefer anne-oğul ilişkisi doğrudan ele alınmıştır ve filmin merkezindeki ensestsilik teması barizdir.

46 yaşında, dul, Montreal'in bir banliyösünde oturan Diane, babasının ölümünden sonra hiperaktivite ve dikkat eksikliği nedeniyle yerleştirildiği bir rehabilitasyon merkezinden kovulan oğlu Steve'i geri almak zorunda kalmıştır. Oğlu tehlikeli ve şiddet içeren davranışları nedeniyle merkezden kovulmuştur. Anne ve oğul yeniden birlikte yaşamaya başlarlar ve her an patlamaya hazır, aşk ve şiddet arasında gidip gelen, bazen şefkat de içeren ama sürekli karşılıklı küfür ve uygunsuzluklarla, sınırlardan muaf bir çift oluştururlar. Diane meraklı komşularına karşı cüretkârdır, hatta bazen kışkırtıcıdır da. Marjinal bir görünümü vardır ama bunu rahatlıkla kabullenmektedir, hatta bu haliyle çekicidir de. Ona İngilizcede "ölmek" anlamına gelen "Die" diye hitap edilmektedir; ensestin ölümcül sonuçlarına bir göndermedir sanki bu. Ölüme yapılan bir diğer gönderme de Montreal banliyösünde kiralanmış evin sahibinin kısa bir zaman önce ölmüş bir kadına ait olduğu ve eşyalarının da o şekilde kaldığı üzerinedir.

Yas sorunsalı filmin en başından beri zikredilmektedir. Steve yeni odasına yerleşir ve ölmüş babasına ait fotoğrafları aramaya koyulur ama onları bulamaz. Annesine onları nereye koyduğunu sorar. Diane ona şöyle cevap verir: "Neden bu fotoğraflara ihtiyacın var?" Bir şiddet patlaması yaşanır ve kendimizi doğrudan filmin sorunsalının içinde buluveririz: Annenin tamamlanmamış yasının oğlundaki yas çalışmasını tanıyamamasıdır bu. Annenin oğlu üzerinde asgari bir disiplin kurma çabaları boşa çıkar, zira anne karmaşa içinde ve müdahalecidir. Oğlunun odasına kapıyı çalmadan dalmakta, bağırıp çağırmakta ve daimi olarak da onu suçlamaktadır. Bu çılgın çift sürekli kavga ve bağırış çağırışla dağılmakta, karşılıklı gayretlerle yeniden yakınlaşarak birleşmektedir.

Daha sonra, bu gürültülü patırtılı çifte, yaşadığı bir dram sonrasında oldukça engelleyici bir kekemelik yaşayan, ücretsiz izindeki lise öğretmeni karşı komşu Kyla eklenir. Film ilerledikçe Kyla'nın

17 Dolan, X., Métafilms, *Ana / Mommy*, [Film], Kanada, 2014.

oğlunu kaybetmiş olduğunu öğreniriz. Kyla bu ölümün koşullarını film boyunca hiçbir şekilde ifşa etmeyecektir. Keza Diane'ın kocasının ölüm nedeni de aynı şekilde belirsizdir filmde. Film seyircileri de bu bilinmezlik içine sokarak bu tutulmamış yas atmosferini iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Bu bilinmeyen, Diane ve Kyla'nın kayıplarını inkârının işareti olabilir mi? Bu kuvvetle muhtemeldir, zira filmin devamı Kyla'nın Steve'in okulda geri kaldığı derslere yardımcı olması üzerine yoğunlaşacaktır. Mamafih bu iki kadının birbirleriyle dostça dayanıştığı bolca insaniyet ve neşe atmosferinin arka planında donmuş bir yas algılanmaktadır. Hatta bu yasın dışarıya tahliye edildiği bile ileri sürülebilir. Diane ve Kyla bir akşam yemeği sırasında kendi geçmiş hayatlarından söz ederken, Diane vefat etmiş kocasını yâd eder ve hemen akabinde mutfaktaki kötü kokuları yok etmek için bir sprey çıkarır. Kötü koku olarak tasvir edilen ölüm "hiperaktif" oğlun üzerine yansıtılmış olabilir mi? Bu muhtemeldir, zira oğul bu imge ile boğuşmaktadır.

Kyla'nın anne-oğul çiftinin arasına dahil olması ailenin hem iki ebeveynin beraberliği hem de anne ile kurulan ilk bağın eski haline kavuşması olarak değerlendirilmelidir. Daha sonra öğreneceğimiz gibi, hiperaktif Steve'in, babanın ölümünden de önce "bağlanma sorunları" vardır. Diane Kyla'ya "Şimdi tamamıyla üzerime kaldı" der; bu ifade bizi annenin *kucaklama* (*holding*) ve *tutma* (*handling*) sorumluluğunu tamamıyla sahiplenme konusundaki ikircikliliğini düşünmeye davet eder. Anne ile oğlun başlangıçtaki tek vücut olduğu "bütün" bir birliktelik düşlemi sanki kabul görmemiş ve dışarıya tahliye edilmiştir: Bu düşlem Racamier'nin ensestsi terminolojisine göre orada olmayan düşlemdir, zira temsil edilmemiş, aksine coşkusal boşaltım yoluyla alelacele tahliye edilmiştir. Bu tür bir coşkusal boşaltım Kyla ile Steve arasında geçen şiddet içerikli bir sahnede belirginleşir. Steve, Kyla'nın oğlunun anısını temsil eden kolyesini çekip koparır ve alaylı bir şekilde onu döndürüp durur. Kyla ondan beklenmeyecek bir güçle Steve'in üstüne atlar, onu yere düşürür ve kekelemeden bağırarak şöyle der: "Bunu mu istiyorsun, bunu seviyorsun değil mi, sana babanı hatırlatıyorum değil mi?" Bu eril ve kararlı duruş karşısında donup kalan Steve altını ıslatır. Coşkusal yükün enürezisle tahliyesi, annenin mutfaktaki kötü kokuları kovmak için kullandığı spreyle paralel bir

şekilde temsil edilmektedir. Ensestsi olguya daha da belirgin bir sahneyle yaklaşırız. Bir sabah Steve yataktan kalkar ve annesine ilan-ı aşk eder. Ona yaklaşır ve "gün gelecek bir gün beni artık sevmeyeceksin ama ben senin için hep burada olacağım" der ve akabinde onu dudaklarından öper. Bu sahne, bize arzularımızın karanlık veçhesini göstermek istercesine odanın alacakaranlığında cereyan etmektedir. Diane bir an için müsaade eder sonra onu iter. Akabinde ertesi gün Steve intihara teşebbüs eder. Annenin buna yanıtı, Steve'i ayrılmaya ve yasa davet eden bir cümledir: "Bir anne durup dururken kendisine oğlumu artık daha az seveceğim demez; olacak şey şudur: Ben seni gittikçe daha kuvvetli seveceğim, sense beni gittikçe daha az seveceksin. Olacak şey budur." Anne altta yatan ensest sorunsalını kavramış gibidir ve ayrılık sorunsalını ölümle eşdeğer tutan oğlunun kafa karışıklığına bir yanıt vermeye çalışmaktadır. Ama oğluna "Annenle yatmayacaksın!" türünden ensest yasağını telaffuz edecek bir üçüncünün yokluğu, özellikle de bir erkeğin yokluğu onu güçsüz kılmaktadır. Françoise Dolto[18] da kendisine çocuklarının sorunları için başvuran ebeveynlere bunu salık vermiştir: Çocuğa açık ve kesin bir şekilde anneyle yatmanın yasak olduğunu söylemek. Ayrıca, bu yasağın, karısını da koruyacak şekilde baba tarafından telaffuz edilmesinin daha da yararlı bir etkisi olacağının da altını çizmiştir: "Karımla yatmayacaksın!" Dolto günümüzde bu yasağın yüksek sesle telaffuz edilmemesinden çok yakınırdı. Tabii ki bir şeyin simgeleşmesi için öncelikle onu dile getirmek gerekmektedir. Oysa Xavier Dolan'ın neredeyse tüm filmlerinde eyleme dökülmüş ensestsinin bize harika bir şekilde gösterdiği gibi, ensest tabusunun üzerinde bir sessizlik hâkimdir.

Mommy'e geri dönecek olursak, Kyla karakteri sınırsız ve yasasız işleyen anne-oğul çiftinin arasına girerek simgesel babayı temsil etmesi açısından üçüncünün eşdeğeri sayılabilir. Yasasını yüksek sesle telaffuz ederek kurabilecek gerçek bir baba kadar etkili olmasa da, anne-oğul arasında düzenleyici bir farkı, bir sınırlamayı başlatır. Bu simgesel üçüncünün anne-oğul çiftinin arasına girmesi sinemadaki 1.1'lik görüntü formatıyla temsil edilir. Bu arada, Kyla'nın çiftin arasına girmesinden önce filmin kare formatında

18 Dolto, F., *Séminaire de psychanalyse d'enfants*, Tome 1-2, Seuil, 1991.

olduğunu ve izleyicinin ana karakteri ve onun bakışını izlemek zorunda kaldığını, geniş format görüntünün oyalayıcı unsurlarını ortadan kaldırdığını vurgulayalım. Fotoğraf sanatından, özellikle de portre sanatından ödünç alınmış bu format, karakterlerin birer birer sahnede yer almasıyla sanki üçgenleşme öncesi döneme tekabül etmektedir. Oysa bir üçüncü olarak Kyla'nın ortaya çıkmasıyla görüntü genişler ve üçünün beraber tabiatta neşe içinde gezmelerine şahit olur, bir şeylerin düzene girmiş olduğu hissine kapılırız. Quebec dilinin kentsel ve popüler versiyonu olan *joual* dilini konuşan ergene Kyla'nın verdiği Fransızca dersleri de bir üçüncünün simgesel değerini taşımaktadır. Karakterlerin kültürel bağlamlarının filmin içine dahil olmalarının temsil etmenin kendisinin de bir Oidipuslaşmasıdır denilebilir; tabii Oidipus'un küçük adamın annesinden sıyrılıp sosyal olana ve kültüre doğru açılımında kritik bir zaman olduğunu kabul edersek. Burada söz konusu olan temsil içinde bir temsildir, bir tür oyun içinde oyundur. Dolan'ın tüm filmlerinde işlediği anne figürüne bu yöntemle mesafe koyup koymadığını kendimize sorabiliriz. İki kişiden daha fazla olunca dünyanın açıldığını ve genişlediğini, anne figüründen ve ensest tehlikesinden uzaklaşmayı bu şekilde göstermeyi Dolan sinemasındaki derinleşmenin de işareti olarak düşünemez miyiz?

Filmin sonuna doğru annesini aşkla seven ve onun sadece kendisinin olmasını isteyen Steve tekrar hastaneye yatırılır. Bu karamsar ve acılı son, yönetmenin, imkânsız aşkın ve ensestin neden olduğu yıkımla ilgili verdiği bir mesaj mıdır bize? Filmin sonundaki, Steve'in bir pencereye doğru, camı delip geçmek istercesine koşarak hastaneden kaçma girişimi sahnesi de aynı şekilde, anneye karşı duyulan cinsel dürtünün, ölüme bile meydan okuyarak her koşulda gerçekleşmeyi hedefleyen dürtünün gücünü hatırlatmaktadır.

Xavier Dolan sineması önce biz psikanalistlerin, sonra da genel izleyicinin birçok nedenden ötürü dikkatini çekmelidir:

1) Yönetmen, ensestsi diye tabir edilen patolojilerde mevcut olmayan ensest tabusunu, ihraç edilen yas çalışmasını, cinsiyet ve nesil farklılıklarının inkârını, konuşulmayanı ve nesil karmaşasının tüm özelliklerini beş filmindeki anlatısı üzerinden, sanat ve şiirle belirli kılmıştır;

2) Patolojinin yeri ve kaynağı olan aileyi göstermiştir; bu patoloji ailesel bir bakış açısı olmadan görünür kılınamazdı. Racamier'ye göre sadece bireysel olan, yani aile mecrasını da dahil etmeyen ensestsi bir patoloji yoktur. Yönetmenin filmlerinde aile her daim mevcuttur.
3) Bize aileyi göstererek, sadece bireysel alanda çalışan genç uzmanların, ancak Oidipus Ötesi türünden aile çatışmaları üzerinden ifşa edilebilen bu kendine özgü patoloji hakkında bilgi edinmesini teşvik eder;
4) Psikanalist olalım ya da olmayalım, yönetmenin yapıtı, ensest tabusunu ve onun tahripkâr sonuçlarını ensestsi teması üzerinden zımnen dile getirmesiyle, postmodern çağımızda sinemanın rolüne dikkatimizi çeker. Bu rolü eski zamanlarda aile içinde ya da halka açık yerlerde anlatılan mitlerin ve masalların rolüne benzetemez miyiz? Genel olarak mitlerdeki anlatılar, en gizli arzularımızı, özellikle de ensest arzusunu tatmin ederken, bize neyi yapıp neyi yapmamamızı da söylerler. Mitler bir anlamda ensest arzusunu topluluk içinde telaffuz edilen bir anlatıyla ifşa ederek derinlemesine işlerler.

Dolan sineması bize bir zamanlar mitlerin yerine getirdiği işlevi tuhaf bir şekilde hatırlatmakta değil midir?

KAYNAKÇA

Dolan, X., Mifililms, *Annemi Öldürdüm / J'ai Tué Ma Mere,* [Film], Kanada, 2009.

Dolan, X., Alliance Atlantis, *Hayali Aşklar / Les Amours Imaginaires,* [Film], Kanada, 2010.

Dolan, X., Lyla Film, *Her Zaman Laurence / Laurence Anyways,* [Film], Kanada, 2012.

Dolan, X., Sons of Manual, *Tom Çiftlikte / Tom à la Ferme,* [Film], Kanada, 2013.

Dolan, X., Métafilms, *Ana / Mommy,* [Film], Kanada, 2014.

Dolto, F., *Séminaire de psychanalyse d'enfants,* Tome 1-2, Seuil, 1991.

Racamier, P.C., "On Narcissistic Perversion", *The International Journal of Psychoanalysis*, C. 95, S. 1, s. 119-132, Şubat 2014 [Türkçede: *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı*, "Narsisizm", Bilgi Üniversitesi Yayınları, ed. Nilüfer Erdem, 2015].

Racamier, P.C., *L'inceste et l'Incestuel*, Paris: Les Editions du Collège, 1995.

Racamier, P.C., *Le génie des origines*, Paris: Editions Payot, 1992.

Winnicot, D.W., "Distorsion du moi en fonction du vrai et du faux self", *Processus de maturation chez l'enfant"*, Paris: Editions Payot, 1970.

Winnicott, D.W., "La Créativité et ses origines", Clivage des éléments masculins et féminins chez l'homme et chez la femme, *Jeu et Réalité*, Gallimard, 1975.Winnicot, D.W., "Distorsion du moi en fonction du vrai et du faux self" *Processus de maturation chez l'enfant"*, Paris, Payot, 1970.

ÖTEKİ'NE UMUTSUZ BİR SESLENİŞ OLARAK TUTKULU AŞK: NAGİSA OŞİMA'NIN *AI NO CORRIDA* FİLMİ[1,2]

Ancak bireyin derinliklerini sarsan bir sinema hakiki bir siyasi sinema olabilir.

Nagisa Oşima

Tutku psikanalitik bir terim değildir ve metapsikoloji içinde yer almaz. Tanımlayıcı bir terim olmakla beraber, aşk hayatında bir aşırılık söz konusu olduğunda, psikanaliz yazınlarında tutkuya rastlıyoruz. Freud da aşkın halet-i ruhiyesini psikozla ilişkilendirirken tutkudan söz eder ve benlik libidosunun nesne üzerine taştığının; tutkunun bastırmaları ortadan kaldırma gücüne sahip olduğunun ve kısmi dürtüleri yeniden işe soktuğunun[3] altını çizer. Winnicott[4] da kapsanmayı bekleyen ilkel ıstırap ve arkaik kaygılardan söz ederken tutku düzlemindeki bu taşma halinin altını çizer. Nagisa Oşima'nın *Duygu İmparatorluğu / Ai No Corrida* (Oshima, 1976) filmi,[5] yönetmenin diğer birçok filmi gibi dikkati çeker zira filmlerinde tutku merkezi bir konu, hatta neredeyse daimi bir zihinsel meşguliyettir. Yönetmenin filmleri tekrarlayan bir biçimde seks ve cinayetten söz eder, merkezinde de tutkunun esiri olmuş kişi ve durumlar vardır.

1 Bu metin önce Lyon II Üniversitesi, René Roussillon ve Anne Brun tarafından düzenlenen "Psikanaliz *ve Yaratıcılık* Ağı"nın "Tutku ve Yaratıcılık" adlı sempozyumunda Fransızca olarak sunulmuştur.

2 Metin ilk olarak "Erotic passion as a desperate cry aimed at the other: *Nagisa Oshima's In the realm of the senses*" başlığıyla, 8 Haziran 2015 yılında *The International Journal of Psychoanalysis*'te yayımlanmıştır, Fransızcadan çev. Dorothée Bonnigal Katz.

3 Freud, S., *On Narcissism: An Introduction*. SE XIV, 1914, s. 100.

4 Winnicott, D.W. [1989], Clare Winnicott, Ray Shepherd, Madeleine Davis, "Fear of Breakdown", *Psychoanalytic Explorations*, Londra: Karnac Books LTD, 1963.

5 Film "L'Empire des sens", "The Realm of Senses" adlarıyla da gösterime girdi, Türkçede "Duyular Diyarı" ya da "Duygu İmparatorluğu" olarak anıldı.

Japonca adı *Aşk Denen Boğa Güreşi* anlamına gelen film, bir otelde hizmetçilik yapan (eski fahişe) geyşa Sada ile otelin patronu Kişizo arasındaki tutkulu aşk üzerine. 1936'da Japonya'da yaşanmış gerçek bir olaya dayanan bu hikâye trajik bir sonla biter: Sada âşığını boğarak öldürür, cinsel organını keser ve birkaç gün yanında saklar. O dönemi anlatanlara göre cinayet Japon halkını o kadar etkilemişti ki, Sada için nispeten kısa süreli, 6 yıllık bir hapis cezasına hükmedilmişti. Sada mahkeme sırasında tutkusunu öne sürerek savunma yapmıştı. Oşima'ya göre "Sada âşığını, aşkı yüzünden öldürmüştü". Bütün film boyunca bu tutku, en ince ayrıntılarına varana dek, *içeriden* anlatılır bize ve güncel psikanalitik kuramlaştırmaların açıklamasını yaptığı türden bir aşırılıklar kliniğinin sırlarının ifşa olunmasına tanık oluruz. Sözünü ettiğim kuramlaştırmalar özellikle en son öznelleşme çalışması üzerine araştırmalarla ilgilidir.

Birden fazla nedenden dolayı filmin bu çerçevede anılmayı hak ettiğini düşünüyorum. Birincisi, bu film duyular ve erotizm aracılığıyla temsil edilen tutkulu yaşantıyı, Öteki'ne yönelik bir sesleniş, bir hayatta kalma stratejisi değeri taşıyan duyuları son derece incelikle bize gösteriyor. Söz konusu edilen cinsellik ve buna bağlı erotizm, analizin göstereceği gibi, varsanısal tatminden haz alma ya da almama durumuyla ilintili değildir. İki kahraman, Sada ve Kişizo'nun iki kişilik oyununda ve duyguların şiddeti aracılığıyla, *içeriden* kavranan bir tutkulu aşkın doğuşuna ve evrimine tanık oluruz burada. Bu filmi seçmemin ikinci nedeniyse, bu ruhsal içeriliğin, senaryoya paralel olarak, onu yansılayarak bizzat eserin içinde, sinematografik olarak gerçekleştirilme süreciyle ilişkili. Bu yüzden sunumum ikili bir nitelik taşıyacak. Önce filmin hikâyesinde belirtiler, eyleme dökme, yas ve imkânsız ayrılıklar gibi tutkulu yaşantının gözlerimizin önüne serdiği ilkel kaygıları, birincil kimliğin inşasının tehlikeli yollarını sergileyen ruhsal unsurları saptayacağım. İkinci olarak da bu filmin içeriğinin, ruhsallıkların içinden görüldüğü şekliyle bu ölümcül tutkunun, bir tür *paralel süreç* yaratarak nasıl kendi hikâyeleştirilme sürecini, temsil edilme biçimini etkilediğini kanıtlamaya çalışacağım. Bu ikili girişim sayesinde, ruhtan çıkıp bedeni ya da bedenden çıkıp ruhu tahrip

edercesine şeytansı ve mantıksız gibi görünen bu aşk tutkusunun pekâlâ kendine özgü bir mantığı olduğunu göstermeyi umuyorum. Bu mantık sadece âşık olma halinin azgınlığını göstermez. Aynı zamanda Öteki'ni arayışın, Oşima'nın o kadar iyi ortaya koyduğu gibi duyular da dahil, her türlü araçla ötekine seslenişin de mantığıdır bu mantık.

Film son derece şiddetli bir kavga sahnesiyle açılır. Otel çalışanlarından biri Sada'ya, eski işi (fahişelik) ile ilgili bir dokundurma yapar ve bu Sada'yı deliye çevirir. Sada mutfak bıçağını kaptığı gibi adamın üzerine yürür. Tam bu sırada otelin patronu Kişizo gelir ve muhtemel bir katliama engel olur. Baştan çıkarıcı bir tavırla Sada'ya, güzel ellerinin bıçaktan farklı bir şey tutmaya yarayabileceğini söyler. Bir yıldırım iner ve büyülenmiş gibi Kişizo ile karısının cinsel ilişkisini gözetlerken Sada çıkar karşımıza. Ve böylece bir başka potansiyel cinayet sahnesi gösterilir. Paravanın arkasındaki Sada çifte bir sürahi su getirmiş ve onları sevişirken yakalamıştır. Donup kalır ve bir anda gözünün önünde bir sahne canlanır: Kişizo'nun karısını ekmek bıçağıyla delik deşik etmekte, her yana kanlar saçılmaktadır. Film boyunca karşılaşacağımız başkaları gibi, bu anlık sahne bir varsanı niteliğindedir.

Böylece en başından itibaren Sada bir ölümcül tutku figürü niteliğiyle filmin merkezi karakteri olarak sunulmaktadır. Soğuktur, avını gözleyen bir hayvanın bakışını andıran başka bir yerdeymişçesine gibi bir bakışı vardır. Ürkütücüdür ve aşırı kırılganlığı ve şiddet dolu tepkileri göz önüne alınırsa kendisi de ürkmektedir. Ama Piera Aulagnier'nin[6] kavramlaştırdığı türden bir "yatırımı geri çekmeye karşı kalkan" değeri taşıyan sözünü ettiğim davetin ardından, Kişizo'ya yatırımı bir açılmanın başlangıcı, bir ruhsal yatırımın işaretidir.

Belki daha az çılgınca bir tarzda Kişizo da Sada'nın cazibesine kapılır; bu çılgın kadın ilgisini çekmiştir, Kişizo'nun Sada'nın ellerinin güzelliğini vurguladığı sahnenin ardından sevişirler. Filmin özelliklerinden biri, cinsel ilişki sahnelerinin oynanıyor değil,

6 Aulagnier, P., "Voies d'entrée dans la psychose" (S. de Mijolla-Mellor & N. Zaltzman tarafından yazıya dökülen 27 Ocak 1991 tarihli sözlü bildiri), *Topique, Revue Freudienne*, S. 49, Dunod, 1992, s. 7-29.

gerçek olmasıdır; cinsel organlar ve penetrasyon açıkça görülür. Aktörler sevişiyor gibi yapmamakta, sevişmektedir. Oynanmadan gerçekleştirilen ve açık bir biçimde filme çekilen çok sayıda cinsel eylem, dublör kullanılmayan oral seks ve penetrasyon sahnesi vardır filmde. Ama bu sahnelerin seyirciyi tahrik etmek amacıyla çekilmiş olduğu izlenimi uyanmaz. Cinsel eylem bu iki kişiyi birbirine bağlayan tutkulu aşkın ayrılmaz unsurlarından biridir ve ikilinin dış dünyadan yalıtılmışlığı arttıkça, giderek daha baskın, şiddetli ve sapkınca bir hal alır. Sanki iki âşık cinsellik aracılığıyla tek bir varlığa dönüşmek istemekte, birbirlerine el koymaya çabalamaktadır. Ama sonunda biri üstün çıkacak ve dram da buradan doğacaktır: Filmin *Aşk Denen Boğa Güreşi* olan özgün adını esinleyen, boğa güreşlerinin sonundaki boğanın öldürülmesini akla getiren öldürme eylemi.

Merkezi bir sahne: Çift, geleneklere göre zifaf gecesinin geçirildiği otellerden birinde bir oda tutar. Otel personelinin karşısında ilk geceyi geçirmek üzere olan bir çifti oynarlar. Şakacı, kaygısız, biraz çatlak bir hava vardır üzerlerinde. Müzisyenler çağırırlar, otel sahibesi zifaf gecesini renklendirmek için geyşalar getirtir. Genç geyşalar için Sada ve Kişizo'nun önlerinde sevişmesi bir aşkla tanışma ayini olur. Aşk oyunlarıyla dolu gecenin ardından Kişizo uyur ama Sada uyanık kalır ve gece boyunca Kişizo'nun penisini elinde tutar. Kişizo uyanıp tuvalete gitmek istediğinde Sada onu engeller ve bütün ihtiyaçlarını onunla birlikte gidermesini ister. Sada için cinsel ilişki Kişizo üzerinde egemenlik kurmanın, onu hâkimiyeti altında tutmanın ve ayrılmalarını önlemenin bir yoludur. Bu aşırı talebi Kişizo önce Sada'nın gençliğine verir ve onunla konuşurken cinsel organından "bazen bu hangimize ait kendime soruyorum" diye söz eder. Aralarında kısa bir sohbet başlar ve Sada öznelliğinin küçük bir parçasını paylaşır Kişizo'yla: Bir doktor ona "heretistik" teşhisi koymuştur vaktiyle. Bu bilgince havalı kelime Kişizo'yu güldürür. Sada sürekli uyarılmış bir durumdadır. Sada'nın bir zamanlar bir doktora başvurup kaygısını anlattığı, doktorun da Sada için anlamı olmayan "heretistik" diye soğuk bir kelimeyle onu cevapladığı düşünülebilir. Oşima'nın da bu kaygının, ölüm dürtüsünün pençesindeki bu acı veren narsisizmin altını çizmek istediği düşünülebilir. İhtilaçların pençesindeki histeriklerdeki

hyper-estezi'den söz eden Breuer ve Freud'un *Histeri Üzerine Çalışmalar*[7] kitabını Oşima'nın okuyup okumadığı da merak edilebilir.

Film ilerledikçe elindeki her araçla Kişizo üzerinde bir egemenlik kuran Sada'nın bu çılgınlığına şahit olduğumuz gibi, Kişizo'nun da giderek yarı manik, yarı neşeli ama özellikle Sada "entelektüeliyle" para kazanmaya çıktığında, gitgide daha depresif bir kişiliğe büründüğünü görürüz. Filmin başında ehlikeyf, şen şakrak, erkeksi biri olarak tanıtılan bu evli, çocuklu otel sahibi, karanlık, çevresine kayıtsız, hüzünlü biri haline gelir.

Buna ilişkin, düşündürücü bir şey: Sada para kazanmaya çıkmışken, Kişizo asık suratla sokaklarda dolanmaktadır. Birden ellerinde bayraklarıyla dizilmiş Japonların önünden resmigeçit yapan Japon ordusunun düzenli birlikleri görünür. 1936 Japonya'sıdır bu (filmin sonunda bir *dış* ses bunu teyit eder), Japon tarihinde önemli bir an: Başarısızlığa uğrayan ama önemli izler bırakan *26 Şubat 1936 Ayaklanması*'nın yılı. Askerler sol tarafta kendilerini destekleyen halk ile sağ tarafta tek başına yürüyen ve ne olup bittiğinin farkında olmayan ya da buna en ufak bir önem vermezmiş gözüken Kişizo'nun arasından uygun adım geçip giderler.

Çift giderek dış dünyadan daha fazla uzaklaşır ve her yerde sevişmeye başlar. Bir barın çıkışında, gecenin karanlığında bir sokakta ya da kendilerine sake sunmaya gelen otel çalışanlarının önünde. Neredeyse hiçbir şey yemezler. Ama işte yine ayrılık vakti gelir, çünkü bir otele yerleşmek ve içki almak için paraları kalmamıştır. Birlikte bir odada günlerce kapalı kaldıkları sıralarda Kişizo karısını ve otelini terk etmiş görünmektedir. (Sada daha önce, eğer karısıyla bir kere bile sevişirse, bir mutfak bıçağıyla onu öldürmekle tehdit etmiş, hatta bir gece, tehditini hatırlatırcasına penceresine bir taş fırlatmıştır.) Sada'nın "ona iyi para ödeyen" ve onu doğru yola sokmak isteyen bir okul müdürüne gitmesi gerekmektedir. Kişizo'dan odadan ayrılmamasını ve kimonosunu kendisine vermesini ister; kendi kimonosunu da ona verecektir. Üzerinde Kişizo'nun kimonosuyla "entelektüel" ile buluşmak üzere trene binmek üzere evden çıkar. Bu değiş tokuş görünürde Kişizo'nun kendi evine dönmeyeceğinin kanıtıdır. Kimonoların bu kısa süreli ayrılık sırasında

---

7 Freud, S. & Breuer J. [1893], *Studies on Hysteria*, SE II, [Türkçesi, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Emre Kapkın, Payel, 2001].

değiştirilmesi sanki bedenlerinin sınırlarını, ayrı ayrı varoluşlarını inkâr etmek içindir. Sada ne pahasına olursa olsun düşlemini hayata geçirmek, Kişizo'nun bedenini, özellikle cinsel organını hep elinin altında bulundurmak ister.

Trende bu arkaik yaşantıya ilişkin çok şey anlatan bir sahne vardır. Sada kompartmanda pencerenin önündedir ve pencerede manzaranın akışı değil, çırılçıplak bedeninin üzerine Sada'nın kimonosunu giymiş koşan Kişizo görünür. Bir varsanı ya da varsanısal düş kurmadır bu ve arka planda trenin vagonu ve annesinin meme vererek yatıştırmaya çalıştığı ağlayan bir bebeğin çığlıkları vardır. İnsan Oşima'nın Sada'nın kaygısını bir bebeğin beslenme ve sevgi ihtiyacıyla aynı düzleme mi yerleştirdiğini sorar kendine. Yönetmenin, oluşmakta olan özne kimliğinin, hiçliğin içine atılma riskini alarak bir Öteki'ne seslendiği bu anın altını çizmek için bilinçli ya da bilinçsiz olarak seçtiği bir ayrıntı mıdır bu? Bunu bilemeyiz ama yine de *eserin gövdesi* (*le corps de l'œuvre*) içinde bu ayrıntının René Roussillon'un[8] terimiyle bir "varsanısal kabarcığı"nı, özne tarafından bütünselleştirilmemiş ve simgeselleştirilmemiş bir yaşantıya varsanısal geri dönüşü temsil ettiğini öne sürebiliriz.[9] Tam bu sırada, yani varsanı anından ve vagondaki bebek çığlıklarının hemen ardından Sada panik içinde kalkar, vagondan çıkar, tuvalete gider ve Kişizo'nun kimonosunu koklar. Sada'nın derin kaygısını çok iyi gösteren bir kendini yatıştırma stratejisi.

Bu kısa tren yolculuğu sırasında Sada varsanılar ve kendinden geçme anları eşliğinde kendi hiçleşme korkuları ve ayrılık kaygısıyla mücadele ederken, Kişizo odasında yalnız başına onu bekler. Bir geyşa onu bir şeyler yemesi için ikna etmeye çalışır. "Bu kadın sizi tüketip bitirecek" der. Film gitgide Sada'nın var olmama kaygılarının ve Kişizo üzerinde egemenliğini sürdürmek için her aracı kullanmasının altını çizer. Egemenlik Sada için var olduğunu duyumsamanın ve kendini yatıştırmanın nihai aracı gibidir.

Sada'nın bu var olmama duygusunu çok belirginleştiren bir başka sahne, var olduğunu duyumsamanın nihai aracı olarak sa-

8 Roussillon, R., *Le visage de l'étranger et la matrice du negative chez Albert Camus*, 2012.

9 Sinemada, eski bir yaşantının birdenbire gösterilişi şeklindeki geriye dönüşler, yoğun bir yaşantı anında ortaya çıkan bu varsanısal kabarcıkları temsil ediyor olabilir.

do-mazoşist yıkıcılığa başvurma sahnesidir. Sada sevecen bir adam olan entelektüel müşterisiyle buluşur. Yataktadırlar ama Sada sıkılır. Kendisini doğru yola sokmaya, mesleğini değiştirmeye çalışan bu adamın yanında kendisini var olmamakta hissetmektedir. Kendisine yabancı bir dünyadan söz eden bu adamın yanında yapacak hiçbir şeyinin olmadığı hissedilir; Sada başka bir yerde gibidir, seyirci olarak Sada'nın dayanılmaz hale gelen bu durumda kendi yerini aramakta olduğunu hissederiz. Tam o sırada Sada adamdan kendisini dövmesini, saçlarını çekmesini ister. Bunu giderek daha şiddetle talep eder; sanki var olduğunu duyumsamak istemekte, sanki Kişizo'nun bakışlarından uzakta var olmamaya başladığını duyumsamaktadır.

Otel odasına dönüşünde, Kişizo üzerinde Sada'nın kimonosuyla onu garda karşılamaya gelir. Aralarındaki ilişkinin giderek daha hezeyansı bir hal aldığı görülür. Rahatsız edilmemek istediklerini söyledikleri ve temizlenmesine izin vermedikleri için hizmetçilerin "kokuşmakta" olduğunu söylediği odalarına tekrar kapanırlar. İçindekilere dokunmanın, herhangi bir şeyi değiştirmenin yasak olduğu bu kokuşmuş oda, kaba haliyle gerçeğin yeri değil de, geçişliliğe ait bir taslak, simgelerin yaratılacağı yer olmaya aday potansiyel bir alanın yaratılması umudu olabilir mi acaba? Ama filmin devamının bize göstereceği gibi daha çok, her türlü simgeselleştirme biçiminin durdurulmasına, duyuların fetişleştirilmesine ve duyular sayesinde egemenlik kurma iradesine şahit oluruz.

Çiftin dünyasının, yalnız onlara özel, otistik ve dışarıdan her türlü "girişe" kapalı hale gelmesine ilişkin çok incelikli bir sahne var. Kişizo Sada'ya entelektüelle işin nasıl gittiğini sorar. Sada biraz huzursuzca kendisini dövdürttüğü sahneyi anlatır, (acaba bu itirafla yalnız onlara özel aşklarına ihanet etmiş mi olacaktır?). O anda bir rol değişimi olur, bu defa Kişizo Sada'dan kendisini dövmesini ister; sanki dışarıda kalmışlığına son vermek için kendisini Sada'nın yerine koymak ve o ikilinin parçası olmak istemektedir, böylece arzu edilen düzen yeniden kurulacaktır: İki kişiyi içine alan ve iki varlığı bir yapan bir düzen. Joyce Mac Dougall'ın[10] "iki kişilik bir beden" diyeceği bir düşlem. Her halükârda kurgusal

10 Mac Dougall, J., *Theatres of the body*, Londra: Free Association Books, 1989.

bir ikilik arayışına, nesneyle aradaki her türlü fiziksel ve ruhsal mesafeyi ortadan kaldırma ve Ben/Ben-olmayan sınırlarını silme eğilimine tanık oluruz.

"Yediklerimiz de dahil, yaptığımız her şeyde aşkımızdan bir şey olmalı" der Sada ve yiyecekleri önce cinsel organına sürerek Kişizo'ya yedirir. Ben ve ben-olmayan nasıl birbirine karışmışsa, ağız ve cinsel organ da birbirine karışmaya başlar. Kişizo yerken Sada sanki aşklarından yapılma olmayan bir şeyi yutmasını engellemek ister gibi ona sarılır. Kişizo bu şeytani oyuna katılır ve Sada'nın cinsel organına bir yumurta sokar ve onu yemek üzere çıkarttırır. Oşima dolaysız bir biçimde ana rahmine dönüş simgeselliğini mi çağrıştırmak istemektedir acaba?

Duyuların, öteki üzerindeki egemenliğin, Kişizo'nun bedenini, özellikle de cinsel organını sahiplenmenin peşinde giderken Sada hep daha ileri giderek işi tırmandırır. Kişizo aşkını, arzusunu ve Sada'nın bütün arzularını tatmin etme kararlılığını ne kadar kanıtlarsa, Sada bir basamak daha yukarı çıkıp başka kadınlarda kullanmaması için cinsel organını kesmekle tehdit eder Kişizo'yu. Kötülüğün kaynağı penistir, çünkü farklılığın ve ayrılığın temsilcisidir. Denetim altında tutulduğu sürece sorun yoktur. Sada "Eğer kesip koparırsam, onu daima içimde tutabilirim" der ve hezayan halinde Kişizo'ya penisini keserse ölüp ölmeyeceğini sorar. Nesneye yönelik bir endişeden söz edebiliriz belki, ama yine de burada, arzu ya da simgesel iğdiş olma alanında değil, simgesel, gerçek ve düşlemsel düzeylerin kaybıyla bütün dokusunu kaybetmiş farklı bir dünyada bulunuyoruz. Dahası, nesne henüz tamamlanmamıştır, diğer nesnelerden ayrışmış ve gerçek statüsü kazanmış değildir. Nesne-Kişizo bu kokuşmuş odanın parçasıdır, tıpkı bu kokuşmuş oda gibi hiç değişmeden ve kendi öznelliğini ortaya koymadan kalmalıdır. Kişizo *birincil annelik tasası*nda olduğu gibi, öznenin ihtiyaçlarının en yakınında bulunan, tamamen öznenin emrine amade olan, Winnicott'un öznel bir nesne olarak tanımladığı konumda bulunmalıdır.[11]

Kişizo'nun evine dönmesi gerektiği için dış gerçeklik içeri sızmaya başlar. Kişizo Sada'ya bu tempoyla sevişmeye devam ederlerse

---

11 Winnicott, D.W. [1956], "Primary maternal preoccupation", *Through pediatrics to psyhco-analysis*, Londra: THe Hogarth Press and the Institute of Pscho-Analysis, 1975, s. 300-306.

iskelete döneceğini söyler. Sada paniğe kapılarak Kişizo'ya kendisini terk etmeye mi niyetlendiğini sorar. Onun gitmesine izin vermeyeceğini söyler. Kaşla göz arasında bıçağı alıp Kişizo'nun penisinin yanından bir tutam kıl keser ve ağzına atıp yer. C. Balier'nin kavramlaştırdığı haliyle eyleme başvurma,[12] bu sahnenin merkezini oluşturur ve majör bir ruhsal çöküntü riskini bertaraf etmeye yarar. "Varoluşun nihai kanıtı" gibi bir şeydir bu.

Kısa bir ayrılıktan sonra yeniden bu odada buluşurlar. Kişizo başka bir oyunu başlatır ve cinsel eylem sırasında Sada'nın boğazını sıkmaya başlar. Sada "zevk almak için işin sonuna kadar gitmek gerek" diyerek Kişizo'yu cesaretlendirir. Kişizo oyunu kesmek istediğinde Sada yer değiştirir ve bu defa kendisi Kişizo'nun boğazını sıkmaya başlar. Oyun ve gerçeklik arasında bir geliş gidiş vardır. Gerçeklik kendini hissettirdiğinde, yani ölüm tehlikesi yakınlaşır gibi olduğunda, bu gerçeğin hakikaten gerçek olup olmadığını sınamak için bir iddialaşma türünden bir şey çıkar ortaya. Bunun sonucu da, erotizm aracılığıyla duyuların, duyguların, algıların peşine düşme ve eyleme başvurma olur.

Her şey zamanın akışının donmuş gibi olduğu bir şimdiki zaman içinde olur. Geleceğe ilişkin bir şeyler tasarlamak, kendini başka bir zamana, oluşturdukları çiftin zamanıyla örtüşmeyen, bir olma düşlemine bağlanmış çifti yok etmekle tehdit eden bağımsız bir zamana yerleştirmeyi gerektirdiğinden, gelecek yoktur onlar için. Film ilerledikçe bu boğulma duygusunu daha çok hissederiz; zamanın akışını, kendilerini aşan bir dış gerçekliğin varlığını, en çok da onların, özellikle de Sada'nın bir iç gerçekliğinin olduğunu unutmak istercesine, odalarından çıkmadan, durmadan sevişen filmin kahramanları gibi bir hapsolmuşluk duygusuna daha çok kaptırırız kendimizi. Sözünü ettiğim iç gerçeklik biz seyirciler için sadece ender konuşmalar sırasında, Sada'nın varsanılarında-rüyalarında, otel çalışanlarının otelde kalan bu sıra dışı çifte ilişkin tepki ve tavırlarında görünür hale gelir. Geçmişin yokluğu da aynı şekilde çarpıcıdır. Sada'nın ve Kişizo'nun kişisel geçmişlerine ilişkin hiçbir şey bilmeyiz. Kendileri de bu konuda konuşmaz, film de güncel ve geçmiş hayatlarına dair pek az ayrıntı verir. Bir geçmiş

12 Balier, C., *Psychanalyse des comportements violents*, Paris, PUF, 1988.

parçasının geri geldiği tek bir sahne vardır. Sada'nın Kişizo'yu 68 yaşında bir geyşayla sevişmeye zorladığı sahnedir bu. Kişizo kabul eder. Seviştikten sonra sararan Kişizo, annesinin ölü bedeniyle seviştiği izlenimine kapıldığını söyler.

Bunun ardından Kişizo Sada'ya annesini sorar. Sada annesinin üç yıl önce acı çektiren bir hastalık yüzünden öldüğünü, babasını ise hatırlamadığını, kendisi üç yaşındayken ölmüş olduğunu söyler. Düşünceli, neredeyse filozofça bir tavır takınır; film boyunca onu düşünürken, bir şey, anlamı olan bir şeyler düşünürken gördüğümüz tek an budur. Aynı zamanda Kişizo dışında herhangi bir şeye yatırımını tekrar sahiplendiği tek an da budur. Düşünebilmek için kısa bir sükûnet ve özgürlük anı. Ölümü kastederek "her şeyin bir sonu var" der.

Ama bu kısacık bir andır ve boğa güreşi bütün hızıyla yeniden başlar. Sada bir yandan canının yanıp yanmadığını sorarak Kişizo'nun boğazını gitgide daha kuvvetle sıkar. Kişizo cevap verir: "Seni kendimden bir parça gibi hissediyorum; sanki bedenlerimiz birbirine karışmış, bir kan gölünde yüzer gibi." Bu defa korkan Sada olur ama yine de ölüm tırmanışını sürdürür ve boğazını daha da sıkarak Kişizo'ya öldürülmek isteyip istemediğini sorar. Tükenmeye başlayan Kişizo uykuya dalmak istediğini, uyuduğunda kendisini boğmasını, çünkü uykudan uyandığında çok ıstırap çektiğini söyler. Sada kabul eder. Kamera vajinanın içindeki sertleşmiş cinsel organa doğru yaklaşır. Kişizo boğazını sıkmayı bırakmamasını, durmanın canını acıttığını söyler. Durmak tekrar ayrılmak anlamına gelecektir ya da yine bir rahime dönüş düşlemi olan cinsel eylem sırasında ölümü arzulamaktadır Kişizo. Sada şefkatle yüzünü okşar, boğazını sıkar ve onu öldürür. Ayağa kalkar ve yine bir varsanı yaşar: Üstü açık bir amfitiyatroda bir taşın üstünde çıplak uzanmıştır, arkasında üç yaşlarında küçük bir kız çocuğu babasıyla kovalamaca oynamaktadır. Küçük kız tekerleme gibi "şimdi neredesin?" diye sormakta, önündeki babası onu "daha gelmedim" diye yanıtlamakta ve koşmaya devam etmektedir. Acaba Sada acılarına son vermesi için bir türlü gelmeyen bu Oidipus dönemine ait babayı mı beklemektedir? Filmin devamı biraz bunu teyit eder gibidir. Sada bıçağı alır ve penisi keser; filmin sonunda bir dış sesin söyleyeceği gibi onu dört gün boyunca yanında taşır.

Şimdi filmin içeriğinden sinematografik dilde şekillendirilmesine geçiyorum. Sunumun başında bu ölümcül tutku hikâyesinin aldığı şekilde bir tür *paralel süreç* bulunduğunu düşündüğümü söylemiştim. Paralel süreç kavramını, bunu ilk kez 1955'te tanımlayan H. Searles'ten ve Avrupa Psikanaliz Federasyonu'nun süpervizyon dinamikleri üzerine çalışan çok sayıda analistinden ödünç alıyorum. Süpervizyon sırasında adayın süpervizörü karşısında bulunduğu analitik durum ile süpervizyona konu olan seansın coşkusal atmosferi arasında coşkusal bir paralellik ihtimalini ilk düşünen Searles olmuştu. Adayın süpervizörü karşısında yaşantıladığı coşkusal deneyim, hastayla psikanalist adayı arasında yaşantılanan coşkusal deneyimin bir yansıması olabilir. Süpervizör ile aday arasındaki bu dinamik duygulanımı iyi anlamak, hastayla psikanalist adayı arasındaki analitik ilişkinin yaşantılanmış coşkusal temeline ışık tutabilir. Filmimizle ilgili olarak da bu tür bir sürecin söz konusu olduğunu, filmde anlatılan hikâye ile hikâyenin sinematografik şekillenmesi arasında bir benzerlik ilişkisi bulunduğunu düşünüyorum.

Birincisi, pornografik ya da "*snuff movie*" havası taşıyan bu filmde görüntülere kapılıp gitmeyiz; sinema perdesinin kısa bir süre için gerçeklikten kaçmak ve hayal âlemine dalmak için ideal bir yer sağladığı varsayılabilirse de, bu filmin içine bir rüyaya girer gibi girmeyiz. Tersine, sürekli sevişen ve pek az konuşan film kahramanlarının saf gerçeğinin içinde kalırız. Şiddet ve cinsellik yüklü imgeler yüzümüze sertçe haykırır durur. Bedenler aracılığıyla ifadesini bulan bu ruhsal sıkıntının aktif tanıkları konumuna mı sokar film bizi acaba? Yukarıda söylediğim gibi karakterler cinsel eylemi taklit etmezler, düpedüz yaparlar. Seyirci olarak film kahramanlarının mahremiyetine gireriz, ama bu mahremiyet tam bir mahremiyet sayılmaz, çünkü kahramanlar sadece seyirci olarak bize karşı değil, filmin diğer karakterlerine karşı da bu mahremiyeti yok sayar. Mesela Sada'yla Kişizo kendilerine yiyecek içecek getiren otel çalışanlarının yanında da sevişir ya da Sada sokakta kendisiyle neye mal olursa olsun sevişmek isteyen yaşlı bir adama gülerek cinsel organını gösterir. Oyuncuların gerçeği, duygulanım ve coşkularıyla hiç mesafe bırakmadan, saf gerçeğin içinde yaşayıp hareket eden Sada'nın tehlike çanları çalan ruhsallığında yansıyan

çiğ gerçeği takip eder. Bize gerçeği *in vivo* hissettirmek isteyen Oşima'nın bilinçli olarak seçtiği bir tarz mıdır bu? Muhtemelen öyle, çünkü bütün film boyunca sürekli tedirgin, sürekli diken üstünde, Sada'nınkine benzer bir uyarılmışlık ve tetiktelik durumunda kalırız. Anlatıda simgeselleştirilmemiş gerçek temasının oyuncuların oyununda yansıtıldığı ve böylece özellikle filmin sonuna doğru seyircinin dehşete kapılmasının amaçlandığı söylenebilir.

Bu paralel sürecin bir başka cephesi, kahramanlarımızın yaşantıladığı yalıtılmışlık ve dış gerçekliği reddedişin farklı bağlamlarda nasıl ele alındığında görülebilir. Dışarıda geçen pek az sahne vardır filmde. Sahneler genellikle kapalı mekânlarda, Kişizo'nun evinde ya da otelde geçer. Askerlerin geçit yaptığı, Kişizo'nun askerlerin sağından, hiçbir duygulanım belirtisi göstermeden yürüyüp geçtiği meşhur sahne türünden dış mekânda geçen sahneler çok azdır ve yalıtılmışlık ve içe kapanma konusunun altını daha iyi çizmek için filmde bulunurlar.

Filmdeki farklı temsil sahnelerinde bir tür oyun içinde oyun ya da paralel süreç bulunur. Bir temsil niteliği taşıyan filmin içinde, çiftin yeni evli taklidi yaptıkları ya da Sada'nın Kişizo'yla sevişirken aynı zamanda şamizen çaldığı sahneler gibi temsil içinde temsil sahneleri yer alır. Bir de bir temsilin başlama anında tiyatro perdesi gibi önü açılıp kapanan kimonolar var. Tipik Japon tarzı döşenmiş odalardaki açılıp kapanan raylı paneller gibi, mahrem sahnelerin içi ile dışı arasındaki sınırı oluşturur gibiler. Bir temsildeki gibi aşırı makyajlı geyşaları da unutmamalı elbette.

Bir yanda süslemesiz, dolambaçsız temsil edilen, öbür yanda sahteliğini taklit eden bir gösteri aracılığıyla temsil edilen cinsellik; ikisi birden o simgeselleştirilmemiş gerçeği vurgulamıyor mu? Tutkulu aşktaki cinsellik, o simgeselleştirilmemiş ilkel cinselliğin gerçekleşmesi gibi bir şey olamaz mı? Tutkulu aşk kendi başına başka bir mantığın, yaşadığını hissetmek için, hayata doğmak, kendi öznelliğini, kimliğini, Ben'ini inşa etmek için başka bir nesneye bağlanan küçük insanın kaygısının mantığının anahtarını vermez mi bize?

Filmin bu analizinde, filmin yönetmeninin öznelliğine dair her şeyi, bir porno film yapmak isteyen Oşima'nın dostu, filmin Fransız eş-yapımcısı Anatole Bauman ile birlikte filmin ortaya çık-

tığı bağlamı, Oşima'yı müstehcenlikle suçlayan Japonya'daki yargı sisteminin baskıcı ortamını ve Oşima'nın cinsel geleneklere ilişkin büyük savunmasını ve beraatini dışarıda bıraktığım yolunda bir itiraz yapılabilir. Her ne kadar bütün dikkatimi tutkulu aşk üzerinde yoğunlaştırmış olsam da, öznelliği tüm yapıtının merkezine yerleştiren yönetmenin bir özelliğinin üzerinden atlamam imkânsız. Oşima *Ecrits* kitabında şöyle diyor: "... yeni sinema her şeyden önce kişisel ve *öznel-etkin* bir *auteur* sineması olmalıdır. Ancak eser *auteur*'ün öznel-etkin bir ifadesiyse ve gerçeklikle gerilimli bir ilişki içinde eleştirel bir işlev yerine getiriyorsa *auteur* ve seyirci arasında bir diyalog kurulabilir. *Öznel-etkin* ifadesi, kendini dışa vurmaya, eylemlerle, iradi arzularla ifade etmeye eğilimli bir öznelliğin, yani bir bakıma *öz-devinimli* etkin bir öznelliğin tutumunu niteleyen Japonca *şutaiteki* kelimesinin tercümesi olmalı.

Bu öznellik, sevgili Winnicot'umuzun gerçek kendilik diye adlandırdığı, önce spontane bir hareketle kendini ifade eden, bunun değerini anlayan bir Öteki ile karşılaşır karşılaşmaz kendini tamamen gerçekleştiren o kendilik olamaz mı? Freud'un çalışmalarının izinden giderek, iç dünyamızı algılama konusunda hep başkalarından ileride olan sanatçıların –ve burada Oşima'nın– sadece her tutkunun içinde barınan çılgınlığı değil, aynı zamanda her türlü tutku biçiminin altındaki ötekine sesleniş çığlığını da algıladıkları söylenemez mi?

KAYNAKÇA

Aulagnier, P., "Voies d'entrée dans la psychose" (S. de Mijolla-Mellor & N. Zaltzman tarafından yazıya dökülen 27 Ocak 1991 tarihli sözlü bildiri), *Topique, Revue Freudienne*, S. 49, Dunod, 1992, s. 7-29.

Balier, C., *Psychanalyse des comportements violents*, Paris, PUF, 1988.

Freud, S. & Breuer J. [1893], *Studies on Hysteria,* SE II, [Türkçesi, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Emre Kapkın, Payel, 2001].

Freud, S., *On Narcissism: An Introduction*. SE XIV, 1914.

Mac Dougall, J., *Theatres of the body*, Londra: Free Association Books, 1989.

Oshima, N., Anatole Dauman, *Ai no corrida / Duygu İmparatorluğu*, Japonya, 1976.

Roussillon, R., *Le visage de l'étranger et la matrice du negative chez Albert Camus*, 2012.

Tuhaflık ve Yaratıcılık, *Cogito*, S. 72, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Searles, H.F., "The informational value of supervisons experience", *Psychiatry*, S. 18, 1955, s. 135-146.

Winnicott, D.W. [1956], "Primary maternal preoccupation", *Through pediatrics to psyhco-analysis*, Londra: THe Hogarth Press and the Institute of Pscho-Analysis, 1975, s. 300-306.

Winnicott, D.W. [1989], Clare Winnicott, Ray Shepherd, Madeleine Davis, "Fear of Breakdown", *Psychoanalytic Explorations*, Londra: Karnac Books LTD, 1963.

ÖZGÜRLÜK, DİRENİŞ VE PSİKANALİZ: İNSAN DOĞASI ÜZERİNE NURİ BİLGE CEYLAN'IN *KIŞ UYKUSU*[1]

Direnişi merkeze alan bu sempozyumda psikanalizin sanatla olan buluşması konusunda katkımı isteyen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Psikoloji Bölümü'ne teşekkürlerimi iletirim.

Konuşmama başlamadan önce sunumumu tetikleyen bir bağlamdan söz etmek isterim. *Gezi Direnişi* sırasında İtalyan psikanalist Laura Montani Türkiye'deki psikanalistlerle bağlantıya geçerek bizlere ne yaşadığımızı, nasıl yaşadığımızı anlatan mektuplar yazmamızı önerdi. Mektuplarımızı da kendi internet sitelerinde yayımlayacaklarını ilave ederek bizlere birkaç düşünme girizgâhı önerdiler. Laura Montani'ye yazdığım cevabi mektup direnişin ortasında, gaz fişekleri sadece ortalıkta patlarken değil artık evlerimize ve zihinlerimize de girdiği zamana denk geliyor. Dumanlar arasında bulanıklaşan düşünme yeteneğimi yeniden sağlamlaştıran bu yazışma deneyimimde Winnicott'u ziyaret ettim. Winnicott'un tarif ettiği öznelleşme ve bir anlamda kişinin kendisi olması hareketini Gezi gençliğinde tespit ettim. Şimdiki sunumum da işte bu tespitin devamı olacak.

Sunumumu insan doğası ile ilgili bir soruyla, "bir insan nasıl kendisi olur?" diye bir soruyla açmak istiyorum. Bu söylediğim şeyi felsefi boyutta incelemek değil amacım tahmin edebileceğiniz gibi; psikanalizin uygulamada bize gösterdiği yerden hareket ediyorum pek tabii. Bu sorunun, bir insanın kendisi olması sorusunun, direnişle nasıl bir ilgisi olabilir diye sorabilirsiniz. Hatta sorunuzu direnişin toplumsal başkaldırıya kadar varan bir karşı koyma, toplumsal bir muhalefet olduğunu da ileri sürerek daha da derinleştirebilirsiniz. Yanıt olarak toplumların da, toplulukların da kimi durumlarda bir insan gibi tek vücut haline geldiğini, kendi

1 1 Ekim 2014 tarihinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi Psikoloji bölümünün düzenlediği "Psikoloji ve Sanat" temalı sempozyumda sunulan bildiri.

kimliklerini bu coşkulu bir arada olma halinden oluşturduklarını ve tarihsel bir süreci başlattıklarını ileri sürebilirim. Toplum ve bireyi yan yana getirerek ve aralarında bir analoji kurmakla başlayabiliriz. Freud da[2] zaten kitle ruhunu mercek altına aldığı bir lidere tapınan bir topluluktan söz ettiği zaman hipnoz altındaki bir bireyin psikolojisiyle analoji kurmuş ve bireyin yaşamında ötekinin öneminin altını çizdiği zaman da şöyle demiştir: "Bireyin ruhsal yaşamında öteki her zaman model, nesne, destek ve rakip olarak idrak edilmektedir; böylece *bireysel psikoloji daha en başından itibaren, aynı zamanda*, terimin genel anlamında ama tüm haklılığıyla (tarafımızca altı çizilen) *sosyal psikolojidir*."[3] Toplumsal direnişlerin biraz önce vurguladığım gibi bir tarihsel kimlik yaratmalarına benzer şekilde bireysel hayatlardaki direnişler de kimliğimizin en derin katmanlarını harekete geçirir ve bireyin kendisi olması yolundaki süreçleri bize gösterir.

Yeniden başlangıçtaki soruma geri dönüyorum: Bir insan nasıl kendisi olur? Bir insan nasıl kendisi olur ve başka, yabancı biri olmaz sorusu psikopatolojinin en temel sorularından biridir ve farklı kuramcılar benliğin gelişimiyle ilgili çok farklı ve çeşitli yanıtlar vermiştir. Bu kuramcılardan D.W. Winnicott[4] kuramında diğer kuramcılardan çok farklı ve özgün bir kendilik kavramı geliştirmiş bu kendiliği daha sonra *hakiki kendilik* ve *düzmece kendilik* kavramlarıyla zenginleştirmiştir. İşte size özgürlük ve direniş mefhumlarını içinde barındıran Winnicott'un kendilik kavramı aracılığıyla, bir insanı nasıl kendisi olur sorusunu yanıtlamaya çalışacağım. *Kendilik* kavramı özgürlük ve direniş gibi psikanalize doğrudan ait olmayan mefhumlara bir yer yurt sağladığı gibi onları somut olarak görmemizi de sağlar. Bu kendisi olmak meselesini de sanatsal bir yapıtta, N.B. Ceylan'ın ödül kazanan son filmi *Kış Uykusu*'nda mercek altına almayı öneriyorum.

Özgürlük ve direniş mefhumları psikanalizin kavramsal boyutunda, metapsikolojisinde mevcut değillerdir; mamafih bu iki

---

2 Freud S. [1921], *Psychologie des foules et analyse du moi*, Petite Bibliotheque Payot, 1981.

3 *Age*, s. 123.

4 Winnicott, D.W. [1960], "Distorsion du Moi en fonction du vrai et du faux Self", *Processus de maturation chez l'enfant*, Payot, 1978.

mefhum dolaylı da olsa psikanalizin hem pratiğinde hem de temel prensiplerinin merkezindedir. Özgür olma meselesi, nevrozluların belirtileriyle kendi kısıtlı ve anlam dışı dünyalarına hapsolmaları Freud için daha başlangıçtan beri başlı başına bir araştırma konusuydu. *Histeri Üzerine Çalışmalar*[5] adlı kitabıyla Freud psikanalizin temellerini atmış, histeriden mustarip kadınların sessiz çığlıklarına anlam vermiştir.[6] Histerik, Freud'a göre *anılarından, duyumsadığı anılarından ötürü acı çekmektedir.* Duyu organları üzerinden simgesel yolla, konversiyonlarla ifade edilen bu sessiz çığlıklar aynı zamanda dönemin kadınlarının kendilerini ifade edememeleri durumuna karşı geliştirdikleri bir dildi, bir başkaldırı ya da protesto diliydi. Örneğin Anna. O vakasında çok parlak zekâlı ve yaratıcı bir şahsiyete sahip genç bir kızın anne-baba üçgeninde ve 19. yüzyıl sonu Viyana'sının kadını konumlandırdığı yerde hapsolduğu, hasta babasının bakımına kendisini vakfettiği (ama bir anlamda da toplumsal gerçeklik açısından buna mecbur kılındığı) ve belirtileri sayesinde bir tür hayal âlemine kaçtığına şahit oluruz. Belirtileri sayesinde Anna O. Joseph Breuer ile sonradan *baca temizliği* adını vereceği bir konuşma tedavisini, hapsolduğu aile çemberinin dışına çıkmak için kullanır. Bu onun hastalığa karşı direnme biçimidir, bir başkaldırıdır aslında.

Direniş ve direnç psikanalizin kuramsal alanında, metapsikolojisinde tabii farklı bir anlam da içerir. Freud'un direnç kavramını ileri sürerken kastettiği hastaların analiste karşı ya da analiz tedavisine karşı –ki bu iki unsur bazen ayrı ayrı da ele alınmalıdır– gösterdikleri dirençtir, karşı koymadır. Bu karşı koyma ilk bakışta, her ne kadar olumsuz bir tepki olarak anlaşılsa da hastanın kişiliğinin gelişmiş olduğunu, tedavinin amacının neye tekabül ettiğini bilinçdışı olarak da sezinlediğini ve değişime hazır olmadığını bize anlatır. Hiç direnç olmasaydı zaten psikanaliz de yapamazdık. Mamafih direncin bir başka boyutu da var; onu da ünlü Britanyalı psikanalist D.W. Winnicott farklı bağlamlarda şöyle ifade ediyor: Eğer hasta şiddetle analitik çalışmaya karşı çıkıyorsa burada so-

5 Freud, S. & Breuer J. [1893], *Studies on Hysteria*, SE II, [Türkçesi, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Emre Kapkın, Payel, 2001].

6 Habip, B. [2002], "Kadınlar Freud'a Psikanalizi nasıl keşfettirdiler", *Psikanalizin İçinden*, YKY, 3. baskı 2016, s. 103-111.

runu sadece analizanda aramayı bırakalım, biraz da çerçeveyle, yani çalışmanın yapıldığı ortamla ilgilenelim.[7] Winnicott'un bu tarihi önermesi, psikanalizin uygulanmasında ciddi bir dönüşüm sağlamış ve psikanalitik ortam, psikanalitik dinleme ve yorumlama biçimi, analistin müdahaleleri, çerçevenin getirdiği kısıtlamaların boyutu, nicelik ve nitelikleri yeniden sorgulamaya tabi tutulmuştur. Ve Winnicott şöyle bir sonuca varmıştır: eğer bir yorum hasta tarafından kabullenilmiyorsa ya da en azından dikkate alınmıyorsa, bir kenarda bırakılıyorsa bu yorum hastanın *hakiki kendiliğiyle* bağlantı kuramamıştır. Ona ulaşamamıştır. Bu ne demek? Hakiki kendilik ne demek? Neden ona ulaşmak bu kadar önemli? Bu kavramı hem Winnicott'un kuramı içinden hem de N. B. Ceylan'ın ödüllü filminin üzerinden ele alacağım. Neden bu film diye sorulacak olursa, yanıtım şöyle olacak. Film içinde benim açımdan en bariz tema özgürlük ve tutsaklık gibi duruyor; şöyle ki tüm karakterlerin içinde tutsak oldukları bir mesele var. Özgürlük ve tutsaklık temaları filmin boydan boya üzerinde yol aldığı kırmızı bir iplik gibi. Karakterlerin iç dünyasını mercek altına alan, uzun diyaloglarıyla ruhsal hayatları bir dantel gibi işleyen bu filmde karakterler sadece tutsaklıklarını anlatmıyorlar, aynı zamanda mutsuzlukları, hoşnutsuzlukları üzerinden dolaylı olarak, özgürlük arayışlarını da ifade ediyorlar. Karakterlerin bir değişim istediklerini hissediyoruz; kapalı mekânların içinden yükselen kesif can sıkıntısını neredeyse somut bir şekilde görüyoruz. Bir de filmin sonunda ciddi bir ruhsal değişime de tanık oluyoruz, özellikle de başkarakter Aydın Bey'in iç dünyasında. Bu bir patlama anı olarak düşünülebilir, özgürleşme talebinin dayattığı ruhsal değişimin ön plana çıkması olarak da yorumlanabilir. Ben bu değişimi *hakiki kendiliğin* tıpkı filmin adında olduğu gibi, uzun bir uykudan sonra, kendini ifade etmesi olarak görüyorum.

Ama önce tabii Winnicott'un yapıtını boydan boya derinden işleyen bu hakiki kendilik kavramına ve tabii bu kavramın bize doğrudan işaret ettiği özgürlük kavramına, Winnicott'un diline tercüme edersek, spontanite ya da kendiliğindenlik kavramına bak-

---

7 Winnicott, D.W. [1954], "Les aspects métapsychologiques et cliniques de la régression au sein de la situation analytique", *De la Pédiatrie à la Psychanalyse*, Petite Bibliothèque Payot, 1969.

makta fayda var. Bu kavramları "Özgürlüğe Adanmış Bir Yaşam"[8] olarak tarif ettiğim Winnicott'un yapıtının merkezinde görmek mümkün.

Nedir *hakiki kendilik?* Winnicott'un yapıtında *true self* şeklinde anılan bu kavram neye tekabül eder? Her ne kadar yapıtın tümünde sık sık karışıklığa yol açan ifadeler bulunsa da. Öncelikle bu kavramı benlik kavramından (*the ego*) ayırmak lazım. *Kendilik* veya *self* kavramı öncelikle kişinin öznel olarak ne şekilde kendini hissettiğiyle belirlenir. Eğer kişi kendini gerçek hissediyorsa işte o zaman self ya da kendilik kişinin yaşamının merkezindedir. Şimdi diyebilirsiniz ki psikotik çözülme durumları hariç, disosiyatif durumlar hariç ortalama her birey kendini gerçek hisseder. Tabii Winnicott'un düşüncesinde bu gerçeklik duygusu, bireyin kendini canlı hissetmesi meselesi o kadar basit değil. Hatta bu duyguya sahip olabilmek için ruhsallığın katettiği bir dizi merhale var. Freud bu konuyu fazla irdelememişti. Freud'a göre benlik başlangıçta bedenin yolladığı sinyallerle, duyu organlarımızın bize yolladığı sinyallerle oluşuyordu. Ruhsallık başta duyu organlarının memeyle kurduğu ilk ilişkide, memenin ortadan kaybolmasıyla oluşuyordu. Memenin yokluğuyla karşılaşan bebek bu algısını, olmayan meme algısını bir varsanıya dönüştürüyordu. Memeyi beklerken bebek memeyi hallüsine ederek kendini kısa zaman dilimleri içinde teselli ediyordu. Ruhsal hayatın ilk adımları orada başlıyordu. Yani ruhsal hayat öncelikle varsanı temelinde bir tür hayal kurmakla başlıyordu. Hayranlıkla izlediğimiz bebek gözlemlerinde, bebeklerin mesela uykuda iken ağızlarını nasıl şapırdattıklarına, bazen açık bir şekilde gülümsediklerine tanık oluruz. Söylemek istediğim şey Freud'un başlangıçta hayal kurmanın ruhsal hayat için vazgeçilmez bir evre olduğunu vurgulamasıdır. Oysa Winnicott bu varsanı ile başlayan ruhsal hayatın daha öncesine de ilgi duyar ve ona göre ruhsal hayattaki başlangıç hayal kurmaktan değil o hayali *yaratabilmekten* geçer. Hayal kurmak öyle kolay bir şey değildir. Bunu hastalarımızda çok sık gözlemleme imkânına sahibiz. Kimi hastalar düz bir gerçekliğe yapışık yaşarlar, güncelden sıyrılamazlar. Örne-

8 Habip, B., "Özgürlük Arayışına Adanmış Psikanalitik Bir Yaşam: Donald Woods Winnicott (1896-1971)", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Nisan 2011, s. 197-217.

ğin bir film izlemek, bir roman okumak, en basitinden bir espri yapmak ya da bir espriyi anlamak onlar için zahmetli işlerdir ve bütün bu hayatımıza renk katan ve bizlere, Winnicott'un deyimiyle,[9] *yaşamın yaşamaya değer olduğunu* hissettiren etkinlikler onlar için ulaşılmaz olduğu kadar, onlara zevk vermez de. Bu kişiler yaşamın anlamsız olduğunu hissetmektedirler ve yapıp ettikleri edimlerde kendilerini gerçek hissetmemektedirler. Hissettikleri, yapıp ettikleri şeylerin onlara dayatıldığı, dışarıdan dayatıldığıdır. Bu, bir tür tutsaklık duygusunu da beraberinde getirir. Kişi yapıp ettiklerinde kendini özgür hissetmemektedir. Bu duygu bazen tüm yaşamına yayılır ki, birazdan ele alacağım Nuri Bilge Ceylan'ın *Kış Uykusu* filminde bu anlamsızlık, bir işe yaramama duygusu barizdir; filmde yaşamın yaşamaya değer olup olmadığı sorusu bir alt metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tekrar *hakiki kendilik* kavramına dönecek olursam, bu hakikiliği, bu kendini canlı ve gerçek hissetmeyi sağlayacak olan nedir diye sorabilirsiniz. İşte Winnicott burada çok net bir şekilde anne-bebek ilişkisindeki armoniye gönderme yapar ve annenin bebeğin kendiliğinden gelişen edimlerine uygun yanıtlar vermesinin elzem olduğunu ileri sürer. Diyeceksiniz ki Freud da anne-bebek ilişkisinden söz ediyordu, fark nedir? Fark şurada ve çok önemli olduğunu vurgulamalıyım. Freud'un annesi bebeğin imgelemindeki annedir, daha doğrusu gerçek annenin bebeğin iç dünyasındaki resmidir. Bu imgesel anne bebeğin yoklukla mücadele etmesinde bir basamak olarak kullanılacak ve ruhsal yaşamın temelini atacaktır. Oysa Winnicott başlangıçta *gerçek* anneden, bakım veren anneden söz etmektedir.

Şimdi Winnicott açısından bu başlangıçtaki ruhsal hayattan söz etmeliyim zira hakiki kendilik başlangıçta annenin ruhsallığından başlar ve bebeğin ihtiyaçlarını uygun zamanda, uygun bir şekilde yanıtlayan Winnicott'un *yeterince iyi anne*'si bebeğin ihtiyaçlarını başlangıçta yüzde yüz karşılayarak bir *yanılsama alanı* oluşturur. Bu alan bebek için hem yanılsamanın hem de yaratıcılığın alanıdır. Şöyle ki, örneğin bebek her acıktığında, anne memeyi tam zamanında yetiştirdiği zaman bebek şöyle bir yanılsamaya kapılır:

9 Winnicott, D.W., "La créativité et ses origines", *Jeu et Réalité*, Gallimard, 1975, s. 97.

Memeyi kendi yaratmıştır; meme kendi yaratıcılığının eseridir. Bebek kendisine dışarıdan gelen uyarımları kendi bedeninden geliyormuşçasına algılar. Anne bebeğin bu tümgüçlü yanılsamasını, megalomanisini bozmaz ve bebeğin spontane taleplerine yerinde ve uygun bir şekilde yanıt vererek bu yanılsamanın devamlılığını sağlar. İşte bu yanılsamanın doğduğu alana Winnicott potansiyel alan[10] adını verir. Bu alanda bebek kendi yaratıcılığını ortaya çıkardığı gibi gerçeklikle kuracağı ilk ilişkileri de deneyimler. Yeniden hakiki kendilik konumuza dönecek olursam, en önemlisi bebeğin o yaratıcılık denilen anda, bir şeyleri kendisinin yarattığına dair inancıyla, kendini canlı hissetmesi, yaşamakta olduğunu hissetmesi, var olduğunu hissetmesidir. İşte bu modelden hareketle, yani var olduğunu yaratıcılık çerçevesinde "anlayan", yaşantılayan, deneyimleyen bebek ilk kendilik parçalarını oluşturur. Öznelleşme deneyiminin ilk adımlarıdır bunlar. Bu oluşumda annenin katkısı büyüktür ama bebek açısından bütün bu olup bitenlerin mimarı kendisidir, yani öznesidir. Anne bebeğin yanılsamasını bozmaz, bozmaması gereklidir zira bebeğin ilk aylardaki ihtiyaçları, acil ve gerekli olup muntazaman yerine getirilmelidir. Somut olarak anne bebeğin ritmine ayak uydurur, örneğin bebeğin uykusu geldiğinde o uykunun iyi koşullarda gerçekleşmesi için uygun ortamı hazırlar. Bebeğin karnı acıktıysa beslenmesini fazla vakit kaybetmeden yapar. Tabii bütün bunları mekanik olarak yapmaz, bebeğiyle, konuşur, şarkı ya da ninni söyler, bebeğini temizlerken, altını değiştirirken ya da banyo aldırırken konuşur, okşar. Tabii burada varsayımsal ama gerçekliğe çok yakın, Winnicott'un *yeterince iyi anne* diye tanımladığı bir anneyi göz önünde bulunduruyoruz. Bu annenin yerinde ve uygun edimleri, bebeğin aldığı hazları kendisinin yarattığına dair ve özellikle de kendisinin böyle "sihirli" şeyler yapabileceğine dair inancını perçinleştirir ve daha ileride de gerçekleştireceği yaratıcı edimlerin mümkün olabileceğine dair bir umudun tohumlarını da yerleştirir. İşte bu umut Winnicott'un insan doğasında tespit ettiği, hayatın yaşanmaya değer olduğunu hissettiren temel unsurdur ve hakiki kendilik işte böyle canlı olmanın, özne olmakla buluştuğu

10 Winnicott, D.W. [1951], "Objets et phénomenes transittionnels", *Jeu et Réalité. Espace Potentiel*, Gallimard, 1975.

yerde yaşama doğar. Bir başka deyişle, dünyaya doğmak ve ruhsal bir yaşama sahip olmak sadece bebeğin annenin yokluğuyla baş edip onu varsanısal bir biçimde var etmekten değil, aynı zamanda o var edişteki yaratıcılığın öznesi olmaktan da geçer. Öznelleşme süreci tabii ikinci bir operasyonu daha gerektirir. Özne olmak için kendiliğin oluşması gereklidir ama yeterli değildir. Bir öznenin olabilmesi için bir nesne de gereklidir. Winnicott burada tıpkı annenin ilk bakım verme sürecindeki başat önemini vurguladığı gibi, onun bir diğer başat önemini vurgular, o da bebeğin bu potansiyel alanda tümgüçlülüğünü ve yaratıcılığını yani birincil zalimliğini serbestçe deneyimlemesinin koşullarını hazırlar. Bu anne örneğin bebeğin oyuncaklarını fırlatıp atmasına ses çıkarmayacak, onları alıp geri getirecek, aynen muhafaza edecek, kirli ya da eski diye bebeğin çok bağlandığı bir oyuncağı atmayacak ya da koklamayı sevdiği bir ayıcığını hemen yıkamayacaktır. Bir anlamda bu yaratıcılık süreci bebek açısından masum edimlerden mütevellit değildir. İçinde zalimliği de barındırır. İşte bu zalimlikle kol kola giren yaratıcılık anneye karşı da zalimdir. Zira anne de bebek açısından çevresinde bulunan ve üzerinde zalim yaratıcılığını deneyimlediği diğer nesnelerden farksızdır. İşte burada Winnicott çok önemli bir tespitte bulunur ve nesneyle kurulan ilişki ile nesnenin kullanılması arasındaki farkın altını çizer. Nesneyle ile kurulan ilişki nesnenin yok edilmesiyle kurulur. Bu ilk bakışta paradoksal görünebilir ama nesnenin dışardalığının, özellikle de bebeğin kontrol edebildiği dünyasının dışında olan varlığının en güzel ispatı onun yok edilmesidir şeklinde bir bakış açısı vardır burada. Dışarıda bir nesne varsa bu demektir ki artık onunla ilişki kurulabilir, yani kullanılabilir. Nesnenin kullanımı bu aşamada devreye girer, zira nesneyi kullanmak için önce onun varlığı gereklidir. Nesne yok edildikten sonra kullanıma hazır hale gelebilir, ama tabii nesne bu yok edilmenin akabinde hayatta kalabilmeyi becerebilmişse. Annenin bebeğin saldırılarına karşı direnmesi, o saldırılara rağmen hayatta kalması bebeğe düşlemle gerçeklik arasındaki farkı gösterir. Bebek düşlemsel anneyi öldürmüştür, ama gerçek anne zarar görmemiş, hırpalanmamış varlığıyla kaldığı yerden devam ettiği takdirde bebek düşlemsel boyuttaki annesi ile gerçek bakım veren annesi arasındaki farkı daha net olarak sezinlemeye başlar.

Şimdiye kadar kendiliğin oluşmasında annenin bebeğin spontane hareketlerine uygun yanıt vererek bir yanılsama alanının oluşmasına katkısını, bebeğin edimlerinin merkezinde kendi yaratıcılığını görerek bir kendilik mefhumunu inşa etmesini ve daha sonra kendisinin yarattığına inandığı anneyi öldürerek ve onun canlı kaldığına müşahede ederek annenin nesnelliğini ve dışardalığını keşfettiğini gördük. Bu demektir ki aynı zamanda bebeğin gerçeklik ilkesiyle de yakından tanışmaya başladığına şahit olduk.

Ama bir de annenin bebeğe karşı uygun olmayan yanıtları da var. Annenin bebeğe uygun olmayan yanıtlarına karşı *self*, yani çekirdek kendilik, var olmaya devam edebilmek ve anneyle bağını koparmamak adına verilen uygunsuz yanıtlara kendini uyarlar; mamafih bebek zihinsel olarak duruma kendini uyarlasa da ruhsal açıdan kendinden kopar, kendilikten kopar. Kendilik bu durumda kendini izole eden bir hakiki kendilik, bir de dışarıya uyum sağlayan *düzmece kendilik* olarak ikiye bölünür. Bu bölünmenin en temeldeki nedenini Winnicott, bir yaşından önce bebeklere uygun olmayan bir çevrenin, yani henüz bu çevre bebek tarafından yaratılıp keşfedilmeden önce zorla dayatılmasında tespit eder. Bu dayatılma bebeğin kendi yaratıcılığını keşfetmeden dış gerçekliği ham bir şekilde, yani *yaratmadan bulmasıdır*. Bebek direnir, tepki gösterir ama bu tepkilere dışarıdan bir yanıt almazsa hakiki kendilik kendini korumaya alır ve inzivaya çekilir.

Hakiki kendilik tepki vermeden, direnmeden bir yaşama biçimidir zira temelinde kendiliğinden gelişen edimlerin olumlu yanıtlanmasıyla oluşan bir yanılsama alanı vardır ve bu alanda yaratıcılık mevcuttur. Bir başka deyişle bebek kendisinden hareketle yine kendisine dönerek varlığını hisseder, kendi kendiyle ilişki kurarak var olduğunu hissetmektedir. Oysa dış gerçekliğin bu alanı ihlal etmesi hakiki kendiliğin yaratıcılığını deneyimlemesini imkânsızlaştırır. İşte burada düzmece kendilik devreye girer ve farklı derecelerde faaliyet gösterir. En uç durumda düzmece kendilik gerçekmişçesine konumlanır ve dışarıdan bakan bir gözlemci bu kendiliği gerçek bir kişi olarak algılar. Ama günlük hayatta, arkadaşlık ya da mesleki ilişkilerde düzmece kendilik kendini hissettirir; bütün bir kişiyle karşı karşıya olduğumuz duygusu tam yoktur, ilişkide bir şeyler eksiktir. İşte bu uç durumda hakiki kendilik gizlenmiştir. Tabii bu

gizlenme kişinin sadece dışarıya karşı gizlenmesiyle sınırlı değildir; kişi kendinden de gizlenir. Yaşantıladığı şey anlamsızlıktır zira kendi yaratıcılığını deneyimlemek yerine çevrenin taleplerine yanıt ya da tepki vermek üzerine kendiliğini düzenlemiştir.

Düzmece kendiliğin daha az uç durumu, hakiki kendiliğin savunmasıyla sınırlı olmasıdır. Kişi kendi hakiki kendiliğiyle az çok ilişkidedir ama onu korumak için düzmece kendiliğini öne sürmek zorundadır. Winnicott bazı patolojilerin işte böyle hakiki kendiliği savunma maksadıyla ortaya çıktığını ve hastalığın pozitif bir amacının olduğunu söyler. Burada hakiki kendilik kendine uygun bir ortamın yeşermesini bekler ve bir umuttan söz edilebilir.

Sağlığa daha yakın bir düzmece kendilik türü ise yakın çevreyle kurulan ilişkilerdeki özdeşleşimlerdir. Örneğin çocukluk çağında bakım veren kişilerin üzerinden, bu kişilerle özdeşleşerek, eğitim ve terbiyeyle düzmece bir kendiliğin oluşması olabilir.

Sağlıklı bir düzmece kendilik de tahmin edebileceğiniz gibi sosyal ilişkilerin dokusunda, karşılıklı nezaket kurallarında mevcuttur.

İşte böyle, hakiki ve düzmece kendilik kavramlarıyla Winnicott direnişin varlığın doğasında olduğunu bize açıkça göstermekle kalmaz, aynı zamanda ancak ve ancak özgür bir ortamda yaratıcılığın yaşama geçebileceğinin altını çizer.

Şimdi sunumumda kısaca değindiğim *Kış Uykusu* filmine geri dönüyorum. Bu filmi tabii burada ayrıntılarıyla analiz etmemiz mümkün değil; sunumumun başında sorduğum soruya bu filmde bir yanıtın var olduğunu seziyorum. Bir insan nasıl kendisi olur sorusuna bu filmde sanki üstü örtülü bir yanıt var. Biraz önce Winnicott'un yapıtında ele aldığım gibi kişinin hakiki kendiliğiyle bağ kurmasından söz ediyorum. Bu filmde de önce gizlenmiş ve kendini korumaya almış bir kendiliğin filmin sonunda bir iç hesaplaşma sonucunda benliğin kendisiyle ve dış dünyayla bağ kurmasına tanık oluyoruz. Bu iç hesaplaşma özellikle filmin başrolündeki Aydın Bey'in şahsında gerçekleşiyor.

Öncelikle filmin isminden başlayarak bir tespitte bulunabilirim. Filmin çekimi ağırlıklı olarak iç mekânlarda gerçekleşmiş. Hatta bu iç mekânı daha da vurgulayarak film ilk Hıristiyanların gizlendiği, ibadetlerini kilise ve manastırlarda gizlice gerçekleştirdikleri

ünlü tarihi mekân Kapadokya'da geçiyor. Kapadokya'da ilk inşa edilen ibadet yerlerinin küçük manastırların yani keşişhanelerin olduğunu bunların da inziva mekânları olduğunu da vurgulayalım. Kilise ve şapeller bilahare Hıristiyanlık dini Roma İmparatorluğu tarafından serbest bırakıldıktan sonra inşa edilmişlerdir. Filmin çekildiği coğrafi bölge, çekimlerin ağırlıklı olarak iç mekânlardan oluşması, otel lobisi, Aydın Bey'in çalışma odası, Nihal Hanım'ın odası vb bize hep içerideki bir yaşamı işaret etmektedirler. Bu iç mekân vurgusu yönetmenin otel lobisini doğrudan stüdyo ortamında canlandırarak çekim yapması ve dış sesleri de kontrol altına alması iç yaşam hipotezimizle örtüşüyor. Bunu Nuri Bilge Ceylan bir söyleşisinde kendisi de söylüyor. Bir de özellikle filmin adı, *Kış Uykusu*, iç dünyanın, iç nesnelerle dolu bir iç dünyanın, psikanalitik anlamda ruhsallığın metaforları olarak karşımıza çıkmaz mı? Ama bu ruhsallıkta belki en çok gözümüze çarpan şey, gizli bir ruhsallıktır; dışarıya kapalı, dışarıyla iletişim kurmayan gizlenmek isteyen bir ruhsallıktır. Unutmayalım kış uykusuna yatan canlılar kendilerini soğuktan ve dış dünyanın olumsuz koşullarından korumak üzere gizlendikleri yuvalarına geri dönerler. Hakiki kendiliği herhalde bundan daha güzel betimleyen başka bir sahneleme düşünülemezdi. Winnicott hakiki kendiliğin doğasında tepki vermeden ve gizlenerek yaşamak olduğunu ama paradoksal olarak keşfedilmeye de hazır olduğunu, hatta buna can attığını bile ileri sürer ve şöyle der Winnicott: *Gizlenmek zevklidir ama keşfedilmemek koca bir felakettir.*[11]

Filmde de başroldeki karakterlerin huzursuzluklarında, tatminsizliklerinde, iç sıkıntılarında gizledikleri ruhsal bir yaşama tanık oluruz. Örneğin Aydın Bey 25 yıl İstanbul'da tiyatro oyunculuğu yapmış daha sonra aile mirası yoluyla elde ettiği Kapadokya'daki mülklerinin başına geçmiş ve bir otel işletmeye başlamıştır. Otel işletmeciliğinin yanı sıra yerel bir gazetenin köşe yazarlığını yapmakta, okur mektuplarına yanıt vermektedir. Yazılarında kâh politikadan, kâh eğitimden dem vurmakta, huzursuz köşesine çekilmiş bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar

---

11 Winnicott, D.W. [1963], "De la communication et de la non-communication suivi d'une étude de certains contraires", *Processus de Maturation chez l'enfant*, Petite Bibliotheque Payot, 1983, s. 160.

başoyuncunun ismi memleket aydınına gönderme yapmakta ise de film bir memleket aydınından çok bir kişinin ruhsallığının dehlizlerinde gezinir; bunu da Kapadokya'nın mağaralarını keşfe çıkmış bir arkeolog titizliğinde yapar. Filmdeki karşılıklı diyaloglar, insan psikolojisinin derinlikleri etrafındadır ve Nuri Bilge Ceylan'ın diğer, diyaloğu yok denecek kadar az filmleriyle sanki bir tezat oluşturmaktadır. Acaba bunun şimdiye kadar sessiz kalmayı yeğleyen yönetmenin kendiliğinin ifşa olma arzusuyla bir ilişkisi olabilir mi?

Yeniden Aydın Bey'e dönecek olursak, bu başroldeki karakterin kişiliğinin kız kardeşi Necla ile olan diyaloglarında film boyunca ince bir dantel gibi işlendiğine tanık oluruz. Necla onun bu yerel gazetedeki köşe yazarlığıyla kendisini oyaladığını, kendi kendisini aldattığını söylemekte ve kendisiyle yüzleşmeye davet etmektedir. Keza kendini hayırseverlik işine vakfetmiş karısı Nihal de onun aşırı egemen halinden, kendi yürüttüğü işlere burnunu sokmasından yılmıştır ve ona resti çekmektedir. Ona yaşam alanı bırakmalıdır. Çiftin arasının uzun zamandır gergin ve mesafeli olduğunu da filmdeki diyaloglardan çıkarsamaktayızdır. Nihal köyün öğretmeni Levent'le birlikte bir okulun tamir işleri için para toplamaktadır. Nihal'in böyle bir sorumluluk alması, para pul işlerine girişmesi, üstelik köyün eşrafıyla yanında eşi olmadan sosyal ilişkilere girmesi Aydın'ı çileden çıkarmakta, kendisi buna kıskançlık adını koymasa da biz izleyiciler bu egemenlik arzusunda içten içe bir kıskançlık duygusunun hâkimiyetini sezmekteyizdir. Acaba filmdeki olayların geçtiği otelin adının da Othello olması bir tesadüf müdür? Shakespeare'in ünlü tragedyasının merkezinde olan kıskançlık duygusu bol entrika ve cinayetle dolu olsa da filmimizdeki kahramanlar tutkularını böyle açık etmezler. Kentsoylu ve nevrozlu kahramanlarımız sürekli bir iç hesaplaşma, karşılıklı birbirini sınava tabi tutma yarışı içindedirler. Aydın özellikle de filmin sonuna doğru bu iç hesaplaşmanın doruğundadır. Oysa başlangıçta mağrur ve kibirlidir. Kıskançlık duygusunu inkâr edercesine tartışmanın alevlendiği bir gün eşine gitmekte serbest olduğunu, istediğini yapabileceğini söyler; bu umursamaz tavır, içinde koptuğunu sezdiğimiz fırtınanın üzerini örtme çabasıdır sanki. Zira Aydın'ı gergin, mutsuz ve umutsuz olarak görürüz,

hissederiz. Nitekim ertesi gün İstanbul'a gitmeye ve bir müddet de orada kalmaya karar verir sık sık yaptığı gibi. Ertesi gün yoğun kar yağışı nedeniyle tren saatinde bir gecikme olur. Aydın treni beklemekten vazgeçer, acaba İstanbul'a gitmenin anlamını mı içinde tartışmaktadır? Bilemeyiz ancak tahmin yürütebiliriz; filmin devamı bu varsayımımızı teyit eder niteliktedir. Aydın treni beklemekten vazgeçer ama evine de dönmez yine orada yerleşmiş İstanbullu bir arkadaşının evine gider ve geceyi orada geçirir. O gece Aydın ve arkadaşının içkili sohbetine sonradan köy öğretmeni Levent de katılır. Politikadan edebiyata çeşitli konular tartışılır hatta bir ara hava gerginleşir. Nuri Bilge Ceylan burada kişilik çözümlemelerinde doruğa ulaşır. Aydın ortalık yerde kusar. Bu kusma sahnesini bir önceki gece karısıyla arasında geçen tartışmaya psikolojik bir tepki olarak yorumlayabiliriz. Ruh ve bedenin bütünlüğü işte böyle kritik zamanlarda sarsılır ve psikosomatik tepkiler ortaya çıkar, biz ruh sağaltıcılarının çok yakından bildiği gibi. Ama kusma türünden bir tepki ayrıca bir analiz de gerektirir. İlk akla gelen şey hazmedilmemiş, simgeleşmemiş, ham bir şekilde duran ruhsal malzemeleri Aydın'ın bedeni kabul etmemekte onları dışarı atmaktadır. Sanki içinde yüzleşmesi gereken bir dizi öteberi vardır. Nedir onlar? Acaba İstanbul'daki tiyatro kariyeri yeterince parlak olmamış mıdır? Anadolu'nun ücra bir köyünde yeni bir başlangıç yapmak bir tür yenilgi duygusuyla karışık tutsaklık duygusunu da beraberinde mi getirmektedir? Ya hep istediği ama bir türlü başlayamadığı tiyatronun tarihi üzerine bir kitabı yazamamış olmak? Bir de tabii ilerleyen yaşıyla birlikte yapacaklarının yapmış olduklarından çok daha fazla olamayacağı gerçekliğiyle yüzleşmesi midir? Film elbette bu soruları doğrudan sormuyor, göstermiyor, sadece işaret ediyor. Ama özgürlük ve tutsaklık meselesi filmin merkezinde bulunuyor, daha önce de belirttiğim gibi. Bu temalar sadece hareket alanları daralmış karakterlerin içinde bulundukları çıkmazla temsil edilmiyorlar. Doğanın, hayvanların da yaşantıları bu özgürlük ve tutsaklık ekseninde hatırlatılıyor: Evcilleştirilmeye çalışılan ve sonra serbestleştirilen yılkı atı, doğanın tutsak edici gücü (kar ve tipinin basması), tavşanın ürkekliği ve hiç ava çıkmayan Aydın'ın uzun bir iç muhasebeden sonra tavşanı vurması. Bir yandan özgürlük ve tutsaklık evrensel boyutuyla işlenirken

diğer yandan ana tema, yani Aydın'ın iç dünyası teması rotasını hiç şaşırmıyor. Bütün bu edimlerde, tavşanı uzun bir tefekkürden sonra hırsla vurması, atı serbest bırakması ve nihayetinde İstanbul trenine binmekten vazgeçip eve dönmesinde, Aydın'ın içinde bir şeylerin değiştiğinden hatta dönüştüğünden söz edebiliriz. Bu değişen, dönüşen şey kabullenmedir, hayatında onu tutsak eden ne varsa onlarla yüzleşmek, özellikle de bir tavşan kadar korkak yanıyla yüzleşmektir. Kıskançlık duygusunun yıkıcılığıyla yüzleşip her şeye hâkim olamayacağı bilincidir belki de, tıpkı doğaya, eşine ve nihayetinde yaşamın sonluluğuna hâkim olamayacağı gibi. İşte bu kabulleniş içeren bilinç özgürleştiricidir. Aydın hiçbir şey olmamış gibi elinde avladığı tavşanla (korkaklığın ele geçirilmesi) evine geri döner. Tavşanı onu karşılayan personele verir ve ilk baktığı yer üst kattaki eşinin odasıdır. Kıskançlık duygusunu sevgi duygusuyla mı aşmıştır? Yoksa bu iç dünyasının derinliklerine daldığı ve kendisiyle karşılaşma anlarında yaşadığı sarsıntıyı dönüştürüp "en nihayetinde işte ben buyum" mu demiştir? Kendisini nihayetinde hakiki hissettiğinden, daha gerçek hissettiğinden söz edebilir miyiz? Daha az kudretli, kendisini daha az pohpohlayan ama daha gerçek bir Aydın'la karşı karşıya olabilir miyiz? Bence olabiliriz hatta Aydın'ın yaşamın yaşanmaya değer olduğunu kendisine tekrarladığını, bu yaşamının, kendi yaşamının yaşanmaya değer olduğunu düşündüğünü de varsayabiliriz; nitekim o kusturucu ama dönüştürücü gece göklere çıkartılan, Tanrılaştırılan figürlerin sonra nasıl bir çırpıda alaşağı edildiklerine dair bir konuşma da geçmiştir aralarında. Eninde sonunda bir hayran kitlesi tarafından takip edilen ünlü bir oyuncu, kitapları yok satan ünlü bir yazar olmamıştır. Ama işte o Aydın'dır ve Aydın o Aydın'la nihayet buluşmuştur. Filmin son sahnesi bu buluşma anını bize kanıtlar niteliktedir. "Tiyatronun Tarihi" adlı kitabına nihayet başlama cesaretini kendinde bulur. Yani yeni bir sayfa açar; somut bir projesi vardır ve bu proje onunkidir; taşrada ona dayatılan İstanbullu aydın kimliğine uygun bir proje değildir bu, okur mektuplarına cevap yazmak, her konuda fikir yürüttüğü köşe yazılarında olduğu gibi. Bu seferki kendi projesidir.

İşte böyle her kişinin kendisiyle karşılaşması, kendisinin olduğu bir ana, bir duruma kavuşması zahmetsiz olmaz, sancılı

ve sarsıntılı bir süreci gerektirir. Freud kişinin kendi hakikatine doğması için bilinçdışının bilinçlenmesini salık veriyordu ve bunun için rüyalar başta olmak üzere sakar eylemler, dil sürçmeleri, unutkanlıklar gibi bilinçdışının bu kısmi tezahürlerine dikkatlice bakmamızı salık veriyordu. Winnicott ise sadece bilinçdışının tezahürlerine değil yaratıcılığın ketlenmiş olduğu alanlara dikkatimizi çekerek, bilinçliliğin yaşadığımız hayatın yaşamaya değer olduğunu anlatmak için yetmediğini, kendimizi gerçek hissetmek için bilinçdışının keşfinin çok da yeterli olamayacağını ileri sürdü denebilir. Winnicott'un hakiki ve düzmece kendilik kavramlarıyla, kişinin kendisi olmasının nasıl bir şey olduğuna açılım getirirken, bu filmde de sanki Nuri Bilge Ceylan ruhsal bir patlama anını birkaç günün içine yayarak bize bu kavramları sahnelemiş oldu. Filmin başlangıcındaki öfkeli çocuğun fırlattığı taşla kırılan araba camı Aydın'da hiçbir etki yaratmamıştı. Hatta öfkeli kiracılara karşı lakayt kalmış herhangi bir empati de beslememişti. Bu kopukluk sadece duyarsız bir kişiliğe sahip olduğundan değil Aydın'ın kendi kendisiyle de empati kuramadığından, kendisine bir öteki olarak, farklı biri olarak bakamamasıyla, kendisine sahip çıkamamasıyla da ilgisi olabilir. Unutmayalım düzmece kendilik hakiki kendilikten ne kadar kopuk olursa kişi o kadar kendisine, nesnelere ve tüm yaşama karşı yabancılaşır. Ama filmin sonuna geldiğimizde öfkeli ama kararlı bir Aydın'ı tavşanı vururken görürüz. Filmi noktalayan bir ikinci patlama sesidir bu. Bu patlama sesi Aydın'ın içindeki dönüşümün sesine, ruhsal patlamasına tercüman olmamış mıdır?

Dış sesin etkisinin yetersiz olup iç sesin dönüştürücü kuvvetine sinema diliyle selam yollayan yönetmen Nuri Bilge Ceylan, psikanalizin ancak kavramlar, bebek gözlemleri, psikanaliz öyküleri üzerinden anlatmaya çalıştığı bu iç dünyayı tasvir etmemiş midir?

KAYNAKÇA

Ceylan, N.B., Olivier Pere, Rémi Burah, Zeynep Özbatur, *Kış Uykusu*, Almanya, Fransa, Türkiye, 2014.

Freud, S. & Breuer J. [1893], *Studies on Hysteria*, SE II, [Türkçesi, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Emre Kapkın, Payel, 2001].

Freud S. [1921], *Psychologie des foules et analyse du moi*. Petite Bibliotheque Payot, 1981. Habip, B. [2002], "Kadınlar Freud'a Psikanalizi nasıl keşfettirdiler", *Psikanalizin İçinden*, YKY, 3. baskı, 2016.

Habip, B., "Özgürlük Arayışına Adanmış Psikanalitik Bir Yaşam: Donald Woods Winnicott (1896-1971)", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Nisan 2011, s. 197-217.

Winnicott, D.W. [1951], "Objets et phénomenes transittionnels", *Jeu et Réalité. Espace Potentiel*, Gallimard, 1975.

Winnicott, D.W., "La créativité et ses origines", *Jeu et Réalité*, Gallimard, 1975.

Winnicott, D.W. [1954], "Les aspects métapsychologiques et cliniques de la régression au sein de la situation analytique", *De la Pédiatrie à la Psychanalyse*, Petite Bibliothèque Payot, 1969.

Winnicott, D.W. [1960], "Distorsion du Moi en fonction du vrai et du faux Self", *Processus de maturation chez l'enfant*, Payot, 1978.

Winnicott, D.W. [1963], "De la communication et de la non-communication suivi d'une étude de certains contraires", *Processus de Maturation chez l'enfant*, Petite Bibliotheque Payot, 1983.

BÖLÜM II

EDEBİYAT VE PSİKANALİZ

VAH BARTLEBY! VAH İNSANİYET! YARA ALMIŞ İNSAN VE MEKÂNLARDAN BESLENEN EDEBİYAT: BİRİNCİL NARSİSİZMİN YAPIBOZUMU[1]

Freud'un psikanalizin içine narsisizm kuramını dahil etmesinin yüzüncü yılında narsisizm konusu farklı kuramsal bağlamlarda psikanalitik düşünceyi çalıştırmaya devam ediyor. Yaratıcılık bağlamında, bir şeyi ortaya çıkarmada, yoktan var etmede ise narsisizm konusu meselenin tam kalbinde duruyor zira doğrudan varoluş meselesini sorguluyor. Winnicott'un var olma duygusu konusundaki tespitleri bu konuda aydınlatıcıdır. Winnicott Freud'dan devraldığı benliğin kendi üzerine yaptığı libido yatırımı olarak tarif ettiği narsisizmin kurulma aşamalarını farklı bir biçimde ele alır ve küçük insanın kendisini, varlığını, var olduğunu hissetmesi olgusunun sıradan, kolay, zahmetsiz bir süreç olmadığını ileri sürer. Aksine bir şeyleri yapıp ederken, o şeylerin içinde, o şeyleri yapıyor olduğunu hissetmenin, yani kendi üzerine olan yatırımın öncelikle bir ötekinin üzerinden, bir ötekiyle bağ kurarak, bir ötekiyle birlikte gerçekleştiğini ileri sürerek Winnicott narsisizm kuramını Roussillon'un deyimiyle narsisist bir bakış açısından nesne ilişkileri bakış açısına doğru geliştirmiştir. Her ne kadar bu ilk "nesne" başlangıçta bebek tarafından bir "öteki ben" olarak algılansa, hatta bebeğin bizatihi kendisi tarafından yaratıldığına dair tümgüçlü bir düşünceyle varlığını gösterse de, böylesi bir yatırım, ruhsallığın ta başından ikili, çifte işleyişine bizi tanık eder.

---

1 Bu metin 27-28 Eylül 2014 tarihlerinde Psike İstanbul (İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Derneği) ile Lyon 2 Lumière Üniversitesi Yaratıcılık ve Klinik Üzerine Çalışmalar Ağı, Galatasaray Üniversitesi işbirliğinde düzenlenen sempozyumda sunulan bildirinin sonradan düzenlenmiş halidir. Metin ilk kez *Narsisizm ve Yaratıcılık*, yay. haz. Nilüfer Erdem, YKY, 2017 içinde yayımlanmıştır.

Ağır narsisist patolojiler de birincil narsisizmin kurulma aşamasından itibaren bu ikili, çifte işleyişi gözler önüne serer. Bu ağır patolojiler sayesinde elde ettiğimiz bulgular narsisizmin doğumla birlikte sorunsuz bir şekilde ortaya çıkmadığını ya da gelişim esnasında kendiliğinden oluşmadığını ortaya koyuyor. Keza bebek gözlemleri bebeğin narsisizminin, onun bakım ihtiyaçlarına tüm bedeniyle, yani duyusal, motor işlevleriyle ve tabii ruhsallığıyla yanıt veren çok yakın bir kişiyle birlikte adım adım inşa edildiğini çarpıcı bir şekilde gösteriyor. Böyle bir kişinin eksikliği ya da bakım veren kişinin bebeğe verdiği uygun olmayan yanıtları, bebeğin gelişimine ciddi bir şekilde sekte vuracak ve ileride oluşacak kimlik nitelikli patolojilere kucak açacaktır. Bu patolojilerin ortak özelliği öznellik süreçlerinde ciddi tıkanmalar olması ve melankolik bir çekirdek ihtiva etmesidir. Melankolik çekirdekten kastım, Freud'un *Yas ve Melankoli*'de ileri sürdüğü "Nesnenin gölgesi Benlik üzerine düşer" önermesinden hareketle özne ile nesnenin birbirine karıştığı, ayrılma ve bireyleşme gibi öznenin kuruluşunu tehdit eden unsurların ön planda olduğu bir tür ruhsallıktır. Özne henüz ortada olmadığı gibi, onun oluşmasını engelleyen güçler etkindir. Kendi ruhsallığını oluşturmak için öznenin önce bir aynaya, kendi gibi olan bir Öteki'ye ihtiyacı vardır. Bu Öteki, ona onun ruhsallığıyla ilgili uygun bilgi, yanıt verme, eşlik etme gibi edimlerde bulunur. Öznenin oluşamama süreçleri ise çerçeveyi, özneyi çevreleyen ve Öteki olmaya aday potansiyel nesneleri de söz konusu sürece mahsus bir şekilde harekete geçirecektir. Bu öyküde de, Bartleby'nin oluşamamış öznelliğini, onu çevreleyen kişilerdeki ruhsal süreçleri harekete geçirme biçiminde, metnin ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir şekilde izleme olanağına sahip olacağız.

İşte böyle melankolik bir çekirdeğin ve ağır narsisist patolojinin ön planda olduğu bir edebiyat örneğini, Hermann Melville'in *Kâtip Bartleby*[2] adlı öyküsünü psikanalitik yönteme tabi tutarak çözümlemeyi öneriyorum. Bu seçimimin nedeni öykünün patolojik bir durumda birincil narsisizmin tezahürlerini hem özne açısından hem de metnin kurgusu açısından çok güzel ifşa etmesi oldu diyebilirim. Bu öyküyü seçerek aynı zamanda birincil narsisizmin

2 Melville H., (1853), *Katip Bartleby*, Helikopter Yayınevi, çev. Kaya Genç, 2010.

Roussillon'un deyimiyle "yapıbozumu"nu,[3] bir edebiyat eseri içinde de göstererek edebiyatın onarım işlevine, yaşam veren işlevine dikkat çekmeyi umuyorum.

Özneyi ve öznelliği inşa etmesi bakımından yaşama ve insanlığa da katkıda bulunması ve medeniyet çalışmasında onarıcı bir işleve sahip olması edebiyata ayrı bir yer sağlar. Bu anlamda Hermann Melville'in, edebiyat eleştirmenlerinin *biotexte* (yaşammetin)[4] şeklinde nitelendirdikleri bir tür akımın öncüllerinden olduğunu düşünüyorum. Bu tür edebiyat yaralı insan ve mekânlardan beslendiği gibi, travma sonrası düşünce süreçleriyle kontrol altına alınamayan, simgeleşemeyen anı, duygu, duygulanım gibi ruhsal malzemelerin üzerine sözcükler koyar, yazı yoluyla onların yeniden inşasına katkıda bulunur. Bu bir zamanlar yaşanmış, hissedilmiş ve sonradan hatırlanan malzeme üzerine kaleme alınan otobiyografiden farklıdır. Yaşammetin, yaşamın metin sayesinde geri dönmesidir ve yaşamın tehdit altında bulunduğu deprem, toplu katliam, sürgün edilme, soykırım gibi büyük felaketlerden sonra öznenin hem ruhsal hem kültürel yıkımının bölük pörçük izlerini sözcüklere, anlatıya dönüştürür.

Şimdi size anlatacağım Bartleby de ruhsallık açısından yıkıma uğramış, geçmişsiz, kimliksiz bir adamdır. Melville anlatıcısına Bartleby için, "... Adamcağızın hayatına dair elimizde herhangi bir belge bulunmayışı, edebiyatımız için büyük bir kayıptır" dedirtir.

Öykü 19. yüzyılda New York'ta Wall Street'in işlek caddelerinden birindeki noterlikle avukatlık karışımı işler icra edilen bir büroda geçer. Öykü birinci şahıs üzerinden, kendisini altmışlı yaşların başında hırssız bir avukat olarak tarif eden bir kişi tarafından aktarılır. Bu kişi bu ofisin sahibidir ve yanında birkaç kâtip çalıştırır. Bir tür noterlik yapan anlatıcımızın yanında çalışan bu kâtiplerin işi mahkemelerde kayıt altına alınan tutanakları temize çekmek, onlardan birkaç kopya çıkarmak ve imzaya hazırlamaktır. Bu temize çekilen tutanaklar birtakım arsa, ev satış ya da mülkiyet belgeleri, kimi ihtilafların sonuçları, el değiştirmeler gibi bir noter

3 "La Déconstruction du narcissisme primaire" *Année psychanalytique internationale*, S. 9 (2011), s. 177-193.

4 Bu kavram J. Altounian tarafından *La survivance, Ecrire La Rupture Réinstaure l'Héritage.*", DUNOD, Paris 2000, s. 145'te ileri sürülmüştür.

bürosunda bulunabilecek bir dizi işlemi içermektedir. Anlatıcının adı metinde hiçbir yerde geçmez ve onu tüm metin boyunca salt mesleki bir kimlik üzerinden, salt büroda yaptığı işler üzerinden tanıma şansına sahip oluruz. Daha başından itibaren anlatılan öyküde bu kadar ön planda olmasına rağmen ismine hiçbir yerde rastlayamamak okura bir yabancılık duygusu verir.

Bu yabancılık duygusu yine isimler üzerinden öykü içindeki diğer karakterlere uzanır. Kâtiplerin de isimleri yoktur ama ilginç lakaplarla anılırlar: Birinin ismi Hindi, diğerinin ise Kıskaç'tır. Bir de ayak işlerine bakan Zencefilli Çörek vardır. Karakterlerin bu şekilde anılmalarının nedenleri metinde ince ve mizah dolu ayrıntılarla gerekçelendirilmiştir. Örneğin Hindi çalışkandır ama yerinde duramıyordur, telaşlı ve hararetlidir, kaleminin mürekkebini sık sık resmi evraklara damlatır, bu yüzden de azar işitir. Hindi'nin bir diğer özelliği de, sabah saatleri çalışkan ve kibar bir beyefendidir ama saat 12'yi vurunca bu çalışkanlık yerini küfürbazlığa ve saldırganlığa bırakır. İkinci kâtip Kıskaç ise yirmi beş yaşlarında, uzun favorili ve korsan görünümlüdür ve iki dertten mustariptir. Hırslıdır ve bir o kadar da hazımsızdır. Uzmanlık gerektiren işlere burnunu sokar ve bilmiş halleri vardır. Kıskaç anlatıcının hazımsızlık belirtileri olarak tespit ettiği, etrafa rahatsızlık veren bir dizi davranışa sahiptir. Bunlar sinirlilik, lüzumsuz yere sırıtma, kopya ederken fısıltıyla bela okuma, masayı büyük gıcırtıyla bir yerden bir yere taşıma türünden gürültü çıkaran ve çalışanların işlerine yoğunlaşmasını bozan türde davranışlardır. Kıskaç, masanın boyundan hiç memnun olmayıp sürekli ayaklarının altına kâğıt, tahta gibi destekler sağlar ama yine de masanın yüksekliğinden ve sırt ağrılarından şikâyet etmektedir. Hindi ve Kıskaç'ın tek ortak özellikleri her ikisinin de çok güzel yazı yazmaları ve çalışkan olmalarıdır. Ama zıtlaştıkları hususlar çoğunluktadır. Hindi'nin üstü başı zevksiz ve pasaklıdır, oysa Kıskaç zevk sahibidir. En önemli karşıtlık Kıskaç'ın sabah, Hindi'nin ise öğleden sonraları huzursuz olmasıdır. Sanki biri diğerinin bıraktığı yerden devam ediyor gibidir ve yine sanki aralarında gizli bir anlaşma varmış gibi davranırlar. Bu tuhaf ikiliye ilaveten büroda bir de Zencefilli Çörek adında 12 yaşlarında getir götür işlerine bakan bir çocuk vardır. Bu çocuğun da bir masası vardır ama mekânda yeri belirtilmemiştir.

Bir gün "ciddi, durgun, üstü başı tertemiz ve şefkat uyandıracak denli saygın bir havası olan"[5] Bartleby adındaki bir genç adam yeni kâtip olarak büroda işe alınır. Kendisine avukatın çalıştığı odanın içinde inşaat halinde olan ve gökyüzünü kapayan binalara bakan pencereye yakın bir yer verilir. Diğer iki kâtip ise avukat ve Bartleby'den bir paravanla ayrılmış odanın diğer kısmında çalışmaktadırlar. İlginç bir mekân düzenlemesidir bu zira metin içinde mevcut olan çeşitli ikiliklere damgasını vurmaktadır adeta. Burada iki farklı dünyadan bahsedebiliriz sanki. Bartleby ve avukat bir çift oluştururken, kâtipler de ayrı bir çift oluşturmaktadır. Keza bu ikilik mekânın içerisiyle dışarısı arasında da mevcuttur. Mekânın içerisi eski, loş ve köhne olup, 19. yüzyılın eskimeye yüz tutmuş yöntemleriyle, el yazısıyla evrakları kopyalayan kâtiplerden mütevellitken; dışarıda son hızla modernleşen, gökdelenlerin hızla dikildiği ve eskinin acımasızca yok edildiği bir kent dönüşümünün gözler önüne serildiği modern New York'un yeni finans merkezi Wall Street'e tanık oluruz. Bu ikiliğe yeni bir ikilik daha eklenir. Avukat ile Bartleby arasında da bir paravan vardır. Avukat Bartleby'yi hiç görmeden ona sesini duyurmak için bu paravanı yerleştirdiğini ifade etmektedir. Bir tür sahne içinde sahne, oyun içinde oyun gibidir. Sahne içinde sahne okuru derinleşmeye, düşünmeye sevk ederken, karakterlerin ikiye bölünmesi, karakterlerin her birinin kendi içlerindeki ikiliği ve aynı zamanda kendi aralarındaki hem tezat içeren hem de birbirlerini tamamlayan çifte işleyişi, kimliklerin, narsisizmi temsil eden kimliklerin, birincil, arkaik ve başlangıçtaki ikili işleyişini bize anımsatır. Narsisizmin başlangıçta bir Ötekinden oluştuğunu göz önünde bulundurursak, bu ikili işleyişi o zamana mahsus bir ruhsal oluşumun tezahürü olarak düşünebiliriz.

Bartleby başlangıçta çalışkan, sessiz ve uyumludur. Ama bir müddet sonra tuhaf davranışlar sergilemeye başlar. Avukat onu bir belgeyi birlikte incelemek üzere yanına çağırdığında Bartleby yerinden hiç kıpırdamadan "Yapmamayı tercih ederim"[6] diye tuhaf bir cevap verir. Şaşkınlıktan küçük dilini yutan avukat "Yapmamayı tercih edersin demek"[7] diye tekrarlar ve sıkı bir azardan sonra "Al

---

5 Melville, H., *age*, s. 25.
6 *Age*, s. 27.
7 *Age*, s. 27.

şunu hadi" der ve komutunu tekrarlar. Bartleby yine hiç yerinden kalkmadan aynı sükûnet ve kibarlıkla bu sefer "Almamayı tercih ediyorum"[8] der. Hali ve tavrında en ufak bir sinirlilik, muhalefete eşlik edebilecek en ufak bir öfke ve huzursuzluk yoktur. Sanki derin bir bölünme, bir ikilik burada da söz konusudur. Avukatın kafasını karıştıran da budur, zira Bartleby'nin verdiği yanıtlar duygusal tepkilere eşlik etmediğinden avukatta yabancılık, tereddüt, muğlaklık gibi duyguların ortaya çıkmasına yol açar. Avukatın Bartleby'yi kapıya koymaktan vazgeçmesinin nedeni de budur. Şimdiye kadar itidalli, hırssız ve makul bir insan olarak tanıdığımız avukat şiddetli duygulara teslim olur ama bu duygularını dışa vurmaz, yaşadığı duygulanımsal şiddet o denli güçlüdür ki, bunlara gem vurmak için kendi deyimiyle "tuzdan yapılmış bir sütuna"[9] dönüşür. Avukat daha sonraki günlerde komutlarını farklı şekilde dile getirerek yeniler, ama nafile, Bartleby yine meşhur formülüyle tercih etmediğini tekrarlayacaktır. Gittikçe Bartleby kendi köşesinde hiçbir şey yapmamayı "tercih ederek" inzivaya çekilir. Ha var ha yoktur. Bürodaki diğer kâtiplerden de yardım aramayı deneyen avukat kendi kaygı ve çaresizliğini paylaşmaya yeltenir. Diğer kâtipler de Bartleby'nin çatlak olduğunu söyleyip avukata ona kendisinin yol göstermesini salık verirler. Ama sinirlilik durumu tüm büroyu ele geçirir. Kıskaç'ın hazımsızlık nöbetleri artar, Hindi saldırganlık dozunu artırır, masa gıcırtıları, kapı çarpmalar, sinirli yürüyüşler büroya hâkim olur. Bartleby'nin sessiz inzivasıyla bürodaki aşırı hareketlilik ve sinirlilik ciddi bir tezat oluşturur; yukarıda bahsettiğim, karakterlerin kendi aralarında ve kendi içlerinde oluşan ikilik ve bölünme burada mevcuttur. Bu zıtlık, varlık ile yokluk arasındaki tezadın altını çizmekle kalmaz aynı zamanda isimsiz, sadece lakaplarıyla anılan karakterlerin varlık sorunsalına da işaret eder. Anlatıcı avukatın ise hem isimsiz hem de lakapsız olması bu varlık sorununu daha da perçinler. Bir yandan metindeki karakterlerden isme sahip tek kişi olan ama varlığı yokmuş gibi davranan Bartleby varlık sorunsalına göz kırparken, hem bedeniyle hem de duygularıyla, kanlı canlı varlığıyla metnin tam merkezinde yer alan anlatıcı avukatın isimsiz olması ayrı bir tezat ve ikilik oluşturur.

---

8 *Age*, s. 27.
9 *Age*, s. 29.

Anlatıcı avukat yavaş yavaş Bartleby'nin bu köşesinde gizlenmiş muammalı varlığıyla ilgilenmeye başlar. Örneğin bürodan dışarı hiç çıkmayan Bartleby nasıl beslenmektedir? Getir götür işlerine bakan Zencefilli Çörek'le aralarında acaba sadece baş sallamadan ibaret bir iletişim mi vardır? Sadece çörekle mi beslenmektedir Bartleby? Avukat gittikçe Bartleby'nin varlığıyla dolup taşar. Onu sık sık düşünmekte ve vicdan muhasebesi yapmaktadır. Kimdir bu zavallı adam, nereden gelmektedir? Onu kapı dışarı etmenin suçluluğuyla baş edip edemeyeceğini tartmaktadır. Ve son hamle olarak Bartleby ile ahbap olmayı denemek ister; belki bu yolla kâtibini çalıştıracaktır. Ama bu girişim de sonuçsuz kalır.

Nitekim kâtibimizin itaatsizliği işi büroda kıyametin kopmasına kadar vardırır ve bir gün Hindi Bartleby'nin üzerine yürüyerek ona yumruklarını gösterir. Avukat son anda bu saldırıya engel olur ve ortalığı sakinleştirir ama aynı zamanda kendi sinirlerine de hâkim olmak için Kıskaç'a döner ve ona Bartleby'nin durumu hakkında ne düşündüğünü sorar. Kıskaç ilginç bir şekilde bu sefer daha itidallidir ve Hindi'nin tersine Bartleby'nin durumunun geçici bir kapris olduğunu ileri sürerek yeni bir ikilik ortaya çıkarır. Avukat bir yandan da düşünmekte ve kendi duygularına odaklanmaktadır. Bir tür saçma olgusu epik tiyatro biçiminde tüm sahneyi kaplamaktadır ve avukat içten içe Bartleby'nin karşı gelmesini, tepki vermesini istediğini düşünür. "O an kendisinden intikam alacağımı birazcık da olsa hissetmesini arzu etmekteydim" der çok ince bir içgözlemle. Arzuladığı şey en nihayetinde daha gerçek bir karşılaşmadır, insani bir karşılaşmadır, duyguların açıkça ifade edilebilmesidir; gizli öfke, nefret, karşı koyma ve saldırganlığın üzerindeki o tuhaf perdenin kalkması isteğidir. Avukatımız yine başarısız kalsa da Bartleby'ye yönelik gözlemleri gittikçe derinleşir; Bartleby'nin sabit, kararlı ve değişmeyen tavrına, taviz vermeyen duruşuna hayranlık beslemeye başlar. Bartleby'yi *her zaman orada olan biri şeklinde tanımlar ve belgelerini teslim edebileceği güvenilir biri olduğuna inandığını* söyler. Kendi işyerinde iş yaptırabilmek adına var olma savaşı veren isimsiz avukat ile bir isme sahip olan ama var olmamak için elinden geleni yapan bu tuhaf Bartleby'nin arasındaki ilişki de bir ikiliğe işaret eder. Avukat ile Bartleby bir madalyonun iki farklı yüzüdür sanki. Her ikisi de sanki ortak bir

şeyi paylaşmaktadırlar ya da ikisi de bu ortak şeyden ötürü birbirleriyle iç içe geçmiş durumdadırlar. Bartleby'nin saygılı sükûneti ile avukatın baskıladığı öfke ve nefreti, iç hesaplaşmaları simetrik bir tezat oluşturmaları açısından ilginçtir. Metnin sonuna doğru bu daha da belirginleşir.

Bir pazar günü avukat kiliseye giderken vaktin erken olduğunu fark edip hazır büronun yakınlarındayken uğramaya karar verir. Anahtarları da o gün "tesadüfen" yanındadır. Anahtarı kilide soktuğu zaman içeriden kilitli olduğu anlaşılır. Bartleby içeridedir. Yine bir şaşkınlık anı yaşanır tahmin edileceği gibi ve Bartleby bir "hayalet"[10] gibi karşısında belirerek, çok üzgün olduğunu ve şu an için onu "içeri almamayı tercih ettiğini"[11] söyledikten sonra, hazırlanıp onu içeri alabilmesi için avukata dışarıda biraz dolanmasını "kayıtsızlıkla" salık verir. Avukat dışarıya çıkar, pazar günü ıssızlaşmış Wall Street sokaklarında turlamaya başlar. Bartleby'nin yalnızlığı adeta pazar günkü Wall Street'in sokaklarına sirayet etmiştir. Issız ve terk edilmiş sokakları anlatıcı tarihi Petra'ya benzetir. Hafta içi hınca hınç kalabalık olan Wall Street'in pazar günkü hali hayalet şehir Petra gibidir. Burada da bir ikilik hatta ikizlik durumu vardır: Bir pazar günü yalnız dolaşan ve yanında hiçbir yakını ya da akrabası olmayan anlatıcımızla kimsesiz, yersiz yurtsuz, çalıştığı büroda yatıp kalkan Bartleby sanki aynı kişidir, yalnızlıkları bizi bu iki kişinin aynı kişi olabilecekleri yönünde düşünmeye sevk eder. Biri saygın, düzenin içinde ve "varlıklı" ama yalnız bir avukat, diğeri ise varla yok arası, yersiz yurtsuz, yaşamla ölüm arasında tuhaf bir yerde konumlanmış, hayalet bir varlıktır ama yalnızlıkları aynıdır. "Ben de Bartleby de aynı Adem'in çocukları değil miydik?"[12] der avukat hüzünle, karşılaştığı manzara karşısında. Avukatın Bartleby'ye ruhsal açıdan gittikçe yakınlaşması söz konusudur, hatta onun solgun vücudunu düşünürken zihninde şöyle bir imge belirir: Bartleby "bir sargı bezinin içinde yatıyordu, çevresi kendini hiç önemsemeyen yabancılarla doluydu."[13] Bartleby'nin hastalıklı, yalnız, ıssız

10 *Age*, s. 37.
11 *Age*, s. 37.
12 *Age*, s. 39.
13 *Age*, s. 39.

hali avukatın zihninde terk edilmiş bir bebek imgesini çağrıştırır; avukatın bu hayallemesi tıpkı alfa işlevini çalıştıran bir analist gibidir ve Bartleby'nin geçmişi üzerine sanki bazı varsayımlarda bulunmaktadır. Terk edilmiş bir bebek olabilir mi Bartleby? Avukat ona nereden geldiğini, ailesi olup olmadığını, ona nasıl yardım edebileceğini sorar. Tabii tüm bu sorular Bartleby tarafından meşhur formülüyle geri çevrilir. Avukat bu hayallemelerinde metin ilerledikçe gittikçe ustalaşır: "Yemek yesin, kalacak yer bulsun diye ona para verebilirdim, fakat ona acı veren şey vücudu değildi, hayır efendim, onun mutsuzluğu ruhundan gelmekteydi ve bendeniz bu ruha erişememekteydi hiç."[14] Bartleby'nin tüm varlığı ciddi bir melankolik içe dönmeyi, hatta otizmi çağrıştıracak bir tutum içindedir. Tek yaptığı şey paravanın arkasındaki loş penceresinden dışarıya "o cesedimsi tuğla duvara bakarak uzun uzun" beklemektir. Terk edilmiş bebek imgesi "beklemek" yorumuyla burada sanki buluşur ve Bartleby'yi biraz daha tanımaya devam ederiz.

Bu arada tüm büro çalışanlarının diline farkında olmadan Bartleby'nin tuhaf formülü yapışır. Avukat Kıskaç'ın Bartleby'nin fazla üstüne gitmemesini ve geri çekilmesini "tercih ettiği"ni söyleyecektir bir anlık dalgınlıkla. Keza Kıskaç da "Ona tercih şansı vermeyi tercih ederdim"[15] demekte, yine Hindi de buna benzer bir formülle koroya katılmaktadır. Bu tuhaf formül, Bartleby'nin konumuna uymamaktadır: Bir noterde çalışan kâtip olarak Bartleby tercihlerini ileri sürecek bir konumda değildir. Hayali ya da başka yerden gelen, başka birine ait bir deyiştir bu: Orada olmayan ama varlığı bu tuhaf formülle hissedilen hayalle gerçek arasında tuhaf bir yerde konumlanan birisidir bu kişi. Bartleby'nin içinde sanki farklı biri konuşmaktadır. "Yapmamayı tercih ederim"in farklı versiyonları bulaşıcı bir biçimde tüm büroya yayılır, iz bırakır, Bartleby'nin varlık parçaları sanki oradaki her bir kişiye sirayet etmiştir. Simgeleşmemiş kişisel bir travmanın yakın çevre üzerinden simgeleşme girişimi olarak yorumlanabilecek bu tuhaf durum Bartleby'yle kurulan bir tür özdeşleşim, onu hayatta tutma girişimi olarak yorumlanabilir

14 *Age*, s. 41.
15 *Age*, s. 43.

mi? Tıpkı yaşammetin türündeki edebiyatın yaptığı gibi söz konusu metnin içindeki öykünün içinde de bir hayatta tutma gayretinin olması, oyun içinde oyunun bir türü olabilir mi?

Günler geçer, Bartleby her zamanki gibi hareketsiz, duvara karşı durmaya ya da beklemeye devam etmektedir; avukat derin iç muhasebesinden sonra, sonunda Bartleby'yi işten çıkarmaya karar verir ve belirli bir miktar para verip mekânı altı gün içinde terk etmesini söyler. İleride herhangi bir yardıma ihtiyacı olursa kendisine yazmasını da söyler. Bartleby herhangi bir tepki vermez, "yıkılmış bir tapınağın hâlâ ayakta duran son sütunu"[16] gibi orada kalakalır ve bir yere kıpırdamaz.

Avukat kafası Bartleby'yle meşgul vaziyetiyle bir gün geçirir. Bir yandan karar vermiş olmanın memnuniyetiyle kendini tebrik etmektedir, diğer yandan içini kemiren bir kaygıyla da baş başadır. Gerçekten Bartleby'den kurtulmuş mudur? Bartleby asalak bir nesne olarak ruhuna sirayet etmiştir ve ondan kurtulmak sanki o kadar kolay değildir. Hatta yürürken yanından geçen insanların konuşmalarını kendi iç konuşmalarına benzetir. Yoldan geçen bir şahıs mesela yanındakine "Var mısın iddiaya, olmayacak" türünden bir şeyler söyler. Avukat bunu Bartleby'den kurtulamayacağına dair düşünceleriyle bir an için bir tutar. Sanki dış dünyadaki herkes onun sorununu konuşmaktadır. Ruhsallığının içi ve dışı sanki tek vücut olmuş, benliğinin sınırları ortadan kalkmıştır. Geçici psikotik bir durumdur bu sanki ve Bartleby'nin etkisi, travma nitelikli etkisi devam etmektedir avukatın ruhsallığında. Nitekim beklenen olur, ertesi gün avukat büroya vardığında Bartleby'nin hâlâ orada olduğunu görünce kendi deyimiyle "yıldırım çarpmış birine" döner. Yine bir travma imgesi karşımızda belirir ve bu imge kitabın sonuna doğru daha da belirginleşir. Bartleby'nin hareketsiz duruşuyla yıldırım çarpmışa dönmüş avukatın imgeleri örtüşür, birbirine geçer. Burada da travmanın yarattığı bir tür bulaşıcılık, kimlik ve bedenlerin iç içe geçmesinden söz edilebilir. Hatta bir adım daha öteye gidersek, bu taşlaşmış bedenlerin bizi durmuş hareketsiz ve donuk bir zamana, travma zamanına götürdüğü de ileri sürülemez mi?

---

16 *Age*, s. 47.

Zamanın durduğunu avukatın yinelenen taleplerinde ve Bartleby'nin kanıksadığımız "tercih etmediğini" ifade eden yanıtlarında görürüz. Ama bunlar bir şeyi değiştirmediği gibi, avukat Bartleby kendisine yapışmış olarak yaşamakta ve huzursuzluğu gittikçe artmaktadır. Sonunda onu polise teslim etmek seçeneği ona çok zalimce geldiğinden, kendisi taşınmaya karar verir ve bundan Bartleby'yi de haberdar eder.

Avukatın taşındığı yeni mekânında Bartleby yoktur ama varlığı hissedilmeye devam edilir: Avukat koridorda duyduğu ayak sesleriyle irkilmekte, sanki bir hayalet tarafından takip edilmektedir. Travmanın hayaletleri gibi, bu da tuhaf ve tedirgin edici öğelerden biridir metinde.

Metnin sonu bu tuhaflık, ikizlik, donukluk ve geri dönen hayalet türünden travma sonrası öğeleri daha da belirginleştirir. Birkaç gün sonra bir adam çıkagelir ve Bartleby adında tuhaf bir kâtibin eski işyerinde yaşamaya devam ettiğini, merdivenlerde uyuduğunu ve çalışmayı reddettiği gibi mekânı da terk etmeyi reddettiğini söyler. Ayrıca bu durumun orada çalışan insanları tedirgin ettiğini, bir çetenin oraya musallat olması türünden düşünceler uyandırdığı için insanların korktuğunu da ekler. Avukattan bu konuda bir şeyler yapması istenir zira onu tanıyan son kişidir. Avukat Bartleby'yi bulmaya gider ve onu merdiven sahanlığındaki tırabzana oturmuş halde bulur. Ona yeni bir iş teklif eder, örneğin konfeksiyonda çalışmayı ister mi? Bartleby mevcut durumunda herhangi bir değişiklik yapmamayı tercih ettiğini, ayrıca konfeksiyonda çalışmanın insanın özgürlüğünü kısıtlayıcı bir şey olduğunu ileri sürer. Avukat daha da ileri giderek onu evine davet eder, yoksa Bartleby'yi hapse atacaklardır. Bartleby yine bunu tercih etmediğini söyler.

Nitekim Bartleby serserilik suçundan hapse atılır. Avukat onu görmeye gider ve Bartleby'nin hapishanede "yemek yememeyi tercih ettiği"ni öğrenir. Avukat, hapishanenin mimarisini eski Mısır piramitleri gibi "taştan mezar"a[17] benzetir. Bartleby hareketsiz bir duvarın dibine çökmüş, derin bir uykuda gibidir. Ölümü yakındır ve kısa bir süre sonra da ölüm haberi gelir.

17 *Age*, s. 62.

Derin kasvetli bir atmosfer içindeyizdir okur olarak ve karşıaktarımımızda derin bir üzüntü hissederiz. Hiç kimse Bartleby'nin kendi özkıyımına müdahale edememiş, onun yok olmasına engel olamamıştır.

Hikâyenin son sayfasında ilginç bir bulguyla karşılaşırız. Anlatıcımız avukat Bartleby'nin geçmişine, daha önce nasıl bir hayat sürdüğüne dair merakı bir nebze tatmin edecek bir bilgi verir bize. Bu haber bir dedikodu olmakla beraber önemlidir. Bartleby avukatın yanında çalışmadan önce Washington'da adresine ulaşamamış "ölü" mektupların getirildiği bir büroda kâtiplik yapmış, daha sonra da bir yönetim değişikliği sonucu işine son verilmiştir. Oradaki görevi adresinde bulunamayan mektupları imha etmektir. Avukat "Adresine ulaşmayan 'ölü' mektuplar! Kulağa ölü insanlar gibi gelmiyor mu bu laf?"[18] diye kendi kendine sorar. Bir umut taşıyıcısı olan mektuplar son hızla ölüme doğru koşmuşlardır. Tıpkı ölü mektuplar gibi, Bartleby de yaşamını bir anlamda aleve atmamış mıdır? Tıpkı bağımlı olduğu Öteki'nin yokluğuyla özdeşleşerek yok olmayı "tercih etmemiş" midir? Kahramanımız acaba kimden haber bekliyordu ya da kimi bekliyordu öyle uzun uzun pencere önü bekleyişlerinde? Acaba burada paradoksal bir varlık sorunu ile karşı karşıya mı gelmekteyiz? Ötekinden ayrılmamak adına onunla melankolik bir biçimde özdeşleşmek, bizi öznenin varlığının paradoksal başlangıcına götürmez mi? Bu doğrultuda Bartleby'nin edebiyat eleştirmenlerinin, nevrotik, Oidipus nitelikli dizgeye ait sivil itaatsizlik olarak yorumladıkları "yapmamayı tercih ederim" formülü, biz ruh sağaltıcıları için farklı bir anlam içerir. Bu formülün içinde hem çağrılara kulak vermeyen nesnenin olumsuzluğunu (yapmamayı) hem de öznenin, yani Bartleby'nin var olma çabasındaki boşa giden "spontane hareket"ini ve bu olumsuzluğu "tercih edişi"ndeki özgürlük hamlesini görmez miyiz? Unutmayalım, spontane hareket Winnicott'un düşüncesinde bu hareketin değerini anlayan bir ötekinin yanıtı sayesinde yaratıcılığa dönüşür ve özneye yaratıcılığının öznesi olduğunu hissettirir. Oysa Bartleby'nin spontane edimleri sonsuz bekleyiş içinde, yanıt veren bir Öteki'nin yokluğunda yaratıcılığa değil öz-

18 *Age*, s. 64.

kıyıma dönüşmüştür. Paradoksal bir durumla karşı karşıya değil miyiz? Şöyle ki, Bartleby özne olarak var olabilmek için kendisini yok etmelidir.

Bartleby'nin öyküsü narsisizmin patolojik durumlarında öteki̇yle kurulan ilişkileri, yakın çevrede ortaya çıkan ikililik, ikizlik, muğlaklık, tuhaflık, yabancılık gibi öğeleri göstermesi açısından önemlidir. Ama bu öykünün en önemli özelliği, aynı zamanda tüm bu öğelerin üzerine birer duygu katarak bize aktarmasıdır. Başta anlatıcı olmak üzere öyküdeki tüm karakterlerin Bartleby'nin çökmüş ve simgeleşmemiş varlık parçaları üzerine geliştirdikleri duygu ve duygulanımlarının izi sürülerek Bartleby'nin kimliği yeniden inşa edilmiş ve bir anlamda onu hayatta tutmanın, ama bu sefer Bartleby'nin bıraktığı izi kayıt altına alarak hayatta tutmanın kapısı açılmıştır. Tüm bu duygu ve duygulanımların aynı zamanda eşlik ettiği tuhaflık ve yabancılık içindeki yaşammetin kurgusunda, Melville yazı yoluyla sessiz, izsiz ve yalnız ölümlere karşı bir söz, anlatı, duygu, anı ve duygulanım getirerek onları yok olmaktan kurtarmış ve insanlığa armağan etmiştir. Tıpkı bir analizanı dinlediğimiz zaman karşıaktarımımızda ortaya çıkan kimi temsil, duygu, duygulanımları analitik sürecin bir parçası olarak kabul edip onları ortak simgeleştirme süreçlerine dahil etmemiz gibi, bir edebiyat metniyle de karşı karşıya kaldığımız zaman benzer süreçler bizi yakından takip etmiştir. Edebiyat bu anlamda henüz simgeleşmemiş ama simgeleşmek için bir anlatıcıya gereksinimi olan malzemelerin ortaya çıkmasına vesile olacak yaratıcı bir potansiyel alan yaratır. Bu alan içinde öznenin ya da öznelliğin ihtimali doğar. Bu anlamda Bartleby adlı şahıs ister hayali, ister gerçek olsun, metin insanlık için bir kazanımdır.

Tıpkı psikanalist olarak yaşam öykülerini birinci elden elde edemediğimiz durumlarda, aktarım, özellikle de çerçeve üzerine yapılan aktarım sayesinde, inşa yoluyla elde ettiğimiz nevrozun gerisinde kalmış patolojik narsisist ruhsallık örgütlenmelerinde olduğu gibi, Melville'in de Bartleby'sini kurgusal olarak da olsa benzer bir yolla elde etmeye çalışması, edebiyat ve psikanalizin ortak bir işleyişinin bir göstergesi değil midir? Birincil narsisizmin işleyişine ve yeniden yapılandırmasına tanık olmamızı sağlayan *yaşammetin bu ortak işleyişin paradigması olarak düşünülebilir mi?*

Bu anlamda acaba metnin son tümcesi ve bu sunumun başlığı olan "Vah Bartleby! Vah insaniyet!" çığlığını, Melville'in tüm insanlığa, dolayısıyla biz psikanalistlere de yaşamı, kimlikleri ve dolayısıyla özneyi yeniden inşa etmek üzere insanlık ve medeniyet yolunda atılacak nice adımlara bir çağrı olarak da düşünemez miyiz?

KAYNAKÇA

Altounian, J. *La survivance*, "Ecrire La Rupture Réinstaure l'Héritage", s. 145, Dunod, Paris, 2000.

Freud, S. [1915], "Deuil et mélancolie" *Métapsychologie*, Gallimard, Paris, 1968.

Melville, H. [1853], *Kâtip Bartleby*, Helikopter Yayınevi, çev. K. Genç, 2010.

Roussillon, R. "La Déconstruction du narcissisme primaire" *Année psychanalytique internationale*, S. 9, 2011.

DİL TUHAFLAŞINCA: ORWELL VE WOLFSON[1]

Psikanaliz ve yaratıcılık çerçevesinde tuhaflık ve yabancılık konusunu ele alan bu sempozyumda ben dil konusunu ele alacağım. Dili öznenin ortaya çıkması açısından, öznelliğin doğuşu açısından inceleyeceğim. Konuştuğumuz dil yani dile gelen, Lacan'ın *la parole* adı altında kavramlaştırdığı dil, biz psikanalistlerin bilinçdışını çözümlememiz için ve özellikle bu bilinçdışının dile geliş biçiminde, yani sözün bizatihi kendisinde (*parole*) özneyi ortaya çıkarmamız açısından çok önemli; tabii bu sefer tuhaf bir özneden söz ediyoruz... Keza dil konusunun, konuşma, anlaşma, anlaşamama ve dil karmaşası konusunun insanlığın başat meselelerinden biri olduğunu Babil Kulesi efsanesinden beri biliyoruz; dilin kimi kullanımlarının insanlıktan çıkarıcı ve yabancılaştırıcı potansiyel taşımasına da tanık oluyoruz. 1970'li yıllarda psikotiklerin annelerinin çifte mesaj veren paradoksal ve kafa karıştırıcı tümceleri üzerine epeyi yazıp çizildi. Psikanalistler,[2] sistemistler[3] şizofrenlerin ailelerinde paradoksal bir düşüncenin hâkimiyetinden söz ettiler. Aynı zamanda kafa karıştıran tümcelerin aksine, konuşmanın özgürleştirici ve sağaltıcı olduğunu da Freud ve Breuer'in *Histeri Üzerine Çalışmalar* adlı yapıtından beri biliyoruz. Keza konuşmanın dışında da, edebiyatta da sözcüklerin her seferinde yeni bir şekilde kullanımıyla dilin gücüyle karşılaşıyoruz.

Biz analistler bir seans içinde serbest çağrışımla ilerleyen analizanın söyleminde bir özne ararız her şeyden önce. "Kim konuşuyor" diye sorarız kendimize. Bunun yanıtı çok basit diyeceksiniz. İşte

1 Bu metin 28-29 Eylül 2011 tarihlerinde Psike İstanbul (İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Derneği) ile Lyon 2 Lumiere Üniversitesi Yaratıcılık ve Klinik Üzerine Çalışmalar Ağı, Galatasaray Üniversitesi işbirliğinde düzenlenen sempozyumda sunulan bildirinin sonradan düzenlenmiş halidir. Metin ilk kez *cogito, Tuhaflık ve Yaratıcılık*, S. 72, YKY, Kış 2012 içinde yayımlanmıştır.

2 Racamier, *Les Schizophrènes*.

3 Bateson, *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*.

adam ya da kadın uzanmış konuşuyor, özne tabii ki o adam ya da o kadın olacak. Ama durum o kadar basit değil ne yazık ki. O kadın ya da o adam kendine aitmiş gibi gözüken düşünce ve tespitleri birbiri ardına sıralarken, bir an geliyor ve söylediği sözlerin kendine ait olmadığını keşfediyor. Bir başkası, benliğine nüfuz etmiş, onun içinde konuşmaktadır. Özne işte bu tuhaflık karşısında şaşıran kişidir. Psikanalist o özne ile konuşan kişiyi buluşturur. Böyle bir buluşma gerçekleşmezse psikanaliz tedavisi can sıkıntısı içeren tuhaf bir maceraya dönüşebilir. Bu sıkıntıdan Winnicott söz ediyor.

Bir parantez açayım. Winnicott'un sık sık profesyonel camianın dışına çıkıp, sosyal hizmet uzmanları, eğitimciler, hatta din adamlarıyla söyleştiğini biliyoruz. Tahmin edebileceğiniz gibi din adamları da çalışmalarının önemli bir bölümünü, kendilerine itiraf etmeye gelmiş ruhsal açıdan zorluk çeken kişilere dinsel öğretiler doğrultusunda öğütlerde bulunmaya, onlara yol göstermeye ayırmış durumda. Ama yine aynı din adamları bu başvuran itirafçıların kimilerine dinsel açıdan yardımcı olup olamayacağı konusunda tereddütlü. Bu halk söyleşilerinden birinde bir gün Winnicott'a, bu din adamları, konuşarak yardım edebilecekleri bir kişiyle profesyonel yardıma ihtiyaç duyan bir kişiyi birbirinden nasıl ayırt edebileceklerini sorarlar. Winnicott önce bir duraklar, sonra meseleyi karşıaktarım cephesinden ele alarak şöyle bir yanıt verir: "Bir kişi size gelip konuştuğunda, onu dinlerken canınızın sıkıldığını hissederseniz, hastadır ve psikiyatrik sağaltıma ihtiyacı vardır. Eğer ilginizi çekmeye devam ederse, sorunu ya da çatışması ne kadar ağır olursa olsun, ona yardım edebilirsiniz."[4]

Biz analistlere gelince işte bu sıkıntının olduğu yerde bizim jargonumuzda "öznelleşme" diye adlandırdığımız bir meselenin söz konusu olduğunu görüyoruz. Kim konuşuyor, nereden konuşuyor, kime konuşuyor ve nihayetinde ne konuşuyor soruları kafamızın içinde dönmektedir ve psikanaliz tedavisi bu sorulara süreç içinde yanıtlar bulmakla mükellef. Özneyi aramaktayızdır. Aynı zamanda öznenin kendisini de benliğinin içinde keşfetmesini sağlamalıyız. Öznenin ötekinin söylemiyle şekillenmiş kendi tarihini nasıl sahiplendiğidir burada söz konusu olan.

4 Kahn, "Préface de Masud Khan".

René Roussillon'un deyimiyle öznelleşme hareketi sahiplenici[5] bir nitelik taşımalıdır.

Bu özne sorunsalını, özellikle de öznenin yok olmasını şimdi iki edebiyat metniyle ele alıyorum. Birincisi Orwell'in *1984*"ü; diğeri ise L. Wolfson'un kendi psikotik yaşantısını çarpıcı bir biçimde aktardığı *Şizofren ve Diller*[6] adlı kitabı.

1984'te, içinde öznenin yok olduğu yeni ve tuhaf bir dilin icadına tanık oluyoruz. Bu dilin adı *yenikonuş*. Kitap her ne kadar totaliter rejimlerdeki polis gücünün sürekli bir gözetleme ve düşünme yasağını kurumsallaştırdığı bir dünyanın hicvi olarak yorumlansa da, dil üzerine yazılmış önemli bir başyapıttır.

Bu tuhaf dil nasıl işliyor? Öncelikle Okyanusya denilen bu ütopya karşıtı cehennemsi ülkeye bir göz atalım. Okyanusya sürekli Avrasya ve Doğu Asya ile savaş halinde ve ülke Büyük Birader lakaplı bir diktatör tarafından yönetiliyor. Büyük Birader'in bir de Goldstein adlı ezeli bir düşmanı var. Ekranlarda, toplu gösterilerde, tüm neşriyatta, iletişime elverişli her alanda Büyük Birader'in yaptığı şeyler övülüyor ve Goldstein'ın vatan haini olduğu yüksek sesle haykırılıyor; hatta nefret günleri ve saatleri düzenleniyor ve insanlar işi gücü bırakıp toplu halde Goldstein'a karşı nefretlerini haykırıyorlar. İnsanlar evlerinde olsun sokakta olsun birtakım tele ekranlar tarafından izleniyorlar. Ekranlar hem parti yönetiminin propagandasını sürekli olarak yayımlamakta hem de aynı zamanda, ekranların içine yerleştirilmiş kameralar insanların tüm hareketlerini, sözlerini hatta yüz ifadelerini kaydetmekte ve merkeze bildirmektedir. İnsanlar sürekli takip altındadır. Ekrana karşı sırtını dönmek de işe yaramaz zira ekrana yansıyan bedenin arka kısmı belirli bir zaman diliminden sonra şüphe uyandıracaktır. Bu yüzden insanların yüzünde ebleh bir ifade vardır: Sakin bir gülümseme ve içi boş bakışlar iç dünyada neler olup bittiğini ustaca gizler hatta iç dünyanın varlığını bile tedricen ortadan kaldırır. Bir gün romanın başkahramanı olan Winston odasında tele ekranın tam olarak algılayamadığı duvarın içinde gömme bir köşe keşfeder. Bu köşenin içinde, tele ekranın bakış alanından uzakta yazmaya karar verir ve

5 Roussillon, "Pluralité de l'Appropriaton Subjective".

6 Wolfson, *Le Schizo et les langues*.

karaborsadan satın aldığı, kuşe kâğıtlı, artık bulunmayan cinsten güzel bir deftere çocuksu bir hazla yazmaya koyulur. Yazdığı ilk metin ipe sapa gelmez ve bir anlam bütünlüğünden yoksundur. Bir gece önce gördüğü savaş filminden şiddet içerikli parçalar, bu filmin projeksiyonu sırasında öfkelenip filmin çocuklara gösterilmemesi gerektiğini bağıran bir kadından söz etmektedir bu metin. Winston bu birbirinden kopuk ve anlamsız şeyleri neden yazdığını kendi kendine sorarken aklında bir anı canlanır. Bu anıyı yazmak için bir günlük tutmaya karar verir. Yazmak bir anlamda kendi kendisine ayna tutacak bir nesneyi yaratmak gibi okunabilir. Öyle ki bu yazdığı ilk metinde özne yoktur. Orwell bunun altını çizer: Winston'un önce büyük harflerden, sonra da noktalama işaretlerinden vazgeçtiği, herhangi bir düşünme alanına mahal vermeyen bir metinden söz eder. Bu ayna işlevi gören metinden sonra romanda Winston'un bir rüya görmesine şahit oluruz. Rüyasında artık hayatta olmayan annesini ve çok az hatırladığı küçük kız kardeşini görür. Yazma eylemi sayesinde hatırlama ve kendi üzerine düşünme ve öznelleşme hareketi ivme kazanmıştır.

Tüm roman boyunca, ekranlardan yayılan sloganların diliyle, sıkı polisiye yöntemlerle örgütlenmiş bürokrasinin kullandığı öznesiz dille, belleğine ve bilincine gittikçe sahip çıkan romanın başkahramanı Winston'un kullandığı dil olmak üzere iki farklı dille karşı karşıyayız. Sloganlar, ülkenin her bir yanında, "Savaş Barıştır, Özgürlük köleliktir, Bilgisizlik kuvvettir" türünden, "tek tek anlaşılmayan, ancak söylenmiş oldukları için güven ve cesaret veren sözlerdi". Roman sanki bu iki farklı hareketin etrafındadır. Bir yandan zamanın dışında, mutlak kesinlik içeren, özne barındırmayan propaganda dilini, konuşdille dile karşı açılan yıkıcı savaşı, dilin yıkımını görmekteyiz; diğer yandan da 35 yaşındaki Winston'un günlük tutarak tarihine ve diline sahip çıkmasına, kendi üzerinde düşünen bir dilin, özdüşünümlü bir dilin ortaya çıkmasına tanık olmaktayız.

Dilin yıkımını sadece propaganda dilinin gündelik hayatın en ücra köşelerine kadar sirayet etmesinde görmüyoruz. İnsanların kendi aralarında konuştukları dilde de bir tuhaflık var. Örneğin Winston'un komşusu Bayan Parsons'un kullandığı dilde de bir tuhaflık var. Bu kadın çok kesik kesik ve cümlelerinin sonunu

getirmeden konuşuyor. "Tom evde yok da" ya da "Çocuklar. Bugün hiç dışarı çıkmadılar. Tabii bu yüzden." Sanki cümlenin kesildiği yer susulması gereken bir yer. Uzatılırsa farklı anlamlara, dolayısıyla farklı bir iletişim biçimine yol açabilir. Örneğin karşısındaki kişi de kendisinden söz etmeye başlayabilir ve iki insan karşılıklı bir alışveriş içinde kendi öznelliklerini ortaya koyabilirler. Öznelliklerin buluştuğu bu ara alanda bağlar kurulmaya başlayabilir. Oysa Büyük Birader'in ülkesinde insanların birbirleriyle bağ kurması istenmez. İnsanların birbirleriyle yakınlaşmaları ve iktidarın denetleyemeyeceği bir alan oluşturmaları ortadan "buharlaşmaları" için en güzel nedendir. Bu dünyada ilk sahneye, ilk sahne üzerinden kökleri, ataları, geçmişi düşünmeye, hayal etmeye yer yoktur. Her yer ve her şey salt gerçektir. Çocuklar bile oyunlarında hayal güçlerini çalıştırmazlar; gerçeğe yapışmış kalmışlardır. Örneğin Winston'un kapı komşusu Parsons'ların çocuklarının en büyük eğlencesi şehir merkezinde hunharca gerçekleştirilen idamları seyretmek ve nefret çığlıkları atmaktır. İstekleri yerine getirilmeyen çocukların elindeki silah da ebeveynlerini casuslukla itham edip yetkililere ihbar edeceklerine yönelik savurdukları tehdittir. Çocukların dürtüsellikleri de herhangi bir ertelenmeye tahammül edemeyecek düzeydedir: Bu şizoparanoid dünyada hayal kurmaya, oyun oynamaya yer yoktur.

Bu gerçekle yapışık bir biçimde süregelen yaşamın bir diğer özelliği zamanın yok olmasıdır. Kitaptaki kahramanların gelecekle ilgili herhangi bir proje, hayal ya da arzuları olmadığı gibi geçmişleri de sürekli tahrip edilmektedir. Bu tahribin en güzel örneği Winston'un bakanlıktaki editörlük görevidir. Bu görev *New York Times* gazetesinde yayımlanmış geçmiş yıllara ait makalelerin şimdiki zamanın gerekliliklerine göre "düzeltilmesidir". Örneğin "Mart ayının 17'sindeki *Times*'a göre Büyük Birader, bir önceki günkü söylevinde ... saldırgan Avrasya kuvvetlerinin, yakın bir tarihte Kuzey Afrika'da çıkarma yapacağından söz etmişti. Oysa [Winston'un düzeltme yapacağı tarihte] Avrasya kuvvetleri Kuzey Afrika'ya dokunmamıştı bile. Bu nedenle Büyük Birader'in söylevini baştan yazmak gerekiyordu. Tahminleri gerçeklere uygun olmalıydı." Geçmişin daimi bir şekilde "düzeltilmesi" ve eski dokümanların da "bellek delikleri" adı verilen hava borularından atılması ve yok edilmesi gerekiyordu. Bu borular her odada olduğu

gibi koridorlara da yerleştirilmişti ve kâğıtlar bu borulardan atılıyordu. O kâğıtların akıbeti neydi, o kâğıtlara ne oluyordu sorusunu Winston'un aklından geçirdiğine tanık oluyoruz. Gerçekler sürekli tahrip ediliyor ve değiştiriliyordu. Bu tarihin yeniden yazım hareketinde Orwell yalandan çok saçmanın, anlamsızlığın hüküm sürdüğü bir dünyanın altını çizer ve kahramanına şöyle dedirtir: "Yapılan iş bir saçmalığın bir başkasıyla yer değiştirmesiydi." Uğraşılan işlerin çoğunun gerçek dünyayla bir ilgisi yoktu. İstatistikler ilk halleriyle de uydurulmuş şekilleriyle de düş ürünüydüler. Söz konusu olan sadece yalan ve sahtekârlık değildi zira yalan olması için bir doğrunun varlığını kabul etmek gerekir, dolayısıyla bir düşüncenin varlığı da zımnen kabul edilmiş olur. Oysa düşüncenin ve düşünmenin hızla yok olduğu bu kaotik dünyada her türlü tespit, düşünce ya da veri anlıktı ve her an değişebilirdi. Kitaplar, gazeteler, dergiler toplanıp yeniden yazılıyordu ve her gazeteden ya da dergiden "düzeltilmiş" bu tek sayı olduğu için diğer basımlarla kıyaslama yoluyla hakikate ulaşmak da imkânsızdı. Bir de üstelik "... İstenilen, yanlışların, baskı hatalarının ya da yanlış baskıların doğruluk adına düzeltilmesiydi". Yapılan tahribat, tarihin yeni baştan kurgulanması işindeki sahtekârlık doğruluk adına yapılmış bir iş olarak gösterilerek temel kavramların da içi boşaltılıyor ve bir şey aynı zamanda da tersi olabiliyordu. Bu da bizi doğrudan Okyanusya anti-ütopyasında icat edilen ve 2050 yılında sözlüğünün tamamlanacağı tasarlanan tuhaf bir dilin inşasına götürüyor.

Yenikonuş adı verilen bu dil İngilizce üzerine kurulmasına karşın içerdiği yeni türetilmiş sözcüklerle, tümceleri günümüz İngilizcesini konuşan biri için pek anlaşılır değildi. Bu dilin temel amacı iktidardaki partinin (İngsos, İngiliz Sosyalizmi) ilkelerinden sapacak kabul gören öğretilere karşıt düşüncenin üzerinde düşünülmesini olanaksız kılmaktı. Hatta herhangi bir düşüncenin üzerinde düşünülmesini olanaksız kılmak da hedefleniyordu denilebilir, zira bu dil, dilin kendi üzerine olan özdüşünümsel hareketini engelliyordu. Bunu şöyle yapıyordu. Öncelikle bu dilde aynı anlama ya da yakın anlamlara gelebilecek kelimelerden uygun bir tane seçiliyordu ve gerisi bellek deliklerine atılıyordu. Ya da bir sözcüğün alabileceği farklı anlamların önüne geçiliyordu. Örneğin "özgür" sözcüğü yenikonuşta hâlâ yaşıyordu ama yalnız "bu köpek

bitten azadedir" ya da "bu tarla yabani otlardan azadedir" olarak kullanılıyordu. Özgür sözcüğü "siyasal özgürlük" ya da "düşünce özgürlüğü" olarak kullanılmıyordu. Dil hazinesi gittikçe küçülüyor ve azalıyordu ve sözcükleri azaltmak hazırlanan yeni sözlüğün başat hedefiydi. Sözcük dağarcığı günlük kullanım için sınırlandırılmıştı ve anlamı belirsiz ve yoruma açık sözcükler atılmıştı. İktidardaki partinin ilkelerine ters düşen sözcükler de sözlük dışına çıkarılmıştı. Keza sıfatların birçoğu da dilin dışındaydı ancak kullanılması çok elzem olan bazı sıfatlar kullanılıyordu. Örneğin aydınlık sıfatı kullanılıyorsa onun karşıtı olan karanlık sözcüğü kullanılmıyordu; onun yerine "aydınlık değil" kullanılıyordu. Kelime dağarcığında her azalma bir kazanç sayılıyordu ve böylece düşünce sistemi de daralıyordu. Bu dili değil sorgulamak bu dilin içinde düşünmek bile imkânsızlaşıyordu. Hatta hedeflenen beynin ön kısmını değil sadece gırtlağını kullanarak kısa sesli sözcüklerle konuşmaktı ya da daha doğrusu ses çıkarmaktı. Bu amaç yenikonuşta *ördekkonuş* sözcüğüyle belirlenmişti ve bir ördek gibi vaklamak demekti. Hızlı ve kısa kısa konuşan bu bireyler böylece hem duygulanımlarından hem de sahip oldukları bilgi dağarcığından kopuyorlardı. Sözcüklerin içindeki ruh, duygulanım ve tarih bellek deliklerine çoktan havale edilmişlerdi. Dil salt bilgi verici hedefine indirgeniyor gibi gözükse de bu da bir yanılsamaydı. Zira gittikçe azalan sözcükler, birbirlerine yapışan sözcükler, salt kelime kökünü muhafaza etmiş yüklemler ve bağlaçları yok edilmiş tümcelerle insanlar birbirlerini anlamak bir yana dursun, artık sadece mimikleri ve içgüdüsel duyumları referans alarak birbirleriyle iletişime geçebilirlerdi.

Şeffaf bir dil yaratmak için "lüzumsuz laf kalabalığını" ortadan kaldırmaya yönelik bu dile hâkim olma hareketi, dilin kendi içinde, yabancı olarak algılanan opaklığını, üstü kapalılığını, çifte ya da çoğul anlamlılığını, anlam belirsizliğini ortadan kaldırınca, dilin daha tanıdık olması bir yana, içindeki yabancının daha da perçinleşmesine neden olmuyor mu? Dile hâkim olmak Orwell'in dünyasında dildeki yabancıyı yok etmekle başlar ama bunun sonucunda dildeki yabancıyla birlikte dilin içindeki özdüşünümsellik hareketi ortadan kalkar, tabii onunla birlikte özne de yok olur. Son kertede ortada dil diye adlandırdığımız şey ortadan kalkar yerine *yenikonuş* denilen bir ucube ortaya çıkar.

Dilin içindeki yabancı dilin kendi kıvrımlarıdır, dilin kendisidir en nihayetinde. Her dil işaret ettiği nesneyi öldürür; yerine o şeyle yakından uzaktan ilgisi olmayan bir ses ya da fonetik birim geçer. Şeylerle kurduğumuz ilişki dille dolayımlanır ya da yabancılaşır. Dil kendine özgü işleyişiyle, kendine has mantığıyla şeylere isim verir. Bu işi yaparken de dil şeylerin doğasını değil kendi doğasını bize dayatır. İnsan yavrusu bu yabancı doğayı Öteki üzerinden karşılar. Şeylerle kurduğu dolayımsız ilişki dil üzerinden, Öteki üzerinden dolayımlanır. Bu bir yabancılaşmadır. Dolayımsız ilk ilişkinin dili bilinçdışında kalır; ta ki rüyalar, dil sürçme ve sakar eylemler bizi ondan tuhaf bir şekilde haberdar edene kadar.

Bu yabancılaşmayı Louis Wolfson anadiline karşı nefret şeklinde ifade eder. *Şizofren ve Diller* adlı kitabında Wolfson, kendi psikotik deneyimini "yabancı dillerde okuyan talebe" ya da "demanslı talebe" şeklinde, bir üçüncü şahıs üzerinden, kişisiz bir üslupla anlatır. Kitap Wolfson'un tam anlamıyla ne yaptığını yazdığı bilimsel bir doküman niteliğindedir ama mizah gücü okuyucuyu kayıtsız bırakmaz. Anadili İngilizce olan Wolfson bu kitabı Fransızca yani yabancı bir dilde yazmıştır. Wolfson New York'ta annesiyle birlikte yaşayan 20'li yaşlarında yabancı dillerde okuyan bir talebedir ve psikiyatrik tedavi görmüştür.

Wolfson anadili olan İngilizceden nefret ediyordu. Annesinin konuştuğu İngilizceyi duyar duymaz kulaklarını tıkıyor ya da anında radyosunu kulağına yapıştırıyor, yabancı dilde müzik ya da yabancı dildeki bir radyo programını dinliyordu. Olur da kazayla İngilizce bir sözcüğü duymuş ise, anında bu sözcüğü anlam olarak ona yakın olan fakat aynı sesleri içeren bir başka dildeki sözcüğe çeviriyordu. Örneğin annesi evde hışımla, yüksek sesle bağırarak "Where are my glasses?" (Gözlüklerim nerede?) diye dolanırken, Wolfson *where* sözcüğünü alıp onu Almancadaki fonetik açıdan ona en çok uyan *woher* (nereden) sözcüğüne anında çevirir ve rahatlar. *Where* sözcüğünün zihninde takılı kalması onun için ciddi bir işkencedir. Ya da bir diğer örnekte İngilizcedeki *tree* sözcüğü Fransızcadaki *terre* (toprak), Rusçadaki *derevo*'ya çevrilecektir. Amaç hem İngilizceden başka bir dile atlamak hem de o dilde hem anlamsal açıdan hem de fonetik açıdan (sessiz harfleri koruyarak) benzer bir sözcüğü bulmaktı. Bu tabii inanılmaz yo-

rucu, devasa aynı zamanda da çılgın bir çalışmaydı. Bir de üstüne çarçabuk olmalıydı! Bu yüzden Wolfson zamanının önemli bir kısmını yabancı dillere vakfetmiş durumdaydı ve sürekli farklı dillerde (Fransızca, Almanca, Rusça, İbranice) yeni sözcükler ezberlemekteydi.

Wolfson'un amacı anadilini öldürmek ve içinde düşünebileceği, anlam yaratabileceği yeni bir dil yaratmaktı. Annesinin sözcükleri bir ok gibi "kulak zarını delmekte ve içindeki kemikçiklerin titreşimine neden olmaktaydı". Wolfson annesinin sözcüklerini kendisine "zerk etme" hareketini ciddi bir saldırı olarak nitelendirmekte ve annenin "biricik varlığı" olan şizofren oğlu üzerindeki "zafer"ini deneyimlediğini ileri sürmektedir. Bu saldırıya karşı koymak ve hayatta kalabilmek için, –bu ciddi bir ölüm kalım savaşıdır– Wolfson bir "yöntem"e başvurur. Bu yöntem anadili olan İngilizcedeki her sözcüğü parçalara bölmek, unufak etmektir. Parçalanmış sözcükler anlamsızlaşırlar, zaten Wolfson için İngilizce telaffuz edilmiş herhangi bir sözcük anlamdan yoksundur, tehlikeli ve zehirli birer ok gibidir. Parça parça olan bu sözcüklerin sessiz harflerini muhafaza edip yeni bir dilde onları yeniden diriltmeye çalışmak Wolfson'un yaptığı iştir denilebilir. Dil sanki onun için yeni bir dünya, yeni bir anlamlar bütünü yeni bir sistem, belki de yeni bir evdir ya da kapsayandır. Wolfson her ölümlü gibi yeni bir dilin içine doğmaz, yeni bir dil inşa ederek kendisini onun içine yerleştirir. Bu çılgın projede ebeveynler, atalar ve ilk sahne Orwell'in *yenikonuş*'unda olduğu gibi yok olurlar. Okyanusya'nın *yenikonuş* projesi ile Wolfson'un ana dilini parçalayarak yeni bir dil yaratma projesi özünde aynıdır. Her ikisi de yeni bir dünya yaratma, dünyayı yeniden yaratma çılgınlığı peşindedir. Her ikisinin de meşguliyeti bunu dil üzerinden gerçekleştirmektir. Ama bu iki farklı projeyi birbirinden ayıran şey dile karşı alınan tavırdadır. *Yenikonuş* projesi özünde bu dili düşünecek bir özneyi de yok etmeyi hedeflediği için dili ve aynı zamanda insanlığı da ortadan kaldırma projesidir. Orwell dilin kemikleşmesi, hantallaşması ve yozlaşması üzerinden totaliter rejimlerin yaşadığımız dünya üzerinde saldığı tehlikeye dikkati çeker.

Oysa "yabancı dillerde okuyan şizofren talebe"nin annesinin konuştuğu ve yabancı olarak algıladığı İngilizceden kurtulmak üzere içinde düşünebileceği bir dil yaratma projesi öznenin ha-

yatta kalabilmesi ve belki de yeniden doğabilmesi için çılgın da olsa özne açısından bir umut içerir. Bu umut annenin konuşurken çıkardığı sesin içinden kopartılan sessiz harflerin yabancı bir dile, babanın anadili olan Fransızcaya taşınmasındadır. Yabancı bir dilin varlığı Wolfson'un kurtuluşudur. Annenin yabancılaştırıcı, dehşete düşürücü, düşünmeyi engelleyici "yabancı" olarak algılanan sesi susturulacak, ama bu sesin içindeki sessiz harfler yabancı bir dilde sesli bir hale gelecek, duyulacak, içselleştirilecek ve nihayetinde sahiplenilecektir. Yabancı dil bir tür kapsayıcı işlev görerek bu sessiz harflere yer yurt sağlayacaktır. Aynı zamanda annenin içindeki yabancı, ancak bir yabancı dilin içinde, bu dilin düşünmeyi sağlayan alfa işlevi diyebileceğimiz özdüşünümsel işlevi[7] sayesinde ehlileşecek, tanıdık hale gelecek ve nihayetinde Wolfson tarafından sahiplenilebilecektir. Yabancıyı tanıdık hale getiren bu tuhaf yöntem sayesinde Wolfson sahiplenici özne olarak, annenin sesini yumuşatan ve insancıllaştıran babanın diliyle yeniden dünyaya gelme şansı elde edecektir. Wolfson'un anne ve babasının dillerini buluşturduğu, dilbilimin tarihini, yasasını, kurallarını sahiplendiği bu fantastik ilk sahnede, nihayet, yasaları ve kurallarıyla kendi tarihini sahiplendiğini ileri sürmek yanlış olmaz.

Dil üzerinden yabancılaşmayı gösterdiğim bu iki örnek, Orwell örneğinde olduğu gibi ister dışarıdan dayatılan bir otorite tarafından olsun ya da Wolfson örneğinde olduğu gibi, ister zalim bir iç dayatma yoluyla olsun, zamanımızın küreselleşen dünyasında dilin de küreselleşmesini, kalıplaşmış, kültürel ve coşkusal içerikleri boşaltılmış, ama yeryüzündeki çoğunluk tarafından anlaşılan, gerçeği düşünme ve betimleme biçimleri üzerinde düşünmemiz açısından bir fırsat sayılmaz mı? Ruh sağlığı açısından baktığımızda örneğin salt istatistiksel verilerle yazılmış ve özne için anlamlı herhangi bir şey barındırmayan psikiyatrinin el kitabı DSM IV'te de çağımızın dayattığı postmodern bir dille karşılaşmıyor muyuz? Oysa *Histeri Üzerine Çalışmalar*'ında Freud histeri olgusunu hem bir yapı üzerinden birçok kişiye uyarlamış hem de öznenin söylemi üzerinden

7 Dilbilimciler dilin kendi üzerine düşünen bir işlevinin varlığından söz ederler. İnsan dili kendi işleyişinden söz etmek için başka bir dile ihtiyaç duymaz. Dilin bu özelliği Hjemslev tarafından tahlil edilmiş ve bu tahlil zamanımızda hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

ifade bulan arzusunun tekil tarihini sosyolojik roman tadında bir dille bize aktarmıştır. Bu iki dil arasındaki fark çarpıcı değil midir?

Son olarak da psikanaliz tedavisi kendine has çerçevesi, kuralları ve mümkün kıldığı öznelleştirici sözü sayesinde hakiki bir yaratıcılığın taşıyıcısı olarak kemikleşmiş bilgisayar dilinin tekerrüründen muaf son kale değil midir?

KAYNAKÇA

Bateson, G., *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*, University of Chicago Press, 1972.

Kahn, M. M.R., "Préface de Masud Khan", Winnicott D.W., *Fragment d'une analyse,* Paris, Payot, 1975, s. 7-30.

Racamier, P.C., *Les Schizophrènes*, Ed.: Payot-poche, 2001.

Roussillon, R., "Pluralité de l'Appropriaton Subjective", Richard F., Wainrib S., *La Subjectivation*, Paris, Dunod, 2006, s. 59-80.

Wolfson, L., *Le Schizo et les langues*, Gallimard, 1970.

BABAYI ÖLDÜRMEK Mİ, BABAYI YARATMAK MI? ORHAN PAMUK'UN *KIRMIZI SAÇLI KADIN*'I[1]

Umberto Eco, *Açık Yapıt*[2] adlı kitabında edebiyatın gücünün, bir metnin hiçbir zaman tüketilmeksizin durmadan farklı okumalar üretebilmesinde yattığını ileri sürer. Orhan Pamuk'un son romanı *Kırmızı Saçlı Kadın*'ın böyle çoklu okumaya açık bir metin olduğu düşünülebilir. Bu tespitten hareketle bu deneme, söz konusu metni, psikanalizin, özellikle de çağdaş psikanalizin bakış açısıyla okumayı hedeflemektedir.

İlk okumada da anlaşılabileceği üzere baba-oğul ilişkisi etrafındaki ruhsal dinamiklerle örülü bir anlatıyla karşı karşıyayız. Freud'dan beri birçok kuşak psikanalistin üzerine derinlemesine çalıştığı *Oidipus Karmaşası* metnin tam merkezinde. Mamafih roman baba-oğul ilişkisindeki ölümcül şiddetten söz etmesine rağmen, arka planda, sessiz bir biçimde ilerleyen farklı ve başka önemli bir meseleye de el atar. Bu mesele baba-oğul karşılaşmasından ortaya çıkan şiddet değil, tam tersine baba-oğulun karşılaşamaması, baba boşluğu, babasızlık ve tüm bunları çevreleyen sır ve esrar perdesidir. Babasızlık bakış açısıyla bakıldığında söz konusu karmaşa başka bir boyuta taşınır. Oidipus salt dürtülerinin onu sürüklediği bir *kader*'in kurbanı değil, aynı zamanda ona karşı öldürme arzuları besleyen bir anne babanın dürtülerinin de işin içinde olduğu daha karmaşık bir durumun kurbanıdır. Ne de olsa babanın yokluğu çocuğu kendi kaderine terk etmek, hatta yok etmektir bir anlamda. Baba katlini önceleyen bir çocuk katli de vardır söz konusu efsanede, mamafih çocuk katli örtülüdür. Oidipus'un babası Laios, bir kâhinden, eğer oğlu olursa onu öldüreceğini, karısıyla evlenip ondan çocuk sahibi de olacağını duyunca, karısı

1 Bu metin ilk olarak *IAN Edebiyat* dergisinin Haziran 2016 sayısında yayımlanmıştır.

2 Umberto Eco, *Açık Yapıt*, çev. Tolga Esmer, Can Yayınları, 2016.

Jokaste'nin de onayıyla, bebek Oidipus'u bir dağın tepesine ölüme terk etmiştir. Orhan Pamuk'un romanı söz konusu karmaşadaki bu iki farklı boyutu, üç nesil üzerinden, tam da çağdaş psikanalizin ileri sürdüğü tespitlerin ışığında anlam kazanabilecek bir anlatı olarak karşımıza çıkarır. Hatta bu anlatıyı da temellendirecek bir ikinci efsaneye de Firdevsi'nin *Şehname*'sine, *Rüstem ile Sührab*'ın hikâyesine gönderme yapar. Bu hikâyede de söz konusu olan baba katli değil, çocuk katlidir, yani biraz önce vurguladığım *Kral Oidipus* tragedyasında da mevcut olan babanın çocuğuna karşı ölümcül niyetler beslemesinin yaratabileceği sonuçlardır.

Çağdaş psikanaliz son kırk yılda özellikle Avrupalı psikanalistlerin katkılarıyla zenginleşti. Bu zenginleşme sadece Freud'un metinlerinin yeniden okunmasıyla değil ama özellikle analitik süreç, analitik ortam, analitik çift, analitik çerçeve gibi psikanaliz pratiğini yeniden ve özellikle de *içeriden*, yani pratiğin içinden düşünmemizi sağlayan kavrayışlar sayesinde sağlandı.

Arjantinli psikanalist Haydée Faimberg'in ünlü *dinlemeyi dinleme*[3] kavramı da pratiğin içinden yola çıkarak Oidipus Karmaşası'nı yeni ve nesillerarası bir boyutla okumamızı sağlar. Bu kavram sayesinde Oidipus sorunsalı sadece oğul Oidipus'un babası Laios'u katletme arzusuna odaklanmayacak, aynı zamanda baba Laios'un oğlunu öldürme arzularına da yanıt veren bir ruhsallık çerçevesinde çözümlenebilecektir.

Faimberg *dinlemeyi dinleme* mevhumunu analistin seans içinde söylediği yorumlara analizanın onlara yanıt verme biçimini analistin dinlemesi ve daha sonraki müdahalelerini bu yanıtlara göre programlaması üzerine ortaya atmıştır. Analist yorumlarının analizan tarafından hangi seviyede algılandığına yoğunlaşır. Örneğin bir yorum analizan tarafından deforme edilip narsisist boyuta çekilebilir, hatta öyle ki yorum tanınmaz hale gelir. Amaç yorumu yapan analistin ötekiliğini, başkalığını silmektir. Analistin yorumu analizanı yaralar, zira kendisine ve kendi ötekileri yoluyla sarf ettiği yorumla analist bir öteki olarak karşısına çıkmakta ve yine yorumuyla, yani bir üçüncüyle, analizanı Oidipus nitelikli

---

3 Faimberg, H., "Téléscopage des Générations", *Psychanalyse à l'Université*, XII, S. 46, 1987, s. 181-200.

bir şemaya, bir ilk sahneye doğru itmektedir. Narsisist seviyede tepki veren analizan kimliği için savaş verdiği durumu aktarım içinde tekrarlamaktadır. Onun ötekiliğini reddetmiş ebeveynlere karşı kendini narsisist çembere almış olan analizan analiste karşı da bu tümgüçlü tutumu tekrarlamaktadır. Analist kendini salt analizanının ruhsallığı ile değil, aynı zamanda analizanının ebeveynlerinin ruhsallığı ile uğraşırken bulur. Uğraştığı mesele ebeveynin kendi zürriyetindeki ötekiyi şiddetle dışarıda bırakması ve kendi narsisizmini ön planda tutmasıdır. Faimberg'in analizanı da aktarım içinde kendi varoluşunu ebeveynlerinin ebeveynleriyle karıştırmış, analistini bu yaşamayan ama hayalet şeklinde analitik ortamda zuhur eden büyükbabasıyla tanıştırmıştır. İki nesil öncesine ait simgeleşmemiş, anlam kazanmamış bir mesele dönüp dolaşıp üçüncü nesilde kendini hatırlatacaktır.

Kırmızı Saçlı Kadın'ın[4] da baba-oğul arasındaki şiddeti, özellikle üzerinde yeterince konuşulmayan şiddeti anlatması ve bu şiddetin daha sonraki nesiller üzerindeki izdüşümünü de göstermesi bizi çağdaş psikanalizin nesillerarasılık boyutuna taşır. Bir önceki nesil kendi çocuğunu narsisist boyutta yetiştirip onun ötekiliğini görmezden gelince, sonraki nesil meseleyi unutma ile inkâr arasında salınarak geçiştirir. "Yeterince iyi" bir baba-oğul ilişkisi içinde, oğul babayı ve onun temsil ettiği yasa, adalet, dış dünya vb değerleri yeterince içselleştiremez. En önemlisi ensest yasağı muğlaklaşır, anlamsızlaşır. Ortada bu duygu ve duygulanımları karşılayacak bir baba ya da onun ikamesi olmayınca babaya karşı duyulan öfke, nefret, hatta öldürme arzularının üstü şiddetle bastırılır, unutulur, hatta sonra bu duygular o kadar unutulur ki tanınmaz hale gelir ve inkâr da edilir. Dolayısıyla Oidipus Karmaşası da ruhsal anlamda üstün körü yaşanır. İlk nesil babalık konusunu simgeleştiremeyince bunu bir sonraki nesle havale eder. İkinci neslin işi daha zordur zira ikinci nesil hem kendi Oidipus Karmaşası'nı çözmek zorundadır hem de bunu bir önceki nesle ait çözümlenmemiş Oidipus Karmaşası'nı devralarak yapmak zorundadır. Yani sonraki nesil bir önceki nesilden devralmadığı bir mirası arayıp bulmak ya da *yaratmak* zorundadır. Simgeleşemeyen baba boşluğu bu nesilde daha

4 Pamuk, O., *Kırmızı Saçlı Kadın*, YKY, 2016.

da perçinleşir. Romanda baba boşluğunu nevrotik düzeyde yaşayan Cem ile nihilizm, boşluk, boşunalık ve bunları çevreleyen tüm güçlülük duyguları arasında salınan Enver arasındaki fark belirgindir. Cem dünyadaki yerini bulmuştur, memnuniyetsizlikleri, unutma, inkâr ve savuşturmalarıyla da olsa. Oysa Enver (Evren?) evrendeki yerini sürekli sorgulamakta, evrene fırlatılmış gibi yaşamaktadır.

Romanın ilk kısmı söz konusu karmaşadaki *unutma* sorunsalını ele alırken ikinci kısmı ise *inkâr* sorunsalına doğrudan bağlanırken iki kuşak baba-oğul ilişkisini *nesillerarası* bir boyutun içine yerleştiriyor. *Nesillerarası* düzlem içinde sorunsallaştırılan anlatıdaki Oidipus Karmaşası Türkiye'deki siyasal gerilimlere[5] de işaret ederek onların da bu çerçeve içinde okunmasını ayrıca sağlıyor. *Unutma* ile *inkâr* arasında gidip gelen, unutulan ve üzerinde yeterince düşünülmeyen ve çalışılmayan meselelerin daha büyük bir şiddetle geri dönüşünü de romandaki trajediye doğru adım adım ilerleyişte ve akabindeki trajik sonunda izleyebiliyoruz.

Önce kitabın baba cinayeti ve babasızlığı unutma ile inkâr arasında salınan bakış açısıyla okumamızı sağlayan meselesinin kısa bir özetiyle başlayalım.

Roman 1980'li yılların başında geçer. Cem Beşiktaş'ta anne ve babasıyla yaşayan 17 yaşında liseli bir öğrencidir. Babasının Hayat adında bir eczanesi vardır. Annesi de ev kadınıdır. Akşamları baba eczanede nöbete kaldığında Cem annesinin hazırladığı kumanyayı babasına götürür ve orada babasının gizli, aile hayatına dahil etmediği arkadaşlarıyla karşılaşır. Babanın politik ilişkileri annesini tedirgin etmekte ve anne-baba sık sık kavga eden uyumsuz bir çift görünümü vermektedir. Başka bir kadının hatta kadınların varlığı da bu çiftin beraberliğini gölgelemektedir.

Baba günün birinde yeniden siyasi şubeye götürülür ve ondan hiç haber alınmaz. Cem'in babasıyla zaten pek de yakın olmayan ilişkisi orada tam kopar. Ana-oğul maddi zorluklarla baş başa kalırlar. Baba roman içinde Cem evlendikten sonra, yani yaklaşık bir on yıl kadar sonra hayatına girecektir ama varlığı yine roman içinde çok arka plandadır.

---

5 1980 askeri darbe sorumlularının cezalandırılmaması ile halihazırdaki günümüz siyasi ikliminin sorunlarının katmerleşerek artmasına da metin sanki bir gönderme yapmakta ya da bakmaya davet etmektedir.

Babanın ortadan kaybolmasıyla Cem üniversiteye girebilmek için bir kitabevinde çalışmaya başlar ve yaz tatilini de Öngören'de kuyucu ustası Mahmut Usta'nın yanında çıraklık yaparak geçirir. Babasının yokluğu ve uzaklığı ile Mahmut Usta'nın yakınlığı ama ürkütücülüğü metinde sık sık vurgulanacaktır. Usta'yı bir baba temsili olarak varsayarsak babaya ve otoriteye karşı benimsenen bu çifte değerli tutum romanda iki farklı babaya bölünecektir. Babanın roman içinde ismi sadece bir kere geçer, genelde, "babam" olarak anılır. Baba bir özne olarak değil, Cem'in babası olarak romanda yer alır. Bu babanın hem fiziksel hem de ruhsal uzaklığının bir yansıması olarak yeterince simgeleştirilmemiş olduğuna dair bir işaret olarak düşünülebilir. Babanın yeterince okuyucuya tanıtılmamış olması ve *silikliği* Oidipus Karmaşası'nın beraberinde getirdiği, yani babaya karşı *düşüncede* beslenen öldürme arzularının suçluluğuyla da bağlantılandırılabilir.

Babanın isminin sadece bir tek kere geçmesi gibi, onun köklerine, gençliğine dair herhangi bir ayrıntı da yoktur kitapta. Sadece Maocu bir örgütte yer aldığına, 80 darbesi öncesi de birkaç kere cezaevine girip çıktığına dair göndermeler vardır. Bir de babanın okuduğu kitaplara bir gönderme vardır. Örneğin babanın okunması için salık verdiği Karl Wittfogel'in *Doğu Despotluğu* adlı kitabı metinde belirgindir. Ama babanın bu kitabı da pek okumadığı, öylesine salık verdiği fikri de peşi sıra gelir. Babayı ince bir mizahla da olsa aynı zamanda değersizleştirmek de vardır. "... babamın bu kitabı bize niye önerdiğini çıkaramadık. Kitapta babalar ve oğullar üzerine hiçbir şey yoktu."[6]

Oysa kuyucu Mahmut Usta'nın babasının Sivas'ın bir kazasından göç ettiğini, babasının da Büyükdere'de bahçıvanlık yaptığını, kuyu kazmayı bir ustasından öğrendiğini, hatta ilk kuyucu ustalarının Ermeni olduğunu da öğreniriz; sebatkârlığına, mücadeleci mizacına, geleneğin içinden gelen "babacan" tavırlarına tanık oluruz. Usta bir hikâye anlatıcısıdır da aynı zamanda Mahmut Usta: Yusuf Peygamber'in kardeşleri tarafından kuyuya atılışı ve baba Yakup'un çocukları arasında adil olmadığı yönündeki tespitleri, Cem'in ilgisini çeker. Özellikle de ustanın "Bir baba

6 *Age*, s. 34.

adil olmalıdır... adil olmayan baba evladını kör eder"[7] deyişine kafası takılır. Babanın varlığı ve var olma biçimi meselesi geri döner. Babasızlık adaletsizlik mevhumuyla birleşir. Çocukları arasında ayrım yapan baba kimine baba kimine de boşluk bırakır. Bu boşlukla da baş etmek için çocuklar, babayı, adaleti kendi yöntemleriyle yaratmaya çalışırlar. Tabii çocukların sağlayacağı adalet de ancak zalimce olacaktır, Yusuf Peygamber'in kardeşlerinde olduğu gibi. Çocuğun, çocukluğun sadizmi iş başında olacaktır. Romandaki kuyu metaforunun sanki bu boşluk ve zulmü birleştirerek boşluğun özellikle de baba boşluğunun ölümcül sonuçlarına işaret ettiğini var sayabilir miyiz? Evet, özellikle de romandaki iki baba katlinin de karanlık kuyu mekânında olduğunu da göz önünde bulundurursak; her ne kadar ilk cinayetin hayali olduğu yani *düşüncede* işlenen bir cinayet olduğu sonradan ortaya çıkmış olsa da.

Kör edilen gözlere yapılan gönderme ve Cem'in bu ayrıntıdan yaşadığı huzursuzluk ve ustasına duymaya başladığı öfkeyle metin Oidipus Karmaşası'na değinmeye başlar. Ve tabii cinsellik de işin içine girer. Unutmayalım ki Oidipus'un görünen içeriğinde anneye karşı duyulan ensestsi arzuların gerçekleşmesi için babanın *yok olması* gerekmektedir. Bu arada adaletsiz babanın kendi oğullarını körleştirmesiyle metin Oidipus sorunsalının babasal boyutuna değinir. Oğulları üzerindeki tahakkümünü artırmak için onları birbirine düşüren, onları birbirlerine karşı körleştiren ve akran rekabetini de ölümcül kılan zalim bir babayla karşı karşıyayızdır. Freud'un *Totem ve Tabu*'da[8] sözünü ettiği "İlkel Kabile Miti"ndeki zalim babayla karşı karşıyayızdır.

Ustasından gittikçe bunalmaya başlayan Cem çalıştığı araziye yakın mesafede olan kasabada seyyar bir tiyatro grubunda sahneye çıkan, ondan yaşça büyük Gülcihan'la, Kırmızı Saçlı Kadın'la, tanışır ve ona âşık olur. Artık hayatının amacı değişir. İlk aşkın ve ilk cinsel deneyimin verdiği coşkuyla tüm amacı o kadınla daha fazla beraber olmaktır. Ama engeller vardır zira Gülcihan evlidir ayrıca Usta onu akşamları serbest bırakmamaktadır. Cem'in hareketlerinin

---

7 *Age*, s. 35.

8 Freud, S. [1913], *Totem ve Tabu*, çev. K. Şipal, Say Yayınları, 2016.

kısıtlanmasıyla usta-çırak ilişkisi de gerilmeye başlar. Bir de üstüne Mahmut Usta da kasabadaki çadır tiyatrosuna gitmiş ve *Kırmızı Saçlı Kadın'la* tanışmıştır, yani potansiyel bir rakiptir.

Yine gerilimli bir günün sonunda Cem kovayı kuyuya Usta'nın kafasına düşürür. Onu öldürdüğünü zannedip paniğe kapılır. Kasabaya kadar deli gibi koşar ama yardım çağırmaz, çağıramaz. İlk trenle İstanbul'a annesinin yanına döner ve olayı zihninden silmeye çalışır. "İçimde bir suçluluk, hatta kötülük yokmuş gibi yaparsam, yavaş yavaş kötülüğü unuturdum. Böylece hiçbir şey olmamış gibi yapmaya başladım. Hiçbir şey olmamış gibi yaparsanız ve gerçekten de hiçbir şey olmuyorsa, hiçbir şey olmaz sonunda."[9]

Romanın ilk bölümünü sonlayan trajik hadise ve akabinde kahramanımızın bu trajedinin üstünü örtme çabası da bizi Oidipus Karmaşası'nın tam göbeğine götürür. Tıpkı trajedide Oidipus'un babasını öldürüp annesiyle birlikte olduğunu öğrenince gözlerini kör etmesi gibi romanımızın kahramanı da kendi kötülüğüne karşı körleşir. İnkâr mekanizması trajediyi ruhsallığın dışına iterken kontrolü eline alır.

Romanın ikinci bölümünde Cem'i başarılı bir müteahhit, evli, mutlu ama çocuk sahibi olamamış orta yaşlı haliyle görürüz. Tıpkı Laios'un kendi çocuğunun onu öldürmesinden korkarak onu ölmeye terk etmesi gibi, burada da kahramanımız kısırlığıyla trajediye göz kırpar. Bir sonraki nesil tıpkı trajedide olduğu gibi sanki tehlike arz etmektedir. Her ne kadar romanda Cem-Ayşe çiftinin çocuk sahibi olmak için çalmadık kapı bırakmadıkları vurgulansa da. Nesil devamlılığı durmuştur ve beraberinde, nesillerin bu donmuş zamansallığında konuşulamayan, üstü örtülen, "hiçbir şey olmamış gibi" yapılan mesele geri gelir.

Müteahhit Cem'in yolu yıllar sonra bir inşaat projesi için "suç mahalli" Öngören'e düşer. Kuyucu Mahmut Usta'nın, söz konusu kuyudan ve daha başka kuyulardan da su çıkarmayı başardığını ve bölgenin endüstriyelleşmesine, fabrikaların, yerleşim yerlerinin peş peşe inşa edilmesine vesile olduğunu ve beş yıl kadar önce de yaşlılıktan öldüğünü öğrenir. Bir diğer gelişme de Kırmızı Saçlı Kadın'ın Öngören'de yaşamakta olduğu ve bir de Enver adında bir

9 Pamuk, *age*, s. 89.

oğlunun olmasıdır. Roman ilginç ve sürprizli bağlantılarla Enver'in Cem'in o ilk ve tek gecelik ilişkisinden olma oğlu olduğu ortaya çıkar. Bir diğer ilginç bağlantı da Cem'in babasının da bu kadınla bir ilişkisi olduğunun ama örgüt içinde bu ilişki birilerini rahatsız ettiği için ayrıldıklarının ortaya çıkmasıdır. Böylece Cem'in ilk aşkı aynı zamanda da babasının gizli aşkı ve sık sık ortadan kaybolmalarının da bir diğer yüzüdür.

Ama biz yine esas meselemize ve babasızlık sorunsalına dönelim. Roman'da karşımıza çıkan ilk baba Cem'in babasıdır ve 1980 öncesi ve sonrası yıllarının tekinsiz siyasi atmosferinde sık sık ortadan kaybolur. Bu ortadan kaybolmaların aynı zamanda babanın evlilik dışı ilişkileriyle de bağlantılı olduğu ortaya çıkar. Baba ailesinden uzaktır bir de üstüne bu uzaklığın adı tam konulmamış, Cem ve annesi arasında tam anlamıyla simgeleşemeyen, yasak bir mevzu haline gelmiştir. Bu konu konuşulmaz, geçiştirilir ve nihayetinde hiçbir şey olmamış gibi davranılır. Babanın yokluğu ve yokluğunun nedeni yavaş yavaş *unutulur*.

Bu *hiçbir şey olmamış gibi yaşayıp gitmek* teması romanda yine can alıcı bir şekilde geri döner. Cem'in kazayla düşürdüğü kovanın ustasının hayatına mal olabileceği meselesi de unutulmaya çalışılır ve yine "hiçbir şey olmuyorsa hiçbir şey olmaz sonunda" gibi paradoksal bir tümce unutma sorunsalını inkârla buluşturur. Ortada kaza falan yok, hatta kazayı haber vermemekle işlenmiş bir suç da yok dercesine simgesel düzlemde bir anlam boşluğu yaratılır.

Babasızlık ve babanın yokluğunun simgeleşmemesi romanın sonlarına doğru daha da belirginleşir. Babasının kim olduğunu bilmeden büyümüş, ona baba olarak sunulan kişiyle de çalkantılı bir ilişki yaşamış nihilist Enver'in babasızlık üzerine söyledikleri dikkat çekicidir: "Babasız büyürsen âlemin bir merkezi ve sınırı olduğunu anlamaz, her şeyi yapabileceğini sanırsın... Ama bir süre sonra ne yapacağını bilmez, dünyada bir mana, bir merkez bulmaya çalışır, sana hayır diyecek birini aramaya başlarsın."[10] Enver bu sözlerle onun mektubuna yanıt vermeyen ve orada olmayan bir babaya seslenmektedir. Ne ilginçtir ki seslendiği baba,

10 *Age*, s. 161.

yani Cem de aynı şekilde babasızlıktan mustariptir ama farklı bir şekilde mustariptir. Enver'e düpedüz yalan söylenmiş, babasının kimliği ondan saklanmış, evrene fırlatılmış gibidir. Oysa Cem babasını tanımış, gerçeklikte ruhsal dünyasında bir yere koymuştur. Enver doğrudan gerçeklikle kurduğu alışverişte bir aksaklıkla hayatına başlamış Cem ise babasının akıbeti üzerine gerçeklik sorunsalıyla karşılaşmıştır, Cem ergenlik yaşlarında bu gerçeklik duvarına çarpmış oysa Enver daha dünyaya gözlerini açtığında bir yalanla çevrelenmiştir: Birincisinde Oidipus Karmaşası nevrotik bir düzeyde yaşanmış, babaya ve onun veremediklerine karşı duyulan öfke bastırılmış, diğerinde ise baba sorunsalı, varlık, kimlik, ait olma gibi temel meselelerin simgesel boyutu ıskalanmıştır. Baba simgesel düzenin dışında kalmıştır, Lacan'ın deyişiyle baba *forclos*'tur, bir davanın zamanaşımından ötürü düşmesi gibi Baba'nın adı ve işaret ettiği simgesel düzen de yok hükmündedir. Romanda Baba sorunsalının farklı boyutlarda yaşanmasıyla birlikte farklı var olma biçimlerinin tezahürünün yine ortak bir yönü vardır. Ortak olan husus yalan ve gerçekliği çarpıtmadır, hakikat arayışıdır ki bu bizi doğrudan romandaki iki trajediye geri götürür. Nitekim Cem'in okuduğu Sofokles'in *Kral Oidipus*'undaki Oidipus ile Tahran'da keşfettiği, İranlıların milli destanı *Şehname*'nin *Rüstem ile Sührab*'ındaki Sührab karakterleri kökenleri konusunda hakikat arayışındadırlar, gerçeği öğrenmek için yollara düşüp savaş vermişlerdir.

Burada şu soru sorulabilir: Roman başta ileri sürdüğüm gibi babasızlık temasını işlemek istiyorsa, o zaman neden anlatısını baba katli etrafında, baba katlini ön plana çıkararak kurmuştur? Ya da babasızlık teması neden baba katlinin arkasına gizlenmiştir? Neden babasızlık teması apaçık ortada değildir ve örtük bir içerik olarak karşımıza çıkmaktadır?

Bu soruya verilecek yanıtlardan biri *dinlemeyi dinleme* mevhumuna yeniden başvurarak elde edilebilir düşüncesindeyim. Şöyle ki, analistin yorumlarına analizanın verdiği tepkinin, analizanın analisti ne şekilde dinlediği üzerine analiste bir bilgi sağlaması ve analistin daha sonraki müdahalelerini biçimlendirmesi durumunda olduğu gibi, bir efsanenin, bir romanın, hatta felsefe ve psikanaliz metinlerinin de ne şekilde okunup anlaşıldığına da vâkıf olmak

için aynı yolu takip edebiliriz. Yani söz konusu metinlere verilen tepkilerden ya da o metinlerin tetiklediği diğer metinlerin içeriğinden hareket edebiliriz. Bir diğer deyişle, söz konusu metinleri *okumayı okuma* gibi bir yola başvurabiliriz. Nihayetinde, burada yazarın Kral Oidipus tragedyasını babasızlık ve baba boşluğu üzerinden okumuş olduğunu bu anlamda ileri sürebiliriz. Yazar baba katlinin ön planda olduğu iki efsaneden yola çıkarak o efsanelerdeki baba boşluğu ve öldürülen çocukluk teması etrafında bir anlatı yaratmıştır diyebiliriz.

Bu tespitten hareketle babasızlık ve baba katli arasındaki bağlantı farklı bir boyut kazanmaktadır. *Orada olmayan babayı öldürmek* görünürde bir paradoks içerse de sonuç olarak mesele öncelikle bir babayı *yaratmak*, yani onu *var etmek* gibi durmaktadır. Bu da bizi doğrudan simgeleştirme sorunsalına götürür. Roman sanki babayla mücadele, babayı yenme, baba ile gücünü sınama gibi oğlun Oidipus Karmaşası'ndan çok, oğlun babayı bulmak ve onu var etmek uğruna sarf ettiği çaba gibi durmaktadır. Bu temanın arka planında her iki efsane de mevcuttur. Oidipus kendisinden gizlenen hakikati keşfetmek için yollara düşer; Sührab da babası Rüstem'i bulmak ve onunla tüm cihana sahip olacak kadar güçlü bir ordu kurmak için İran'a doğru yola çıkar. Roman da bu kahramanların baba arayışına odaklanmış gibidir. Cem'in orta yaşlarında *Kral Oidipus* ve *Rüstem ile Sührab* hakkında yaptığı nitelikli okumalar, bu konu etrafında yurtiçi ve yurtdışı müze ziyaretlerinde takip ettiği ressamlar ve eski metinler zihninin bu konuyla meşgul olduğuna dair bir örnektir. Keza Enver'in şiir üzerinden Tanrı'yla diyaloğu da bu arayışın çok çarpıcı bir örneğidir. Nihayetinde Enver'in dediği gibi *hayır diyecek birini bulma* çabası, özellikle de *gerçek, kanlı canlı* birini bulma çabası, bu babayı var edebilme çabası olarak okunabilir. Öyle bir çaba ki sonunda evrenin bir merkezi olsun ve birey kendini nesil zincirinin bir halkası olduğunu hissetsin.

Son tahlilde roman baba katli ile baba boşluğu arasındaki bağlantıyı kurarak babayı var etme, babayı yaratma sorunsalına işaret ediyorsa da, burada gerçek babadan, simgesel babaya doğru bir hareketin izine de şahit olmuyor muyuz? Bir şeyin yokluğu üzerinden o şeyin varlığını düşünmeye başlamamız gibi, yazar

Orhan Pamuk da Baba'nın veçhelerini etraflıca düşünmemizi, onu simgeleştirmemizi sağlayacak hareketi de babayı çeşitli biçimlerde yok ederek sağlamamış mıdır? Bu anlamda roman babayı ruhsal dünyada temsil etmenin romanı olarak karşımıza çıkmakta değil midir?

KAYNAKÇA

Umberto Eco, *Açık Yapıt*, çev. Tolga Esmer, Can Yayınları, 2016.
Faimberg, H., "Téléscopage des Générations", *Psychanalyse à l'Université*, XII, S. 46, 1987, s. 181-200.
Freud, S. [1913], *Totem ve Tabu*, çev. K. Şipal, Say Yayınları, 2016.
Pamuk, O., *Kırmızı Saçlı Kadın*, YKY, 2016.

EDEBİYAT VE KLİNİĞİ BULUŞTURAN LOUIS WOLFSON'UN YAPITINDA ANNEYİ SİMGELEŞTİRME VE ÖZNE OLMA DENEYİMİ[1]

Bu sunumda sizlere özne olmanın ve simgeleştirme deneyiminin, özellikle anne gibi ilk nesneyi simgeleştirme deneyiminin içerdiği şiddet ve acıdan söz edeceğim. Simgeleştirme ve özne olma deneyimi sancılı bir süreç ve ilk nesnelerin güvenilir olmasını, bakımda devamlılık sağlamasını gerektiriyor. Bu yeterince iyi denilebilecek ilk nesnelerin yokluğu ya da yetersiz olmaları durumunda yaşanılan travmalar karşısında bu süreçler hepimizin bildiği ciddi patolojileri doğuruyor. Şizofreni de bunlardan biri ve özne olma deneyimini ve simgeleştirme süreçlerini en sekteye uğratan patolojilerden biri. Bu çalışmada şizofreniden mustarip Amerikalı yazar Louis Wolfson'un yazı yoluyla özne olma deneyimini ve simgeleştirme süreçlerini gerçekleştirmesini ele alacağım. Bu vesileyle de yazı yazmanın ve genel anlamda edebiyatın ruhsal süreçlere katkısına da değineceğim.

Amerikalı yazar Louis Wolfson herhangi bir yazar değil yani kendi işini yazmak ve yazdıklarını yayın dünyasıyla paylaşmak olarak tanımlamış biri değil. Yazıyı muhtemelen –muhtemelen diyorum zira bunu kendisi söylemiyor, bu benim çıkarsamam– bir sağaltım aracı olarak, bir iletişim kurma ve var olma biçimi olarak düşünmüş ve bu doğrultuda iki kitap yayımlamış biri. Birinci kitabı *Şizofren ve Diller*'de[2] yazar anadili olan İngilizceye karşı açtığı savaşı ve yeni bir dil yaratmaya kadar giden mücadelesini anlatıyor. Bu hezeyanlı süreçte anne simgeleşmemiş "tuhaf" biri olarak karşımıza çıkar. Wolfson Fransızca kaleme aldığı bu kitabın

1 5-6 Ekim 2013 tarihinde Ankara Çağdaş Psikanalitik Psikoterapiler Derneği tarafından düzenlenen *Acıdan Şiddete* temalı "Leyla Zileli Sempozyumu"nda sunulan bildiri.

2 Wolfson, L., *Le Schizo et les Langues*, Gallimard, 1970.

elyazmalarını 1963 yılında Paris'teki Gallimard Yayınevi'ne yollar. Kitap 1970 yılında Paris'te yayımlanır ve özellikle psikanaliz çevrelerinde derin yankı uyandırır. Bu arada Gallimard yayın kurulunda ünlü psikanalist J.B.Pontalis'in de yer aldığını hatırlatalım. Kitabın yayımlanmasından yedi yıl sonra Wolfson'un annesi kanserden ölür. Wolfson annesinin hastalığını ve tedavi sürecini not ettiği bir günceden hareketle ikinci kitabını kaleme alır. *Müzisyen annem habis bir hastalıktan vefat etti* (*Ma Mère musicienne est morte d'une maladie maligne*) adlı bu kitapta Wolfson annesinin aldığı mekanik notları tarihsel bir anlatıya dönüştürür ve bu anlatıda artık annesiyle birlikte var olabilmektedir. Anne simgeleşmiş, Wolfson'un kişisel tarihinde bir yere, bir kayıta sahip olabilmiştir. İşte Wolfson'un yazı yoluyla gerçekleştirdiği bu dönüşümünü anlatmak üzere şimdi sizlere bu iki kitabın analizini, simgeleştirme ve özne olma kavramları etrafında ele alacağım.

Şizofren ve Diller adlı kitabında Wolfson, yaşadığı psikotik deneyimini "yabancı dillerde okuyan talebe" ya da "demanslı talebe" şeklinde, bir üçüncü şahıs üzerinden, kişisiz bir üslupla anlatır. Özne yoktur bu anlatıda. Keza annesinden de Wolfson "şizofrenin annesi" şeklinde bahsetmektedir. Bir okur olarak Wolfson'un duygu, coşku ve düşüncelerine de vâkıf olamayız zira yazar işlemsel bir dille sadece yaptıklarını anlatır. Bu dili bilimsel bir dokümana da benzetebiliriz zira içinde ciddi dilbilimsel "icat"lar, tespitler vardır. Aynı zamanda kitap üçüncü şahıs üzerinden de olsa bir tür otobiyografiyi de çağrıştırır, zira bir şizofrenin anbean ruhsal işleyişine, yapıp ettiklerine tanık oluruz. İcatların tuhaflığındaki mizah gücü de bizi kayıtsız bırakmaz; bu anlamda bir mizah romanı da denilebilir. Dilbilim üzerinden felsefi ve derin psikanalitik de diyebileceğimiz tespitleri vardır. Bu anlamda psikolojik bir roman da denilebilir. Yazarın anadili olan İngilizcede değil de Kanada kökenli üvey babasıyla konuştuğu Fransızcada yazması okuyucuda, özellikle de anadili Fransızca olan okuyucuda ayrıca bir tuhaflık duygusu yaratır, zira dilin kimi kullanımları Fransızcaya da yabancıdır. Sonuç olarak bu kitap hem tarz hem de içerik olarak sınıflandırılamaz.

Wolfson New York'ta annesiyle birlikte yaşayan 20'li yaşlarında yabancı dillerde okuyan bir talebedir. Şizofren tanısı almış psikiyatrik tedavi de görmüştür. Buna elektroşok da dahildir. Her-

hangi bir psikoterapi ya da psikanaliz tedavisinden kitapta söz edilmez. Wolfson yaşamını devletin kendisine tahsis ettiği bir tür engelli maaşıyla idame etmekte ve annesine ve onun ikinci eşine tamamıyla bağımlı bir yaşam sürdürmektedir. Onlarla aynı çatı altında yaşamakla birlikte evin içinde neredeyse odasından dışarı hiç çıkmamakta, daimi olarak yabancı dilleri öğrenmek üzerine koşullanmış bir yaşam sürmektedir. Dışarıya sadece gerektiği zaman çıkmakta ve evin dışında herhangi bir ilişkisi de yoktur. Ayda bir iki saatliğine babasıyla buluşur. Bir tek kitabın sonlarına doğru Wolfson'un bir fahişeyle oldukça mizah yüklü bir karşılaşmasına tanık oluruz. Bunun dışında tüm kitap boyunca kahramanımızın kitap, kaset ve sözlüklerle sürekli çalışmasına, İngilizceyi diğer dillere çevirmesine tanık olmaktayız. İkinci kitabında daha yakından tanıyacağımız Wolfson'un çocukluğunun da sorunlu geçtiğini, hareketli ve uyumsuz bir çocuk olduğunu öğreniyoruz. Annesi babasından Wolfson küçük yaşta iken ayrılmış, bu ayrılıkla ilgili her iki kitapta da fazla bir bilgi yok. Wolfson babasından önemsiz bir ayrıntı olarak bahsetmekte ve ayda bir onunla buluştuğunu ve bu buluşmalarında canının çok sıkıldığını anlatmaktadır. Babanın kısıtlı maddi imkânlarına gönderme yapan Wolfson her ay babasından zor bela aldığı paranın azlığından dem vurmaktadır. Önemli bir detay babanın Fransızca bilmesi ve birlikte Fransızca konuşmalarıdır.

Wolfson'un annesinin konuştuğu İngilizceyi duyar duymaz kulaklarını tıkadığını ve anında duyduklarını anlam olarak ona yakın fakat aynı sesleri içeren başka bir dile (Fransızca, Almanca, Rusça, İbranice) çevirdiğini örneklerle bir önceki makalede ayrıntılı bir şekilde görmüştük.[3] Söz konusu çılgın yöntemle Wolfson'un her ölümlü gibi yeni bir dilin içine doğmadığına ama yeni bir dil inşa ederek kendisini onun içine yerleştirdiğine de tanık olmuştuk. Bu çılgın projede ebeveynler, atalar ve ilk sahne tabii yok oluyorlardı. Wolfson'un anadilini parçalayarak yeni bir dil yaratma projesi özünde yeni bir dünya yaratma, dünyayı yeniden yaratma çılgınlığı peşindedir. Bu çılgınlığı salt bir hezeyan olarak ele almamayı öneriyorum; bu girişimde kendini var etmeye çalışan,

3 Bkz. Bu kitapta "Dil Tuhaflaşınca: Orwell ve Wolfson", s. 81.

kendi tarihini kendi imkânlarıyla yazmaya çalışan bir öznenin ortaya çıkma çabası olarak yorumluyorum. Unutmayalım Freud hezeyanı bir tür iyileşme girişimi olarak yorumlamıştı. Wolfson da kişisel tarihinin öznesi olabilmek için dilbilimin tarihinin, işleyişinin, yasa ve kurallarının içinde diller üzerinden anne ve babasını buluşturarak onları nihayet var etmişti. Sonuçta Wolfson her ne kadar hezeyani bir biçimde kendi kendine bir dil ve dolayısıyla da bir dünya var etmişse de bu dünyanın içinde kökenleri yani kökleri şizoparanoid saldırılara rağmen tahribata uğramış olsalar da hayatta kalmıştır.

Mamafih tüm bu süreçte, yani öznenin var olma mücadelesi verdiği bu çılgın süreçte anne-babanın birlikteliğinin yeniden kurulduğu bu ilk sahnede annenin de simgeleşmesinden söz edilebilir mi? Annenin ayrı bir nesne olarak, tam bir nesne olarak simgeleşmesinden söz ediyorum. Bu ne demek? Simgeleşme ya da simgeleştirme ne demek? Bu konu çok geniş ve Freud, Klein, Ferenczi, Green, Roussillon ve Piera Aulagnier gibi psikanalistlerin yapıtları bu kavrama kapsamlı bir şekilde yer veriyor. Freud bebeğin nesnenin yokluğuyla karşılaşmasında bebeğin memeyi halüsine etmesinden söz ederken bir anlamda bir simgeleştirmeden söz ettiğini ileri sürebiliriz. Ama genel anlamda ruhsallığımızın duygu, duygulanım, düşünce gibi süreçleri temsil etmesinin, onları görünür kılmasının, elle tutulur hale getirmesinin baş koşulunun simgeleştirme olduğunu ileri sürebiliriz. Düşünmek demek bir şeyin üzerinde düşünmek demektir, yani bir nesnesi vardır. Düşündüğümüz zaman a priori nesneleri öldürdüğümüzü varsayabiliriz, tıpkı Hegel'in "sözcükler şeyleri öldürür" demiş olduğu gibi farklı bir çerçevede olsa da. Düşünebilmemiz için nesnelere karşı bir mesafe almamız lazım değil midir? Nesnelerle iç içe olduğumuz zaman onları düşünecek bir ara alana, bir geçişlilik alanına sahip olamayız. Tıpkı bebeğin memeyi halüsine etmesi için memenin yokluğuyla karşılaşması gerektiği gibi, düşüncenin oluşması için de nesnenin yokluğu gerekir. Simgeleştirme nesnenin yokluğuyla başlar. Dolayısıyla yas çalışması simgeleştirmenin temelindedir.

M. Klein'ın 1930 yılında yazdığı makale bu konuda öğreticidir.[4] Klein'a göre, bebeklik sadizminin en yüksek mertebeye ulaştığı ilk aylarda bebek daha sonra çocuk ilk nesnesine karşı duyduğu yoğun öfke, nefret ve haset gibi duygu ve duygulanımlarını etrafındaki nesnelere ateşten bir top misali fırlatır. Bu dışarıdaki nesne örneğin yuvarlak biçimdeyse, bu yuvarlak nesne meme olur ve bir memeymişçesine muamele görür. Yuvarlak nesne ve meme eşdeğer olurlar. Bazı çocuklar, tıpkı M. Klein'ın Dick'inde[5] olduğu gibi, nesnelerle o kadar iç içedirler ki o nesnelerle oynayamazlar. Zira nesneler temsil ettikleri şeylerle eşdeğer olarak değerlendirilirler. Örneğin topa vuracak olan çocuk topun memenin bir temsili olduğunu değil memenin kendisi olduğunu düşünürse topa vuramaz, zira memeye vuruyormuş gibi yaşamakta ve hissetmektedir; keza çocuk bu ketlenme yüzünden daha ileride de konuşamayabilir, yani nesnenin yerine birtakım simgesel sesler ya da fonemler yerleştiremez. Bu zorluğu otistik çocuklarda ya da ağır psikozlu çocuklarda görüyoruz. Wolfson'un çocukluğunda da konuşma zorluğu daha sonra okulda okuma zorluğu çektiğini öğreniyoruz.

Klein simgeleştirme sürecinde Ferenczi'den devraldığı özdeşleşim kavramını ön plana yerleştirir. Bebek bedenindeki parçalarla dış dünyadaki nesneleri birbirleriyle özdeşleştirmekte, ilk anlamlandırma süreci bedeninden geçmektedir. Ama Klein Ferenczi'nin söylediklerine ek olarak şöyle bir şey daha ileri sürer: Çocuk bu organları aynı zamanda yok etmek, zarar vermek istediği için daha sonra onları temsil eden nesnelerden korkmaya başlar ve misilleme yoluyla aynı şeyin kendi başına geleceğini düşünür. Bu korku ve endişe onu organlarını başka nesnelerle özdeşleştirme yoluna götürür. Bu nesneler de sırası geldiği zaman aynı şekilde korku nesnelerine dönüşeceğinden, çocuk sürekli yeni denklemler kuracaktır. Bu da çocuktaki yeni nesne arayışının ve simgeselliğin kendisinin temelini oluşturur. Bir başka deyişle nesne değiştirmenin temelinde, Klein'a göre haz arayışından çok kaygı yatar. Bir anlamda bir simgeden bir diğerine geçtiğimiz zaman –ki genel anlamda temelinde anlam vermenin yattığı tüm etkinliklerde böyle bir süreç

4 Klein, M. [1930], "Benlik Gelişiminde Sembol Oluşumunun Önemi", *Sevgi, Suçluluk ve Onarım*, ed. B. Habip, Kanat, 2. Basım, 2012.

5 *Age.*

söz konusudur, özellikle de bilimsel araştırmanın temelinde– sanki sürekli bir korku ve endişe bizi takip etmektedir. Yaratıcı süreçlerdeki yoğun endişenin temelinde bu anlam vermenin kökenindeki, yani simgeleştirmedeki şiddetin olduğu ileri sürülebilir.

Bebekler ve daha sonra çocuklar işte böyle kendi iç dünyalarında olup bitenlere biçim ve anlam vermeye çalışırken önce somut nesnelere başvururlar. Yazı yazma deneyiminin aynı süreçlere tabi olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Sözcükler ve içinde barınan sesler, bu seslerin yazılı halleri tüm bu ruhsal yaşantıları karşılar ve içine emer; yazı yazan kişi de harflere, sözcüklere, tümcelere karşı ruhsallığının içinden de bir ilişki kurar, tıpkı çocuğun nesnelerle kurduğu ilk ilişkiler gibi. Yazı yazma, dili salt bir araç olarak kullanmak değildir bu anlamda. Kimi yazarların yaşadığı ketlenmeler ya da coşkular bunu bize açık bir şekilde gösterir. Örneğin Freud'un *Düşlerin Yorumu*'nu "tamamıyla bir rüya içindeymişçesine" yazdığını Fliess'e söylediği aktarılır.[6]

Şimdi yeniden kahramanımız Wolfson'a dönecek olursak ve onun annesine yönelik yoğun şizoparanoid kaygılarını da göz önünde bulunduracak olursak annenin simgeleşmesinden söz edebilir miyiz? Tabii ki hayır zira annenin simgeleşmesi için öncelikle annenin yok edilmesi gerekir ki anne temsil düzeyinde var olabilsin. Bu da annenin ayrı bir nesne olarak, özneden bağımsız bir yaşam sürdüğünün kabullenilmesiyle mümkündür. Bu anneden ayrılabilmenin temel koşuludur. Oysa Wolfson'un tüm yaşamı neredeyse anneyi savuşturmak üzere kurulmuştur. Anne Wolfson'un imgeleminde sakınılması gereken bir canavar, savaş açan ve zafer kazanmaya koşullu amansız bir rakip gibidir. Tüm paranoidşizoid kaygıları annede, onun sesinde ve dilinde yoğunlaşan Wolfson'un bu dehşet verici dünyadan kaçışı ancak yeni bir dil ve yeni bir dünya kurarak kendisini içinde var etmesi yoluyla mümkün olabiliyor. Nitekim bu yeniden doğuş diyebileceğimiz girişim sonunda anne daha az tehlikeli bir varlığa dönüşebiliyor ve kaygılar bir nebze yatışabiliyor, tam anlamıyla olmasa da. Freud'un ileri sürdüğü gibi hezeyan, burada çeviri yoluyla kurulan yeni dil sayesinde iyileşme girişimi olarak karşımıza çıkıyor. Bu girişimin akabinde

6 Rodrigué, E., *Freud, Le Siècle de la Psychanalyse*, Payot, 2000, s. 345-365.

annenin simgeleştiği ve daha gerçekçi boyutuna kavuştuğu ikinci kitabın yazım ve yayına hazırlanma sürecinden söz edilebilir. Bu süreç depresif konumla yakından ilgilidir ve yazarın yaşadığı yasın simgeleşmesi, anlamlanması ve annenin nihayetinde iyi bir nesne olarak içselleştirilmesine dair bulgular içerir.

Öncelikle bu ikinci kitabın sunuluş biçiminden söz etmeliyim. Kitabın ön ve arka kapakları kara renkte; üzerinde beyaz puntolarla kitabın uzun adı var: *Müzisyen Annem 1977 Yılının Mayıs Ayı Ortasında Salıyı Çarşambaya Bağlayan Gece Yarısı, Manhattan Memorial Hastanesinin Ölüm Döşeğindekiler Bölümünde Kötücül Bir Hastalıktan Vefat Etti.* Kitabın başlığının bu kadar uzun olması belki dikkatinizi çekmiştir. Bu başlık Wolfson'un gerçekliği tam tamına yansıtma arzusuna bir örnek. Annenin vefatı gece yarısı 00:15te gerçekleşiyor. Wolfson annesinin başucunda; hemşire ona ölümü bildiriyor ve sorumlu doktoru çağırıyor. Birkaç dakika sonra doktor geliyor ve ölüm belgesini hazırlıyor. Bu belgeye Wolfson önce dikkat etmiyor. Ama bir yıl sonra bu belge bir şekilde tekrar eline geçiyor ve belgede doktorun annesini hayatta en son saat 00:15'te gördüğü yazılı. Wolfson bunun çok saçma olduğunu düşünüyor ve tabii sinirleniyor kendi düşünce sisteminin, kendi mantığının dışında her şeye sinirlendiği gibi. Sinirleniyor çünkü bu tutanaktaki tümce tam tamına gerçeği yansıtmıyor. Doktorun gelmesi birkaç dakikayı bulmuştu, oysa belgeye göre doktor sanki hasta son nefesini verene kadar başucundaydı! Bu "yanlış"ı düzelttirmek için Wolfson resmi makamlara başvuruyor. Ama tabii herhangi bir yanıt alamıyor! İşte bu yüzden bu yanlışın düzeltilmesi ve kayıt altına alınması için Wolfson onu kitabının başlığına taşıyor. Bu hakikati tesis etme arzusu aynı zamanda da Wolfson'un yazıyla kurduğu ilişkinin bir boyutunu da bize göstermektedir. Ne konuşulabiliyorsa o da yazılabilmeli; "yazı bir anlamda dünyanın kusursuz bir yansıması olmalı" der gibidir Wolfson. Burada yazı ediminin yüceleştirildiğini, yazının Wolfson tarafından salt terapötik bir araç değil aynı zamanda, tüm yazarlarda olduğunu varsaydığım gibi bir yüceltme etkinliği olarak sahiplendiğini görebiliyoruz. Çeviri yoluyla yeni bir dünya kurma girişiminden sonra şimdi yazı yazma deneyimiyle yaşantıların yazılı sözcüklerde, yazının biçiminde simgeleştiğini ileri sürebiliriz. Ve yine yazı yoluyla bir geçişlilik ala-

nının Wolfson için artık mümkün olduğunu ileri sürebiliriz. Çeviri bir kapsayanı, yeni bir evi sağlamışsa yazı yazma da bu kapsayanın içinde, sözcükleri ve tümceleri serbestçe kullanabileceği, onlarla oynayabileceği potansiyel bir alandır denilebilir. Bu potansiyel alanda artık şizofren tanısıyla etiketlenmiş bir vakayla değil ilginç bir yazarla tanışmış oluyoruz. Tıpkı dilin çok farklı kullanımlarına başvuran Beckett ve yeni roman dalgasındaki tüm yazarlar gibi.

Bu yazı yazma edimi üzerine açtığım kısa parantezden sonra ben yeniden kitaba dönüyorum. Yasın rengiyle sunulan kitapta yedi bölüm var ve her bölüm yine kara bir sayfayla başlıyor. Kitabın bir diğer özelliği de içinde Wolfson'un annesi Rose Minarsky'nin resimlerinin olması. Kitap sanki tarihsel bir doküman niteliğinde, annenin yaşamına ve ölümüne tanıklık ediyor. Yani başka bir deyişle böyle bir kadın vardı, şu tarihte doğdu, şöyle yaşadı ve şöyle öldü diyor Wolfson. Anneyi temsil var, sunuş var yani simgeleştirme var. Aynı zamanda bu tarihsel tanıklık, bir duyguyu, şefkati de içeriyor. Örneğin birinci bölümün sonunda annenin bir elinde ilkokul diploması diğer elinde bir buket çiçekle poz verdiği siyah-beyaz eski bir resim var. Wolfson bu resmin altına bir not düşmüş ve annesinin ilkokuldan sonra öğrenimine devam etmediğinin altını çizmiş. İkinci bölümün sonunda annenin genç kızlık portresi var: "Annemin en güzel portresi" şeklinde resmin altına bir not düşmüş Wolfson. "Annem" sözcüğü burada dikkati çekiyor zira kitabın başında ondan Rose, hatta sadece R harfiyle bahsetmektedir. Birinci kitapta ise ondan "şizofrenin annesi" şeklinde bahsetmekteydi. Üçüncü bölümün sonunda ise Wolfson'un annesiyle birlikte çekilmiş bir resmi var; muhtemelen Wolfson 2-3 yaşlarında olmalı. 1934 yılına ait bu resimde bir durgunluk, bir üzüntü var gibi. Ana-oğlun bu birbirine yaslanmış hali bariz bir şekilde babanın yokluğunu akıllara getiriyor her ne kadar öz baba hayatta ise de. Bir diğer dikkat çeken nokta da ana-oğlun aynı hizada kameraya poz vermeleri. Bir düzlemde var oluş Wolfson'un annesinin dünyasına hapsolmuşluk duygusunu yansıtıyor olabilir mi? Dördüncü bölümün sonunda Wolfson'u kolejdeki haliyle sınıf fotoğrafı içinde görüyoruz. Muzip bir bakışı var. Beşinci bölüm sonunda yine Wolfson'un 1951-1952 öğrenim yılı üniversite son sınıfa ait kepli bir resmi var. Resmin altına üniversiteyi bitiremediği-

ne dair bir not düşmüş. Resimde gülümsüyor ama bakışlarında bir hüzün var gibi. Altıncı bölümün sonundaki resim ise 1984 yılına ait yani ellilerindeki halini yansıtıyor. Yedinci bölümün sonunda resim yok, kara bir sayfa var. Herhalde hakiki yasın ancak bu andan itibaren başladığını ileri sürebiliriz.

Bu resim panoramasında en belirgin özellik annesinin ölümünü ele alan bir çalışmada Wolfson'un, çocukluğundan orta yaş sonuna kadar olan halini annesinin yaşamına eklemleyerek sunması yani nesil devamlılığını aynı zamanda da farklılığını göstermesi. Daha dünyevi ve daha gerçekçi bu sunumda Wolfson varoluşunu sade bir şekilde gözler önüne seriyor. Anne bir canavar olmaktan uzak güzel ve yetenekli bir kadın da. Wolfson onu bize "Müzisyen annem" şeklinde takdim ediyor. Bu ikinci kitapta anneyi daha farklı bir şekilde hissediyoruz. İlk kitapta ürkütücü hatta dehşete düşürücü özellikleri neredeyse fantastik boyutta ele alınırken bu kitapta anne hem gerçek hem de şefkatli bir kadın olarak karşımıza çıkıyor. Anne ayrıca oğlunun patolojisine karşı dikkatli biri de aynı zamanda. Onun İngilizce takıntısına saygı duyuyor ve bu ikinci kitapta onunla Yiddişçe[7] konuştuğunu görüyoruz. Wolfson da ona karşı hiç olmadığı kadar ihtimamlı. Wolfson kitabın sonlarına doğru yani annenin artık güçten kuvvetten düştüğü ve birkaç gün içinde vefat edeceği beklendiği bir gün annesinin elinden geldiğince onunla Yiddişçe konuştuğunu söyler; annesinin o halde olmasına rağmen onun bu aşırılıklarına boyun eğme gayretleri karşısında Wolfson duygulandığını da söyleyecektir. İki kitapta da neredeyse yok denecek kadar az bulunan bu duygu ifadesi yas çalışmasının işbaşında olduğunu, annenin artık bütün, tek ve başka bir nesne olarak algılanabildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Anne de oğlunun tüm gereksinimlerine karşı dikkatli ve saygılı; giyiminden yemeğine kadar ona kısa ve mesafeli hatırlatmalar yapıyor. Hastanede ölüm döşeğindeyken Wolfson onu daha çok ziyarete gidiyor ve ara sıra saatine bakarken anne ona şefkatle "eve git geç oldu yarın yine gelirsin" diyor. Yine hastanede eşi Sam'e onu çok sevdiğini söylüyor ve dolaylı bir şekilde ölümünden sonra Louis'ye göz kulak olmasını istiyor.

7 Doğu Avrupa Yahudilerinin konuştuğu, içine Almanca dahil yerel dillerin de karıştığı bir tür İbranice.

Kitabın örgüsü de şöyle. Annenin hastalığının (over kanseri) gerektirdiği tüm girişimlerini, doktor randevuları, tahlil sonuçları, yapılan masraflar, taksi giderleri vb bilgileri not ettiği bir defteri var. Örneğin *21 Haziran 1976, Flushing Hastanesi, Hematoloji servisi* gibi. Bu notlardan hareketle, annenin ölümünden beş yıl sonra Wolfson yazmaya başlıyor. Yazdıkları annesinin aldığı bu kronolojik notları takip ediyor ve kanser en ince detayına kadar inceleniyor. Wolfson örneğin bilimsel dergilerin konu üzerinde yapılan araştırmalarını takip ediyor, hatta Almanya'dan ünlü bir onkologdan da görüş alıyor. Annesinin kanserini televizyon karşısında çok vakit geçirmesine, aldığı gıdalara bağlıyor ve bir de psikolojik kökenli olduğunu düşünüyor. Bunları araştırıyor, kütüphanelere gidiyor ve kendi görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak telaşında. Acaba Wolfson tahrip ettiğini düşündüğü annenin üreme organlarını tamir etme telaşında mıdır?

Kitabın iki ana izleği var. Birincisi bu hastane notları diğeri ise Wolfson'un at yarışlarına ve bahislere olan tutkusu. Bu tutkunun temelinde sadece zafer kazanmak ve para sayesinde narsisist bir onarım elde etmek yok gibi. Yıkıcı düşlemlerinin gerçekleşmesi umudu da var. Ama bu yıkıcılık halihazırdaki bir sürü şeyin yanlış yürüdüğünü düşündüğü bu dünyanın yok olması ve bu yok oluşla yeni bir dünyanın kapılarının ona açılacağı beklentisi diye düşünülebilir. Kitabın başlangıcında Wolfson "bir gün büyük ikramiyeyi kazanırsam hemen bir aylık derginin kapağında söz alıp herkesin intihar etmesini salık verebilirim" demektedir. Bu dünya Wolfson'a göre yaşanmaya değer bir yer değildir ve her gün haberlerde sabırsızlıkla beklediği nükleer bir savaş çıkması Wolfson'un umududur. Böyle bir savaş için Wolfson *kurtarıcı bir Apokalips der.* Şöyle der başka bir yerde Wolfson: "Yunanlar şöyle demiştir: Bir insanın başına gelebilecek en büyük mutluluk dünyaya gelmemiş olmaktır. Biz payımıza düşeni aldık." Doğmamış olmak yani anne karnında kalmak, orada bir yaşam sürmek ve anneyle oradan dil öncesi bir iletişim kurmak, yani İngilizce öncesi bir dil üzerinden anneyle alışverişte bulunmak. Wolfson'un ve genel anlamda şizofrenlerin bu dünyadaki sarsak ve beceriksiz halleri göz önünde bulundurulunca böyle bir hipotez yanlış sayılmaz. Bu dünyanın da sonunun gelmesi Wolfson için yeni bir dünyanın umududur.

Bir son fikri, ya da ölüm fikri buradan da anlaşıldığı gibi Wolfson için yabancıdır.

Ama annenin hastalığı ve ölümü bu apokaliptik dünyaya başka bir boyut kazandırır. Burada söz konusu olan annenin gerçekten ölecek olması ve nihayetinde ölmesi değil, yazı yoluyla bu ölümün nesnelleştirilmesidir. Yazı anneyi nihayet temsil düzeyine taşımıştır. Tıpkı ölüm saatinin düzeltilmesi ve gerçeklik boyutuna tescil ettirilmesi gibi bu iki kitap annenin varlığına ve sonradan ölümüne tanıklık eden tarihsel bir dokümandır. Ama bir edebiyat yapıtı olarak, bir anlatı olarak yazı ölüme direnmenin de bir yoludur. Anne artık bir edebiyat yapıtında sabitlenecek ve varlığı zamana direnecektir. Ve belki bu yolla hem yas tutmak hem de yokluğa çare bulmak –ki bu, simgeleştirmenin temelindedir– mümkün olacaktır. Nesne artık hem dışarıda hem de içeride bir yere sahip olacak, içselleştirilmesiyle birlikte iç ve dış alanlar birbirlerinden ayrılacak, içinde duygu, düşünce, anlam yüklü olan bir iç dünya ortaya çıkacaktır. Wolfson'un ikinci kitabının sonunda artık ifade ettiği sadece öfke değil aynı zamanda şefkat ve anlayıştır da. Bu da depresif konumun artık Wolfson için çok fazla uzakta olmadığının işaretidir.

Louis Wolfson'un yapıtını simgeleştirme süreçlerinin şiddetine ve acılı bir öznelleşme deneyimine tanıklık etmesi açısından ele aldım. Edebiyat ve kliniği buluşturan bu çalışma iki farklı disiplini buluşturmakla kalmadı aynı zamanda hem dile karşı hem de psikanaliz kuramlarına karşı yeni buluşmaları da gerçekleştirdi. Örneğin Wolfson'un birinci kitabının sonunda dilbilimle ilgilenen kişilerin duygulanımsal bir güdülenmesi üzerine tespitleri biz ruh sağlığı profesyonelleri için ufuk açıcıdır. Wolfson bu kişilerin temelde anadillerine karşı çok doğal bir şeymişçesine muamele etmediklerinin altını çizer. Bu kişilerin "anadillerini egzotik, idiomlarla dolu bir karışım şeklinde görmek gibi bastırılmış bilinçdışı bir arzuları" söz konusudur yazara göre. Bu sanırım psikanalistler için de geçerlidir ve dilbilimle psikanalizi buluşturmak daha en başından beri Freud'un yapıtında mevcuttur. Lacan daha sonra "bilinçdışı bir dil gibi örgütlenmiştir" şeklindeki önermesiyle dili ve anlamı pratiğinin başucuna yerleştirmiştir. İşte bu yazının da Lacan ile Klein ve Bion gibi post Klein'cıların buluşmasına da vesile olduğu ileri sürülebilir. Ruhsallığımızın dille kurduğu ilişkisini Wolfson bize

çok güzel hem gösteriyor hem de bunun kuramsal boyutu üzerine düşünüyor, düşündürtüyor. Ama ona bunu düşündürten şey de en nihayetinde duygulanımlarıyla yazı üzerinden tanışması ve anlam ile duygulanımı buluşturması. En nihayetinde Wolfson "arzu"dan söz ediyor ve dilin taşıdığı duygulanım boyutuna işaret ediyor.

Lacan'cı psikanalizde anlam başköşeye yerleştirilmişken, duygulanımsal boyut Klein ve post-Klein'cılar tarafından geliştirilmişti. Bu çalışma ruhsallığımızın bu iki temel taşını gözeterek gerçekleştirilmiştir. Bizlerle iletişim kurarak ve mahremiyetini ve öznelliğini cömertçe sergileyerek, ruhsal hayatın bu arkaik köşelerini keşfetmemizi sağlayan Louis Wolfson'a buradan selam ederken beni dinlediğiniz için sizlere teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Klein, M. [1930], "Benlik Gelişiminde Sembol Oluşumunun Önemi", *Sevgi, Suçluluk ve Onarım*, ed. B. Habip, Kanat, 2. Basım, 2012.

Rodrigué, E., *Freud, Le Siècle de la Psychanalyse*, Payot, 2000, s. 345-365.

Wolfson, L., *Le Schizo et les Langues*, Gallimard, 1970.

Wolfson, L., *Ma Mère est Morte d'une Maladie Maligne*, Attila, 2012.

BÖLÜM III

GÜNCELİN PSİKANALİZİ

FREUD YAPITI GÜNCEL TRAVMALARA YÖNELİK BİZE NE ÖNERİYOR?[1]

Savaş ve katliam sonucu zorla yerlerinden edilen insanların ruhsallığı biz psikanalistleri simgeleşmemiş, ruhsallığa kaydedilmemiş ham ve zamansız bir şekilde ya da zaman dışı gibi duran travmalarla, yani işlenmemiş bir ruhsal alanla karşı karşıya bırakır. Son yıllarda trajik sonuçlarıyla zorunlu göç ve göçmenlik olgularının sık sık gündeme geldiğine tanık oluyoruz. Ben burada sadece göçten kaynaklanan değil ama ruhsallığın kaydetmeye, işlemeye fırsat bulamadığı, onun işleme yetisini kat be kat aşan tüm ruhsal travmalar üzerine –ki güncel travmalar da buna dahildir– ve güncel terimi üzerine bir şeyler söylemek istiyorum.

Güncel terimi artık psikanaliz literatürüne dahil bir terim oldu hatta kavramsal bir çerçeveye oturdu denilebilir. 2013 yılında Montreal'de düzenlenen Fransızca konuşan psikanalistler kongresinin başlığı "Psikanalizde Güncel" idi. Kongrenin raportörleri Kanadalı Dominique Scarfone, Parisli Sylvie Dreyfus ve Robert Asseo Freud'un başlangıç metinlerinden hareket ederek oldukça muğlaklık arz eden bu terimi kavramsal bir bağlama ve pratikteki izdüşümüne yerleştirdiler. Benim buradaki sunumum çok kapsamlı bu kongre raporlarını özetlemek olmayacak. Söz konusu metinlere doğrudan ulaşılabilir. Kongre metinlerinin bazılarının İngilizce olarak da yayımlandığını vurgulamalıyım. Keza Scarfone'nin güncel konusunda İngilizcede de yayımladığı birçok makalesi mevcut.

Sunumum raporlarda da gönderme yapılan Freud'un başlangıç metinlerinde bu işlenmemiş ruhsal alanın, *l'Actuel*, Güncel diye adlandırılan bu alanın neye tekabül ettiğini çağdaş psikanalizin prizmasından geçirerek anlatmak. Güncel artık sadece bir sıfat değil dikkat ederseniz. Bu kavramın sadece kuramsal değil ama pratik

1 Psike İstanbul (İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Derneği) ve BÜPAM (Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi) işbirliğiyşe düzenlenen "Psikanaliz ve Göç" temalı sempozyumda sunulan bildiri. İlk yayımlandığı yer: *Psikanaliz ve Göç*, der. N. Keskinöz, İthaki Yayınları, 2018.

değeri de yüksek; daha ileride göstereceğim klinik bir örnekte güncele yönelik bir bakış açısının başvuruları da nasıl yönlendirdiğini, yaratıcı bir şekilde yönlendirdiğini göreceğiz.

Güncel travmalar deyince psikanaliz çerçevesi içinde ne anlıyoruz? Travma, güncel travmalar ve güncellik sorunsalı psikanaliz çerçevesinde nasıl ele alınmalıdır? Unutmayalım ki güncel deyince henüz tarihselleşmemiş, zamansallaşmamış, öznenin bir anlatısına, öznenin kendi anlatısına dönüşmemiş bir olaydan, zamansız yani zamanın dışında, havada asılı gibi duran bir olaydan söz etmekteyiz. Oysa psikanaliz deyince hep çocukluk, geçmiş zaman, geçmiş travmalar, zamansallaşmış ve bir sonradanlık içinde ele alınan ruhsal malzeme aklımıza gelir değil mi? Bu malzeme, bu zamansallaşmış, tarihselleşmiş malzeme bir de aktarım yoluyla psikanaliz tedavisi içinde güncellenecek, aktüalize olacak. Ama bu tür bir güncel ya da güncelleşme (*actualisation*) bizim buradaki konumuz olan güncel değil. Ne de olsa buradaki güncelleşme bir sonradan güncelleşme, tarihin yeniden ama bu sefer analiz ortamında güncel hale gelmesi, elle tutulur hale gelmesi. Oysa birazdan göreceğiniz gibi saf güncelin elle tutulur bir yanı yok.

Evet, güncel deyince ismi üzerinde şimdiki zaman diyeceksiniz, ama şimdiki zaman nedir, ruhsallık için? Zaman bir algıdır evet, şimdi bunu algılıyorum, duyuyorum, işitiyorum diyoruz, algılarken herhangi bir olgunun şu anda gerçekleştiğini vurguluyoruz. Ama biz düşünen ve düşünürken deneyimleyen ya da deneyimlerken düşünen özneler olarak sadece algılamıyoruz. Algıladıklarımıza bir biçim veriyoruz, bir ad veriyoruz, kaydediyoruz sonra kaydettiklerimizi değiştiriyoruz. Burada bir parantez açarak Freud'un 1895 yılında kaleme aldığı, nöropsikanalizle psikanaliz arasındaki geçişi sağlayan, *Bilimsel Bir Psikolojinin Taslağı* adlı bellek konusunun ön planda olduğu metnine gönderme yapıyorum. Freud'un o zamanki bellek üzerine olan tespitlerinin zamanımızda hâlâ geçerliliğini koruduğunu vurgulamalıyım. Bir diğer parantez de bu metnin akıbeti ile ilgili. Freud bu metni çöpe atmıştı. Ölümünden sonra bir sahafta bulunan bu metin şimdi çağdaş psikanalistler tarafından yeniden okunmakta ve yorumlanmakta.

Ne diyor Freud bu metinde? Tabii burada konumuz olan güncelin perspektifinden bakarak, zaman ve bellek konusu üzerine

metinde dar bir kesit oluşturuyorum. Biraz önce güncelin, özellikle de güncel travmaların tuhaf bir zamansallık içinde olduğunu, ünlü Kanadalı psikanalist Dominique Scarfone'nin deyimiyle *the unpast,*[2] geçmemiş bir tür zamanla ilgili olduğunu ileri sürmüştüm. Travma mağdurları çoğu zaman bir sahneye, bir duygu ya da düşünceye saplanıp kalırlar ama bu saplanma salt algı düzeyindedir, hamdır ve simgeleşmemiştir. Bu arada travmayı sadece dış gerçeklik bağlantılı olgusal bir süreç olarak değil, dış gerçekliğin iç gerçeklik tarafından nasıl dönüştürüldüğüne de tanıklık eden bir ruhsal gerçeklik olarak ele aldığımı vurgulamak zorundayım.

Metne geri dönüyorum. Freud başlangıçta ruhsal işleyişi betimlerken zaman ve bellek konusuna öncelik vermişti. Şöyle bir şey ileri sürüyor Freud bu metinde: Belleğimiz bir kere değil birçok kere kaydediyor ve ruhsal aygıtımız farklı türden temsilleri barındırıyor. Şöyle ki bellek önce algı yoluyla karşılanan dış dünyadaki verileri, yani deneyimin ham bir biçimde algılandığı verileri kaydediyor. Fliess ile olan bir yazışmasında bu algısal malzemeye, duyusal-motor temelli malzemeye Freud "ruhsallığın ilk maddesi" diyecektir.[3] Daha sonra ruhsal aygıtımız geliştikçe ve farklı fonksiyonlar belirginleştikçe bu veriler bir dönüşüme tabi olacaktır ve tabii farklı kayıtlar işin içine girecektir. Şöyle ki bellek izleri farklı ilişkiler içine girerek yeni bir düzenlemeye tabi olacaktır, yeni kayıtlamalara girişecektir. Freud bu konuda yani belleğin aynı malzemeyi birçok kere kaydettiği yönünde ısrarcıdır. Bu kayıtlar muhtemelen farklı alanlarda iş görmekte ve nöronal işleyişten desteklerini almaktadırlar. Hâlâ biz psikanalistler için geçerli olan üç belki daha fazla kayıt biçimini ileri sürecektir Freud. Algıların birincil kayıtları düz bir şekilde eş zamanlı olarak kaydedilecektir. Bu tür kayda bir çağdaş Fransız psikanalisti Michel Fain "ham duyusallık"[4] adını verecektir. Bilinçdışının sadece karşıladığı ama herhangi bir şekilde dışarıya bir şey çıkarmadığı, bir biçime sokmadığı durumdur bu. Onların

2 Scarfone, D., "L'impassé, actualité de l'inconscient", *Revue française de psychanalyse*, Cilt 78, S. 5, 2014.

3 Freud, S. [1896], *Lettres a Wilhelm Fliess (Wilhelm Fliess'e Mektuplar)*, 6 Aralık 1896 tarihli yazışma, Paris: PUF, 2006, s. 264.

4 Fain, M., "Prélude à la vie fantasmatique", *Revue française de psychanalyse*, PUF, S. 36, 1971, s. 291-364.

sadece duyusal-motor türden bellek izleri olacaktır. Henüz ruhsal bir temsilden söz edemeyiz burada. Psikosomatik hastaların işlemci düşüncesine denk gelir bu işleyiş. Sadece hastalıklarının duyusal ve bedensel tezahürlerine odaklanıp ruhsal boyuta ulaşamayan hastalardır bunlar. Travma mağdurları da ilk başvurularında böyle bir işleyiş sergilerler. Zaman sanki durmuştur. André Green buna "ölü zaman"[5] diyecektir.

Bir ikinci kayıt türünde ise bellek izleri nedensel bir düzenlenişle bir araya gelirler. Bu tür kayıt "şey" temsillerini oluşturur ve kavramsal anılara gönderme yapar. Yani anılarda birbirleriyle nedensel bir ilişki içinde bulunan kayıtlardır bunlar. Şey temsilleri algılanan nesnelerin zihinsel temsilleridir ve görsellik temellidirler. Ama bunlar sadece nesnelerin zihinsel alana tekabül eden imgeleri değildirler. Temsil dediğimiz anda bellek izlerini yeniden canlandırma yetisine sahip bir fonksiyondan da söz ediyoruz. Bir anıyı tekrar tekrar ziyaret edebilmemiz, her ziyaretimizde farklı bir şeyler de eklememiz bu temsiller sayesindedir. Zaman işlemeye başlar. Hareketli bir zamandır bu Green'in deyimiyle.[6] Çağdaş psikanaliz diliyle söylersek ilk simgeleştirmelerden[7] söz ediyorum.

Bir üçüncü kayıt türünde ise Freud kelime temsillerinden söz eder; bu sefer görsel değil ama akustik kaynaklı olan sözcükler kendi başlarına ayrı bir kayıt oluştururlar ve Freud bu tür bir kaydın resmi benliğe tekabül ettiğini ileri sürecektir. Bu aşamadan sonra ruhsal yatırımlar bilinçlenebilir. Bu tür kayıtlar da ikincil simgeleştirmelere tekabül eder.

Tüm bu kavrayışlar güncel hakkında, bize neyi ifade ediyor? Birazdan geleceğim. Zaman ve bellek konusunun yanında Freud'un güncellikle ilgili bir diğer önemli tespiti var. O da "güncel nevrozlar" adını verdiği bir nevroz türü ki Freud bu nevrozları diğer nevrozlardan, yani ruhsal kökenli diye adlandırdığı psikonevrozlardan ayırıyor. Nedir bu güncel nevrozlar?

---

5 Green, A., "Freud'un Zamansallık Kavramı: Güncel Görüşlerle Olan Farklılıklar", *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı 2009* (yay. haz. B. Habip), çev. M. Tanık, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

6 *Age.*

7 Roussillon, R., https://reneroussillon.com/symbolisation/symbolisation-primaire-et-secondaire/ Madrid, 2013.

Güncel nevrozlar terimi her ne kadar Freud'un makalelerinde ilk olarak 1898 yılında yer almışsa da bu mefhum Histeri ve Travma bağlamında ortaya çıkmıştır ve 1892-1896 yıllarından itibaren Fliess'le yazışmalarında mevcuttur. Başlangıçta Freud güncel nevrozları diğer nevrozlardan, yani psikonevrozlardan ayırıyordu. Psikonevrozlar bilinçdışıyla doğrudan bağlantılı olan histeri ve obsesif kompulsif nevrozlardı. Güncel nevrozların şöyle bir hususiyeti vardı: Onların kökeni çocukluk çağı çatışmalarında değil şimdiki zamanda bulunuyordu. Güncel nevrozların bu zamansal kökeninden başka bir diğer özelliği de belirtilerdi; belirtiler diğer nevrozlarda olduğu gibi bilinçdışının simgesel bir ifadesi değildi, dolayısıyla yer değiştirme ve yoğunlaştırma gibi mekanizmalara tabi değildi ve çoklu belirlenimli değildi. Güncel nevrozlar doğrudan cinsel hayatın eksikliğinden ya da tatminsizliğinden kaynaklanıyordu. En başta Freud nevrasteni ile kaygı nevrozonu güncel nevrozlara dahil etti. Daha ileriki yıllarda (1914) hipokondriyi de güncel nevrozlara ekledi. Bu nevrozların psikanalize uygun herhangi bir bağlantı noktası sunmadığını ileri süren Freud onları psikonevrozlardan radikal bir biçimde ayıracaktır, zira bu hastalar çağrışım yapamamaktaydı, yapsalar bile bilinçdışlarıyla herhangi bir bağlantı kurulamamaktaydı. Bir diğer deyişle bu hastalar daimi bir şekilde güncele ve somut gerçekliğe, yani Lacan'cı terimle ifade edersek Gerçeğe (Le Réél) yapışık bir ruhsal işleyiş sergiliyorlardı. Almancadaki *Aktuel* sözcüğünün aynı zamanda *Gerçek* anlamına da geldiğini hatırlatan Béatrice Ithier'nin *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı*'nın son sayısında[8] Güncel terimi üzerine ileri sürdükleri, biz çevirmenleri *actual* sözcüğünü Türkçeye *güncel-gerçek* olarak tercüme etmeye sevk etmiştir. Yazar Freud'un "güncel-gerçek" nevrozları "hakiki", "sahici" nevrozlar anlamında kullanmış olabileceğine dair varsayımda bulunmaktadır. Zira yazara göre, psikanalizin doğduğu yıllarda (1894-99), Freud bedensel cinsel uyarıma libidinal ruhsal bir kader atfedilemeyen durumlarda cinsel işlevin yanlış kullanılmasından kaynaklanan nevrozu "hakiki" nevroz olarak nitelemişti.

---

8 Ithier, B., "Çağdaş Sohbetler: Kimeraların Kolları", *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı 2017: Yıkım, Yeniden Yaratım ve Cinsellikler* (yay. haz. N. Erdem), çev. E. Çoban ve B. Habip, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Her ne kadar Freud bu iki tür nevrozu birbirlerinden radikal bir biçimde ayırmış gibi olsa da, farklı yerlerde "saf nevrozların" olmadığını ileri sürecektir. Nitekim mefhumun tarihsel süreci, güncel nevrozların kuramda bir tür "elimine edilemeyen bir tortu" olarak kaldığını göstermiş ve Freud'un daimi uğraşısı bu nevrozları genel nevrozlar kuramına göre konumlandırmak olmuştur. Kuramda ilerlemeler kaydedildikçe bu tortu tedricen bir biçime kavuşacaktır. Freud *Psikanalize Giriş Dersleri*'nde[9] güncel nevrozlardaki belirtilere kum tanesi statüsü verecektir. Bu kum tanesinin daha ileride oluşacak psikonevrozlarda belirtilerdeki inciye dönüşeceğini ileri sürerek güncel nevrozlarla psikonevrozlar arasında bir tür devamlılık olduğunu iddia edecektir. Bir başka deyişle bilinçdışında bir anlamı olmayan kimi belirtiler, mesela aşırı yorgunluk, cinsel hayattaki zorluklar daha ileri bir aşamada örgütlenerek psikonevrozlardaki, yani histerideki ya da obsesif nevrozlardaki belirtilere zemin oluşturacaktır.

Söz konusu olan güncel nevrozlardaki örgütlenmemiş, ruhsal bir içeriğe sahip olmamış belirtilerin, çağdaş psikanalizin terimleriyle söyleyeyim, simgeleşmemiş malzemenin Dominique Scarfone'nin deyimiyle "ruhsal bir örtü"yle psikanaliz ortamında ele alınır duruma gelmesidir. Tam da konumuz olan güncel travmaların psikanalitik bakış açısıyla nasıl ele alınacağı konusuna geliyorum dikkat ederseniz.

Güncel teriminin Freud yapıtındaki bu kısa izdüşümünden hareket ederek hangi pratik sonuçlar çıkarılabilir? Birinci ve en önemli sonuç ilk başvurularda kendisini gösteriyor. Şöyle ki psikanalize ya da psikanalitik psikoterapiye başvuran ama tıpkı Freud'un güncel nevroz adını verdiği psikanalize hiç de uygun olmayan diye tabir edilen kişiler karşımıza çıkınca Freud'un ve Freud sonrası psikanalistlerin katettikleri yolu ve özellikle çağdaş perspektiflerin simgeleştirme, çerçeve üzerine tespitlerini aklımızda tutarak daha donanımlı bir şekilde çalışabiliyoruz. Salt algısal düzeyde donup kalmış, simgeleştirme fonksiyonları hasarlı bir ruhsallığı tekrar canlandırabiliyoruz. Bunu göstermek için birazdan bir klinik örnek sunacağım.

Bir ikinci sonuç da yine ilk görüşmelerde başvuran kişinin güncel nevrozu yani şimdiki zamana mahsus ortaya çıkmış bir patolojisi

9 Freud, S. [1923], *Leçons d'introduction à la psychanalyse*, XXIVe, Paris: Payot, 1985.

ile henüz görünürde olmayan ama olması çok muhtemel arka planda örgütlenmiş nevrozunu ya da bir diğer patolojisini göz önünde bulundurmanın ve bunları birbirinden ayırmanın bize kazandırdığı bir bilinçlilik var. Bu önemli zira böyle bir bakış açısı, başvuran kişinin ileride bir psikanaliz tedavisi gibi daha derinlemesine çalışabileceğinin bilgisi, hastanın ya da potansiyel analizanın ufkunu genişletir, sorunun salt şimdiki zamanda kilitlenmeyeceği bilgisini de dolaylı olarak verir.

Bir diğer sonuç da bazı kurumsal ve toplulukçu terapötik pratiklerdir. Ruhsal bir örtüye, ruhsal bir kabuğa sahip olmayan, bir veya birçok travma etrafında örgütlenmiş bir ruhsallığa sahip özneler hepimizin bildiği gibi yakın çevreyi de harekete geçirir, ne de olsa özne kendi ruhsallığına sahip çıkamamaktadır. Bununla sadece psikoz durumlarını ve bu hastaların ailelerini kastetmiyorum. Düşünme yerine dürtü boşaltımı mekanizmasına öncelik veren tüm ruhsal işleyişleri kastediyorum. Bu tür ruhsal işleyişlere aşina olan psikiyatri kurumları kendi içlerinde düzenledikleri terapötik girişimlere psikanalitik bakış açısını ekleyerek farklı girişimlerin önünü de açabilirler. Psikanalitik yönelimli kurumsal psikoterapi, kurumsal psikanalitik süpervizyon bu simgeleşmemiş malzemeyi hastanın kurum üzerine parçalayarak dağıttığı aktarım malzemesinden hareket ederek onları toplayarak simgeleştirme süreçlerine katar ve bu anlamda, hem hastaların hem de kurum çalışanlarının ruhsal yaşantısının kalitesine bir katkıda bulunur. Ne de olsa unutmayalım güncel nevroz mefhumu ruhsal temsillerin kalitesine gönderme yapar ve öznenin sahip olduğu temsil etme yetisinin onu istila eden uyarımları ne kadar kapsadığına dair bir şey söyler.

Vereceğim örnek bir süpervizyon vakasından. Tek başına sokağa çıkamayan yeni evli genç bir kadının başvurusu söz konusu; daha doğrusu bu genç kadının tek başına olan bir başvurusu değil çekirdek ailenin tüm kadınları, üç abla ilk görüşmeye birlikte geliyorlar. Telefon edip randevu alan bu genç hanımın en büyük ablası oluyor. Bu arada terapistin analitik yönelimli olduğunu ve görüşmeyi analitik bir çerçeve içinde gerçekleştirdiğini vurgulamalıyım. Yani bu ilk görüşme sadece bilgi ya da anamnez almak için değil tüm başvuranların özne olarak kaygılarını ifade edebildiği terapötik bir görüşme oluyor.

Görüşmede herkes genç kadının her zaman içine kapanık olduğunu ama bu sokağa tek başına çıkamama sorununun evlendikten sonra geliştiğini ifade ediyorlar. Bir diğer detay da genç kadının beş kardeşin en küçüğü olması ve annenin onunla ilgilenmeye pek hali kalmadığı da özellikle vurgulanmış. Genç kadın görüşme boyunca ablalarını ilgiyle hatta biraz şaşkınlıkla izlemiş. Bu şaşırmanın anlamı daha ileride belirginleşecektir. Bir seansta "Bir tuhaf oldum, benden bahsediliyordu" demiş. Yine bu ilk görüşmede terapistin ona sorduğu sorulara çok kısa ve geçiştirmeli yanıt vermiş. "Tek başıma çıkınca sıkılıyorum, biliyorum çıkmam lazım ama işte olmuyor" türünden bezgin bir ifadeyle konuşmuş. Terapist onu ayrı bir görüşmeye almış. Bu ikinci görüşme oluyor. Bu baş başa görüşmede genç kadın farklı bir işleyiş sergilemediği gibi yalnız olmaktan tedirgin olduğunu söylemiş; terapist de "Tek başına sokağa çıkmak gibi mi?" şeklinde yarı yorumlu bir soru yöneltince genç kadın önce gülümsemiş ama yine aynı kalıplı cümleleriyle devam etmiş. Bu, "evlendiğinden beri böyle imiş", "çocukluğundan beri hep içine kapanıkmış", neden böyle olduğunu anlamıyormuş" türünden gittikçe monotonlaşan bir görüşme olmuş ve terapist boşa çabaladığını hissetmiş.

Süpervizyon görüşmesi bu iki görüşmenin akabinde gerçekleşti. Çağrışımsallığı son derece yetersiz, muhtemelen gözükmediği kadar kaygılı, psikotik bir kaygı bile olabilir türünden tespitlerde bulundum ve sonra terapiste onunla baş başa olan görüşmesinde ilgimi çeken bir şey olduğunu söyledim. Genç kadının bu seansta söyledikleri aslında ablaların söylediklerinin neredeyse tıpatıp aynısıydı ve kendisine ait hiçbir şey söylememişti. Kalıplaşmış tümcelere sığınıyordu bu genç kadın, bir tür sahte kendiliğini öne sürercesine. Unutmayalım, Winnicott sahte kendiliğin hakiki kendiliği korumak için ortaya çıktığını söylemiştir. Yani sahte kendilik bir tür savunmadır, bir kişilik özelliği değildir.

Böylece terapiste iki şey önerdim: Ya bu minvalde aktarım üzerinden devam edecek ki biraz daha zor, meşakkatli ve verimsiz bir süreç olabilirdi; ya da belki bu çok kadınlı aile görüşmesinden sonra, tempoyu yavaşlatarak, bir de kocayla da görüşmek sürece bir dinamizm katması açısından ilginç olabilirdi. Tabii bu öneri yani genç çiftle beraber görüşmek ya da salt kocayla görüşmek

genç kadının onayıyla olacaktı. Ne de olsa genç kadın henüz bu terapi girişimini bütünüyle sahiplenmemişti ve aile çevresinin bu girişimde katkısı olabilirdi.

Genç kadın üçüncü görüşmeye kocasıyla birlikte gelmeyi kabul etmiş hatta tercih etmiş. Bu görüşmede genç kadın sanki daha bir canlanmış. Kocası eşinin bu rahatsızlığına anlam veremediğini, ona yardım edemediğini söylemiş ama şöyle bir şey de eklemiş: "Sanki bu durum onun hoşuna gidiyor diye bazen düşünmüyor değilim. Ailesini özlüyor, içten içe yeni hayatını kabullenmek istemiyor" demiş. Terapist "Yeni hayat?" diye sorduğunda genç adam içini dökmüş. Ablaların nasıl iç işlerine karıştıklarını, neredeyse onun yerine karar aldıklarını, sokağa çıkamıyorsa onların bu tutumuyla da ilgisi olduğunu söylemiş. Genç kadın söze girmiş ve büyük abladan özellikle söz etmiş, çocukluğunun bir kesitini de bu vesileyle aktarmış.

Terapist bir diğer görüşmeye yine ikisini davet eder. Bu şekilde çift olarak birkaç görüşme daha gerçekleşir ve bu görüşmelerden birinde önemli bir şey daha ortaya çıkar. O da genç kadının dışarıya çıkmak için çocuklukta da pek istekli olmadığıymış, hep annesinin ona ihtiyacı olacağını ileri sürerek zorunlu olmadıkça dışarı çıkmazmış. Hatta bu dışarı çıkmak istememe durumunda bir tuhaflık olduğunu kendisi de sezinleyip onu ustaca gizlemeye başlamış. Görüşmelerin bu aşamasında genç kadın aylar sonra ilk defa bir market alışverişini gerçekleştirmişti. Genel olarak ön görüşmeler diye tabir edilen bu görüşmelere çağdaş psikanaliz dilinde "terapötik görüşmeler" diyoruz.[10]

Bu aşamada terapiste bir sonraki seansta dışarı çıkmanın aynı zamanda ayrılmak, uzaklaşmak anlamına geldiğini, öncelikle bunu genç kadına söylemesini önerdim. Muhtemelen o kalabalık evde annesine yakın olabilmenin tek yolu buydu. Acaba şimdi bir yetişkin kadın olarak yeni bir hayata atılmanın korkusuyla evden çıkmayarak eski korkularını dile getiriyor olabilir miydi?

"Yeni hayat" sözcüğüyle çalışmanın seyri değişti ve bir sonraki seansa genç kadın yalnız geldi ve daha sonraki seanslarda çalışma artık psikanalitik psikoterapi olarak devam etti.

10 Lechevalier, B., *Traitement psychanalytique mère-enfant*. Paris: In Press, 2004.

Freud'un 1895 yılında olsa güncel nevroz adını vereceği bu vakaya artık bakış açımız değişti. Bilinçdışına ve çocukluk nevrozuna doğru açılan kapıları farklı görüşme teknikleriyle açarak, çerçeveyi başlangıçta esnek tutarak, aktarımsal malzemeyi daima göz önünde bulundurarak öncelikle analitik ortamı sağlamaya çalışıyoruz. Bir kişinin analize uygun olup olmadığını araştırmak yerine elimizdeki psikanalitik araç gereçle ne yapılabilir onu araştırıyoruz ve adım adım ilerliyoruz. Simgeleştirme süreçlerini yakından takip ediyor, algı-motor düzeyindeki ham malzemeyi dönüştürmeye çalışıyoruz. Böyle bir çalışma biçimi güncel bir travmaya maruz kalmış veya güncele takılı kalmış herhangi bir ruhsallığın daha gelişmiş bir işleyişe kavuşması için daha elverişli. Özellikle bu vaka örneğinde neden diye sorulacak olursa:

1) Başvuran kişi başlangıçta kendini özne yerinde konumlandırmamakta ve olup bitene seyirci kalmaktadır. Bu durum farklı öznelliklerin onu düşünmesi için davetiye çıkarmaktadır.
2) Özneyle ilişki içinde olanların özneyi düşünmeye başlamaları süreci Bion'un bebeğini kendi alfa işleviyle düşünen annenin süreciyle eşdeğerdedir, yeter ki bu öznellikler bu süreci kendi avantajlarına çevirmesinler; örneğin genç kadının eşinin dönüştürücü "yeni hayat" ifadesi bir anlamda bu alfa işlevini eşinin hizmetine sunduğuna dair bir örnektir.
3) Simgeleştirme süreçlerinin gelişimi anne ile bebeğin birlikte Winnicott'un ileri sürdüğü potansiyel geçiş alanını oluşturmasıyla başlar. Terapist bu anlamda çerçeveyi esneterek bu alanın oluşmasına katkıda bulunmuştur.
4) Son olarak güncel, simgeleştirilemeyenin, düşünülemeyenin bir ifadesi olarak karşımıza çıkıyorsa, yine Bion'a gönderme yaparak düşünen bir kişiden önce düşüncelerin kendilerinin varlığını kabul edersek, o düşünceleri düşünecek bir özneyi arayıp bulmak ve tabii onu oluşturmak da bizim görevimiz olmuyor mu?

KAYNAKÇA

Fain, M., "Prélude à la vie fantasmatique", *Revue française de psychanalyse*, PUF, S. 36, 1971, s. 291-364.

Freud, S. [1896], *Lettres a Wilhelm Fliess (Wilhelm Fliess'e Mektuplar)*, 6 Aralık 1896 tarihli yazışma, Paris: PUF, 2006, s. 264.

Green, A., "Freud'un Zamansallık Kavramı: Güncel Görüşlerle Olan Farklılıklar", *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı 2009* (yay. haz. B. Habip), çev. M. Tanık, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Freud, S. [1895], "Esquisse pour une psychologie scientifique", *La Naissance de la Psychanalyse*, PUF, 1996.

Freud, S. [1898], "La sexualité dans l'étiologie des névroses", *Résultats, idées et problèmes*, 1. Cilt, Paris: PUF, 1984.

Freud, S. [1923], *Leçons d'introduction à la psychanalyse*, XXIVe, Paris: Payot, 1985.

Ithier, B., "Çağdaş Sohbetler: Kimeraların Kolları", *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı 2017: Yıkım, Yeniden Yaratım ve Cinsellikler* (yay. haz. N. Erdem), çev. E. Çoban ve B. Habip, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Lechevalier, B., *Traitement psychanalytique mère-enfant*. Paris:In Press, 2004.

Roussillon, R., https://reneroussillon.com/symbolisation/symbolisation-primaire-et-secondaire/ Madrid, 2013.

Scarfone, D., "L'impassé, actualité de l'inconscient", *Revue française de psychanalyse*, C. 78, S. 5, 2014.

ŞİDDET İÇEREN DEVLET POLİTİKALARINA KARŞI PSİKANALİSTLERİN DURUŞU NASIL OLMALIDIR? HANNAH SEGAL ÖRNEĞİ[1]

İnsanın çığrından çıkmış gücü her şeyi değiştirdi, düşünce biçimleri hariç; böylece mutlak bir felakete doğru gidiyoruz.

(A. Einstein)

Sunumum iki kısımdan oluşacak. İlk kısımda psikanalist kimliğini aktivist kimliğiyle birleştiren Hanna Segal'in önemli katkısını aktarmaya çalışacağım. Segal'in katkısı bizler için, şiddetin sıradanlaştığı bir coğrafyada yaşayan ve çalışan biz psikanalistler için çok önemli bir referans. İkinci kısımda ise Segal'in bıraktığı mirası bizler Türkiye'deki psikanalistler olarak nasıl değerlendirebiliriz? Bu soruya binaen birkaç önermede bulunacağım ve başka soruları da gündeme getireceğim.

Hanna Segal'i hepimiz M. Klein'ın hem takipçisi olarak hem de psikozların zihinsel işleyişiyle ilgili özgün tespitlerde bulunmuş ünlü Britanyalı bir psikanalist olarak tanıyoruz. "Simgesel denklem" adını verdiği ünlü kavramını, sanattaki yaratıcılığın tahrip olmuş bir iç dünyayı ve bir iç nesneyi yeniden canlandırmakla ilişkilendirdiği metinleri de yakından tanıyoruz. Jean Michel Quinodoz ve Adela Abela gibi çağdaş İsviçreli psikanalistlerin Segal üzerine makalelerini *Uluslararası Psikanaliz Dergisi (The International Journal of Psychoanalysis)* ve onun Türkçedeki *Yıllıklar*'ında takip ediyoruz. Ama Segal'in politize yönünü çok az hatta birçoğumuz hiç bilmiyoruz, tanımıyoruz.

---

1 Bu metin 5-6 Aralık 2015 tarihinde Psike İstanbul (İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Derneği) ve BÜPAM (Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi) ile işbirliği çerçevesinde, "İçimizdeki Şiddet, İçinde Yaşadığımız Şiddet" konulu *Psikanalitik Bakışlar* sempozyumunda sunulan bildirinin sonradan düzenlenmiş şeklidir. İlk yayımlandığı yer: *İçimizdeki Şiddet,* Psikanaliz Kitaplığı, yay. haz. F. Algın Tokmak, Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ocak 2017.

1980'li yıllarda Doğu Bloğu çökmeden önce, başta Sovyet Rusya olmak üzere komünist ülkelerin potansiyel düşman olarak tescillendiği ve nükleer silahlarla devletlerin birbirleriyle yarışa girdiği yıllarda Hanna Segal nükleer silahsızlanma politik hareketine aktif olarak katılmaya başlar. Bu hareket o yıllarda çok geniştir, İngiltere ve İngiltere dışındaki birkaç ülkede de etkili olmuştur. Hareketin amacı nükleer silahların gezegen için taşıdığı ciddi yok olma riskini hükümetlere ve kitlelere duyurmak ve bu konudaki bir tür patolojik durgunluğu ve tepkisizliği ortadan kaldırmaktır. 1918 doğumlu Segal o sırada 58 yaşındadır, hem akademik hem de kurumsal kariyerinin doruk noktasındadır. Politikaya ve sosyal konulara karşı olan ilgisi üniversite yıllarından beri mevcuttur. Tıp eğitimi ve daha sonra psikanalize bahşettiği enerji ve yatırımın yoğunluğu ancak bu yıllardan sonra onun bu politize yönünü ortaya çıkarmaya olanak tanıyacaktır. Segal'in bir diğer orijinal yönü de bu politize yönünü kendi psikanalist kimliğinden kopuk bir biçimde yaşamamasıdır; Segal psikanalist kimliğiyle ortaya çıkar ve devletlerin nükleer silahlanma konusundaki nefret içerikli söylemlerini psikanalitik yöntemle çözümler. Bu çözümlemenin yanı sıra 1983 yılında yine Britanya Psikanaliz Cemiyeti'ne üye Moses Laufer ile birlikte *Nükleer Savaşlara Karşı Psikanalistler* adında bir dernek kurar. Derneğin amacı meslektaşların nükleer savaşlarla ilgili duyarlılığını artırmak ve kamusal alanda bir tartışma açarak bu konudaki toplumsal inkâra işaret etmektir. O yıllarda Britanya Psikanaliz Cemiyeti'nin üye sayısı 400'dür ve bu 400 üyenin 132'si derneğe katılır. İlk yıllar kamusal alanda farkındalık yaratacak çok yapıcı ve yaratıcı etkinlikler düzenlenir. Fakat birçok nedenden ötürü, en başta da Doğu Bloğu'nun çökmesiyle birlikte derneğin eski canlılığı azalır. Halihazırda dernek 11 Eylül 2001 terörist saldırısı gibi sadece çok çarpıcı toplumsal olaylar karşısında pozisyon almakta ve eski canlılığını kaybetmiş durumdadır. Derneğin eski canlılığını kaybetmesinin nedenleri konusunda daha derinlemesine bir analiz için Jean Michel Quinodoz'un *Listening to Hanna Segal* (*Hanna Segal'i Dinlerken*)[2] adlı kitabındaki söyleşilere başvurabilirsiniz.

---

2 Quinodoz, J.M., *Listening to Hanna Segal*, Londra: Routledge, 2007.

Biraz önce Hanna Segal'in psikanalist kimliğini angaje kimliğinden koparmadan icra ettiği aktivizminden söz etmiştim. Segal bu konuda birçok makale yayımladı. Burada önemli bulduğum iki makalesinden söz edeceğim. Birincisi "Silence is the real crime" (Gerçek suç sessiz kalmaktır),[3] ikincisi ise "Hiroshima, guerre du Golfe et 11 Septembre" (Hiroshima, Körfez Savaşı ve 11 Eylül)[4] başlıklı makalesidir.

İlk makalede Segal, nükleer savaşa kadar gidecek olan silahlanma yarışının ortasındaki devletlerin ve onların hükümetlerinin sürekli telaffuz ettikleri sihirli sözcük "caydırıcılık" mefhumunu doğrudan ele alıyor ve onun yapıbozumuna girişiyor. Bu arada Segal, Orwell'e de gönderme yapıyor, devletlerin iktidarlarını güçlendirmek ve esas motivasyonlarını halktan gizlemek için kullandıkları örtülü dilin üzerindeki perdeyi aralıyor.

Neydi bu "caydırıcılık"?

80'li yılları hatırlayanlar o yıllarda Batı'da kullanılan ve büyük ölçüde ABD tarafından dolaşıma sokulan bir dili de hatırlar muhakkak. Bu dil ortak bir düşman haline getirilen komünizme işaret ediyor ve komünizmin dünyanın başına gelen en büyük felaketlerden biri olduğuna dair türlü türlü propagandalarla içi dolduruluyordu. Bir parantez açarak bu dilden biz de Türkiye olarak nasibimizi aldık ve hâlâ da kurtulabilmiş değiliz, neredeyse bir refleks halini almış habis sol düşmanlığını düşünürsek. Parantezimi kapatıyorum ve caydırıcılık konusuna geri dönüyorum. Söz konusu caydırıcılık politikası düşman diye kabul edilen ülkenin potansiyel saldırma niyetini caydıracak silahlanma politikasına dayanıyordu. Mantık şuydu: Düşman benim elimde güçlü silahların olduğunu anlarsa saldırma niyetini bir daha tartar hatta bu niyetinden vazgeçer. Bu düşünme sistematiği şöyle bir mantığa dayanıyordu; ben karşımdakinin gücüne göre hareket ederim, yani karşımda yenemeyeceğim bir düşman varsa saldırmam. Segal burada devreye giriyor ve diyor ki: "Nefret söylemleriyle pompalanmış, sürekli kışkırtılmış, düşman diye tanımlanmış bir ülkenin bizim gibi düşüneceğini

3 Segal, H., "Silence is the real crime", *International Review of Psychoanalysis*, S. 14, 1987, s. 3-12.

4 Segal, H., "Ne rien avoir tiré de l'expérience: Hiroshima, guerre du Golfe et 11 Septembre", *Psychanalyse Internationale*, S. 11, 2002, s. 33-35.

nereden çıkardınız?" Aksine gittikçe ve karşılıklı tırmanan nefret söyleminin en bariz sonuçlarından biri savaştır, barış değildir diye ileri sürer Segal.[5] Bir başka deyişle Segal, caydırıcılık kılıfına gizlenen ve gittikçe artan silahlanma yarışının tehlikeli sonuçlarına işaret ediyor, korkutulmuş ve kışkırtılmış bir düşmanın hareketlerinin öngörülemez olduğunu söylüyordu. Düşmanın tepkilerinin bizimkinin aynısı olacağına dair söylemi, yani düşmanın rasyonel davranacağına dair tezi çürüterek caydırıcılık mefhumunun nasıl içi boş bir mefhum olduğunu gösteriyordu.

Segal'in elini attığı bir diğer husus da olası bir nükleer savaş sonrasında oluşacak nükleer kışla ve diğer sivil savunmaya yönelik hususlarla ilgili Britanya Tıp Derneği'nin raporlamaları üzerine. Rapor, nükleer savaş sonrası tüm iletişim kanalları ortadan kalkacağı için herhangi bir tıbbi müdahalenin söz konusu olamayacağı yönünde idi. Bu rapor da halktan gizlenmiş ve inkâr edilmişti. Keza, nükleer fizikçi bir bilim adamının nükleer kış üzerine, hükümet tarafından düzenlenen bir sempozyuma katılmayı reddedip nükleer kışla ilgili herhangi bir bilimsel çalışmanın olmadığı yönündeki beyanı da hasıraltı edilmişti. Segal burada politikacıların ısrarlı inkârının ve inkâr mekanizmasının oluşturulan bu şizo-paranoid iklimin bir unsuru olduğunun altını çiziyordu. En önemlisi de bu inkârın sapkın mekanizmayla da bağlantısını kurması ve politikacıların da yalan ve inkârla beslenen sapkın işleyişine işaret etmesiydi.

Tarih Tekerrürden İbaret mi?

İkinci makalede ise Segal, tarihten hiç ders alınmamasının sonuçlarına değinir ve 11 Eylül saldırısından sonra Başkan Bush'un Bin Ladin ile olan atışmasını, on yıl kadar önce baba Bush'un Saddam Hüseyin ile olan atışmasına benzetir. On yıl kadar önce Irak'ı bombalamanın faturası 11 Eylül terörist saldırısıyla ödenmişken Segal, Afganistan'ın bombalanarak barışın, özgürlüğün ve demokrasinin sağlanacağına inanmanın anlamsızlığına işaret eder.[6] Savaşların gittikçe liderlerin pozisyonlarını sağlamlaştırmaya yarayan birer bahaneden başka bir şey olmadığını ileri sürer ve gerçek ile hayal arasındaki sınırların gittikçe ortadan kalktığını da vurgu-

5 Segal, H., "Silence is the real crime", *age.*

6 Segal, H., "Ne rien avoir tiré de l'expérience: Hiroshima, guerre du Golfe et 11 Septembre", *age.*

lar. Ki bununla ilgili Segal birçok örnek veriyor: Örneğin Sovyet Rusya'nın elindeki askeri gücün hiç de öyle anlatıldığı gibi tehdit edici olmadığı aksine ABD'nin bu konudaki ısrarlı propagandalarının Sovyet Rusya'yı daha fazla silahlanmaya teşvik ettiği belgelerle ortaya çıkmış. Keza, Saddam Hüseyin'in kitle imha silahlarına sahip olduğu propagandasının da gerçeklerle bağdaşmadığı ortaya çıktı. Kitlelerin dezenformasyon ve şeytanlaştırma taktikleriyle aldatıldığına ve özellikle de gerçeklik duygusunun sarsıldığına işaret eden Segal, medeniyetin temellerinin de bu yolla yara aldığını söyler. Gerçek ile hayalin arasındaki farkı ayırt etmek bir medeniyet ölçüsüyken işbaşındaki hükümetler insanlığın bu kazanımını çarçur ediyorlardı. Segal, medeniyet kazanımlarının tümgüçlü bir kibirle yıkılma tehlikesi altındayken liderlerin savaşı körüklemelerinin ve de bunu rasyonel bir biçimde halklarına sunmalarının tutarlı bir tarafı olmadığını söyler ve yaratılan psikotik iklim içinde de zaten tutarlılığın söz konusu olamayacağını da bize hatırlatır.[7]

Bu iki makalede ve burada sözünü etmediğim diğer makalelerinde Segal, silah endüstrisinden, bilim adamlarının, orduların uzun yıllara dayanan ve gittikçe sofistikleşen silahları deneme ve araştırma programlarından zamandaki bu yayılma sonucu hükümetlerin gittikçe sorumluluklarını parçalayarak sorumsuzlaşmaya doğru gitmelerinden ve gittikçe anlamsızlaşan söylemlerinden somut örnekler verir ve ömrünün sonuna kadar da karamsarlığını muhafaza eder.

Psikanalistlerin politik duruşları karşısında Segal nettir. Muhakkak ki psikanalist, tedavinin olumlu ve uygun şartlarda ilerleyebilmesi için nötralitesini muhafaza etmek ve siyasi görüşlerini analizanına empoze etmemek durumundadır. Ama diğer yandan analistlerin bazı sosyal olguları aydınlatmak konusunda dolaylı da olsa büyük etkiye ve bilinçlenmenin kapısını açacak enstrümanlara da sahip olduklarını vurgular. Sosyal açıdan fazla angaje olmayan analistleri mahkûm etmediğini ama uç durumlarda, tıpkı Arjantin'de olduğu gibi, insanlar birer ikişer ortadan kaybolurken, temel insan hakları söz konusu iken analistlerin sessiz kalmalarının da psikotik bir durum olduğunu, inkârla çevrelenmiş bir analizden söz edilemeyeceğini vurgular.

---

7 *Age.*

Şimdi sunumumun ikinci kısmına geliyorum ve öncelikle şöyle bir tespitte bulunmak istiyorum: Segal'in bu girişimi kimliğini ispat etmiş, ünlü kuramcılar yetiştirmiş bir psikanaliz topluluğu içinde yer alıyor ve bu topluluğun üyeleri de demokrasi geleneği yerleşmiş, yazma, belgeleme, tarih kültürü, tarih bilinci gelişmiş bir ülkede yer alıyor. Bir diğer önemli husus da Britanya Psikanaliz Cemiyeti'nin parçalanma tehlikesini bilimsel tartışmalara kucak açarak karşılaması. Bu tartışmalar birliği bir arada tutmakla kalmadı topluluğun bilimsel anlamda ciddi bir sıçramasına vesile oldu.[8] Şu anda çağdaş psikanalizin ünlü kuramcıları o tartışmaların sonucunda üretimlerini verdiler.

Türkiye'de ise psikanalizin çevrelendiği hem toplumsal hem de bilimsel ortam tabii ki çok farklı. Demokrasi ve özgür düşünceyle çevrelenen Britanya Psikanaliz Cemiyeti'nin sağladığı psikanaliz ortamıyla militer, dini ve otoriter öğelerle çevrelenmiş bizim psikanaliz ortamımız tabii ki mukayese kabul etmez. Mamafih, sosyal açıdan yirmi yıl öncesine göre ciddi toplumsal değişimlere tanık oluyoruz. Cılız da olsa toplumsal bir muhalefete tanık oluyoruz. Gezi kalkışması, yüzde onluk barajın aşılabilmesi ve en önemlisi, farklı cinsel, etnik, dini grupların kendi kimliklerine sahip çıkması ve çoğulculuğu ülke gündemine yazdırmaları yine son on-on beş yılın gelişmeleri. Peki, şiddet ve baskı ortamına rağmen bu gelişmeler biz psikanalistler için ne ifade ediyor? Şunu ifade ediyor: Bizler de öncelikle kendi kimliğimizi ortaya koyup önce psikanalizden, bu toplum içindeki psikanalizden ne anladığımızı konuşmalıyız, tartışmalıyız. Örneğin şu veya bu kuramı beğenirken, seçerken, pratiğimizde onunla birlikte düşünürken bu seçimi neden yaptığımızı yeterince düşünüyor muyuz? Metinleri yeterince çalıştırıyor muyuz, onları problematize ediyor muyuz, farklı bir metinle ya da klinikteki bulgularla yeniden düşünüyor muyuz? Yoksa sadece onları tercüme etmekle mi yetiniyoruz?

Metinleri çalıştırmak konusundan bir diğer önemli meseleye geliyorum ve bir diğer soruya geçiyorum. Kendi toplumsal tiklerimizi, yeterince bilinçlenmemiş toplumsal reflekslerimizi sorgu-

8 King P. & Steiner R., *The Freud-Klein Controversies 1941-45*, Londra: The New Library of Psychoanalysis, 1992.

lamadan psikanaliz metinlerini çalıştırmamız mümkün müdür? Örneğin toplumdaki cinsiyetçiliği sorgulamadan analiz içinde sorunsallaşan cinsiyet farklılığını okuyabilir miyiz? Ya da otoriter kültürü sorgulamadan Oidipus Karmaşası'nı ne kadar çözümleyebiliriz? Oluşturucu baba cinayetini, ataların ululandığı toplumsal bir ortamda, babalığın iğdiş edici yönüyle değerli kılındığı hâkim zihniyetle birlikte nasıl çalıştırabiliriz ya da *Baba Cinayeti*'ni çalıştırıyor muyuz? Yoksa bazen, "iyileştirme" kılıfı altında bilinçdışı isyanları bastırıyor muyuz? Böylece analizdeki tutma, kapsama kisvesi altında zulmedici bir anne imagosunu da hiç sorgulamadan dolaşıma mı sokuyoruz? Söylemek istediğim şey bütün bu psikanalitik bulguları psikanalitik bir çerçeve içinde yorumlarken dış çerçeveyi analize ne şekilde dahil ettiğimiz. Unutmayalım ki analitik malzemeler sadece kişisel tarihimizin değil bir ülkenin belirli bir tarihindeki gerilimlerinin bilinçdışındaki tezahürüdür aynı zamanda. Gezi'deki gençlik de tam da bunu bize çarpıcı bir şekilde göstermemiş miydi? Kendi anne babalarının işleyemediği travmaları çalışmaya koyulmamış mıydı bu gençlik? Bioncu anlamda onları dönüştürmeye koyulmamışlar mıydı? Böyle yaparken öznelleşme deneyimlerini bizlere açıkça ve çarpıcı bir biçimde göstermemişler miydi?

Hanna Segal Freud, Klein ve Bion'dan devralmış olduğu mirasla suç işleyen devletlerin söylemlerini deşifre etti. Çok uzun yıllara dayanan otoriter yönetimlerle yaşamış olan bizler de kendi sorunlarımıza uygun yanıt verecek kuramlarla aynı yolu takip edemez miyiz? Bu sorunları tasnif etmekle bu işe koyulabilir miyiz mesela? Sorunlarımız sadece otoriter geçmişimizden mi kaynaklanıyor acaba? Bu otoriter ve kapalı geçmişimiz aynı zamanda inkârla da çevrili değil mi? Doğu Bloğu ülkelerinde olduğu gibi kapalı bir ülkede olduğumuzun bilinciyle mi yaşadık? Yoksa farklı bir kapalılıktan mı söz edilebilir?

Bir diğer önemli husus da nesiller arası iletimin kopukluğu, tarihin çarpıtılması ve tarih anlayışımızın tıpkı zaman anlayışımızda olduğu gibi Batı'dan epey farklılık göstermesi. Zaman durmuş ve tarih yerinde sayıyor gibi bir duyguya sık sık kapılmıyor muyuz? Özellikle de toplu katliamlar, orantısız güç gösterileri tekrar tekrar söz konusu olunca.

Bizlere de düşen bu konuları ve bunun gibi başka diğer konuları, psikanalitik düşünme ve psikanalitik kuramlar eşliğinde düşünmeye, anlamaya ve yaymaya çalışmak değil midir?

KAYNAKÇA

King P. & Steiner R., *The Freud-Klein Controversies 1941-45,* Londra: The New Library of Psychoanalysis, 1992.

Quinodoz, J.M., *Listening to Hanna Segal*, Londra: Routledge, 2007.

Segal, H., "Silence is the real crime", *International Review of Psychoanalysis,* S. 14, 1987, s. 3-12.

Segal, H., "Ne rien avoir tiré de l'expérience: Hiroshima, guerre du Golfe et 11 Septembre", *Psychanalyse Internationale*, S. 11, 2002, s. 33-35.

İDEOLOJİ, İNKÂR VE TAHRİP OLMUŞ ARA ALANLARIN ÜÇGENİNDE KADINLIK VE ANNELİK[1]

Söyleşi: Stella Ovadia – Bella Habip[2]

Bella Habip: *cogito*'nun "Annelik" konulu çok disiplinli alanlara işaret ederek hazırladığı bu argüman içinden bazı temaları birlikte konuşma önerime olumlu yanıt verdiğin için teşekkürler. Türkiye'deki kadın hareketinde iz bırakan kadın mücadelecilerden birisin. Bir diğer özelliğin de psikanalist olman. Annelik konusunu, kadınlık durumuyla birlikte, sosyal olguları içeren bir ruhsallık çerçevesinde, psikanalizin ruhsallığı çerçevesinde birlikte konuşmayı öneriyorum.

Öncelikle argümanda gözüne çarpan ve konuşulmasını istediğin bir husus var mı?

Stella Ovadia: Argümanda "erkek politikacıların neredeyse biyolojik bir kaderden kuşku duymadıkları"ndan söz ediliyor. Gerçekten de biyolojik düzlem bizi ne kadar bağlar? Yalnızca biyolojik düzlem üzerinden konuşamayız. İnsanı hayvandan ayıran şeyler var. Biyolojik düzlemle toplum üretemeyiz. Kadınlara karşı üretilen en temel ırkçılık var burada. Halihazırdaki siyasi söylemin ana teması bu işin neredeyse biyolojik bir kader olması; bu yanlış bir varsayım.

B. H.: Evet, ölüm de, deprem de, sel de birer kader. Ama toplumsal olarak bu kaderleri daha insani boyutlarda yaşamamız için projeler üretiyoruz, hangi politik alana dahil olursak olalım.

S. O.: Artık teknoloji diye bir şey var, doğurganlığın kontrol edildiği bir çağdayız. Bunun kontrol edildiği bir çağda kader olamaz. Kaldı ki kadınlar bu kontrolü her çağda sağladılar ve bu yüzden

---

1 Bu söyleşi ilk olarak YKY *cogito* S. 81, Yaz 2015'te yayımlanmıştır.

2 Katkıları için Sakine Günel'e teşekkür ederiz.

de her zaman erkeklerin saldırısına, tepkisine uğradılar. Kadınlar bunun için cezalandırıldı, hatta yakıldı. Biyolojik kader denilen şey zaten bizim topluluk içindeki insan düşüncemizin dışında.

B. H.: Evet salt hormonlar tarafından düzenlenmiş bir yaşama sahip kendi başına bir kadından, kendi başına bir erkekten söz etmek zaten abes. Her bedenin toplumsal bir aidiyeti, toplumsal cinsiyeti ve tabii biz psikanalistler için elzem olan cinsel dürtüleri ve onların etrafında bilinçdışı senaryolarla, düşlemlerle inşa edilmiş, örgütlenmiş ruhsal bir hayatı var.

S. O.: Biyolojik kader bir çiçeğin kaderi olabilir, bir hayvanın kaderi olabilir, biz kadınların kaderi olamaz. Kadınların erkeklerden farklı olduğu, farklı misyonlara sahip olduğu, bu misyonun yerine gelmesi gerektiği üzerine oluşturulan söylem Eski Ahit'ten beri bütün dinlerde var. Oysa annelik mesela doğurganlıkla gelen bir özellik değil. Sütannesi geleneğini al. Çocuk bakımının sonradan öğrenildiği açık. Bu bir kader değil, kadınları evde tutmanın, köleleştirmenin en baş argümanı. Ki zaten kadınlar bu kaderi kontrol altına alabilmenin yollarını her çağda aradılar ve her zaman buldular.

B. H.: Bu tür söylem tıp dünyasından alınmış ve politik amaçlara uyarlanmış. Freud'un ünlü "Anatomi kaderdir" deyişini[3] hatırlayalım. Evet. Hayvansal ya da bitkisel dünyanın özelliği doğal koşulları, doğanın "programını" eksiksiz uygulamaktır. Onların "bir" kaderi var: Doğmak, üremek ve ölmek. Kedi mart ayında çiftleşmenin yollarını arar, çiçek baharda açar. Yaşamın devamlılığı programlıdır. Ancak insan örneğin doğum ve üreme konusunda bu programı bozabiliyor. Zira insandaki kader ya da bugünkü yerel jargonumuzdaki "fıtrat" çok boyutludur. Kadınlar örneğin kimi sosyal ve psikolojik koşullarda doğanın programını bilinçli olarak değiştirmek zorunda kalıyorlar. Ama aynı zamanda bilinçdışı süreçlerle de buna engel olabiliyorlar. Hamile kalmak isteyip de hamileliğin psikolojik süreçlerle engellendiği pek çok kadın var günümüzde örneğin. İnsandaki bilinçdışı istem de bilinçli istem kadar etkili olabiliyor.

3 S. Freud (1923), "La disparition du Complexe d'Oedipe", *La vie sexuelle*, 1969, s. 121.

Politikacılar bir tür sahte determinist argüman kullanarak kadını doğurganlığa hapsediyorlar; diyorlar ki madem doğanda doğurmak var doğurmak zorundasın. Ben burada daha vahim bir şeye işaret etmek istiyorum. Kadını tek boyutlu hale getirmek de söz konusu değil mi burada? Evet, kadının bir doğası var fakat o doğa o kadar çok katmanlı ki. O çok katmanlı doğanın serpilmesi için alan açacak yerde (erkekleri eğitmek, kreş açmak, ruh sağlığı hizmetleri vermek, bebek için ve çocuk için anne babaya pedagojik destek vermek, vb) iktidar kadının salt doğurganlığı üzerine politikalar üretiyor. Vahim bulduğum şey şu: Kadını tek bir boyuta indirgemek, öznelliğini yok saymak. İktidar kadın için bir şema yaratıyor ve kadını onun içine hapsediyor. Kadını tuzağa düşürmek, eve hapsetmekten de vahim olan bence onun tüm varlığını, tüm öznelliğini tek boyutluluğa indirgemek.

Burada siyasi iktidar kendi ideallerine uygun bir şemayı dayatıyor. İdeal konusu ideolojik yaklaşımı çağrıştırıyor.

S. O.: Evet modeller, olması gerekenler söz konusu burada; deneyim üzerinden politika üretmek değil. Siyasiler kendi çıkarlarına göre nasıl olması gerektiğini savunuyorlar. Oysa tek tip bir kadınlık yok; doğuranı, doğurmak istemeyeni, evleneni, evlenmeyeni var. Eşcinsel tercihleri olan kadınlar var.

B. H.: Evet. "Düşüncenin deneyim karşısında özgürleşmesi"nden söz eder Hannah Arendt.[4] Oysa ideoloji körleştirir. Olması gerekenleri görmek var, olanları değil. Gerçeklikle kurulan ilişki ağır bir hasara uğruyor. Kadın konusunda ben bunu tespit ediyorum. Kadının ihtiyaçlarının ne olduğuna bakmaktansa, kadının nasıl olması gerektiğine bakılıyor. Gülmemeli, hamileliğini gizlemeli, hamile kadın sokakta eşiyle görülmeli...

S. O.: Bu bütün ideolojik iktidarlarda böyle oldu. Özellikle totaliter ideolojik iktidarlarda böyle oldu. Kadını kilise, mutfak ve çocuk üçgenine kapatmak isteyen Nazileri ve meşhur üç K'yı hatırla: **Kinder-çocuk**, **Küche-mutfak**, **Kirche-kilise**. Nazizm de aynı şemada, olması gerekenler ve yanılsama merkezinde gelişti.

B. H.: Evet, Naziler örneğin diğer ırklardan arındırılmış, "üstün" diye varsayılan salt Germen ırkından mütevellit bir ulus projesini gelecek yılların dünyası olarak savundular ve bunu hayata geçirdiler.

---

4 H. Arendt (1954), *La Crise de la Culture*, Ed. Gallimard, 1972, s. 26.

S. O.: İdeolojisiz toplum var mı ki? Demokrasideki mesela şeffaflık yüzde yüz işliyor mu?

B. H.: Belki burada bazı nüansların üzerinden atlamamak gerek. Şeffaflık konusu bütün iktidarların yumuşak karnı. Ama ideolojik bir toplumu ideolojik olmayan bir toplumdan ayıran bellibaşlı özellikler var. İdeolojik olmayan toplumlarda gerçeklikle kurulan ilişki daha sağlıklı örneğin. Siyasi kararlar yalnızca neyin nasıl olması gerektiği yönünde değil, gerçek ihtiyaçlar doğrultusu göz önünde tutularak alınıyor. Örneğin ezbere söylemleri çürüten gerçekçi argümanların siyasete daha çok katkısını görüyoruz gerçek demokrasilerde.

S. O.: Totaliter ideolojik bir toplumla totaliter ideolojik olmayan bir toplum demek daha doğru.

"Bunu böyle mi yapmak lazım?" sorusunu çok duyuyorum işimde.

B. H.: Bu, ideolojik arka planı güçlü otoriter bir toplum olmamızla çok alakalı bence. Devlet ideallerinin damgasını vurduğu eğitimlerden geçtik.

S. O.: Tabii bu idealler hiç sorgulanmıyor.

B. H.: Evet çünkü içinde yanılsamayı barındırıyor. İdeolojiye psikanalizin penceresinden bakarsak, benlik ideali ile ve idealleştirmeyle yakından ilgili olduğunu görürüz. İdeoloji üzerine kapsamlı bir çalışma yapmış olan René Kaës[5] ideolojiyi birincil narsisizmin etkilerini dönüştüren bir sistem olarak tarif ediyor. Birincil narsisizm bebeğin henüz benliğinin entegre olmadığı ama aynadaki imgesinden hareket ederek bir bütünlük, tamamlanmışlık yanılsamasına kapıldığı durum şeklinde özetlenebilir. Bebek, henüz nörolojik donanımı yetersizken, yani kendisini parça parça hissederken, ayna karşısında ona yansıyan imgede kendisini bir bütün olarak görüyor ve bundan müthiş bir keyif alıyor. Bebeklerin ayna önündeki gülücükleri bu ilk narsisizmin gevşetici, aldatma temelinde mutluluk verici etkileridir Lacan'a[6] göre. Bir başka deyişle birincil narsisizmin ilk aldatıcı etkisi sahte bir bütünlük,

5 R. Kaës, *L'Idéologie, Etudes Psychanalytiques*, Dunod, 1980.

6 J. Lacan, "Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je, telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique" (1949), *Écrits*, Paris, Le Seuil, 1966, s. 93-101.

tamamlanmışlık duygusu vermektir denilebilir. Oysa yaşam bize sürekli eksiğimizi gediğimizi hatırlatıyor.

Günümüzün ideolojik söylemlerinde de böyle bir sahte ideal kadına rastlıyoruz. Bu kadın asık suratlı, hareketleri, seçimleri kocasınınkilerle koşut, iktidarın nüfus planlayıcılığının nesnesi olarak karşımıza çıkıyor. Bir robottan farksız olan bu kadın gerçek üstü bir varlık yani ideolojik, dolayısıyla sahte bir varlık oluveriyor. Kadının doğasından söz ediyorlar ama hamilelik döneminde mesela en basitinden yürüyüşün ne kadar önemli olduğunu unutmuşa benziyorlar. Bir erkeğin o kadına mutlaka eşlik etmesinin hamileliğin seyrine doğa açısından en ufak bir katkısı olmadığını bile bile. Kahkahaya gelince o da ayrı bir ideolojik maskaralık. Bir kahkahanın iki kilo pirzolaya eşdeğer olduğu geleneksel söylemlerde yer almışken, mutluluğun psikosomatik tıptaki etkisi kanıtlanmışken, birileri çıkıp kadınlarda kahkahayı "tasvip" etmiyor.

Şimdi gelelim kadın hareketine. Meşhur, "karnından sıpayı sırtından sopayı eksik etmeyeceksin" lafını kullanan hâkimden bu yana (1987) epeyi zaman geçti. Ne değişti sence?

S. O.: Feministler kadınlara dayak atmanın meşru olmadığını kabul ettirdi; bu yasal düzenlemelerle devletin gündemine girdi. Bu çok önemli. Fakat erkek egemen zihniyet nedeniyle çözüm konusunda bir mesafe katedilemedi. Çünkü hükümetin aileye öncelik vermesi yüzünden kadına yönelik şiddetin önü alınamıyor. Örneğin Aile Bakanlığı kadınların uğradığı şiddet konusundaki haklarıyla ilgili bilgilendirme yapmıyor. Zaten kanunun adı "Kadınlara karşı şiddetin önlenmesi" değil "Ailenin Korunması". Böyle bir kanunla yargı kararları dahil erkek çıkarları belirleyici oluyor.

Şimdi feministlerin en çok uğraştığı şey kadınların erkekler tarafından öldürülmesi. Kadınlar herhangi bir özgürleşme peşinde oldukları zaman, boşanmak isterken, hatta boşanmadan 10 yıl sonra bile, mesela çocuğuna nafaka isterken de öldürülüyor. Erkeklerin mutlak iktidarlarının hiçbir sınırı yok. Kahve getir der gibi bıçağı da çekebiliyor. Aile Bakanlığı kamuoyuna yansıyan bazı cinayetlerde bir yandan mahkemelerde taraf olarak yer alırken, öte yandan hâkimler eşlerini öldüren erkeklere haksız tahrik diye cezada indirim uygulayabiliyor. Bir yandan devletin imzaladığı İstanbul Sözleşmesi var, taraf oluyor, öte yandan da hâkimlerin

nezdinde, –erkek ideolojisi burada da karşımıza çıkıyor–... erkek dövse haklı oluyor, öldürse haklı oluyor. Mahkeme erkeğin kravatlı olması gibi gerekçelerle iyi hal indirimi uygulayabiliyor. Halbuki tersi olunca, yani Nevin Yıldırım gibi tecavüze uğrayan kadın, tecavüzcüyü öldürünce hiçbir indirim alamadığı gibi müebbet alıyor. Hiçbir erkeğe karısını öldürdü diye müebbet verilmiyor.

B. H.: Burada bir tabu mu kırılmış oldu?

S. O.: Evet sen kocanı nasıl öldürürsün dercesine. Ayrıca bu tabu hiç geçerli değil zira hapishaneler kocalarını öldüren kadınlarla dolu.

B. H.: Evet zihinlerdeki kadınla, ideolojik kadınla, gerçeklikteki kadın burada da örtüşmüyor.

S. O.: Bundan 30 yıl evvel bir araştırma okumuştum. Karılarını öldüren erkeklere sormuşlar bir daha olsa yine öldürür müydün diye. "Bir sinir anıydı, pişmanım" demiş çoğunluğu. Kadınlar ise "başka bir çarem yoktu ki, yine yapardım" demişler. Kadınlar tamamen çaresizlikten öldürüyor, erkeklerin başka çaresi var ama o anda gözü dönüyor.

B. H.: Burada, öldürmeye kadar giden bu eylemde bir inkâr sorunu var, ne düşünüyorsun? Kadının hem toplumdaki mevcudiyetinin inkârı, hem de canlı bir varlık olarak inkârı.

S. O.: İradesi olan birinin inkârı.

B. H.: Sanki öldürmeme yasası ya da öldürme tabusu kadının üzerinde yeterince etkili değil gibi. Sanki bu yasak tam içselleştirilmemiş. Kadın canlı bir varlık olarak önemli ölçüde inkâr edilmiş olmuyor mu?

S. O.: Çok doğru söylüyorsun. Ortaçağ'da kadınların ruhu var mı diye tartışma olurmuş. Çok eski bir yaklaşım. Canlı varlık olmasını inkâr etmiyorlar ama at gibi canlı varlık olarak görüyorlar. Ruhu yok. Bir iradesi yok. Kadınlar 1935'ten beri oy veriyor ama istediği partiye oy vermesi çok farklı bir şey. Söylemde bir demokratikleşme var ama fiiliyatta kadın bir emir kuludur. Ben ne istersem onu yapar ve yapmadığı zaman şiddet kullanabilirim. Kadının erkeklerle aynı türden bir insan olduğunun inkârı demek daha doğru.

B. H.: Evet, ruhsallığı olan, tarihselliği olan erkek kadar insan bir varlık demek daha doğru dediğin gibi. İnkârı burada vurgula-

mamın nedeni şu: İnkâr sadece gerçekliğin inkârı değildir. Gerçeklik nefret edildiği için inkâr edilir. Bu mantıktan hareket ederek kadınların da maruz kaldığı nefretin boyutunu tahmin edebiliriz değil mi?

Bu nefretin taşıyıcıları sadece erkekler mi sence? Feminizm karşıtı söylemlerde fatura yine kadınlara çıkarılıyor. Örneğin, annelerin erkek çocuklarını küçük birer paşa olarak yetiştirdikleri söylemi çok yaygın.

S. O.: Bütün anti feministlere göre erkeklerin maçizmi annelerinin kabahatidir. Bütün kadınlardan feminist olmaları bekleniyor. Bütün kadınlar toplumsal değerleri eleştirsin, dolayısıyla özgür erkek yetiştirsin beklentisi var.

B. H.: Burada da kadın düşmanlığı var.

S. O.: Anti feministlerin en büyük argümanı budur: "Bu çocukları kadınlar yetiştiriyor." Oysa toplum bir erkeğe yüksek değer verirse annenin vereceği eğitim de öyle olur. Kadınlar değerli olmak için erkek doğurmak gereğini içselleştiriyor ve çocuğunu aslan oğlum diye seviyor. Bunu görmezden gelip faturayı kadınlara çıkarıyorlar.

B. H.: Yine ideolojiye geliyoruz yani.

S. O.: Feminizmin en büyük kazanımı bu bence. Hâkim ideolojinin eleştirisi. Şurada çok haklısın. Şimdiye kadarki tüm sağcılar Menderes'ten beri dini geri getirdiler ama hiçbiri bu kadar ideolojik değildi. Hepsi camiye de gitti, namaz da kıldı. Şimdiye kadar gelen baştaki iktidarların hiçbiri yapıp ettiklerini İslam adına yaptıklarını söylemediler. İcraatlarında tutucuydular, muhafazakârdılar. Olsa olsa ekonomide muhafazakârlığı değiştirdiler. Hepsinde aynı İslam geleneği olsa da İslam adına yaptıklarını söylemiyorlardı, adını koymuyorlardı.

B. H.: Kadınlar da daha arka plandaydı.

S. O.: Nazmiye Demirel ile Semra Özal Amerikanlaşmayla birlikte ortaya çıkmaya başladılar. Hepsinde aynı İslam geleneği olsa da, İslam'ı bu kadar ortaya çıkarmak tamamen AKP'nin işi. İdeoloji de çok daha görünür oldu haliyle. Semra Özal bir demecinde "Ben hiçbir zaman Turgut'a anahtar vermedim" demişti, bundan daha muhafazakâr bir tutum olabilir mi? "Ben evimdeyim, kocamı bekliyorum" diyor Semra Özal. Aynı kadın "Papatyalar"ı kurdu ve

Türk Kadını diye bir dergi çıkardı. Türk Kadını'nı mor renkle yazdı. Mor feministlerin rengidir. Bir yandan feministler olarak Semra Özal'ı ve hareketini etkiledik, bir yandan da anahtarı kocasına vermediğini söylüyor.

B. H.: Kadınlar bir yandan değişip dönüşürken erkekler için, erkek hâkim ve savcılar için aynı şeyi söyleyemeyiz değil mi?

S. O.: Savcılar ve hâkimler de bu toplumun erkek egemen değerlerine sahip oldukları için kararları o doğrultuda olacak tabii. Kız çocuklarının tecavüz davalarında verilen kararlarda rıza aranması söz konusu. Hâkimler nezdinde küçük yaşta biriyle olmak meşru olduğu için cezalar düşük kalıyor. Sanki küçük bir kızın rızasını çeşitli yollarla almak zormuş gibi.

B. H.: Bir yandan da kadınların iş ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde hükümet tarafından hamleler de görüyoruz.

S. O.: Feministlerin payı büyük burada. Örtülü kadınlardan çalışma talebi gelince hükümet örtülü kadınların kamuda çalışmasına izin verdi. Feminizmin eşitlik talebi kadınlara alan açtı. Kadınlar da eğitim haklarını kullanıyorlar.

B. H.: Şöyle bir duygu yaşıyorum bu son yıllarda; televizyonu açtığım zaman, sosyal medyayı takip ettiğim zaman politikacıların demeçlerini izlediğim zaman. Sanki Fatih'te ya da Aksaray'da bir kahvehaneye girmişim ve oradaki muhabbete tanık oluyorum. Fonda saldırgan, öfkeli bir erkek dayanışması var. Siyasetçiler kadınlarla ilgili demeçlerinde kadınlar orada değillermiş gibi konuşuyorlar.

S. O.: Evet kahve muhabbeti sokağa taştı, her tarafı kapladı. Zaten amaç kadınların denetlenmesi ve özgürlüklerini sınırlamak değil mi? Siyasilerin söylemleri erkekleri bu konuda güçlendiriyor.

B. H.: Burada bir tuhaflık var onu anlamaya çalışıyorum. Eskiden kadın içeri girince susulurdu. Bir ayrıştırma, bir bilinç vardı. Alanlar, cinsiyetlerin alanları parsellenmişti. Eskiden kadınlık konusunda daha ileriydik demek istemiyorum ama görece bir derli toplu olma hali vardı. Şimdi her şey bir bombardımana uğramış gibi. Mesela bir siyasetçi çok kaba terimlerle Twitter'dan kürtaj konusunda gayri insani demeçlerde bulunabiliyor. Kadının hayatı tehlikede olsa örneğin "kadın ölsün" diyebiliyor. "Çocuğa devlet sahip çıkar" diyor. Önce kadına "gülme", "sokağa çıkma", "görünür olma", "hamileliğini gizle" şeklinde ayar çekiliyor, sonra ses bir

ton daha yükseliyor ve kadınlar neredeyse ölümle tehdit ediliyor. Kadınlarla ilgili nefret söylemleri bardaktan boşanırcasına, sınırsız ve engelsiz biçimde ortalığa dökülüyor.

Buradaki tuhaflığı şöyle ifade etmeye çalışayım. Burada Winnicott düşünceme biçim verecek. Winnicott konuşamayan ve henüz simgelere hâkim olmayan bebeğin annesiyle arasında simge oluşturucu, hem bebeğe hem anneye ait bir geçiş alanından[7] söz eder. Bu ortak alanda ilk simgeler, düşlemler, hayaller gelişir. Çocuk bunları hem yaratır hem de bulur. Bu alan sorgulanmaz. Yani çocuğun tutkuyla bağlandığı bir ayıcığın anlamının çocuk için ne kadar önemli olduğunu sezgisel olarak anlayan anne o alana müdahale etmez. Örneğin ayıcığı yıkamaz ya da eskise bile atmaz. Winnicott bu ruhsal gerçeklik ile dış gerçeklik alanı arasında üçüncü bir alan belirler. Bir başka deyişle ruhsal alan ile dış gerçeklik arasında bir üçüncü alan belirleyerek Winnicott kamusal alan diye kabaca tabir edilen ve özel alandan ayrılan alanın içine bir nebze de ruhsallık katar: Oyun, hayal, düşlemleme edimleri sadece ruhsallık içinde değil ortak ara alanlarda da tezahür eder.

Uzun bir parantez oldu ama şu kahvenin sokağa taşması meselesine geri döneceğim. Sadece kamusal alanla özel alan birbiriyle iç içe geçmedi bu taşmayla, aynı zamanda ara alanlar yok oluverdi bence. Ara alan sayesinde bazı katı gerçekleri mizahla atlatırız örneğin. Gülerek, birikmiş olumsuz duygulanımların ifadesiyle bir nebze rahatlarız.

S. O.: Mizah da yasak.

B. H.: Oysa mizah milli değerimiz neredeyse. Bir de başka, daha vahim bir husus var. Ara alanlarda ifade edilen öteberi konusunda bir tartışma yürütülmez. Onlar vardır ve olmalıdır. Kültürel bir yaratımın (müzik, edebiyat, sinema, karikatür, espri vb) doğruluğu tartışılmaz. Yani kültürel bir nesne için "şurası doğrudur, şurası yanlıştır" diyemezsin. Beğenirsin, beğenmezsin, kendi yaratıcılığın için kullanırsın ya da kullanmazsın. Winnicott bunu çok güzel söylüyor: "Bir çocuğa tutkuyla bağlandığı geçiş nesnesini nereden bulduğu, onu yaratıp yaratmadığı sorulmaz" der. İktidarlar da bu alanı mümkün mertebe sorgulamamalılar. Kadının kahkahasına

7 D.W. Winnicott, *Jeu et Réalité, Espace Potentiel*, Ed. Gallimard, 1975.

varıncaya kadar bir meşguliyet bu ara alanları yok etme girişiminden başka bir şey değil. Ne düşünüyorsun?

S. O.: Eskiden de egemenler bu tür alanlara müdahale ediyordu ama bu yüksek sesle savunulmuyordu. Şimdi hem yapılıyor hem de yüksek sesle söyleniyor. Sansür her zaman vardı.

B. H.: Eskiden bu eril saldırganlık bir nebze suçluluk da içeriyordu. Bu suçluluk sayesinde hem susuluyordu hem de bir nebze onarım girişimleri oluyordu, ikiyüzlüce olsa da. Şimdi her şey siyah beyaz olunca, ara alanlar da ortadan kalkınca, mizahla, serbest ifadeyle bu saldırganlığın yumuşamasına da imkân olmuyor. Şimdi bir soru daha aklıma geliyor. Neden bu erkekler bu kadar öfkeli? İktidar zaten onlarda. Bu iktidarı perçinleyen, arka çıkan bir hükümetimiz de var. Nedir o zaman mesele?

S. O.: Çünkü malları tehlikeye girdi. Eğer sana seni bu evden atacağız derlerse sen kendini savunmaz mısın? Mülkiyet haklarının tehlikeye girmesi gibi. Bu kadar çok kadın cinayetinin boşanma etrafında olması boşuna olamaz. Dünyanın her yerinde kadınlar bu nedenle öldürülüyor. Türkiye'de az olan sokaktaki kadına cinsel obje olarak bakıp benimle yatacaksın yoksa seni öldüreceğim demek; bu sadece turistlere yapılıyor. Türk olunca tabu oluyor. Orada bir sınır duruyor hâlâ. Ama eğer sen benim nişanlım, sevgilim, karımsan o sınır kalkıyor. Kadın kendi iradesiyle bir şey yapmak istediğinde, boşanmak gibi, bütün tabular yıkılıyor. Kadının iradesi erkeğin özgürlüğünü tehlikeye sokuyor. Narsisist bir öfkeye giriyor erkek. Maçizm budur: Erkek narsisizmi.

B. H.: Aynı narsisizmi siyasi aktörlerin söylemlerinde görüyoruz. Mizaha karşı tahammülsüzlük, ruhsallık içindeki farklılaşmayı, hayal ile gerçeklik arasındaki tonların, derecelerin de inkârı aynı zamanda. Kadınlar olarak çiğ bir gerçeklik söylemi içinde buluyoruz kendimizi. Küfretmeye kadar giden ifadeler var, ortalık yerde, yani sosyal medyada.

S. O.: Ergen bir söylem.

B. H.: O zaman buradan erkeklerin ergenliğinin mi ayyuka çıktığını varsaymalıyız? Bir ergenlik var ki o her tarafı kapladı; hem de o ergenlik ergenliğini bir türlü yaşayamadı. Eski ve çocuksu talepler, ergenlik talepleri artık gerçekleşebilir dercesine.

S. O.: Ergenliklerini niye yaşamadılar ki?

B. H.: Erkekliğin ve tabii kadınlığın serpilmesi için cinsiyetlerin karşılaşmasının ortamı ne kadar oldu ki? İktidar erkeğin sanki bu gerçekleşmemiş bilinçdışı arzularını gerçekleştirmek için kullanılıyor. Erkeğin üstünlüğü dayatması temelde bir çocukluk çağı cinselliğinin, yani düşlemsel cinselliğinin ürünüdür. Bütün erkek çocuklar cinsiyet farklılığını gördükleri an iğdiş olma korkusuna kapılırlar. Kız çocukları onların gözünde iğdiş olmuş varlıklardır. Bu korkuyu yenmenin bir yolu da fallik üstünlüğü savunmaktır.

S. O.: Durum hem komik hem de gülmek yasak. Aziz Nesin erken öldü.

B. H.: Ama yine de sence bir şeyler değişmedi mi Türkiye'de?

S. O.: Çok şey değişti. Ankara'da kullanılan "Annenizi sayıp karınızı dövüyor musunuz?" çok güzel bir slogan ve tamamen Türk erkeğinin durumunu gösteriyor. Kadınları dövme meşruiyeti değişti. Buna tepki olarak erkekler daha saldırgan oldular. Değişen başka bir şey de, tepki veren bir toplum olduk. Feministler küçük gruplarda örgütleniyor ama daha aktifler, daha saldırganlar, her şeyin peşine düşüyorlar. Kadınların çalışma şartlarının, devletin çıkaracağı kanunların, kadınları korumak üstüne kurulacak dayanışma ağlarının, hepsinin birer takipçisi var. Mahkemelerde dava kaçırmıyorlar. Sürekli tepki gösteriyorlar. Eskiye göre daha geniş bir alanda mücadele veriyorlar. Kadınlar özgürleşti mi? Bence özgürleşti ama başörtüsü de özgürleştirdi. Nilüfer Göle haksız değil bu konuda. Başörtüsü feminist davanın dışında bir şey olarak kaldı. Bütün o tutucu küçük esnafın karılarını ve kızlarını satış elemanı olarak, kasa elemanı olarak devreye sokması kadınları özgürleştiriyor aslında. Kadın istediği kadar Kuran kursuna gitsin, başörtüsü sayesinde sokağı tanıyor. Para kazanıyor ya da kazandırıyor kendi cebine girmese bile. Bence 30 yılda çok şey değişti. Ama şimdi bize karşı tepki de çok büyüdü. Bunu hem kadın cinayetlerinde hem de AKP söylemlerinde görüyoruz. Bizim kazanımlarımızın bazıları geri gitti. Mesela, kadınlara kendi haklarımız için erkeksiz örgütlenmemiz gerektiğini yeniden anlatmak lazım.

Bir de eskiden bekâretle uğraşılırdı. Şimdi o kadar çok uğraşılmıyor. "Flört ahlaksızlıktır" deniliyordu 30 yıl önce. Ama şimdi pek duymuyoruz. Daha çok modernizmle uğraşılıyor, modern kadınla uğraşılıyor.

B. H.: Evet modern kadın sadece anne değil, tek boyutlu bir kimliğe sahip değil.

S. O.: Müslüman çevrenin dışıyla uğraşıyorlar.

B. H.: Bu söylediğin çok önemli. Uğraştıkları şey özgür kadın, cinselliğini ve cinsiyetini gizlemeyen ve aynı zamanda ona sahip çıkan kadın. Bir de diğer önemli şey büyük bir özenle, kendi çevrelerindeki kadınların yaşadıkları iç ve dış çatışmaları unutturmaya varacak kadar bizlerden gizlemeleri, üstünü örtmeleri.

S. O.: Evet. Mesela onların kıskançlığını bilmiyoruz. Çünkü dört kadın kabulü var, kumalık kurumu kabul ediliyor, dolayısıyla o kadınların kıskançlıkla ilgisini göremiyoruz mesela. Erkeklerin kıskançlığını görüyoruz ve hâlâ meşru bu kıskançlık.

B. H.: Kadınların özgürleşme yolunda katettikleri yolu hesaba katarsak önümüzdeki yıllarda bunları da görebileceğimizi varsayıyorum. Kadınların değişmesi, dönüşmesi erkek cinayetlerini de tetikledi zira erkekler aynı hızla ve aynı doğrultuda değişmedi. Aksine kendi ayrıcalıklı konumlarını koruma telaşına düştüler gibi. Şimdi biraz da zamanımızın değişen ve dönüşen kadınının anneliğinden konuşalım. Annelik ne durumda?

S. O.: Annelik çok değişti 40 yıl öncesine göre. Benim feminist harekete katıldığım yıllarda yaşıtlarım arasında çocuğu olan çok azdı. Üniversite ya da serbest mesleklerde çalışmayı seçenler çocuk doğurmamayı tercih ederlerdi. Doğum kontrol haplarının özgürleştiği zamanlar. Şimdi ise genç kadınlar çekinmiyor hamile olduklarını göstermekten: Bizim zamanımızın bol elbiselerinin yerini daracık elbiseler aldı. Hatta renkli bir kuşakla iyice belli ediyorlar çocuk taşıdıklarını. Ben bu gelişmeyi feministlerin kazanımı olarak yorumluyorum: İstediğim zaman, istediğim kadar çocuk doğururum, benim seçimim demek mümkün oldu. Daha genel olarak ünlüler arasında hamile olduğunu söylemek moda oldu. Emzirmek de öyle. Siyasetçilere gelince onlar açısından aile ve nüfus önemli olduğu için üç çocuk, beş çocuk diye tutturuyorlar. Feministler de "sen otur kuluçkaya" diye cevap verdiler buna.

B. H.: Evet 70'li, 80'li yılların akademik kariyere ya da serbest mesleklere mensup kadınlarının çoğunluğu Simone de Beauvoir çizgisini takip ettiler belki, ama burada, çocuk sahibi olmak istememeyi etkileyen bir diğer faktörü farklı bir bakış açısıyla da

çözümleyebiliriz. O yıllarda Türkiye'de kadınlarda bence görünür olmayan ciddi bir tür epistemolojik kopuş türünden bir dönüşüm oldu. Feminizm bizim annelerimizin zamanında yoktu ama annelerimizin birçoğu –bunu hem üst burjuva kesimde hem de orta-alt sınıfa mensup kadınların anneleriyle kurdukları ilişkide gözlemliyorum– bizlere kaderimizi bir erkeğin ellerine teslim etmeden yaşamanın yollarını bulmamızı salık verdiler. Bazen bunu doğrudan söylediler ama sık sık bu mesaj fısıltıyla zihinlerimize nüfuz etti. Bu annelerin hemen hemen hepsi "önce evlen çocuk sahibi ol" da dediler ama verdikleri bilinçdışı mesaj bağımsızlaşma ve özgürleşme yönündeydi. O zamanın koşulları içinde annelerimizin bu gizli feminist mesajını ilk kuşak feministler çalıştılar ve dönüştürdüler. İlk hedef önce erkeklerle eşit haklara sahip olmaktı ve bu uğurda belki annelik parantez içine alındı. Anneliğin aktarılması '68 kuşağının ortak paradigması isyanla, geleneksel değerlerin alaşağı edilmesiyle de birleşti ve gerilim yaratan bir mesele haline geldi. Bunu ben çocukluktaki gizil döneme benzer bir tür durup düşünme zamanı olarak anlıyorum. Değişim ve dönüşüm için bir zaman lazım, bir çırpıda olmuyor. Bu kadınlar anneliği sosyal ya da bilimsel projelerle ikame ederek yücelttiler. Annelerinin fısıltısını isyan çığlığı olarak tercüme eden bu neslin doğurganlığı da haliyle etkilendi zira doğurganlık zihinlerde esaretle, geniş aile tahakkümü ve soyun devamlılığı dayatmasıyla birleşiyordu.

Zamanımızda annelere yönelik geniş aile tahakkümü özellikle büyük kentlerde azaldı, zira çekirdek aile yerleşti. Ama muhafazakârlaşan siyaset ve sosyal ortam baskısıyla annelik yeniden sorunlu bir hale geldi. Feminizmin kazanımlarının da burada geri teptiğini düşünebiliriz değil mi?

S. O.: Evet. Krizle birlikte dünya siyaseti muhafazakârlaştığı gibi feminizm içinde de "kadın doğası"nın "erkek doğası"ndan farklı olduğunu iddia eden bir akım gelişti. Simone de Beauvoir yeni eşitlikçi feminizmin ilk adımlarını attıysa da başkaları farklılığı öne sürerek kadının doğasını yüceltir oldular. Evlilik yine istenir oldu, doğurmak, emzirmek kadınlar için yeniden kendini gerçekleştirme alanları gibi sunuldu. Kadın bir başbakanın çocuğunu emzirirken Bakanlar Kurulu topladığını gördük.

B. H.: Eskiye göre büyük kentlerdeki annelerin işinin daha zorlaştığını düşünüyorum. Eskiden gelenek baskısı geniş ailede geleneksel rol dağılımıyla paylaşılıyordu. Örneğin lohusalık dönemi –ki bir annenin en kırılgan dönemidir– geniş ailede bu sayede daha kolay atlatılıyordu. Oysa günümüzün çalışan kadınına yine annesi ya da kayınvalidesi yardıma koşuyor ama çocuğa verilecek bakımın salt annenin omuzlarında olacağı mesajı da veriliyor ve bu mesaj son siyasi söylemlerle de pekiştirilip sıradanlaşıyor. Bir de bebeğin doğumuyla beraber babanın kendisini anne-bebek ilişkisinin dışında tutması var. Bu olgu geleneksel geniş ailelerde de mevcuttu ama babanın fiziksel ve/veya ruhsal yatırım eksikliğini ikame edecek bir sistem vardı. Şimdi bu da olmayınca anne bebeğiyle ilk dönemlerini kaygılı, öfkeli hatta depresif geçirebiliyor, bu da anne-bebek ilk dönem ilişkilerini doğal olarak etkiliyor. Anne bu durumla baş edebilmek için bazen bebeğiyle hayali ikili bir sığınak yaratıyor. Dış koşulların yetersizliğiyle baş edebilmek için bebeğine, daha sonra çocuğuna hem anne hem baba olma gibi, bilinçli ya da kısmen bilinçdışı tümgüçlü bir konum alarak çocuğun psiko-sosyal ve cinsel gelişimini olumsuz yönde etkileyebiliyor. İleriki yıllarda bu hayali tümgüçlülüğün etkisini annelerin ve çocuklarının ayrılma sorunsalı etrafındaki ciddi patolojilerde görüyoruz.

Teşekkürler Stella.

KAYNAKÇA

Arendt, H. [1954], *La Crise de la Culture,* Gallimard, 1972.

Freud, S. [1923], "La disparition du Complexe d'Oedipe", *La vie sexuelle,* PUF, 1969.

Kaës, K. *L'Idéologie, Etudes Psychanalytiques,* Dunod, 1980.

Lacan, J. [1946], "Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je, telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique", *Écrits,* Paris, Le Seuil, 1966.

Winnicott, D.W. [1971], *Jeu et Réalité, Espace Potentiel,* Gallimard, 1975.

OİDİPUS, PSİKANALİZ VE TÜRKİYE'DE PSİKANALİZ[1]

Atölyenin tartışma konusu uyarınca, psikanalizin özel bir kültürel ve coğrafi bağlama aktarılmasının sorun ve güçlükleri çerçevesinde Oidipus konusunu ele almaya karar verdim. Benim de içinde bulunduğum bu bağlamda, Türkiye'de on ila on beş yıl önce ortaya çıkan psikanaliz faaliyeti son beş yıldır IPA himayesinde Çalışma Grubu olarak kurumsallaştı. Türkiye'de psikanalizin kurumsallaşmasının böylesine gecikmiş olmasına rağmen psikanaliz metinlerinin henüz 1920'lerden itibaren yayımlanmaya başladığını gözlemliyoruz: Freud'un ilk çevirileri, bu metinler üzerine yorum yapan psikiyatristlerin, toplumbilimcilerin ve edebiyatçıların deneme ve raporları. Bütün bunlar örgütsüz ve dağınık bir biçimde yapılmıştı.

Bu atölyenin tartışma konusunun sunuşunda, Milagros Cid "psikanaliz kurumlarında güçlü kardeşlik ve ebeveyn-evlat bağları eşliğinde düşüncenin gelişimini sık sık köstekleyen, aktarımsal gerilimlerle derinden etkilenen psikanaliz kültürünün kuşaklar arası evrimi ve psikanalizin iletimi üzerine bir tefekkür" yapmamızı öneriyor. Bu saptamaya psikanaliz kültürünün kuşaklar arası evriminin, geldiği ülkeyi kuşatan kültüre, bu kültürün Yasa ile, Tarih ile, Yabancı ile ilişkilerini nasıl yönettiğine, özellikle de bu kültürün başta Oidipus Karmaşası olmak üzere psikanaliz metinlerini yorumlama biçimine kuvvetle bağlı olduğu fikrini eklemek isterim. Antropologların Oidipus Karmaşası'nı nasıl anlayıp yorumladıklarının genel olarak pikanalizi ne şekilde anladıklarına çok iyi bir örnek olduğu fikrini öne süren Éric Smadja'nın[2] "Psikanaliz ile

1 Bu metin 17-20 Mayıs 2012 tarihinde Bilbao'da, *Oidipus* temalı Fransızca Konuşan Psikanalistler Kongresi'nde düzenlenen "Şefkat ve Şiddet" konulu atölyede sunulmuştur.

2 Smadja, E. (2010), "Psikanaliz ile Antropoloji Arasındaki Tartışmanın Billurlaştırıcısı Olarak Oidipus Karmaşası", *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı*, ed. ve çev. B. Habip, Sel Yayınları, 2012.

Antropoloji Arasındaki Tartışmanın Billurlaştırıcısı olarak Oidipus Karmaşası" makalesine göndermeyle, Oidipus Karmaşası'nın bir kültür içinde anlaşılıp yorumlanmasının, o kültürde psikanalizin nasıl anlaşılıp yorumlandığını çok iyi örneklediğini söyleyeceğim.

Bundan birkaç yıl önce, psikanalizin yüz yıllık gecikmesi meselesini belli bir Oidipus yorumu üzerinden ele almıştım.[3] Bu yorumda Oidipus babasını öldürüp annesiyle yatarak sadece baba otoritesini tanımayan bir oğul olarak değil, daha çok ata değerlerini ve kültünü çiğneyerek küfre düşmüş bir oğul olarak bir "hain" idi. Vurgu bu küfre düşmüş Oidipus'un üzerindeydi, çarptığı yasak üzerinde değil. Bu yorum ideolojik arka planı büyük ölçüde işgal etmekte ve ata değerlerini sarsan her tehdit karşısında yüzeye çıkmaktaydı. Bu değerler dinsel olabildiği gibi askeri kökenli de olabilmekte ve atalara sadakat ile güçlü bir biçimde çatışan sekülerleşme yolunda ilerleyen bir toplumun durumunu ortaya koymaktaydı. Oidipus'un Batı'da kural ihlal eden bir kişiliği temsil ettiğini ve bu ihlalin onu utanılacak bir kişiliğe dönüştürmediğini düşünüyorum. Oidipus'un ihlali onu topluluk dışı, dolayısıyla da bireyleşmiş bir kişilik haline getirir. Türk kültürü ya da cemaat kültürü diye adlandırılan bütün kültürler için şoke edici olanın tam da bu fikir olduğunu düşünüyorum. Atalara karşı tutumuyla küfre düştüğü, onlara itaat etmediği için sürgün edilen bir kişi olarak yorumlanır Oidipus bu kültürlerde. Hem klinik düzlemde hem de toplumsal ve siyasi gerçeklik içinde böyle bir küfre düşmüş Oidipus varsayımını destekleyecek çok sayıda örnek bulunabilir, ancak bana ayrılan sürede kendi çalışma deneyimime dayanan birkaç saptamadan söz etmekle yetineceğim. İlk aşamada size İstanbul'un Oidipus nitelikli manzarasının bir panoramasını sunacağım. Bu panoramadan hareketle, ikinci aşamada, psikanalizin Avrupalı olmayan ülkelere aktarımına ilişkin zorluklar üzerine birkaç varsayım öne süreceğim. Avrupalı olmayan derken Yahudi-Hıristiyan olarak adlandırılan kültürle aynı kültürel ve tarihsel referansları paylaşmayan ülkeleri kastediyorum.

Aslında geçmişe bakarak ve araya belli bir mesafe koyarak, aynı deneyimi paylaşan başka meslektaşların verilerine de daya-

---

3 Habip, B., *Psikanalizin İçinden, "Psikanalizin Aktarımı ve Türkiye'de Psikanaliz*, Yapı Kredi Yayınları, 2004 (3. baskı 2007), s. 26-43.

narak yapılması gereken bir iş olduğu için kaçınılmaz olarak çok eksikleri olan, hızla yapılmış saptamalarıma geçmeden önce, bir yandan "kültürelcilik" tuzağına, bir yandan da onun karşıtına, "oryantalizm" diye niteleyeceğim tuzağa düşmeden bu konuyu inceleyen pek az çalışma olduğunu söylemeliyim. Kültürelcilik konuyu sosyolojik düzleme ait göndermelerle ele alır ve klinik verileri bilinçdışı ve aktarım–karşıaktarım dinamiklerinin gerçekliğinden uzak bir kavramsal süzgeçten geçirerek ele alır. Buna en çarpıcı örnek Mağripli bir araştırmacının,[4] Mağripli kadının dişiliği bekaretinin bozulmasıyla, yani iğdiş edilmesiyle keşfettiği düşüncesini öne sürmesidir! Burada Jacqueline Schaeffer'in[5] "haz âşığından" ne kadar da uzaktayız. Oryantalist örnek ise, her ne pahasına olursa olsun, kutsal metinlerin ve efsanelerin dakik ve âlimane incelenmesine girişme arzusuyla kendini gösterir. Bu çalışmaların kuşkusuz bilimsel bir değeri vardır; bir bölümü de son derece yüksek niteliklidir. Ancak kanımca bunlar psikanalitik kliniğin canlı gerçekliği meselesine yaklaşmadan etrafında dolaşır. Sanki metapsikolojimiz Avrupalı olmayan bir kültürün ruhsal olgularını açıklayamazmış, bilinçdışının gerçekliğini kutsal metinlerde aramak gerekirmiş gibi.

Oidipus karmaşasıyla bağlantılı olgulara ışık tutan gündelik çalışma deneyimime geçiyorum şimdi:

1) Çarpıcı bir olguyla başlıyorum: Ergenlik bunalımının oldukça gecikmiş olarak, sıkça bir eş seçimiyle birlikte ya da bir ilk evlilik başlangıcında ortaya çıkması. Bu bunalım bütün şiddetiyle, kaynana, kayınbaba, koca veya karının kız ve erkek kardeşleri aracılığıyla kendini gösterir. Öz ana baba, ama özellikle iktidarını kullanmayı sürdüren baba bu bunalımdan esirgenmiş durumdadır. Burada İdeal baba figürünün inatla tutunmasına, Oidipus karmaşasındaki *Ölü Baba* figürünün gelişmesindeki zorluğa tanık olmuyor muyuz?

2) Yeni doğan çocuğa yapılan büyük yatırım. Soyadının sürdürülmesini güvence altına aldığı için oğlana yapılan yatırım daha da fazla olmakla birlikte, oğlan ya da kız fark etmeden yeni doğana büyükanne-büyükbaba tarafından da neredeyse aynı yoğunlukta yatırım yapılır. Sıklıkla anneanne (kimi zaman babaanne ile dönü-

4 Elfakir, A., *Oedipe et Personnalité au Maghreb*, Edition l'Harmattan, 1995.
5 Schaeffer, J., *Le Refus du Féminin*, PUF, 1997.

şümlü olarak) ilk aylarda annenin yanında bulunur. Büyükanne-büyükbabanın çocuğun bakımına müdahalesi (özellikle evli çiftin yanına yerleştiklerinde ya da yine oldukça sık rastlanan biçimde, evli çift büyükanne-büyükbabanın evine yerleştiğinde) annede, ama aynı zamanda babada Oidipus çatışmasını yeniden harekete geçirir sıklıkla. İki kuşaktan kadınlar topluluğunun yeni doğana el koyması karşısında ne yapacağını bilemeyen baba sıklıkla eş rolünden geri çekilir. Kadınlar ittifağının temsil ettiği tehlike karşısında kendini yeterince güçlü hissetmediği sürece karısı ve bebeğinin yanına geri dönmez. Erkek erilliğini tehlikede hissederken kadın kaynanası veya öz annesi üzerinden çocuğunun kaçırılması kaygılarına kaptırır kendisini. Dişilik ağır bir biçimde bastırılır; (eğer tamamen yitip gitmediyse) ancak uzun aylar, hatta yıllar sonra geri döner, bazen hiç dönmez.

3) Divanlarımız hayatlarının dönüm anlarında yoğun bir çatışma yaşayan kadınlarla dolup taşıyor: Evlilik başlangıcı ve kocanın ailesiyle olan ilişkiler, annelik, annenin çalıştığı, özellikle iş dünyasında önemli bir konumda olduğu durumlarda, aile-dışı işlerde koca ve geniş aileden destek alamama durumlarında daha da ağırlaşan bir çatışma konusu olarak emzirme. Çatışmalar çocuğa verilecek eğitim söz konusu olduğunda üst üste yığılıp birikir. Kimi anne-bebek patolojileri bu toplu etki olgusu yüzünden pekişip güçlenir ve anne-bebek ikilisi yeniden huzura kavuşmak için hayali bir limanı temsil etmeye başlar. Babalık işlevi bozulur.

4) Erkekler ve kadınlar genellikle evlilik bağıyla birleşir; serbest birliktelik sadece metropollerde söz konusudur. Aile çevresini terk etmek, köken topluluktan kaçmak için çıkış yollarından biridir evlilik; ancak tamamlanır tamamlanmaz evlilik de geniş ailenin talep ve zorlamalarıyla karşı karşıya kalan genç çift için bir çatışma kaynağı haline gelir hızla. Az ötede Oidipus beklemektedir.

Divanımdan görünenlerin bu hızlı özeti psikanalizin iletimine ilişkin şöyle birkaç sonuç doğurur:

1) Ortaya çıkıp özel hayatları boğma, zor elde edilen bireyselleşmeyi bozma eğilimi taşıyan *topluluk* meselesi, psikanaliz topluluğu bağlamında kendini gayet güzel göstermektedir. Psikanalitik topluluk oluşmadan önce kurulmuş bilimsel ve/veya kurumsal ilişkilerle ilgili *sadakat çatışması*, psikolog/psikiyatrist, akademisyen olan/

olmayan, Fransızca bilen/İngilizce bilen vb arasındaki ilişkiler etrafındaki çatışmaları şekillendiren bir temel paradigma olarak ortaya çıkar. Ana yatırım nesnesi olan psikanaliz böylece gücünü yitirir ve bir itibar nesnesine, uç durumlarda bir diplomaya dönüşür.

2) Yeni toplulukların ana sorunlarından birinin temellerinin melankolik düzlemde yattığını düşünüyorum. Melankoli derken sadece her yerde olana benzer bir biçimde, divanlarımızın yasını, nesne olarak kaybedilen yani sonlanan psikanaliz tedavisindeki kederi kastetmiyorum; aynı zamanda topluluk üyelerinin her birinin geçtiği tekil psikanalitik yolu da düşünüyorum: Adayın yabancı bir ülkede eğitimi sırasında kişisel psikanalizi ve psikanalizin sonlanmasıyla çakışan kendi ülkesine kesin dönüşü; adayın kendi ülkesinden ayrılmasıyla başlayan gidiş gelişli analiz ve gidiş gelişli süpervizyonları da kastediyorum. Bütün bunlar, yas ve ayrılmaya dair çok güçlü hareketlerle ilintilidir ve bence bütün bu ruhsal hareketleri bağrında barındıran temeller üzerine kurulmuş yeni toplulukların ana paradigması bunlarla temsil edilir.

KAYNAKÇA

Elfakir, A., *Oedipe et Personnalité au Maghreb,* Edition l'Harmattan, 1995.

Habip, B., Psikanalizin Aktarımı ve Türkiye'de Psikanaliz", *Psikanalizin İçinden,* Yapı Kredi Yayınları, 2007 (3.baskı), s. 26-43.

Schaeffer, J., *Le Refus du Féminin,* PUF, 1997.

Smadja, E. (2010), "Psikanaliz ile Antropoloji Arasındaki Tartışmanın Billurlaştırıcısı olarak Oidipus Karmaşası", *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı,* ed. ve çev. B. Habip, Sel Yayınları, 2012.

HUZURSUZLUKTAN KIYAMETE DOĞRU ÇAĞIMIZIN "AKILLI" NESNELERİ VE TEHLİKE ALTINDAKİ DÜŞÜNME YETENEĞİMİZ[1,2]

Günümüzün dünyasını betimlemek için kullanılan Kıyamet metaforu psikanalizi de doğrudan ilgilendiriyor. Gittikçe artan yıkıcılık ve şiddetle çevrelenen günümüz dünyasında öncelikle düşünme yeteneğinin tehlike altında olduğunu gösteren birçok tuhaflık var. Bu tuhaflıkları çağımız teknolojilerinin *Dev Veri*leriyle, ***Akıllı Nesneleri***yle kuşatılmış çağımızın topluluklarıyla ve bu topluluklar içinde düşünmeye çalışan bireyleriyle ele almak istiyorum.

Freud düşünme yeteneğimizin tehlike altında olmasını doğrudan ele almamış olsa da insanlardaki potansiyel yıkıcılık üzerine farklı metinlerde görüşlerini dile getirmiştir. Başlangıçta Freud bilime bel bağlamış ve *Bir Yanılsamanın Geleceği* (1927)[3] adlı metninde bilimin dünyamızı savaşlardan ve yıkımdan kurtaracağını ileri sürmüş, genel olarak, kısmen tereddütlü olsa da, medeniyetin tüm kazanımları üzerine iyimser bir bakış açısı sergilemişti. Oysa daha sonraki *Uygarlığın Huzursuzluğu* (1929)[4] adlı metinde farklı bir Freud vardır karşımızda. Freud bu eserinde rasyonel düşüncenin ölüm dürtüsü karşısında donanımsız olduğunu açıkça itiraf eder ve dünyanın ve medeniyetin tüm kazanımlarının son

1 20 Kasım 2016 tarihinde TÜYAP Kitap fuarında düzenlenen "Başka Dünya Kaygısı, Sanat ve Psikanaliz"başlıklı panelde sunulan metnin yeniden düzenlenmiş halidir. Panel Katılımcıları: Sharo Garip, Nalan Kurunç, Bella Habip. Moderatör: Selçuk Çelik. Metnin ilk defa yayımlandığı yer: *cogito*, S. 83, YKY, 2016.

2 Metnin gönderme yaptığı "Kıyamet"mefhumu küratör Mahmut Wenda Koyuncu'nun Kıyamet/Kiyam Et başlıklı sergisi için kaleme aldığı metinden hareket etmiştir. Metin için bkz. Mahmut Wenda Koyuncu, "Umulmadık Topraklar", *Artist 2016*, Karşı Sanat Çalışmaları, Kasım 2016, s. 123-129.

3 Freud, S., (1927), *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2000.

4 Freud, S., (1929), *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, 2014.

bulabileceğini trajik bir kötümserlikle ifade eder. Metnin sonunda şöyle der Freud: "İnsanlar doğa üzerindeki hâkimiyetlerini o denli artırmış durumdalar ki, bunların yardımıyla birbirlerini son insana varana dek ortadan kaldırmaları işten değildir. *Bunu kendileri de bildiklerinden*, günümüzdeki huzursuzluklarının, mutsuzluklarının ve kaygılı hallerinin esaslı bir bölümü buradan kaynaklanıyor."[5]

II. Dünya Savaşı toplama ve imha etme kamplarıyla Freud'un öngörüsünü doğruladı. Günümüze gelene kadar da şiddetin ve yok ediciliğin boyutları, yeni nesil teknolojilerle donatılmış silahlarla katmerleşerek arttı. Çevre felaketleri aynı seyri izledi. Ben çağımızın bu görünen bariz yok oluşlarına, yok etmelerine bir de görünmeyen ve sinsi bir yok etmeyi ekliyorum ve düşüncenin, düşünme yeteneğinin ciddi bir tehlike altında olduğunu ileri sürüyorum.

Ama öncelikle "Düşünce nasıl doğar?", "Küçük insan nasıl düşünmeye başlar?" konusuna değinmenin önemli olduğunu düşünüyorum zira çağımıza özgü yıkıcılığın, özellikle de düşünme yeteneklerimize yapılmış bir saldırı olduğunu görmek için önce düşünme yeteneğinin ortaya çıkma sürecine bakmak lazım. Bu sürece yakından bakarsak yok edilme süreçlerini de daha net görebiliriz kanısındayım.

Öncelikle düşünme yeteneğinin, düşüncelere sahip olmanın genetik kodlarımızda yazılı olan bir yetenek olmadığını ileri sürerek başlamalıyım. Yani düşünme yeteneği, örneğin anne memesini arama ve bulduğunda da memeyi emme refleksi gibi doğuştan gelen bir refleks değildir. Düşünme yeteneği çok karmaşık ve bebekliğin ilk yıllarında bebeğe bakım verenin kişisel nitelikleriyle ve bu kişi veya kişileri çevreleyen kültürel ortamın düşünmeyle kurduğu ilişkiyle örülü bir süreç gerektirir. Kültürel ortam derken medeniyetin tüm kazanımlarına işaret ediyorum. Düşünme yeteneği medeniyetin temel kazanımlarından biridir.

Çağdaş psikanalizin ruhsal sağlık ölçütü düşünme yeteneği üzerine kuruludur. 1950'li yıllara kadar psikanalizdeki ruh sağlığı daha çok haz/hazsızlık ölçütü üzerinde temellenmişti ve cinsel hayat ve beraberindeki zorluklar ön plandaydı. Freud'un dürtü kuramı ve

5 *Age*, s. 101-102 (vurgu bana ait).

nevroz paradigması o yıllarda revaçtaydı. Daha sonra Melanie Klein, Hannah Segal ve Wilfred R. Bion'la beraber simgeleştirme süreçleri, yani düşünmenin ve anlam vermenin süreçleri önem kazanmaya başladı. Fransa'da André Green ve René Roussillon simgeleştirme süreçlerini kuramlaştırdılar ve salt nevrozlu paradigmayla değil ruhsallığın nevrozlu olmayan kısımlarıyla da ilgilendiler.

Mamafih Freud da başlangıçta ruhsal aygıtını inşa ederken, bir şeyin gerçek mi hayal mi olduğu, bir şeyin içeride mi dışarıda mı olduğu gibi sorulara yanıt arayışında gerçeklik ilkesi ile haz ilkesini birbirinden ayırırken, düşüncenin ve düşünme yeteneğinin doğuşu üzerine de bir şeyler söylemektedir. Ne de olsa düşünme temsil etme yeteneğidir, içeriden bir şeyle ilgilidir ve orada, dışarıda somut olarak bulunmayan şeyi içeride var etmekle ilgilidir.

Başlangıçta Freud[6] düşünmenin temelini yokluk mefhumu üzerine kurar. Yokluk derken kastedilen hiçlik değildir tabii. Orada bir zamanlar olan ama sonra orada olmayan bir şeyden söz ediyoruz. Bebeğin anne memesiyle kurduğu ilişkide böyle bir yokluk sorunsalı Freud'un ruhsal aygıtın gelişimiyle ilgili ileri sürdüklerinin başında gelir. Bebek memenin yokluğuyla başa çıkmak için memeyi sanrısal bir biçimde var eder; örneğin bebeklerin uyurken ağızlarını şapırdatmaları bu sanrısal sürecin bir işaretidir. Akabinde düşleme dönüşecek bu ilk düşünme nüvesinin temeli atılır. İlk haz nesnesinin kaybı gerçeklik ilkesinin de temel koşulu olacak ve bir şeyin varlığı ile yokluğu arasındaki ilk muhakeme, bir şeyin içeride mi dışarıda mı olduğunun tespiti ve dolayısıyla gerçeklikle sınanması da bu kayıp sayesinde mümkün olacaktır. Gerçeklik ilkesi Freud'un ilk yazılarında hâkim bir paradigmadır.

W.R. Bion[7] da gerçeklik ilkesi mefhumuna kendi kuramsal çerçevesinde ayrıca bir önem bahşeder ve hakikat ile kurulan ilişkiden söz eder. Bion'a göre ruhsal aygıtımız, düşünme yeteneğimiz hakikat ile gelişir. Hakikat ruhsal aygıtımız için bir tür besin gibidir. Bion da Freud gibi bakım veren anne ile henüz konuşamayan bebeğin ilişkisine odaklanır ve bebeğinin yaşadığı fizyolojik ihti-

---

6 Freud, S., (1895), "Esquisse d'une psychologie scientifique", *La naissance de la Psychanalyse*, PUF, Paris, 1956.

7 Bion, W. R., *Réflexion faite*, PUF, Paris 1983; *Aux sources de l'expérience*, PUF, Paris, 1979; *Éléments de la psychanalyse*, PUF, Paris, 1979.

yaçların yaşattığı heyecanların (açlık, çaresizlik, üşüme, ısınma, dışkılama vb) hakikatine uygun yanıtlar vermeye çalışır. Bebeğini *hayalleyen* (*rêverie*), yani zihninde hayallerle, rüyalarla taşıyan bir anne vardır karşımızda ve bu anne başından itibaren hakikat temelinde bebeğiyle ilişki kurar ya da hakikat temelinde bir ilişki kurması beklenir. Bebeğin "düşünmeye" başlaması annenin onun hakikatini düşlemlemesiyle başlar yani annenin düşünme yeteneği olmadan bebek düşünme yetilerini geliştiremez. Bion'un düşünce kuramındaki bir diğer önemli husus da engellenmenin, yoksun kalmanın önemidir. Burada da tıpkı Freud'da karşılaştığımız yokluk mefhumunda olduğu gibi Bion memeyi bulamayan bebeğin engellenmesinden söz eder. Ama Bion bir adım öteye gider ve bebeğin engellenmeye karşı geliştirdiği tahammülün düşünceyi tetiklediğini ileri sürer. Şöyle ki, bebeğin ruhsallığında orada olmayan meme bir düşünceye dönüşür ve akabinde bu orada olmayan meme düşüncesini düşünmek için de bir düşünme aygıtı gelişir ve annenin düşünme işlevini bebek üstlenir. Önce öznesiz bir düşünce vardır; sonra düşünceyi düşünen bir aygıt özneyi ortaya çıkarır.

Freud'da olsun Bion'da olsun tüm bu kuramlaştırmalar, bu ünlü psikanalistlerin uzun yıllara dayalı klinik deneyimlerinden hareket eden ruhsal patolojilerdeki düşünme/düşünememe/düşünmeme biçimlerini açıklayacak modellerdir. Bu modellerin ortak yönü düşünme yeteneğinin ortaya çıkmasının küçük insanın ona bakım veren kişiyle duygusal, coşkusal ve duygulanımsal bir ilişkinin içinden geçmesinin elzem olması ve düşünebilmek için yani tek başına düşünebilmek için, bu sürecin bir yerinde tek başına olduğunu kanıtlayan bir meseleyle karşılaşmak ve bu meseleyi düşlem yoluyla dönüştürmektir. Freud'da bu, sanrısal bir süreçten geçiyor, bebek tek başına memeyi sanrısal bir biçimde yaratıyor; Bion'da ise annenin düşünceleri düşünen aygıtını bebeğin de sahiplenmesiyle oluyor. Her iki model de dolaylı olarak öznenin nihayetinde tek başına yaratabilme sürecinin altını çiziyor ve bunun gerekliliğini ifşa ediyor.

Şimdi, bu tek başına yaratabilme unsurunu aklımızda tutarak zamanımızın kitle iletişim araçlarıyla, kitle kültürünün dev mekanizmalarıyla, dev veri bankalarıyla, niyetlerimizi, arzu ve kaygılarımızı önceden tespit edip onları kurnazca yönlendiren

dev algoritmalarla ve teknoloji harikası diye adlandırılan "akıllı nesneler"le birlikte düşünelim. Unutmayalım, zamanımızın bireyi ve bireyin içinde bulunduğu topluluklar Freud'un zamanındaki bireyden ve onun içinde bulunduğu topluluklardan çok farklı. Freud toplulukları ve onların içinde gelişen kültürleri incelerken kilise ve orduyu ele almıştı[8] ve bu yapılanmış, kurumlaşmış topluluklardaki karizmatik bir liderin hipnotize edici gücünden, topluluk üyeleri arasındaki bu karizmatik lider üzerinden birbirleriyle özdeşleşen üyelerden söz etmişti. Freud'un topluluklarında büyülenmek ve baştan çıkarılmak başat unsurlardı ama aynı zamanda bu topluluklar kanlı canlı, yaşayan, duygu alışverişinde bulunan, tutkular geliştiren topluluklardı. Her ne kadar Freud da bu hipnotize edilmiş topluluklarda tek başına düşünememe haline gönderme yapmış olsa da, söz konusu topluluklarda duygusal bir yaşam vardı.

Oysa zamanımızın topluluklarında farklı olan şeyin bu canlılık, insana mahsus canlılık olduğunu düşünüyorum. Kitle iletişim araçlarıyla donatılmış zamanımızın topluluklarında ya da yığınlarında aksine bir tür cansızlık, kişisizlik ve apati var. Öyle bir insan topluluğundan bahsediyoruz ki (sosyalizm, komünizm vb) belirli bir ideali de yok. Bu sayısal bir durum değil, tamamıyla bir perspektif değişimi. Bu apatiye yabancılaşma da diyebiliriz. P. Aulagnier[9] yabancılaşmayı öznenin düşünce ve eylemlerinin bir başkasının istemli eylemi doğrultusunda farkına varmadan değişmesi olarak tarif eder. Hipnotize edilmiş kalabalıktan söz ederken de bu tür bir yabancılaşmadan söz edilebilir fakat esas fark ilkindeki yabancılaşmanın eninde sonunda bir kişilerarası ilişki içinde, bir ilişkiler ağında tezahür etmesiydi. Topluluk üyeleri karizmatik liderle özdeşleşerek kendi aralarında da bu lider üzerinden ilişki ağları geliştiriyordu; özdeşleşim mekanizmasının birbirlerini tanımayan üyelerini birbirlerine yakınlaştıran ve aralarındaki ilişkiye insani bir boyut kazandıran bir mekanizma olarak karşımıza çıkıyordu. Oysa zamanımızın devasa topluluklarında bu insani boyutun giderek ortadan kalktığını gördüğümüz gibi

8 Freud, S., (1921), "Psychologie collective et analyse du moi", *Essais de psychanalyse*, Payot, Paris, 1948.

9 Aulagnier, P., (1979), *Les Destins du Plaisir (Aliénation, Amour, Passion)*, PUF Le Fil Rouge, 2009.

tuhaf, denetlenemeyen bir huzursuzluğun da giderek yaygınlaştığını görüyoruz. Bu huzursuzluk Orwell'in[10] *1984*'ündeki türden bir kaygı değil. Orwell "Büyük Birader" tarafından daimi bir şekilde gözetlenen ve yönlendirilen toplumdaki endişe ve korkudan söz etmişti. Orwell'in dünyasındaki korku daimi gözaltında tutulan insan topluluklarına dışarıdan gelecek ve nereden geleceği belli olmayan, denetlenemeyen zulmedici bir güçle ilgiliydi. Kaçacak bir yer yoktu; romanın kahramanı yaşadıklarını yazmak için kendi odasında bir girintiyi keşfetmiş, o girintide yazmaya koyulmuştu. Bu huzursuzluğun, Freud'un bastırılmış cinsel dürtülerin bilinçdışındaki daimi ve rahatsız edici faaliyetiyle ya da varsayımsal bir ölüm dürtüsüyle de ilgisi yok.

21. yüzyılın huzursuzluğunda farklı bir şey var. Kıyamet metaforundan işte burada söz edebiliriz. Bu düşüncelerimizin, niyet ve arzularımızın *içeriden* ele geçirilmesi ve –ki bu en önemlisi– bu içeriden ele geçirilmeyi *kanıksamamız*. Bu kanıksamanın kıyametimiz olduğunu düşünüyorum. Dev Verilerin (*Big Data*) ele geçirdiği bir dünya düzeninden söz ediyorum. Bu sadece işlerimizi, hayatımızı, iletişim kurmamızı olağanüstü kolaylaştıran akıllı cihazlarla kurduğumuz ilişkiyle sınırlı değil. Bu cihazların *bizimle* kurduğu sapkın ilişkiye işaret etmek istiyorum. Okuduğumuz her haber, tıkladığımız her facebook sayfası, yolladığımız veya dağıttığımız her tweet, satın aldığımız her nesne, izlediğimiz herhangi bir promosyon haberi bir veri bankasında depolanıyor. Bilgisayar programcılarının meşhur algoritmalarıyla, medya analizcileriyle bu veriler toplanıyor ve her birimizin bir profili ortaya çıkıyor. İstatistiksel bir birim olmakla kalmıyoruz, sadece alışverişe, daimi bir tüketime yönlendirilmiyoruz, içimize sızan bu tuhaf varlığı gittikçe kanıksıyoruz. Birileri bizim en mahrem alanlarımıza giriyor ve ihtiyaçlarımızı, arzularımızı tespit edip onları hemen, anında karşılayacak nesneler sunuyor. Sadece sunmakla kalmıyor, onları seçmemizin uygun olacağı yönünde telkinlerde bulunuyor. Pazarlama tekniklerine bir de bu gözle bakmak lazım. Sözde bir dostlukla, sorun çözücü üsluplarla, bizim dostumuz oluveriyorlar.

10 Orwell, G., (1949), *1984*, çev. Celal Üster, Can Yayınları, 2016.

Bu kim olduğunu bilmediğim tuhaf dost, çocukların öğrenme süreçlerini etkiliyor. Son 15 yılda hızla artan çocuk hiperaktivitesinin, aşırı hareketliliğin bir nedeni de bakım verenlerin kendi düşünme yeteneklerini birtakım akıllı nesnelere devretmeleri. Çocukların uzun saatler boyunca bilgisayar oyunu oynamaları, televizyon izlemeleri, kişilerarası ilişkiden uzak, pasif bir şekilde imgelerle ilişki halinde olmalarının çocuk psikozlarını, hiperaktiviteyi ve genel anlamda ruhsal gelişimi zedelediği artık bir sır değil. Bu arada Silicon Valley çalışanlarının hepsinin çocuklarını bilgisayarlardan uzak, doğal ortamlarda eğitim veren, tebeşirli, kara tahtalı anaokullarına gönderdiklerini de unutmayalım.

Bu dev verilerle donatılmış akıllı nesnelerin bir diğer özelliği de zaman algısına sahip olmamaları ve gece gündüz çalışmaları, "online" yani "çevrimiçi" olmaları. Gecesi gündüzü birbirine karışmış, rüya görme zamanlarını başkalarının rüyalarını gerçekleştirmekle harcayan bir gençlikten de söz edebiliriz. Makineler gibi sürekli çevrimiçi bir nesil yetişmekte. Unutmayalım ki düşünme fonksiyonlarının tetikleyicisi annenin kendi rüyalarında, düşlemlerinde bebeğinin yer alması idi. Oysa şimdi makinelerin bizleri düşünmesi ama kendi çıkarları için bizi düşünmesi gibi bir duruma doğru evrilmiyor muyuz? Bir diğer husus da şu: İnsan belleği makine belleklerinden farklı olarak çift zamanlı bir işleyişe sahiptir. Sonradanlık mefhumu insan belleğini belirler, şöyle ki, insan için bir yaşama zamanı bir de yaşantıları hatırlama zamanı vardır. Bu çifte zamanlı süreç içinde anılarımız yeniden biçimlenir. Tıpkı çocukluk anılarımızın yeniden biçimlenmesi gibi, bu sonradanlık içeren insan belleği, insana mahsus anlatı yaratma becerisinin de temelindedir. Bebeğinin haykırışlarını hakiki bir anlamda rüyayla, hayalle dönüştüren anne modelindeki iki aşamalı düşünme modeline yeniden dönüyoruz. Akıllı cihazlardaki bu kesintisiz bir şimdiki zaman içinde yaşama durumu ise, doğrudan insana mahsus bu oluşturucu ve yaratıcı düşünme sürecini yassılaştırıyor, tek boyuta indirgeyip yok ediyor.

Bu sürekli "çevrimiçi" olma durumu aynı zamanda başka bir hastalıklı durumu da ortaya çıkarıyor. Sonsuz bilgi, haber ve yorumu akıtan "zamantüneli" (*timeline*), ne başı ne sonu olan, tuhaf bir zamansallığı da aşılıyor. Daimi bir şimdiki zaman içinde olmakla

geçmiş ve gelecek tasavvurları silikleşiyor, hatta ortadan kalkıyor. Tarihselliğin silinmesi ile doğrusal zaman ortadan kalkıyor, sebep-sonuç ilişkileri, mantık yürütme, sorunsallaştırma gibi edimler de aynı akıbete doğru koşuyor. Unutmayalım, küçük insan doğumdan itibaren, hatta doğmadan önce zamansal bir anlatı içinde yer alır; bu anlatı tüm yaşamı boyunca zamansallık içinde gelişir çeşitlenir. İlk sahne olmadan, yani bir başlangıç olmadan tarih de olmaz. Tarih olmazsa da hakikat olmaz, anlık yaşantılar, tepkiler, spot edimlerle düşünme yeteneği yassılaşır. Nitekim zamanımızda her an bir komut almaya hazır, alarm durumunda, anlık tepkiler veren, düşüncelerini minimal düzeyde derinleştiren, minimal düzeyde kelime dağarcığına sahip bir yeni nesil var. Orwell'in fantastik dünyasındaki yenidil (*newspeak – novlangue*) gibi, yassılaşmış bir dil üzerinden kurulan bir yenidünya var.

İçimizdeki heyecanları, arzu ve özlemleri tespit ederek onları kendi amaçları için kullanan bu Dev Veri yüzyılında artık Orwell'in *Büyük Birader*'inden çok, enseste davet eden Büyük bir Anne'den, *Dev Anne*'den söz edilebilir diye düşünüyorum. Bu anne sadece kendi mutluluğunu düşünür; hep gençtir ve zamanın dışında konumlanır. Çocukları onun aynı zamanda sevgilileridir de. Zamanın geçtiğini inkâr eder, "ânı yaşar". Çatlak bir annedir. Bu anne zürriyetini düşünmeye teşvik eden oluşturucu, gerekli ortamı hazırlamaz, yani bebeğinin ihtiyaçlarını değil kendi ihtiyaçlarını ön plana çıkarır. Engellenme, yoksun kalma, düşünmek için bir ara alan yaratma gibi mefhumlara yabancıdır. Tüketerek ve anında doyurularak teskin edilen bu annenin çocukları da aynı yolu izleyecektir. Teskin edilmeye muhtaç düşünme yetisine yeterince bağlanmamış, çığırından çıkmış bir dürtüsellikten söz ediyorum. Bu dürtüsellik Freud'un *Uygarlığın Huzursuzluğu* adlı metninde sözü edilen dürtüsellikten çok farklı. Zamanımızın yeni uygarlığı baskılanmış, doyuma kavuşturulmamış hazların yarattığı huzursuzluktan çok, haz arayışımızın içeriden kontrol altına alınması ve daimi olarak tüketim nesneleriyle doyurularak ya da doyurulabileceği yanılsamasını zerk ederek süblimasyon yollarını kapatmasıdır. Artık dürtülerini kontrol edebilen bilinçli ve düşünme yeteneğini geliştirebilen bir özneden söz edemediğimiz gibi, kendi içinde yabancı tuhaf bir nesneyle asalak bir yaşam sürdüren bir özneyi,

tuhaf bir özneyi düşünmeliyiz. Bu tuhaf öznenin ya da bu tuhaf öznesizliğin kendi içindeki yıkıcılığı denetleme şansının daha önceki çağlara göre gittikçe azaldığını ileri süremez miyiz?

Kıyamet bu değil midir?

KAYNAKÇA

Aulagnier, P. [1979], *Les Destins du Plaisir (Aliénation, Amour, Passion)*, PUF Le Fil Rouge, 2009

Bion, W. R., *Réflexion faite*, PUF, Paris, 1983.

Bion, W.R., *Aux sources de l'expérience*, PUF, Paris, 1979.

Bion, W.R., *Éléments de la psychanalyse*, PUF, Paris, 1979.

Freud, S. [1927], *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2000.

Freud, S. [1929], *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, 2014.

Freud, S. [1895], "Esquisse d'une psychologie scientifique", *La naissance de la Psychanalyse*, Paris: PUF, 1956.

Freud, S. [1921], "Psychologie collective et analyse du moi", *Essais de psychanalyse*, Paris: Payot, 1948.

Orwell, G. [1949], *1984*, çev. Celal Üster, Can Yayınları, 2016.

RUHSALLIKTAKİ ÇİFT ZAMANSALLIK MEFHUMU İLE UYKUSUZ ÇAĞIMIZDAKİ ZAMANSIZLIĞA PSİKANALİTİK BİR BAKIŞ[1]

Bienalin önerdiği Bahar konsepti ile tohumun uykuya girmesi ve bu uyku halinden filizlenme haline geçiş süreci psikanaliz kuramı ve psikanaliz tedavisi sürecindeki uykululuk, gizillik şeklinde tercüme ettiğimiz *latency* kavramıyla örtüşüyor. Bu sunumda bu *latency*'den, *latency*'nin nasıl bir şeye tekabül ettiğinden söz edeceğim. Gizillik ya da uykululuk gizli kalmış, üstü örtülü bir şeye gönderme yapmaz sadece; tam anlamıyla bir uyku hali de değildir bu ama içinde hem uykuyu hem de gizilliği barındırır. Gizillik sadece üstü örtülmüş gizli bir şey de değildir. Gizil bir güç de söz konusudur. Uykudan uyanma sürecine şekil verecek bir gizil güçtür bu. O zaman hem uykuya girme sürecindeki bir zaman vardır karşımızda hem de uykudan uyandıktan sonraki bir zaman vardır. Bir şeylerin uykuya girmesi ve daha sonra bu uykudan uyanması mefhumu ruhsallıktaki çift zamansallığa da işaret ediyor. Uykudan önce ve uykudan sonra şeklinde ikili bir ruhsal zaman mefhumu ile karşı karşıyayız. Çift zamansallık psikanaliz kuramının temel taşıdır.

Nedir bu çift zamansallık mefhumu ve neden önemlidir? Bu mefhumun, özellikle de çağımızın gittikçe hızlanan yaşam ritimlerini, hiç durmaksızın çalışan yani hiç uykuya girmeyen akıllı teknolojilerini göz önünde bulundurursak gittikçe önem kazandığına inanıyorum. Bu vesileyle, uykusuzluk ve zamansızlık çağı diye adlandıracağım çağımıza özgü yıkıcı bir zamansallık mefhumunu da sunumumun ikinci kısmında ele alacağım.

Ama önce bu çift zamansallığı iki farklı alanda inceleyelim. Bunlardan ilki *Çocukluk Çağı Cinselliği*'ndeki[2] gizil dönemdir. Diğeri

1 7 Nisan 2017 tarihinde Bahar teması etrafında düzenlenen Sharjah Bienali'nde sunulan konuşma metni. Bu metnin İngilizce versiyonu için bkz. https://tamawuj.org:8453/tamawuj/tamawuj_post_detail?id=3069

2 Freud, S. [1905], *Cinsellik Teorisi Üzerine Üç Deneme*, Payel, 2006.

de *Nevrozlar Kuramı*'ndaki[3] gizillik mefhumu ve travma ile ilişkisi. Bu iki konu, yani çocukluk çağı cinselliğindeki gizil dönem ile *Nevrozlar Kuramı*'ndaki gizillik mefhumu Freud'un çalışmalarının temel tezlerinden önemli bir kısmını teşkil eder.

Önce *Çocukluk Çağı Cinselliği*'ndeki gizillik mefhumunu ve onun tarihçesini ele alalım. Psikanalizde gizil dönem diye adlandırılan bu kavram ilk olarak 1905 yılında S. Freud'un *Cinsellik Üzerine Üç Deneme* adlı kitabında ortaya çıkar. Bu dönem çocukluk çağı cinselliğinin tedricen uykuya girmesi ve çocuğun cinsellik dışında farklı alanlara ilgi duymasıyla kendisini gösterir. Burada en önemli husus –ki Freud nevrozların oluşumunu bununla açıklayacaktır– çocukluk çağı cinselliğinin bastırılarak unutulmasıdır. Beş yaş öncesine ait anılar, özellikle cinsellikle ilintili anılar bastırmaya maruz kalarak unutulacaktır. Çocukluk çağı cinselliğini Freud 0 ila 5-6 yaş arasında tezahür eden cinsellik olarak tarif eder ve yine Freud'a göre, bu cinsellik 6-7 yaş civarında uykuya girer.

Kısaca nedir bu çocukluk çağı cinselliği? Freud cinselliğin sadece erişkin cinselliğinden mütevellit olmadığını, yani sadece genital cinselliğinin söz konusu olmadığını ileri sürmüş ve bedenin doğumdan itibaren haz içeren bölgelere, cinsel bir enerjiye sahip olduğunu ileri sürmüştü. Bu cinsel enerjiye de *Libido* adını vermişti. Freud'a göre bebek başlangıçta meme ile kurduğu ilk ilişkide, emzirilmeyle oral yönden uyarılır ve haz almaya başlar. Bebeklerin uykuya girmeden ağızlarını şapırdatmaları bu hazzın varsanısal bir biçimde uyarılmasıdır. Bebeklerin sevdikleri ya da yakından tanımak istedikleri nesneleri öncelikle ağızlarına götürmeleri yine bu merkezi hazzın çekiciliğiyle ilgilidir. Güzel ve iyi şeyler "ham" yapılır, kötü şeyler dışarıya püskürtülür, tükürülür. Bebek ağız yoluyla dünyayla ilişki kurar.

Bu oral dönemden sonra anal dönem çocuğun dışkılarıyla, tuvalet eğitimiyle öne çıkar. İki yaşından itibaren dışkılarına azami ilgi gösteren çocuk sfinkterlerini kontrol etmeyi öğrenir; bu vesileyle etrafını, özellikle de ona bakım veren kişileri de kontrol etmenin hazzını öğrenir.

3 Freud, S. (1916-17), "Nevrozların Genel Kuramı", *Psikanalize Giriş 2*, çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, 2016.

Daha sonra temizlik ve bakım süreçlerinde uyarılan cinsel organından gelen hazlara da kayıtsız kalmayan çocuk fallik diye adlandırılan döneme girer. Cinsel organına azami ilgi gösteren erkek çocuğu Oidipus Karmaşası'nın tam merkezindedir. Yani kısacası annesiyle evlenmek ve rakibi olan babasını ortadan kaldırmak istemektedir. Ensest istemektedir erkek çocuğu. Bu tabii çok şematik olarak böyledir ve tam tersine bir akım da mevcuttur. Erkek çocuğun babasına olan eşcinsel yatırımı ve annesini bir rakip olarak görme de vardır bu çatışmanın içinde. Çift cinsiyetliyizdir Freud'a göre başlangıçta ve bu durum Oidipus Karmaşası'nın ateşinin sönmesiyle bir nebze rahatlar. Bir nebze diyorum zira Oidipus ateşi aslında hiç sönmez ve bu ateş insan topluluklarının hem olumlu hem de olumsuz gizil gücü olarak kalmaya devam eder.

Kız çocuğunun fallik dönemi de cinsel organının, yani klitorisin öne çıkmasıyla şekillenir ve Freud'a göre kız çocuğu vajinadan bihaberdir. Çağdaş psikanaliz, özellikle de kadın psikanalistler bu konuda çok farklı düşünmektedirler. Örneğin Melanie Klein kız çocuğunun vajinasından gelen uyarımların farkında olduğunu, içeride bir organı olduğuna dair duyumlara sahip olduğunu, sonra bu duyumları bastırdığını ve unuttuğunu ileri sürmüştür. Keza çağdaş bir Fransız kadın psikanalist olan J. Schaeffer[4] genç kızın cinselliğinin çocukluk çağından sonra uykuya girdiğini ve ancak haz getiren bir sevgiliyle bu uykudan uyandığını ileri sürecektir.

Kadın psikanalistlerin bu tespitlerini bir kenara bırakıp tekrar Freud'a ve Oidipus Karmaşası'na dönecek olursak kız çocuğu ile erkek çocuğu arasında şöyle önemli bir fark vardır. Erkek çocuğu fallik dönemde penisini sağlama almak ve babası tarafından cezalandırılmamak için annesine olan cinsel yatırımını geri çeker ve ilgisini, kökenini cinsel enerjiden alan ilgisini, dış dünyadaki kazanımlara yöneltir. Çocuk için "akıl"landı denir halk içinde, zira öğrenmeye ve keşifler yapmaya başlayan çocuğun M. Klein'ın söz ettiği epistemofilik[5] yani bilme aşkını coşturan dürtüsü işbaşındadır. Freud da cinsel dürtünün erotik hedefleri bırakıp kültürel

4 Schaeffer, J. [1999], "Kadın Ne İster? Ya da Dişil'in Rezaleti", *Kadınlık, Yeniden*, yay. haz. B. Habip, İthaki Yayınları, 2003.

5 Klein, M., "Les Racine Infantiles du Monde Adulte", *Envie et gratitude et autres essais*, Gallimard, 1959.

kazanımlara doğru yönelmesinden söz etmiş ve buna süblimasyon, yüceltme adını vermiştir. Erkek çocuğun cinsel dürtüleri uykuya girer ama bu uyku bilişsel ve sosyal kazanımlara gebedir. Gebelik sözcüğünü bilhassa kullanıyorum zira tıpkı gebelikte olduğu gibi çocuğun zihinsel hayatı hummalı bir çalışma içine girmiştir; bu cinselliğin uykuya girmesiyle eş zamanlıdır. Cinselliğin uykuya girmesi görüldüğü gibi ciddi zihinsel bir aktivitenin de harekete geçtiğini gösterir. Çocuk merak içinde soru sorar, araştırır, öğrenmeye heveslidir. Anlık, eyleme yönelik, motor becerilerini zihinsel hayata doğru yönlendirir ve zaman –birazdan bu zaman meselesini daha yakından ele alacağım– uyku dönemindeki çocuk için genişler. Anlık tepkilerden tedricen vazgeçen çocuk, uzun tefekkürlü, hayallemeli, rüyalı bir zamansallık içinde bulur kendini. Tabii bu söylediklerim ideal koşullarda yetişen bir çocuk modeli için geçerlidir. İdeal koşullar kısaca, çocuğun ihtiyaçlarına yanıt veren, hem ruhsal hem de bilişsel ve bedensel gelişimini gözeten koşullardır.

Biraz önce erkek çocuktaki Oidipus Karmaşası'ndan ve fallik dönemden söz ettim. Kız çocuğunda ise fallik dönemin ve Oidipus Karmaşası'nın farklı tezahür ettiğine tanık oluruz. Erkek çocuk fallik dönem sonrası kastrasyon korkusuyla anneden uzaklaşır ve cinsel yatırımını zihinsel dünyaya yapar. Oysa kız çocuğu penis eksikliğine odaklanır ve kendisindeki penis eksikliğini telafi etmenin yollarını arar; anneye karşı beslediği hayal kırıklığıyla –mademki anne ona bir penis vermemiştir, ya da verdiğini geri almıştır, ya da çalmıştır– kız çocuğu babaya doğru yönelir. Penis eksikliğini babadan bir çocuk sahibi olma arzusuyla yer değiştirir. Dolayısıyla erkek çocuk fallik dönemde Oidipus çatışmasından dışarı çıkarken kız çocuğu bu dönemde bu çatışmanın tam içinde bulur kendini. Kız çocuğunun Oidipus çatışması da tıpkı erkek çocukta da vuku bulduğu gibi Oidipus projesinin yıkıma uğramasıyla son bulur. Erkek çocuğu anneden vazgeçecektir, kız çocuğu da babadan ve onun vereceği penisi simgeleyen bebekten vazgeçecektir. Erkek çocuğu iğdiş edilme korkusuyla cinsellikten elini eteğini çeker, oysa kız çocuğu hem anne hem baba tarafından maruz kaldığı derin bir hayal kırıklığı sonrası cinselliğini uykuya yatırır. Uyku dönemine girme biçimleri erkek ve kız çocuğunun kişiliklerine de şekil verecektir.

Çocukluk çağı cinselliğindeki bu gizil dönem iki farklı zamansallığa işaret eder. Birincisi çocuğun eyleme sık başvurduğu, anlık yaşantıların çoğunlukta olduğu bir zamansallıktır. Diğeri ise çocuğun zihinsel hayatına daha çok yatırım yapmasıyla zaman algısı da dönüşen ve derinleşen bir zamansallıktır. Bu iki zamansallığın arasına unutma, hatırlama gibi ruhsallığımızın zamanı dönüştüren temel unsurları da karışır. Zamanı dönüştüren unsurlar diyorum, zira unutma ile hatırlama denilen süreçlerde zamanı dönüştürürüz. Zamanı derinleştiren bu dönüştürmeyi şimdi nevrozların oluşumunda daha yakından göreceğiz. Burada sunumumun ikinci kısmına giriyorum ve çocukluk çağı cinselliğindeki gizillik döneminden ve çift zamansallıktan sonra nevrozlardaki uyku dönemi ve Freud'un ortaya attığı ve günümüzde hâlâ geçerli olan travma kuramına geçiyorum.

Bu kuram Freud'un çalışmalarının başlangıç zamanlarına tekabül eder. "Bilimsel Bir Psikolojinin Taslağı"[6] başlıklı makalesinde Freud, Emma adında bir genç kadından söz etmektedir. Emma tek başına dükkânlara girmekten korkmaktadır. Analiz esnasında şöyle bir sahneyi anımsar: 13 yaşındadır ve bir dükkâna girmiştir. Dükkânda iki tane erkek tezgâhtar vardır; tezgâhtarlar kahkahayla gülmekte, sanki onunla alay etmektedirler. Emma tezgâhtarların onun giyim kuşamıyla alay ettiklerini düşünür ve hızla mağazadan uzaklaşır. Bu tezgâhtarlardan biri Emma'nın ilgisini çekmiştir. Emma onun çekici olduğunu hatırlar. Mamafih analiz ilerledikçe Emma bir diğer sahneyi, daha eski bir sahneyi hatırlar; bu sahne sekiz yaşına aittir. Yine bir dükkândadır, bu sefer bir şekerci dükkânında ve Emma satıcının cinsel tacizine uğramıştır. Bu anıyı hemen akabinde unutmuş yani bastırmıştır. Freud bu unutmayı ve bastırmayı şöyle açıklar. Çocuğun bu cinsel teması anlamlandırabilecek herhangi bir temsili yoktur, dolayısıyla olay bastırılmaya mahkûmdur. Ama beş yıl sonra ergenlikte yaşanan ikinci bir sahne ilkini yakından hatırlatır ve bu hatırlama travma edicidir. Zira yaşça ve bilişsel olarak gelişmiş olan Emma birinci sahnenin ne anlama geldiğinin artık farkındadır ve bu onda derin bir sar-

---

6 **Freud**, S. [1895], "Esquisse d'une psychologie scientifique", *La naissance de la Psychanalyse*, PUF, Paris, 1956.

sıntı yaratır. Freud şöyle der aynı metinde: "Olayın gerçekleştiği zamanda ortaya çıkmayan ve daha sonra olayın anısıyla canlanan cinselliğin dürtüsel itkisi kaygıya dönüşür" ve daha ilerde de şöyle bir tespitte bulunur: "Bastırılmış bir anının daha sonradan travmaya dönüştüğünü neredeyse hep görürüz." Bu metinde Freud *sonradanlık*[7] mefhumuna da işaret ederek ruhsallığımızın bu çift zamanlı işleyişinin altını çizer. Yani bir travma yaşandığı zaman değil hatırlandığı zaman örseleyici olacaktır. Ama tabii en önemlisi, bizi burada ilgilendiren Freud'un, ruhsal hayatın dış gerçekliklerden bağımsız kendi kurallarıyla işleyebileceğini göstererek *ruhsal gerçeklik*ten söz etmesidir. Bir diğer önemli husus da söz konusu bu ruhsal gerçekliğin zamansallığının farklı olmasıdır.

Başka bir zamanla karşı karşıyayızdır. Bu zaman kronolojik zamandan farklı olarak işler ve sebep sonuç ilişkileri farklı bir mantığa tabidir. Doğrusal, düz bir zamandan çok anıların, duygu ve duygulanımların, hayal ve rüyaların da işin içinde olduğu döngüsel bir zamandır bu. Emma yaşadığı travma sırasında bir şey yaşamış ama o travmayı hatırladığı zaman çok daha farklı ve çok daha sarsıcı bir şey yaşamıştır. Velhasıl bu tespitlerle Freud dış dünyayla bire bir örtüşmeyen, farklı bir işleyişi ve zamansallığı olan bir iç dünyanın varlığını ileri sürmüştür. Aynı zamanda böyle bir iç dünyanın oluşması için, bir uyku dönemine gereksinim duyduğumuzu ileri sürmektedir. Bu uyku dönemi çocukluk cinselliğinden ergenlik ve erişkin cinselliğine doğru geçişte bir tür durup düşünme zamanı ve yeni döneme girme hazırlığı gibidir denilebilir. Keza nevrozlar da böyle örgütlenir. Travma edici olayın nevrotik etkisi söz konusu o uyku döneminden sonra ortaya çıkar. Sanki o uyku döneminde travma kuşatılmış, muhafaza edilmiş ve anlama kavuşabileceği ruhsallığın daha olgun bir dönemini beklemeye koyulmuştur.

İşte şimdi bu sunumumun argümanına geliyorum. Zamanın böyle sofistike işleyişi, uykusuz çağımız için ne ifade etmektedir?[8] Uykusuz diyorum zira artık öyle bir zamanda yaşıyoruz ki, gece

---

7 Habip, H., "*Sonradanlık* Kavramı İçinden Cinsellik: Freudcu Bir Okuma", *Kuram İle Klinik Buluşunca*, YKY, 2012.

8 Bu konuyu başka bir perspektiften ele alan "Huzursuzluktan Kıyamete Doğru. Çağımızın 'Akıllı' nesneleri ve tehlike altındaki düşünme yeteneğimiz" başlıklı makalemi öneririm. Bu kitap içinde s. 155.

ile gündüzü birbirinden ayırmamak, 24 saat yaşamak, geceleri de gündüzmüşçesine yaşamak artı bir değer oldu. Geceleri yaşayan kentlerden tutun, gecesini gündüzüne katarak çalışan beyaz yakalıların uykusuzluğu, sürekli çevrimiçi (*online*) olan akıllı cihazlarımız ve tabii hiç durmadan şimdiki zamanda çalışan sosyal medya ve dur durak bilmeyen zaman tüneli (*timeline*). 55 yaş üstüler hatırlayacaklardır, tek kanallı televizyonumuz varken bir de kapanış saati vardı ve genellikle saat 24:00 civarı İstiklal Marşı ile televizyon kapanırdı. Yani cihazlarımız bizim yaşam ritimlerimize göre ayarlanmıştı. Oysa şimdi biz akıllı cihazların zamansız ve uykusuz işleyişine uyarlanıyoruz. Bu da yaşamsal açıdan çok önemli olduğunu düşündüğüm bir dizi sorunu da beraberinde getiriyor.

Bu sorunların başında, öncelikle biz ruh sağlığı alanında çalışanların karşılaştığı, artık çocukluk çağı cinselliğindeki biraz önce sözünü ettiğim çift zamansallığın gittikçe ortadan kalkması, yani gizillik döneminin neredeyse vuku bulmaması vardır. Bu ne demektir?[9] Bu, çocukların çocukluk çağı cinselliğine özgü ham dürtüselliğin yatışmaması demektir; bu iç dünyanın gelişmesi için gereken hayal, rüya, düşlem gibi ruhsal yapıların yeterince gelişememesi ve çocukların ruhsal işleyişlerinin daha çok dürtüsel enerjinin boşaltımı üzerine kurulması da demektir aynı zamanda. Oysa dürtüsel enerjinin yüceltilmesi ve Freud'un ileri sürdüğü gibi uygarlığa ve genel anlamda kültürü oluşturan kanallara yönlendirilmesi gerek değil midir?

Gizillik ya da uyku dönemi işte bu dürtüsel enerjinin, yani libidonun, dürtüsel yaşam enerjisinin farklı bir kullanımının koşullarını hazırlayan bir dönem olarak karşımıza çıkıyor. Çocuk pasif olmanın, tefekküre dalmanın, hayal kurmanın ve keşif yapmanın hazlarını da keşfediyor bu dönemde. İşte bu dönem çağımızda neredeyse ortadan kalkmış durumda. Çocuklardaki bu durulma, bu geri çekilip ruhsal ve zihinsel hayata yönelik kişisel keşifler yapma dönemi artık eskisi kadar belirgin değil. Bunun en bariz göstergesi çocuklardaki, özellikle ilkokul çağındaki çocuklardaki

---

9 Guignard, F. [2007], "Bir Düşünce Bir Usta: S. Freud", çev. C. Altunbaş, Psike İstanbul Kitaplığı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

konsantrasyon bozuklukları, aşırı hareketlilik, son 15 yılın favori patolojisi olan hiperaktivite gibi eğitimcilerin de sık sık vurguladığı olgular.

Bu neden böyle diye soracak olursak, tabii bunun çağımızın yaşam ritimleriyle bire bir ilişkisi olduğunu görürüz. Çocuklar koruma kalkansız bir halde imgelerin kesintisiz yoğun taarruzu tarafından uyarılarak yaşamaktalar. İmgeler onları bir yandan büyülercesine kuşatırken, ebeveynlerinin onları bu zararlı uyarımlardan korumasının gittikçe azaldığına, hatta ebeveynlerin kendi *kapsama*, *tutma* ve *nesne sunma*[10] gibi görevlerini akıllı cihazlara devrettiklerine de şahit oluyoruz. Zihinsel dünyaları akıllı cihazlardan gelen uyarımlarla şekillenen bu çocukların yaratıcı edimlerine eşlik edecek, meraklı sorularına (yanlış olsa da) yanıt verecek bir bakım verenin varlığının ağırlığı gittikçe azalmakta, uyarıcı ve tacizkâr akıllı nesneler çocuğun zihinsel dünyasında daha çok değer kazanmaktadır.

Unutmayalım, gizillik dönemi çocuğun ebeveynlerinin otoritesinden tedricen sıyrılması ve görece bir otonomi kazanma dönemidir aynı zamanda. Oysa bu otonomiye sahip olmak bir yana, ciddi bağımlılık patolojilerinin ortaya çıkmasına şahit oluyoruz. Çocukların son yıllarda ortaya çıkan internete ve video oyunlarına karşı geliştirdikleri bağımlılık ciddi otonomi kaybına neden olmaktadır. Bu patolojilerin "gelişmekte olan ülkeler" diye anılan ülkelerde daha vahim boyutlarda olduğunu düşünüyorum. Söz konusu ülkelerde çocuğun kültürel alanlarını genişletecek ara alanlar, çocuğun bilişsel ve ruhsal yaratıcılığını geliştirecek alanlar, aile ve devletin eksiklerini tamamlayacak ya da onların yanlışlarını düşünüp gösterecek, yeni öneriler getirecek sivil kuruluşlar yok denecek kadar azdır ya da maddi imkânları olmayanların ulaşamayacağı uzaklıktadır.

Uykusuz çağımızın yaşamsal açıdan, özellikle de zihinsel yaşam açısından çok önemli olduğunu düşündüğüm bir diğer sorun da zaman mefhumunun yassılaşması ve sürekli bir şimdiki zaman içinde yaşamakta olduğumuz yanılsamasıyla birlikte geçmiş ve gelecek

---

10 Winnicott, D.W. [1956], "La préoccupation maternelle primaire", *De la Pédiatrie à la psychanalyse*, Petite Bibliotheque Payot, 1969.

tasavvurlarının ortadan kalkmasıdır. Yine kesintisiz çevrimiçi olma durumunu ve hiç durmadan akıp giden zaman tünelini düşünelim. İçerik derinliğinden çok uyarıma yönelik kısa spot haberler, tüketime yönelik tacizkâr reklam spotlarıyla daimi olarak şimdiki zamandayız ve hiç durmuyoruz. Daha çok çalışıyoruz, daha çok tüketiyoruz. Gizil dönemin temel hareketi olan durmak mefhumu vakit kaybı olarak, hatta gerilemek olarak düşünülüyor. "Durmak gerilemektir" diye siyasi bir slogan bile var. Oysa zihinsel ve ruhsal yaşamımızın temeli ruhsallığımızın bu çift zamanlı işleyişinden, duraklamalardan oluşan bir zamandan geçiyor. Yaşantılarımızı anlamlandırmak için durmak zorundayız. Rüya görmek, hayal kurmak da bu anlamlandırmanın bir parçasıdır. Bütün bu ruhsal edimler durmaktan, geriye bakmaktan ve ileriyi hayallemekten geçer. Zaman burada kalınlaşır, çok boyutlu bir hale gelir. Bu sayede anlatılar yaratabiliriz. Geçmişe bir bakış atabilir, geleceğe yönelik tasavvurlar geliştirebiliriz. Bu, daimi şimdiki zamanda yaşamaktan kaynaklanan anlatısız ve zamansız bir dünyanın tasvirinden çok farklı tabii.

Çocukluğun gizil dönemi ve gizillik mefhumu Freud'un nevrozlar kuramına ışık tutmakla kalmamış, zamanımızın patolojilerini de yine bu mefhumun önerdiği zamansallık çerçevesinde ele almamızı sağlamıştır. Bu da bize eski metinleri, özellikle de psikanalizin başlangıcına imzasını atmış metinleri tekrar tekrar gözden geçirmemizi ve bugünün koşullarıyla yeniden irdelememizi salık vermez mi? Şimdiki zamanı geçmişle buluşturduğumuz zaman, yeni potansiyeller keşfettiğimiz gibi eski metinleri bir anlamda uykudan uyandırmıyor muyuz? Bu anlamda eski metinleri de tıpkı yaşayan varlıklar, yaşayan doğa olarak da düşünemez miyiz, hem korunması gereken hem de zaman zaman ziyaret edilerek uykudan uyandırılan?

KAYNAKÇA

Freud, S. [1895], "Esquisse d'une psychologie scientifique", *La naissance de la Psychanalyse*, PUF, Paris, 1956.

Freud, S. [1905], *Cinsellik Teorisi Üzerine Üç Deneme,* çev. Payel, 2006.

Freud, S. (1916-17), "Nevrozların Genel Kuramı", *Psikanalize Giriş 2,* çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, 2016.

Guignard, F. [2007], "Bir Düşünce Bir Usta: S. Freud", çev. C. Altunbaş, *Psike İstanbul Kitaplığı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Habip, H., "*Sonradanlık* Kavramı İçinden Cinsellik: Freudcu Bir Okuma", *Kuram ile Klinik Buluşunca*, YKY, 2012.

Habip, B., "Huzursuzluktan Kıyamete Doğru. Çağımızın 'Akıllı' nesneleri ve tehlike altındaki düşünme yeteneğimiz", *cogito,* Kış 2017, *Jean Luc Nancy*, 2017.

Klein, M., "Les Racine Infantiles du Monde Adulte", *Envie et gratitude et autres essais,* Gallimard, 1959.

Schaeffer, J. [1999], "Kadın Ne İster? Ya da Dişil'in Rezaleti", *Kadınlık, Yeniden*, yay. haz. B. Habip, İthaki Yayınları, 2003.

Winnicott, D.W. [1956], "La préoccupation maternelle primaire", *De la Pédiatrie à la psychanalyse,* Petite Bibliotheque Payot, 1969.

ÇAĞDAŞ SANAT ESTETİĞİNE PSİKANALİTİK BİR BAKIŞ

Sanat ile psikanalizin alışverişi Freud'un sanatçılara karşı duyduğu ilgi ve merakla başlar denilebilir. Bu alışverişi Freud'un çevresinde sanata ve edebiyata düşkün birçok takipçinin olmasına borçlu olduğumuz gibi, Freud'un edebiyat, resim ve heykel alanında ortaya çıkardığı eşsiz metinlerin yepyeni bir alanın temellerini attığını da ileri sürebiliriz.

İşte İsviçreli psikanalist Adela Abela'nın "Çağdaş Sanat ve Hanna Segal'in Estetik Üzerine Düşünceleri"[1] başlıklı makalesi Freud'un açtığı yoldan devam ederek, sanatı, özellikle de çağdaş sanatı psikanalitik düşünceyle buluşturan ilginç bir çalışma. Yazar bu çalışmasında Freud ve Melanie Klein'ın takipçisi Hanna Segal'in sanata dair düşüncelerindeki benzerlik ve farklılıkları inceler ve çağdaş sanattaki hakikat arayışını ve yeni düşünme yolları konusunda kendi görüşlerini ileri sürer.

Freud'a göre "güzellik" arayışı sevilen, yüceleştirilen cinsel nesneye karşı beslenen cinsel arzunun yüceltilmesi ve kültürel alana dahil edilmesidir. Bu kültürel edim aynı zamanda cinsel arzunun temel nesnesinden de vazgeçmedir, onun yasını tutmadır. Her ne kadar Freud daha ileri yıllarda ölümü, narsisist tümgüçlülüğü ve saldırganlığı da sanat eserini tetikleyen unsurlar olarak belirtmişse de bunlar onun için ikincil düzeyde kalır ve temelde Freud'a göre cinsel arzunun yüceltilmesi yani cinselliğin başlangıçtaki arzuyu gerçekleştirme hedefinden sapıp kültürel edimlere doğru yönelmesi başattır.

Freud'un çalışması ağırlıklı olarak sanatçının ruhsallığını ve bilinçdışı düşlemlerini içerirken Hanna Segal'in çalışması sanatçıdan

1 Abela, A. [2009], "Çağdaş Sanat ve Hanna Segal'in Estetik Üzerine Düşünceleri", *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı*, yay. haz. B. Habip, Sel Yayınları, 2011.

çok sanat eseri üzerinedir. "Estetiğe Psikanalitik Bir Yaklaşım"[2] başlıklı çığır açıcı makalesinde, yenilikçi ve etkili bir sanat kavrayışı ortaya koyar. Segal'e göre sanat pratiği, sevdiğimiz nesneye verdiğimizi hissettiğimiz ya da düşlemlediğimiz zararın onarılmasına imkân sağlar: "[...] yaratıcılık gerçekte bir zamanlar sevilmiş ve bir zamanlar bütün olan ama şimdi kayıp ve harap olmuş bir nesnenin, harap olmuş bir iç dünyanın ve kendiliğin yeniden yaratılmasıdır." Dolayısıyla, sanatsal faaliyet "sevilen nesneyi benliğin dışında ve içinde kurtarma ve yeniden yaratma" çabası olarak görülebilir ki bu da, simge oluşumunun eşlik ettiği başarılı bir yas çalışmasını içerir. Bu sürecin sonucu, dışarıda, bir sanat eseri biçimi kazanmış "yepyeni bir gerçekliğin yaratılması", aynı zamanda benliğin zenginleşmesi, yeniden bütünlenmesi ve canlanmasıdır.

Adela Abela ise estetik hazzın doğasına yoğunlaşır ve bu bağlamda sadece güzelliğe değil çirkin olana da yer verir. Çirkin olan şey düşlemde hırpalanmış, zarar görmüş nesnenin doğasına değindir; Segal'in bu tespitinden hareket eden yazar çağdaş sanatı ele alır ve onun, güzellik, ahenk, denge gibi klasik değerleri yakalamanın peşinde olmadığını vurgular. Hatta tam tersine, çağdaş sanat en yoğun, en etkili ve güçlü ifadeyi bulmaya çalışırken, çoğu zaman en ham haliyle çirkinliği, şiddeti ve düzensizliği ya da anlamsız, rastlantısal ve geçici olanı içeren biçimsel araçları kullanabilir. Yeni bir güzellik anlayışı getiren çağdaş sanatın önde gelen isimlerinden Marcel Duchamp'ın işlerine gönderme yaparak sanatın sadece güzelliğin, duyusallığın ve görsel hazzın dünyası olmadığını, özgür düşünmeyi ve yeni hakikatlerin, yeni fikirlerin de keşfini sağlayan bir alan olduğunu vurgular. Keza John Cage'in müzikal performansına da gönderme yapan yazar, sanatçının sanatı kendini ifade edeceği bir araç olarak değil, dinleyicide değişimi ve dönüşümü sağlayan bir etkinlik olarak tarif etmesinin altını çizer ve Bion'un[3] ruhsallıktaki dönüşüm üzerine olan düşünceleriyle bir paralellik kurar.

---

2 Segal, H., "A psycho-analytical approach to aesthetics", *The International Journal of Psychoanalysis* 1952, S. 33, s. 196-207.

3 Bion, W.R. [1965]), *Transformations*, Paris: PUF, 2010.

KAYNAKÇA

Abela, A. [2009], "Çağdaş Sanat ve Hanna Segal'in Estetik Üzerine Düşünceleri", *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı*, yay. haz. B. Habip, Sel Yayınları, 2011.

Bion, W.R. [1965]), *Transformations*, Paris: PUF, 2010.

Segal, H., "A psycho-analytical approach to aesthetics", *The International Journal of Psychoanalysis* 1952, S. 33, s. 196-207.

WİNNİCOTT'UN *YARATICI DÜRTÜ*'SÜ*

İç Dünya – Dış Gerçeklik temalı bu sempozyumda *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı*'nın "Yaratıcılık ve Dönüşümler" başlıklı oturumunda davetli sanatçımız Selma Gürbüz'ün büyüleyici resimlerini Winnicott'taki *yaratıcılık* mefhumu üzerinden ele almak bana en cazip gözüken yol oldu. Bu yol daha sonra sanatçının bize yolladığı özette de ifade ettikleriyle örtüştü. Şöyle ki Selma Gürbüz sanatını icra ederkenki ruh halini tasvir ediyor ve bir tür "huzur"dan, kayıp bir cennetin huzurundan söz ediyor. Bu sözcük bende bir dizi çağrışımı tetikledi. Bu çağrışımlar Winnicott'taki gerçek kendiliğin sadece var olmak üzerinden kendini ortaya koyuş biçimiyle alakalı ki bunu yaratıcılık bağlamında birazdan daha derinlemesine ele alacağım. Ama önce "huzur" sözcüğünü ele alalım; psikanaliz, özellikle Freudcu psikanaliz bu mefhuma pek rağbet etmez. Ruhsallık bu kavramlaştırmaya göre sadece bir çatışma alanıdır. Libido haz arayışında kendisine uygun nesneyi bulana kadar uğraşır durur, engellerle karşılaşınca çatışır; kimi dürtüsel çatışma nevrotik bir yol seçer ve belirtiye dönüşür. Kimisiyse uzun uğraşlar sonunda, sık sık ödün vererek kısmen hedefine ulaşır ve bu çabalama hiç sona ermez. Ruhsal hayat özünde dürtülerin, yaşam ve ölüm dürtülerinin biteviye çatışmasını içerir bu Freudcu bakış açısına göre. Huzur, rahatlık gibi mefhumlar böyle bir bakış açısına haliyle uzaktır.

İşte burada Winnicott farklı bir bakış açısı ortaya atar ve dürtüsel yaşamın söz konusu olmadığı, daha doğrusu dürtünün nesneyle buluşma çabasından önce ya da ondan ayrı gözlemlenen bir duruma gönderme yapar. Bu durum şimdiye kadar psikanalistler tarafından göz önünde bulundurulmamıştır. Winnicott'un bu durumu ele alma biçimini şöyle özetleyebiliriz: Bebek önce var olmayı, yani

* 8-10 Aralık 2018 tarihinde Psike İstanbul (İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Derneği) ile BÜPAM (Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi) işbirliği çerçevesinde düzenlenen "İç Dünya-Dış Gerçeklik" temalı sempozyumda sunulan bildiri.

yaşamakta olduğunu keşfeder. Bu keşif sonrası bir şeyler "yapar", yani nesneyle ilişkiye girer. Başat olan, Winnicott'a göre önce *var olmaktır*, *yapmak*[1] sonradan gelir. Kendilik duygusunun gelişimi önce var olmaktan geçer. Bu, benlik gelişiminden farklı bir şeydir. Peki, nasıl gelişiyor bu var olma duygusu, yaşamakta olduğunu hissetme duygusu? Hatta daha da ileri gidelim, Winnicott'un deyimiyle, "yaşamın yaşanmaya değer olduğu"[2] duygusu nasıl bir şeydir? Çünkü Winnicott yaşamın ancak ve ancak kişi yaşamakta olduğunu hissederse yaşamaya değer olduğunu ileri sürer. Bu duygunun temelini bebeğin spontane hareketinde, bebeğin herhangi bir dış dayatma olmadan kendiliğinden gelişen hareketlerinde tespit eden Winnicott bu konuda Freud ve Klein'a atıfta bulunur ve onların tezlerine karşı bir argüman geliştirir, ki birazdan onlara da değineceğim.

Biraz daha açayım. Yaşamakta olduğumuz hissi bize aynı zamanda, eşzamanlı olarak yaşamın yaşanmaya değer olduğunu da bir çırpıda veriyor bu anlayışa göre. Bir tür yaratıcı dürtünün işbaşında olduğunu söylüyor Winnicott. Ama burada yaşamakta olduğumuz duygusu öyle sıradan bir duygu değil, yani benliğin duyu organlarıyla algıladığı bir his değil. Buradaki yaşam herhangi bir dış etmen olmadan yaşadığını hissetmeye tekabül ediyor, *kendiliğinden* hissetmek bunun adı olabilir. Ama kendi yapıp ettiğinden ötürü hissetmektir bunun adı. Birisinin yaptığının sonuçları doğrultusunda hissetmek değil. O zaman bu Winnicott'a göre boyun eğmek olur ki bu da yaşamak değil, hayatta kalmaktır ya da hayatı sürdürmektir. Bu çok ince bir çizgidir. Yaşadığını hissetmenin kişinin kendi edimleriyle doğrudan ilişkisini ileri sürerken, bir tür yaratıcılıktan söz etmektedir Winnicott. Ama bu yaratıcılık sanatçıların yaratımına değil, yaşamın başlangıcında bu dünyayı kendisinin yarattığına dair bebeğin yanılsama içeren düşüncesine gönderme yapar.

Dikkat ederseniz Winnicott'un düşüncesi gittikçe derinleşiyor, derinleştikçe karmaşık bir hale gelebiliyor. Ama bu derinliğe inmeden önce biraz önce Winnicott'un Freud ve Klein'dan

---

1 Winnicot, D.W., "La Créativité et ses origines", *Jeu et Réalité*, Gallimard, 1971, s. 18.
2 *Age*, s. 95.

devraldığı[3] ama tartışmaya açtığı insanın kendisini insan olarak hissettiği, yaşamakta olduğunu ve yaratıcı hissettiği duyguya dönelim. Unutmayalım Winnicott için gerçekten yaşamak yaratıcı olmak demek.

Freud bu temayı *Musa ve Tektanrıcılık*'ta gönderme yaptığı Breasted adlı bir yazarla birlikte ele alır ve eski çağlardaki ilkel insanların içinde yaşadıkları toplulukla, güneşin doğuşu ve batışı gibi, deprem ve fırtınalar gibi açıklayamadıkları doğa olaylarıyla özdeşleştiklerini, yani bir bakıma varlıklarını onların üzerinden tanımladıklarını, hissettiklerini ileri sürer. Freud bu insanların doğadan ve içinde yaşadıkları topluluktan ayrılıp bir birey olarak yaşamaya başlamalarının ve yaratıcı olmalarının başlangıcını tek tanrıcılığın ortaya çıkmasıyla doğrudan bağlantılandırır.

Yaratıcılık ve yaratıcı dürtü Melanie Klein için farklıdır. Klein saldırgan dürtünün ve yıkıcı düşlemlerin varlığını bebeğin ruhsal yaşamında erken bir zamanda tespit eder. Buradan hareketle, yıkıcı dürtülerle yaşam dürtülerinin birleşmesinin ruh sağlığının temeli olduğunu, yıkıcılığın onarım yoluyla yaratıcılığa yol açtığını ve suçluluk duygusu sorununun da bu yolla çözüldüğünü ileri sürecektir.

Winnicott bu her iki kuramın kalıtımsal olduğunu, çocuğun çevresiyle olan koşullarını gözetmediğini ileri sürer. Hatta Winnicott daha da ileri gider ve ölüm dürtüsü kuramının bir tür dinsel çağrışımlı ilk günah ilkesini akıllara getirdiğini bile söyler. Kısacası Winnicott'a göre bu her iki kuram da yaratıcılık konusunda pek yaratıcı olmayıp, içinde kısmen dini önyargıları da barındırmaktadır.

Oysa der Winnicott "*bağımlılık* sorunsalı çocuğun yaşamının merkezindedir"[4] ve bu iki ünlü kuramcı da bu temel çevresel gerçekliği görmezden gelmişlerdir. Bebeğe sadece bebeğin ruhsallığının içinden bakmak, çevrenin bebeğin ruhsallığına yaptığı katkıyı görmezden gelmek bebeğin gelişiminin tarihinde çok önemli bir eksikliktir.

Neden çevre önemlidir? Tabii çevre derken Winnicott anne-bebek ikilisini, ya da bakım veren-bebek ikilisini ve bu ikiliyi çevreleyen, arka plandaki babayı, ya da onun bir ikamesini de kastetmektedir. Bu bir kurum da olabilir örneğin.

---

3 *Age*, s. 98.
4 *Age*, s. 99.

Çevre birçok açıdan önemlidir ama burada bizi ilgilendiren yaratıcılık bağlamında, çevrenin, bebeğin ihtiyaçlarına uygun yanıtlar vermesinin önemi bebeğin yanılsama yaşantısını teşvik edebilmesi ve onun tümgüçlülüğünü sağlıklı koşullarda besleyebilmesiyle ilgili. Bu ne demek?

Burada iki önemli kavram çıkıyor karşımıza. Birincisi yanılsama diğeri ise tümgüçlülük. Ama her ikisinden de önemlisi, bir de anne-bebek birlikteliğini simgeleyen geçiş nesneleri, geçiş görüngüleri var. Bunlar sadece bebekte gözlemlenen olgular değil, Winnicott'un düşüncesinde yaratıcılığı, yaşama yaratıcılıkla birlikte başlama fikrini de betimleyen durumlar. Çünkü geçiş nesnesi bebeğin bir keşfi, bir icadı ve ilk yaratıcılığı. Böyle bir nesne ile çocuk ilk defa sahiplenme duygusuyla karşılaşıyor, bu "benim" diyebiliyor, diyemese bile bütün hali ve tavrı o yönde; kokladığı ya da emdiği çarşafın kenarı, tutkuyla sarıldığı ayıcığı onun. Sadece onun sahipliğinde değil aynı zamanda onun icadı, onun yaratımı. Bebeğin böyle bir icatta bulunabilmesi için önce o nesneyi bulması lazım. Ama yaratmadığı takdirde de o nesneyi bulamaz. Bebeğin ruhsal yaşamının tam merkezinde Winnicott'un tespit ettiği yaratıcı bir paradoks vardır.

Çevre meselesine geri dönersek, çevrenin yanılsamayı ve tümgüçlülüğü teşvik edecek nitelikte olması gerektiğine değindim biraz önce. Bir bakıma Winnicott'un deyimiyle bebeğin ve belirli bir zamana kadar çocuğun "deli" olmasına imkân tanımak demek bu; yoksa bu delilik ileri yaşlarda ortaya çıkar.

Nedir bu delilik denilen şey Winnicott'a göre? Delilik bebeğin bu dünyayı, memeyi, anneyi, bulduğu ve sahiplendiği nesneyi kendisinin yarattığına dair kökten bir inancıdır. Peki, nasıl geliştiriyor bebek bu inancı? Anne ile bebeğin ilk etkileşimlerine bakmak gerek diyor Winnicott. Anne diyor bebeğin tüm ihtiyaçlarına başlangıçta yüzde yüz yanıt vererek sihirli bir alan yaratır; memeyi tam uygun zamanda sunan anne bebeğinin memeyi kendisinin yarattığına dair bir "inancı" tetikler. Bebeğin bu inancı geliştirmesindeki bir diğer neden de "bebeğin başlangıçta meme olduğu"dur. Bir nesne olarak meme henüz ben-olmayan olarak reddedilmemiştir. Bir başka deyişle meme ve bebek aynı ve tek bir birimdir. Bu ne demek?

Winnicott nesne ilişkileri bağlamında, dişil ve eril unsurlar şeklinde iki tür ilişkiden söz eder.[5] Eril unsur dürtü/içgüdü ile bağlantılıdır ve aktif ve pasif olarak her iki yönde de hareket eder. Bu bağlamda bebeğin meme ve beslenmeyle kurduğu ilişkide dürtüsel bir hareketten söz edilebilir. Ama memenin henüz bir nesne olarak algılanmadığı, henüz herhangi bir dürtüsel hareketin söz konusu olmadığı, "bebeğin meme olduğu, nesnenin özne olduğu" başka bir unsur da söz konusudur Winnicott'a göre. Bu saf dişil bir unsurdur. Memeyle kurulan ilişki öznel bir nesnenin kuruluşuna dair bir örnektir ve bu da nesnel bir öznenin kuruluşuna götürecek yola götürecektir, yani bir kimliğe sahip olunduğu düşüncesinden hareketle gerçeklik duygusunun ortaya çıkması demektir. Yani söz konusu olan en baştaki meme-bebek biriminin sağladığı *var olma* duygusudur, kimlik duygusudur ve bu duygu birisiyle *bir olmak* duygusundan önce gelir zira kimlik en başta gelir. Birisiyle bir olmak duygusu ise iki ayrı birimin varlığını varsayar. Oysa Winnicott'a göre bebek ve meme bu evrede aynıdır. Birincil özdeşleşimi bu şekilde anladığını ileri süren Winnicott, daha ileride kurulacak yansıtmacı ve içe alımcı özdeşleşimlerin de kaynağının bu yerden, yani her birinin diğerine eşdeğer olduğu, meme ve bebeğin aynı olduğu yerden aldığını ileri sürer. Bu "saf dişil unsur" bebeğe sadece ilk kimlik bilincini, ilk bir kendilik bilincini verecek unsur olmasından öte, hem kadında hem erkekte bir nesilden diğerine anneden geçen dişil unsurdur aynı zamanda. Bir diğer deyişle var olma bilincini, hem kadına hem erkeğe bahşeden ve nesiller üzerinden sürekliliği sağlayan unsurdur bu saf dişil unsur. Saf dişil unsur devamlılığı sağlarken eril unsur ise dürtülerle birlikte nesne ile özne arasındaki ayrımı belirginleştirir. Bir başka deyişle saf dişil unsur, yani anneden geçen dürtüsel ilişkiden muaf bir ilişki türü, aynılık üzerinde inşa edilmiş bir ilişki türü sayesinde, yaşama bir tanıdıklık temelinde başlarız. Yabancılık ve ötekilik dürtüler sayesinde ilişkiye girilen nesne üzerinden inşa edilir. Ama yaşamakta olduğumuz his ve yaşadığımız şeyin gerçek olduğunu bize veren his ve nihayetinde yaşamın yaşamaya değer olduğu his bu başlangıçtaki aynılık hissinden ve memenin öznel bir nesne olarak algılanmasından kaynağını alır.

5 *Age*, s. 101.

Niye yaratıcılık bu kadar önemli Winnicott için? Yaratıcılık ya da yaratıcı dürtü önemli zira bu dürtü sayesinde kişi hem kendi hakiki kendiliğiyle bağlantıya girmiş oluyor hem de, bu çok önemli, dışarıdaki nesnelerle bu hakiki kendiliği buluşturuyor yani hakiki ilişkiler kuruyor. Bu tabii hakiki kendilik ile düzmece kendilik konusu yaratıcılık bağlamında ele alınmasını gerektiren bir konu ki zamanımız buna yetmeyecek. Ama sadece şunu söyleyebilirim: Bir şeyin yaratıcı ya da yaşamla doğrudan bağlantılı olması için hakiki kendilikle, yani içerideki öznellikle bir bağlantısı olması lazım. Dürtüsel yaşam bunu sağlayamıyor Winnicott'a göre.

Bir de şunu söylüyor Winnicott. Bu hakiki kendilik hem kendini göstermek istiyor ama aynı zamanda, ki bu en önemlisi, sessizce yaşamak istiyor. İletişim kurmadan yaşamak istiyor tıpkı bir zamanlar meme ile kendisi arasında aynılık temelinde kurulan sessiz ve sözsüz ilişkide olduğu gibi. Bunu yine bir paradoksla özetliyor Winnicott: *Gizlenmek keyiflidir ama bulunmamak bir felaket.*[6]

Selma Gürbüz'ün sanatındaki kendi kendine işleyen, ne başı ne sonu olan, kendi deyimiyle varoluşsal kaygıların olmadığı, zaman dışı muhteşem dünyasında bulduğu huzuru Winnicott'un terimleriyle anlattım.

Dinlediğiniz için teşekkürler.

KAYNAKÇA

Freud, S., (1939), *Musa ve Tek Tanrıcılık*, Say Yayınları, 2015.

Winnicott, D.W., *Jeu et Réalité*, "La Créativité et ses origines", Gallimard, 1971.

Winnicott, D.W., *Processus de Maturation chez l'enfant.*, Petite Bibliotheque Payot, 1983.

---

6 "De la communication et de la non-communication suivi d'une étude de certains contraires", *Processus de Maturation chez l'enfant*, 1963, s. 157.

PSİKANALİZ KURAMLARI İÇİNDE BENLİK KAVRAMININ SERÜVENİ[1]

"Benliğim ne kadar benden?" gibi çarpıcı bir anabaşlığı olan bu nöropsikofelsefe sempozyumuna psikanalizin katkısını sunmak üzere beni davet eden sempozyum düzenleme komitesi üyelerine teşekkürlerimi iletirim. Başlık benliğin hem ben'e ait olan hem de ben'e yabancı olan iki farklı unsurunu da çağrıştırdığı, bir başka deyişle dolaylı olarak bilinçdışını da çağrıştırdığı için doğrudan psikanalizin alanındayız denilebilir. Bu sunumda öncelikle Freud'un yapıtındaki benliği mercek altına alıp Freud sonrası benlik kavrayışlarına sunumumun sonunda yer vereceğim. Sunumumun dörtte üçü Freud'un yapıtına ayrılacak zira bu kavram üzerinden ve bu vesileyle, Freud'un düşüncesinin bazen nasıl çarpıtıldığını da göstermek istedim.

Benlik kavramı psikanalizin başlangıcından itibaren Freud'un düşüncesinin temelinde olan meselelerin özünde bulunur. Her ne kadar başlangıçta Freud benlik kavramıyla filozofların "kendisinin bilincinde olan kişi" olarak tanımladıkları kişinin kendisini, toplam ya da bütüncül benliğini işaret etmişse de başlangıçta bu benliğin bilinçdışı ya da önbilinçle olan ilişkileri, dürtüsellikle olan bağıntısı henüz belirlenmemiştir. Sözünü ettiğim dönem 1920 yılının öncesine, yani Freud'un 1895 yılında yayımladığı *Bilimsel Bir Psikolojinin Taslağı*'na denk gelir. Bu "taslak" ibareli metinde Freud'un hedefi zamanın psikolojisi ve felsefesinden bağımsız bir metapsikoloji ortaya atmak olduğu için benlik konusu çalışmalarının merkezinde değildi. Bu dönemde Freud'un çalışmaları psikanaliz tedavisi üzerine, özellikle de bilinçdışının keşfi üzerine bir kuram geliştirmekle yakından ilişkili olduğundan benlik konusu bu konular bağlamında ele alınmaktaydı. Bu psikanaliz dönemi

1 8 Kasım 2013 tarihinde Doç. Dr. Barış Ünsalver'in davetiyle Üsküdar Üniversitesi Psikoloji bölümünde "Benliğim Ne Kadar Benden?" adlı nöropsikofelsefe sempozyumunda sunulan bildirinin sonradan düzenlenmiş halidir.

öncesi metin diye tabir edilen yapıt bir eskizden ibaret olmasına ve Freud bu yapıtı sonradan bir kenara koymuş olmasına rağmen, benlik mevhumuna dair birçok bulgu içermektedir.

Bu sunumun kısıtlamalarını göz önünde bulundurarak, şimdilik psikolojiyi nöronal düzeyde ele alıp tanımlama girişimi diye adlandıracağımız söz konusu metinde Freud benliği enerji yüklü nöronal bir ağ olarak tasarlamış ve bu ağın birincil işlevini acılı ruhsal süreçleri bertaraf etmek ve haz elde etmek olarak tarif etmiştir. Bebeğin gelişmemiş ve bir ötekine muhtaç benliğinin, içgüdüsel uyarılmaya karşı harekete geçememenin çaresizliği içinde yardım edecek birine ihtiyaç duyması üzerinden tasarlanan bu hücresel ve nöronal şemada Freud ruhsal aygıtın, dolayısıyla da benliğin temellerini atar. Yardım edecek *spesifik eylem* içerdeki tansiyonu, gerilimi azaltmalıdır. Örneğin aç kalmış bir bebeğe sunulan meme içerdeki gerilimi azaltarak sakinleşmeyi sağlayacaktır. Buradaki tansiyonu düşürücü eylemin kişinin kendisinden değil bir öteki üzerinden gerçekleştiğini vurgulayalım. Nöronal deşarj aynı zamanda ilk hazzı da gerçekleştirecektir. Dikkat ederseniz pavlovien şemanın nüvelerini burada görmekteyiz. Bu deşarj organizma içindeki tüm enerjiyi sıfırlamaz ama onu mümkün mertebe en alt düzeyde bulundurmaya çalışır. Nöronlar yüklü enerjiyle yatırım yaparak bu enerjinin dağılımını sağlarlar. Bağlı (içsel yani ruhsal) ve bağlı olmayan (dışsal yani duyusal) iki farklı enerji miktarı ve iki farklı nöronal yapıdan söz eder Freud. Bunlar bağlı olmayan akıcı enerjiye geçirgen olan nöronlar ve bir de enerjiyi modüle eden, mutlak geçirgenliğe direnen nöronlar. Bu geçirgen olmayan nöronlar, enerjiyi bağlayarak *hafıza*'yı oluştururlar. Oysa geçirgen nöronlar, tıpkı bir elektrik kablosu gibi enerjiyi iletirler ve algılamada rol oynarlar.

Burada söz konusu olan sistemsel olarak nöronal bir iz bırakmadır. Algılama ve hafıza depolamadan mütevellit bu iki sistem yaşanan deneyimlerin nitelikleri üzerinde bilgi sağlamazlar. Freud bir de üçüncü tip nörondan söz eder. Bu tip nöron nicelikler üzerinde bilgi sağlayarak bilinçliliği sağlarlar. Bu üç farklı nöronal yapı Freud'a göre üç farklı anatomik yapıya tekabül edecektir. Algılamadan sorumlu nöronal yapı, Φ, fi sistemi, omuriliğe, hafızadan sorumlu nöronal yapı Ψ, psi sistemi beynin gri maddesine tekabül

etmekte; buna karşın bilinçten sorumlu nöronal yapının Ω, omega sisteminin anatomik karşılığı bulunmamaktadır. Bu sistem duygularla çalıştığı için merkezinin kalpte olduğu ileri sürülür. Lacan'a göre "bu şema özellikle öznelliğin topografyasıdır". *Bilimsel Bir Psikolojinin Taslağı*'nda betimlenen ruhsal aygıt temelde hafızaya ilişkin bir aygıttır. Freud'un Fliess'e yolladığı 6 Ocak 1896[2] tarihli mektuba göre "resmi benlik" bu nöronal ağın kendisidir.

1900 yılında yayımlanan *Düşlerin Yorumu*'nda ise Freud bu nöronal yapıyı çoktan terk etmiş, metapsikolojik yapıyı inşa etme yolunda ilerlemektedir. Düşlerdeki benliğin *bencil* yapısından söz eden Freud bu bencillikle çocuksu benlik arasında bağlantı kurar. Bencillikten kastedilen rüya gören kişinin sansürden muaf bir şekilde sergilediği yaşantıdır. Örneğin rüya gören sevdiği kişilerin ölümünü görebilir, yasaklanmış arzularının peşine düşebilir ve bunları tıpkı bir çocuğun sergilediği masumiyetle, doğallıkla yapar. Bu metinde Freud bencil yapıya sahip *birincil benliği* ölüm karşısında çocuğun aldığı tavır üzerinden açıklar. Çocuk bencil arzularına esir bir varlık olarak onu rahatsız eden ya da arzularına gem vuran her türlü şahsiyetin yok olmasını ya da ölmesini arzular. Çocuğun bu birincil bencil benliği medenileşmiş erişkinin benliğinden farklıdır. Freud bu benliği yine bu metinde *ikincil benlik* olarak tanımlar. Bu benlik bencil arzularını ancak rüyalarında gerçekleştirir ya da nevrotik belirti yoluyla ifade edebilir.

"Tamamıyla bencil olan rüya salt rüya görenin benliğini barındırır" diye ifade eder Freud. Nitekim rüya içindeki farklı kişiler de devreye girerek rüya görenin benliğini farklı bir şekilde temsil edecektir. O zaman özdeşleşmeden ve farklı kişilerin farklı özelliklerini kendine katmasından oluşan bir benlikten söz edilebilir. Benliğin farklı kişilerin izdüşümlerini barındırdığı düşüncesi bu metinde hayat bulacak, daha sonra "Yas ve Melankoli"[3] makalesinde bu düşünce daha belirginleşecektir. Freud melankolide "nesnenin gölgesi benlik üzerine düşer" der. Burada benlik nesneyle oral biçimde özdeşleşmiş, onu yamyamca yemiştir. Bu ziyafet sonrası duyulan suçluluk duygusuyla nesneye karşı duyulan öfke ve nefret melan-

2 Freud, S. [1887-1904], *Lettres a Wilhelm Fliess*, Paris: PUF, 1995.

3 Freud, S. [1917], "Deuil et Mélancolie", *Metapsychologie*, Gallimard, 1940.

koliğin kendisine karşı yönelttiği öfke ve nefrette tezahür eder. Benlik sadece farklı kişilerin farklı özellikleriyle özdeşleşmekle, onları kendisine mal etmekle kalmaz; aynı zamanda patolojik yas durumlarında benlik bir diğer kişinin kimliğine tamamıyla bürünerek kendini kaybedebilir. Melankolide benliğin narsisist biçimde nesneyle özdeşleşmesi, benliğin nesne seçiminde başlangıçtaki çifte değerliliği de gösterir. Benlik sevdiği nesneyi yiyerek, yani yıkarak, parçalayarak kendine katmaktadır. Mamafih bu nesneler benliğin yabancısı değildir. Bu nesneler Freud'un 1920 yılından sonra ele alacağı üst benlik, benlik ideali ve ideal benlik gibi mercilerin içine katılmış ebeveynlerin ya da bir zamanlar ebeveynlerin yerini tutmuş şahsiyetlerin *imago*larından oluşmuştur.

1920 yılı öncesi benliğin en belirgin bir şekilde ele alındığı metin, 1915 yılında yayımlanan *Metapsikoloji* içindeki "Dürtüler ve Kaderleri" adlı makaledir. Dürtüler bu metinde Benlik dürtüleri ve Cinsel dürtüler olarak iki gruba ayrılırlar ve benlik savunmacı bir oluşum olarak karşımıza çıkar; benlik cinsel dürtülerin kaderini körü körüne takip etmez hatta onların kimi "kader"lerine karşı çıkar. *Kendini koruma dürtüleri* diye anılan benlik dürtüleri yaşamın muhafaza edilmesinden sorumludur. Bu dürtüler cinsel dürtülere destek olurlar ve onlara nesneyi keşfetme yolunda rehberlik ederler. Böylece başlangıçta karşımıza tedricen bir benlik ortaya çıkar ve bu benliği savunmak gerekmektedir. Cinsel dürtülerle benlik dürtülerinin dayatmaları birbirleriyle çatışma içine girdikleri anda savunmalar baş gösterir.

Benliğin ilk oluşum safhasında dürtü başlangıçta otoerotiktir yani kişinin kendi bedeni üzerinde yatırım yapar. Bir sonraki etapta dürtü nesneye doğru bir hamle yapar. Bir üçüncü ve son merhalede ise nesne üzerinden kendi üzerine döner. Örneğin bakma dürtüsü öncelikle bedenin kendisine yatırım yapar. Bebek önce kendi bedenini inceler, onu tanımak ister. Benliğin kurulma aşamasıdır bu Freud'a göre. Bir sonraki adımda görme dürtüsü nesneye yansır ve görülme arzusu olarak değişir, dönüşür. En son etapta ise dürtü kendine döner, kendine bakmak olarak tezahür eder. Freud benliğin esas itibariyle narsisist bir yapıya sahip olduğunu vurgular ve *haz-benlik*'ten söz ederek, aşk-nefret, etkin-edilgin olma gibi diyalektik içinde bastırma öncesi ilk savunma mekanizmalarının

ortaya çıkmasından söz eder: Dürtülerin hem kendi hedeflerini hem de kendi üzerlerine dönerek hedeflerinin tam aksini gerçekleştirdiklerini ileri sürer. Böylece bir de *gerçeklik-benlik* kavramı da ortaya atılmış olur. Yine aynı metinde Freud özne-benlik'ten söz eder. Bir tür kökensel olan bu benlik otoerotizm ile kendini sevmeyi mümkün kılan narsisizm arasındadır ve bu da sevmek için ya da ya sevmeye yönelmek için benliğin, ya da benlik nüvesinin başlangıcını gerektirir. Söz konusu özne-benlik, ben ile ben olmayan arasındaki farkı içeren kıstası barındırır. İç ve dış, dürtü ve gerçeklik, dış gerçeklik ile üzerinde kontrol sağlanamayan iç gerçeklik mefhumları ortaya çıkar.

Şimdi Freud'un birinci yerlemsel modeli terk ettiği döneme yani 1920 yılına giriyoruz. Birinci yerlemsel modelde ruhsal aygıt bilinç, önbilinç ve bilinçdışı olarak farklı coğrafi bölgelere ayrılmış ve dürtüler de benlik dürtüleri ve cinsel dürtüler olarak ikiye ayrılmıştı. Bu yıl yayımlanan *Haz İlkesinin Ötesinde* adlı metinde ise benlik narsisizmin de hesaba katılmasıyla ve özellikle de dürtü kuramının değişikliğe uğramasıyla yeni bir kavrayışa sahip olur. Şimdiye kadar bastırma ve sansür işlevi görerek savunmacı bir yol izleyen benlik, dürtü kuramının uğradığı değişiklikle yeni bir perspektiften ele alınır. Bu sefer benliğin altbenlik ile üstbenlik ve ideal benlikle olan ilişkileri söz konusudur ve bu ilişkiler libidoyu merkezine alır. Benlik tıpkı altbenlik gibi libido içeren bir kaptır: Nesneye yatırım yapan benlik, daha sonra nesneden yatırımını çektiği zaman boşta kalan dürtü, bu sefer benliğe bir nesne olarak yatırım yapar. *Benlik libidosu* ya da *narsisist libido* bir önceki modele göre Freud açısından kuramsal bir sorun teşkil etmektedir. Benlik birinci yerlemsel modelde dürtülere karşı kendini savunurken bu ikinci modelde onlarla haşır neşirdir. Hatta benlik cinsel nesne olmuştur. Benlik dürtüleri cinsel dürtülerle birinci modelde çatışırken bu ikinci modelde benliğin kendisi ile nesnenin libido ile yatırıma uğraması birbirleriyle çatışmaya girecektir ki Freud nevroz kuramını bu çatışmalı temel üstünde inşa eder. Benlik haz ilkesinin boyunduruğu altındaki dürtülerin dayatmalarının, libidonun hem nesneye hem de narsisizme olan dağıtımının eksenini oluşturur. Bu arada benliğin bizzat kendisi libido tarafından yatırım yapılan mercidir. Bu libido içerikli yatırım benliğin bütünlüğünü sağla-

maktadır. Bu yüzden Freud cinsel dürtüler kavramını geliştirir ve onları yaşam dürtülerinin, Eros'un içine yerleştirir. Böylece yaşamın muhafaza edilmesine yönelik benlik dürtüleri, libido içerikli olur. Mamafih her ne kadar benlik dürtüleri yaşam dürtüleri içine dahil olmuşlarsa da yine de karanlık ve henüz bilinmeyen, bilinçdışı bir veçheyi de barındırırlar der Freud *Haz İlkesinin Ötesinde*'de. Benliğin bu karanlık ve bilinçdışı yönü nevrozlarda ve narsisist patolojilerde benliğin analiziyle ilgilidir ki bu konu 1923 yılında *Benlik ve Altbenlik* adlı metinde gündeme gelecektir.

Benlik ve Altbenlik, Benlik, Üstbenlik ve İdeal Benlik ruhsal aygıtın yeni topografyasını çizerler. Ama bilinç, bilinçdışı ve önbilinçten oluşan ilk yerlemsel modelin yerini bu model almıştır demek yanlış olur zira bu iki model birbirleriyle örtüşürler ve farklı kuramsal sorulara ve gerekliliklere yanıt verirler. Birinci modelde bilinçliliğin ve bilinçdışına özgü niteliklerin dağılımı, ikinci modelde ise benliğin, üst benlik, ideal benlik gibi mercilerin dağılımı ön plana geçmiştir. Yeni ve devrimci olan unsur şimdiye kadar mantığın ve bilincin merkezi olarak tanımlanan benliğin klinik deneyimde ortaya çıkan dirençler sayesinde saptanan bilinçdışı bir kısmının var olduğu gerçeği idi. Bir başka deyişle benliğin içinde bir başka ben'in yaşam sürdüğü ve resmi benliğin bundan bihaber olduğu gerçeği ortaya çıktı. Bu da tedavide önemli bir dönüşüme yol açtı ve direnç analizi diye adlandırılan teknik kuram içinde yerini buldu.

Her halükârda Benlik, bu iki yerlemsel model dolayımıyla bastırılmış bilinçdışı malzemeye direnen bütünlüklü, tutarlıklı bir örgütlenme sıfatına nail olmuştur. Benlik bir "alan varlığıdır" derken Freud bu alanın hem bedensel duyuların ruhsal olarak yansıtıldığı bir yer hem de ruhsal aygıtın alanı olarak tasarlamıştır. Benlik hem dış dünyadan gelen hem de bedenin kendisinden özellikle altbenlikten gelen duyuları karşılar. Buradan da algılamanın benliğin oluşumundaki önemi vurgulanmaktadır. Hem dış dünyayı hem de iç dünyayı algılayan benlik bu iki farklı dünyayı hem algılayan hem de arasına sınır koyan duyarlı bir yapıdır. Böylece benlik bu sınır koyucu ve ayırıcı yapısıyla gerçeklik ilkesiyle haz ilkesini birbirinden ayırır ve haz ilkesi üzerinde hâkimiyet kurar.

Benliğin oluşumunda algılamanın öneminden farklı önemli bir diğer unsur da özdeşleşimlerin varlığıdır. Nesnelere olan yatırımın

izlerini taşıyan bu özdeşleşimler benliğin karakterini biçimlendirir. Başarılı bir analiz bu özdeşleşimlerin varlığını kabullenmekten geçer. Yine dirençlerin analizi alanındayız. Benlik bu dirençlere başvurduğunda benlik ideali, üstbenlik gibi mercileri de gündeme getirir. Üstbenlik ve benlik ideali Freud'un kuramında tarih öncesi kişisel babaya olan özdeşleşimden kaynaklanmaktadır ve Oidipus karmaşasının ilk tezahürüdür. Benliğin ilk biçimlerinden türeyen bu merciler benliğin farklılaşmasına bir örnektir. Yine bu merciler benliğin bilinçliliğe en uzak olan kısımlarıdır. Özdeşleşimlerin çoğu bilinçdışı oldukları için zaten analiz tedavisi sırasında dirençlerle karşılaşırlar. Bu arada kısaca vurgularsak üstbenlik ebeveynlerin çocuğa karşı yaptırımlarının ve bu yaptırımların içselleştirilmesinin (ki genelgeçer psikanaliz el kitaplarında böyle geçer maalesef) bir etkisi değil, çocukların ebeveynlerinin benliklerine değil üstbenliklerine olan özdeşleşimden kaynaklanır. Bir anlamda ebeveynlerin kendi ebeveynleriyle olan Oidipus nitelikli ilişkisinin işin içine girmesiyle üç nesil birden tek kişinin bilinçdışında temsil edilir.

Freud'un benlik üzerine yapıtının farklı zaman ve yerlerinde ileri sürdüğü tespitlerini hem kronolojik olarak hem de metinler arasında kısmen de olsa bağ kurarak aktarmaya çalıştım. Freud sonrası dönemde farklı yazar ve kuramcılar, söz konusu benlik kavramının kimi veçhelerinden esinlenerek kendi kuramlarını inşa ettiler. Kimileri ilgi gördü, takip edildi kimileri ise bilimsel tartışma zemininde yoğun tepki ve eleştiriye maruz kaldı.

Bu tepki alan ve özellikle de Avrupalı psikanalistler tarafından eleştirilen kuramcıların başında Viyana'dan Amerika'ya göç etmiş ve *benlik psikolojisi* adlı ekolün kurucuları yer alır. Heinz Hartmann'ın başını çektiği bu grup Ernst Kris ve Rudolph Loevenstein ile birlikte, psikanalizin bulgularından hareketle genel bir kişilik kuramı inşa ederler. Bu kuram Freud'un 1920 sonrası benlik kuramının bir kesitini bağlamından kopararak elde edilmiştir. Benlik bu kurama göre dış gerçekliğe uyum gösterme görevi ekseninde, tutarlı ve otonom bir birim olarak tarif edilmiştir. Benliğin dürtülerle ve bilinçdışıyla tutkulu mücadelesi tamamıyla dışarıda bırakıldığı gibi yok sayılmıştır. Bu kuramın etkileri vulgarize psikanaliz metinlerinde, psikanalize karşı geliştirilen önyargılarda belirgindir. Bu metinlerde psikanaliz şişirilmiş sahte bir benlik kazandırarak bireyin topluma

uyum sağlamasını gerçekleştiren şartlandırıcı bir sağaltım yöntemi olarak sunulmaktadır. Oysa Freud benliği dış gerçeklik, altbenlikten gelen libido talepleri ve üstbenliğin yasaklamalarından oluşan üç farklı "despot"a[4] karşı amansızca mücadele eden bir merci olarak tarif etmekle kalmamış, "benlik kendi evinin efendisi değildir" demeye kadar varan zayıf ve bölünmüş veçhesini de vurgulamıştır.

Güçlü bir benlik yaratma tasarısının bir yanılsama, hatta bir tür yabancılaşma olduğunu en çok Lacan'ın yapıtı vurgular.[5] Altbenlik içindeki bilinçdışı malzemenin benliğin bilinci tarafından karşılaşmasını ve tanınmasını şart koşan Freud'un bu ünlü deyişini bir motto haline getirir: Bu tümce, *Altbenliğin olduğu yerde benlik ortaya çıkmalıdır* ya da *altbenliğin olduğu yerde ben ortaya çıkmalıdır/çıkmalıyım* (Wo Es war, soll Ich werden), Lacan'ın Amerikan psikanalizine açtığı savaşın hareket noktasıdır denilebilir.

Melanie Klein'ın yapıtı da Freud'un benlik üzerine çalışmalarını sürdürür. Klein'ın 1958 yılında yayımladığı "Zihinsel İşleyişin Gelişimi Üzerine"[6] başlıklı makalesinde Freud'un 1920 sonrası ikinci yerlemsel modelin etkisi belirgindir. Bu makalede Klein benliğin altbenliğin derinliğine kök saldığını ve bilinçdışı etkilerin altında olduğunu teyit eder ama Freud'un benliğin gelişim sırasında hangi zamana tekabül ettiğini belirtmediğini ileri sürer. Klein inşa ettiği kuramında Freud'un yaşam dürtüleri ve ölüm dürtüleri adı altındaki ikinci dürtü kuramını temel alır ve ölüm dürtüsünü yaşamın başından itibaren işbaşında olduğunu belirtir. Bebeğin başlangıçtan itibaren ölüm kaygısı içinde olduğunu ve bu kaygının benliğe şekil verdiğini, benliğin bu dürtüyü doğrudan nesneler üzerine yansıttığını ve nesneler üzerinden geri gelerek yansıtma, içe alma/içe atma gibi birincil savunma mekanizmaları kullandığını ileri süren Klein başlangıçtan itibaren, ilkel mekanizmalar kullanan erken dönem bir benliği ve özellikle düşlemsel bir yapıya sahip erken dönem kaygılı bir benliği betimlemiştir.

Benliğin Freud kuramından sonraki bir diğer serüveni ise Fransız psikanalist Didier Anzieu'nün *Deri Benlik* kavramlaştırmasında

4 Freud, S. [1915-16], *Nouvelles Conférences sur la Psychanalyse*, Troisième conférence, Gallimard, 1936.

5 Lacan, J., "La chose freudienne", *Ecrits*, Seuil, 1966.

6 Klein, M., "On the Development of Mental Functioning". *IJP*, C. 39. 1958, s. 84-90.

karşımıza çıkar.[7] Yazar Freud'un özellikle "Benlik ve Altbenlik" başlıklı makalesindeki benliği bedenin yüzeyinin zihinsel yansıması olarak betimlemesinden hareket etmiştir. Deri benlik düşlemsel bir gerçekliği, çocuğun gelişiminin erken dönemlerinde bedeninin yüzeyinden gelen algıların temsil gücünden kendine bir tür benlik yaratması olarak tarif edilir. Söz konusu deri-benlik derinin üç temel işlevine sırtını yaslar. Birincisi; deri bir kap işlevini görür ve haz verici bakım, emzirilme, sözcük banyosunu kapsama gibi deneyimleri içinde barındırır. Deri aynı zamanda dışarısı ile içerisi arasında sınır çizen bir alandır ve bebeği dış dünyadan gelebilecek saldırılara karşı korur. Son olarak deri dışarısı ve ötekiyle alışveriş içinde olunan, ötekiyle iletişim kurulan, üzerinde –ötekiler tarafından bırakılabilen– anlamlı kayıt ya da iz taşıyan bir alandır.

Benlik kavramının en ilginç serüveni ise *yalancı* ve *hakiki kendilik* olarak Winnicott'un yapıtında yer alır. Bebeğe bahşedilen anne bakımı ve çevresel tutma, taşıma işlevlerinin bebeğin ihtiyaçlarını karşılayıp aynı zamanda potansiyel bir yanılsama alanı yaratma becerisi benliğin, var olma duygusu üzerinden oluşmasını sağlar. Bebeğe dünyayı yaratanın kendisi olduğu duygusu verildiği zaman bebek bir şeyleri kendisinin yarattığına kani olur. Bu da onun ilk var olma duygusu, ilk kendiliğidir ve Winnicott bu benliğe *hakiki kendilik* adını verir. Hakiki kendilik varoluşuna tehlike oluşturabilecek bir ortamda gizlenir ve *sahte kendilik* hakiki kendiliği korumak üzere ön plana çıkar.

Freud'un nöronal şemasından yola çıkıp anne-bebek çiftini, bakım veren çevreyi de içeren, çağdaş psikanaliz kuramlarındaki benliğe kadar giden 110 yılı aşkın serüveni ana hatlarıyla zamanın kısıtlı olması nedeniyle biraz şematik bir biçimde anlatmayı yeğledim. Ama ciddi bir araştırmacının o metinlerin her birini, hem bağlamsal hem de içerik açısından titizlikle okumasını dilerim.

7 Anzieu, D. [1974], *Le Moi Peau*, Dunod, 1995.

KAYNAKÇA

Anzieu, D. [1974], *Le Moi Peau,* Dunod, 1995.

Freud, S. [1895], "L'Esquisse d'une Psychologie Scientifique", *La Naissance de la Psychanalyse,* PUF, 2003.

Freud, S. [1900], *Düşlerin Yorumu,* çev. Emre Kapkın, Payel Yayınevi, 1992.

Freud, S. [1917], "Deuil et Mélancolie, *Metapsychologie,* Gallimard, 1940.

Lacan, J. [1959-60, *L'Ethique de la Psychanalyse,* Le Séminaire, Livre VII, Paris: Seuil, 1986, s. 51.

Freud, S. [1887-1904], *Lettres a Wilhelm Fliess,* Paris: PUF, 1995.

Freud, S. [1915-16], *Nouvelles Conférences sur la Psychanalyse,* Troisième conférence, Gallimard, 1936.

Klein, M., "On the Development of Mental Functioning". *IJP,* C. 39. 1958, s. 84-90.

Lacan, J., "La chose freudienne", *Ecrits,* Seuil, 1966.

Winnicott, D. [1975], *Oyun ve Gerçeklik,* çev. T. Birkan, Metis, 1998.

TOPLULUKLARIN RUHSAL YAŞAMI: ANZIEU VE BION[1]

Öncelikle beni buraya davet eden Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi yönetimine ve tabii bir yıldır düzenli eğitim verdiğim Psikoterapi Merkezi'nin tüm ekibine teşekkür ederim. Bugün buraya size psikanalitik açıdan topluluklardan söz etmeye geldim.

Neden bu konuyu seçtiğimi soracak olursanız, bunun ağırlıklı olarak psikiyatrik hastayı diğer hastalardan ayıran bir hususla ilgili olduğunu ileri sürebilirim. Şöyle ki, psikiyatri hastası hastaneye bireysel bir başvuru yapsa da, tedavisi çoğul bir nitelik taşıyor. Tedavinin sadece psiko-bio-sosyal boyutunu kastetmiyorum, ki bu zaten çok açık. Kastettiğim psikiyatrik hastanın ruhsal süreçlerinin bir kurumun, topluluk olan bir kurumun işleyişi üzerinde ciddi etkilerinin olması. Keza bu etki tabii karşılıklı. Kurum da hastaya verdiği hizmette, kimi tıkanmalarda aynı ruhsal süreçlerin etkisi altında oluyor ve bu etki hastanın tedavisini de yakından etkiliyor. Psikoterapi Merkezi'nde psikanalitik düşünmeyle çalıştığımız toplantılarda bu tür konular sık sık karşımıza çıkıyor. Hastanın patolojisini sadece bireysel patolojisi çerçevesinde değil ona verilen yardımın aktarımsal boyutuyla da ele alıyoruz. Aktarımsal boyut derken, bir yandan hastanın kendi kişisel patolojisiyle ilgili ekip çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği aktarım üzerinde çalışırken, diğer yandan da ekip çalışanlarının hem bireysel hem de topluluk olarak hastaya karşı geliştirdikleri karşı aktarımını da çalışıyoruz.

İşte bu yüzden, yani aktarımsal boyutun önemi yüzünden, bugün toplulukların ve bir topluluk türü olan kurumların işleyişini psikanalitik açıdan ele almayı seçtim. Zira aktarım ilişkisinin temelinde bireyin ötekiyle ve ötekilerle kurduğu ya da kuramadığı nesne ilişkileri yatar. Her ne kadar hastane içinde hastalara verilen tedavi

---

1 25 Mart 2015 tarihinde Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Psikoterapi Biriminin, Doç. Dr. Serhat Çıtak'ın girişimiyle düzenlenen konferans etkinliğinde sunulan bildiri.

bireysel temelli olsa da hastanın içinde bulunduğu topluluk üzerine düşünmenin, kurum çalışanlarının da bir topluluk olarak hasta üzerindeki etkisini düşünmenin gerekli olduğunu düşünüyorum. Keza hastanın da sadece kişilere değil kurumlara da aktarım geliştirdiğini göz önünde bulundurarak, öncelikle toplulukların içinde gelişen psikolojik dinamiklerin de ayırdında olmanın önemli olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle bugün size önce aktarım olgusunu anlatacağım ve daha sonra da Wilfred. R. Bion ve Didier Anzieu adlı iki ünlü psikanalistin yapıtları üzerinden topluluk dinamiklerini ele alacağım.

Aktarım olgusu bize her bir kişinin içinde bir topluluğun yaşadığını da gösterir. Öncelikle aktarım nasıl bir şey? Burada Freud'un temel bir keşfine gönderme yapacağım. Freud bu olguyu şöyle tarif eder: Psikanaliz tedavisi içinde analizan analistine kendi tarihinde önemli olmuş kişilere karşı beslediği duygu ve duygulanımların birer tıpkıbasımını aktarır. Bu duygular hem olumlu hem de olumsuz nitelikli duygulardır. Sevgiyi içerdikleri gibi nefreti de, hayranlığı da içerdikleri gibi korku ve kaygıyı da içerirler. Bir başka deyişle, analizan analistini hayatında önemi olmuş, özellikle çocukluk yıllarını etkilemiş bir kişinin veya kişilerin, özellikle de ona bakım vermiş kişilerin yerine koyar; tabii analizan bunu farkında olmadan yapar, bilinçdışı bir akımın hareketiyle güdülenmiştir. Ruhsal bir gerçekliğin eyleme geçirilmesi olarak da tarif edeceğimiz bu psikolojik tepki salt psikanaliz tedavilerinde ortaya çıkan bir durum değildir. Bu tepkiye normal gündelik yaşamda da sık sık tanık oluruz. Örneğin, bir eğitmen sık sık baba aktarımına zemin hazırlar. Eğitim ortamı regresif bir ortamdır ve eğitime giren kişi hangi yaşta olursa olsun eğitimcisiyle ebeveyn nitelikli aktarımsal bir ilişki kurar. Keza iş ilişkilerindeki hiyerarşi de yine yer yer bu tür aktarımlara davetiye çıkarır. Konumuz olan psikiyatri kurumlarına gelince bu aktarım en çıplak ve en kuvvetli haliyle gözlemlenir. Sadece, kurumlardaki aktarım ile psikanaliz tedavisindeki aktarım arasında bir fark var. Psikanaliz tedavisinde bu aktarım hastaya yorumlanır ve bu yorum sayesinde hastanın kurduğu hayali özdeşlikler, beklentiler gerçeklik boyutuyla kıyaslanabilir hale gelir. Ama tabii yorumlanmadan önce hastanın bu aktarımı yaşamasına izin verilir. Oysa gerçek yaşam içinde aktarım yorumlanmaz ve tabii bazen aktarımsal komplikasyonlar diyebileceğimiz durumlar ortaya çıkar. Bu komplikasyonla-

rın en billurlaştığı yer de psikiyatri kurumlarıdır. Unutmayalım ki psikiyatri hastası hastaneye başvurduğu andan itibaren, hatta daha öncesinde kurumun kendisiyle bir bağ kurar, bu hayali yani aktarımsal bir bağdır. Bu aktarım birçok biçimde kendini gösterir. Anne biçiminde olan aktarım kurum tarafından ruhsal açıdan sarılıp sarmalanma, taşınma, beslenme gibi taleplerle kendisini gösterir. Hasta bu talepleri doyuracak kişi ya da kişiler üzerinde yoğunlaşır. Bu bazen servisin sorumlu uzmanı, bazen psikoloğu bazen de çeşitli etkinlikleri örgütleyen terapisti, bazen de düzenli klinik görüşmeleri sağlayan asistan doktor nezdinde gerçekleşir. Bir diğer aktarım tipi de babasal olandır. Hasta sadece beslenmek bakılmak değil, aynı zamanda onu denetleyecek, ona yol gösterecek, sınır koyacak ve en önemlisi toplumsal alana yeniden yatırım yapmasını teşvik edecek birinin gereksinimi içindedir. Bu baba nitelikli talepler, hastanın kuruma füzyon nitelikli bağından sıyrılmasını sağlar. Burada baba derken anneyle çocuk arasına giren, ensest yasağının sözcüsü olan ve genel anlamda çocuğu toplumsallığa hazırlayan kişiden söz ediyorum.

Hem annesel hem de babasal aktarımları karşılayan psikiyatri kurumu, tahmin edebileceğiniz gibi, bu taleplerin ruhsallık boyutunu bireysel olarak derinliğine çalışamaz. Hasta sayısının fazlalığı, sağaltıcı sayısının ve hastalara ayrılmış zamanın yetersiz oluşu ve en önemlisi ruhsal zamanın bizim içinde bulunduğumuz zamanla çoğu zaman senkron bir biçimde yol almaması en temel nedenlerdir. Ruhsal malzemenin ve kişiliğin biçimlenmesinin uzun bir tarihi vardır. Bu tarihi yeniden şekillendirmek istemek ya da gidişatına farklı bir yön vermeye girişmek de kısa bir zamanda olmaz. Bireysel müdahalenin kısıtlılığı, birazdan bahsedeceğim Bion'un girişimini ele almaya teşvik eder bizi. Bion da[2] 2. Dünya Savaşı koşullarında hastaları gruplar halinde izlemiş, bireyin yaşadığı patolijiyi topluluğun yaşadığı patolojiyle birlikte çözme yoluna gitmişti.

Bu tabii hem pratik hem de ekonomik bir yoldur. Grup deneyimlerinin olumlu seyretmesi hastaya patolojisiyle ilgili bir farkındalık kazandıracağı gibi sürekli gruplar içinde çalışan (bu grup ister idari olsun, ister terapötik olsun) kurum çalışanlarına da

2 W. R. Bion, [1961], "Toplulukların Dinamiği", *Bensizbiz*, yay. haz. Bella Habip, İthaki Yayınları, 2002.

topluluk olgusunu içerden deneyimlemesine fırsat verir. İçerden derken kurum çalışanının kendi ruhsallığını da katarak çalışmaya katılmasını kastediyorum.

Şimdi size topluluklar üzerine önemli tespitlerde bulunmuş, birkaç yıl önce vefat etmiş ünlü Fransız psikanalist Didier Anzieu'nün[3] yapıtından bir kesit sunacağım. Anzieu'nün sadece topluluklar ve kurumlar üzerine ürün vermediğini de not edelim. Yapıtı psikanalizin tarihi üzerine de önemli araştırmalar ve tespitler içeriyor. Freud'un kendi kendini analiz etmesini kuramsal bir boyuta taşıyarak kendi üzerine düşünmenin, kendi rüyaları üzerine düşünmenin ruhsallık üzerine genel bir kuram geliştirmeye nasıl katkısı olduğunu *Freud'un Oto-analizi ve Psikanalizin Keşfi*[4] adlı kitabında somut örneklerle gösterdi. Anzieu'nün psikanaliz yazınına ve kuramına bir diğer önemli katkısı da ruhsallığın söz öncesi dönemlerinin anne-bebek ilişkisindeki izleri, örneğin, bebeği çevreleyen ses-söz banyosunun izleri, deri temasıyla oluşan benlik[5] gibi konular oldu. Arkaik döneme ait bu yaşantılar Anzieu'nün topluluk kuramını geliştirmesinde de temel alınacaktır.

Anzieu'nün topluluk ve kurumlarla ilgili hareket noktası öncelikle o döneme kadar gelmiş geçmiş psiko-sosyolojik topluluk kuramlarının eleştirisidir. 1930'lardan itibaren sosyoloji ve psikolojiden bağımsız ayrı bir topluluk bilimi ortaya çıkar. Anzieu bu topluluk biliminin önde gelen isimlerinden Lewin ve psikodramanın ünlü kurucusu Moreno'yu eleştirir. Eleştirdiği şey, bu öncülerin topluluk içinde ortaya çıkan olguların gözlemlenebilir öğeleri üzerine odaklanmalarıdır. Örneğin bir toplantıdan sonra alınan kararlara topluluğun uymaması, yanlış yorumlaması ya da tam zıt yönde hareket etmesi gibi görünür olgulara bu topluluk bilimcileri sadece rasyonel açıklamalar getirmektedir. Ya da topluluk içinde, örneğin bir çalışma grubunda ortaya çıkan duygulanımsal tepkilerin güçlenmesi ya da değişikliğe uğraması, bir kişinin bir diğerine sempati ya da antipati beslemesi gibi tutumları sosyometrinin açıklayamadığını ileri süren Anzieu, *Toplulukların İmgesel Dünyası* ya

3 Anzieu, D. [1999], "Toplulukların İmgesel Dünyası", *Bensizbiz*, yay. haz. Bella Habip, İthaki Yayınları, 2002.

4 Anzieu, D. [1959], *Freud'un Oto-Analizi ve Psikanalizin Keşfi*, çev. Nesrin Tura, Metis 2003.

5 Anzieu, D. [1985], *Deri-ben*, çev. Nesrin Tura, Metis, 2008.

da *Toplulukların İmgesel Gerçekliği* adını verdiği bir mefhum ortaya atar. Bu mefhum tabii daha sonra kendini ciddi klinik gözlemlere, klinik deneyimlere (psikodrama, grup psikoterapisi vb) dayanan psikanalitik kavramlaştırmalara yol açacaktır.

Anzieu'nün en temel önermesi topluluğu imgelerin körüklendiği bir yer olarak tarif etmesidir. İnsanlar bir dizi amaç için bir araya gelirler. Eğlenmek için, ortaya bir iş çıkarmak için, siyasi bir hedef için, eğitim vermek ya da almak için bir araya gelen bu insanlar bazı duygulara, duygulanımlara kapılırlar. Hatta daha da ötesi bu söz konusu duygular, duygulanımlar ve coşkular tarafından harekete geçirilirler. Duyguların içerdiği korkular, kaygılar, istekler onları bazen uyarır bazen de felç eder. Bazen birlik oldukları hissine kapılırlar, bazen de aksine çeşitli duygular, coşku ve heyecanlar birbirleriyle çatışır ve topluluğu paramparça edebilir. Bazen de topluluğun birçok üyesi coşkulu ortama ayak uydururken, kimi üyesi de otistik bir ruh haline bürünebilir, kendi içlerine kapanabilir. Ya da topluluk hımbıllaşabilir, duygusuzlaşabilir, donuklaşabilir, içi boş gevezelikler ortama hâkim olabilir. Ortaya çıkan bu duygu ve duygulanımlar bazen, hatta çoğu zaman rasyonel bir temelden yoksun olabildikleri gibi, rasyonel hedef ve işlere de ket vururlar. Topluluğun ifa etmesi gereken en basit işler engellenir, ertelenir ya da sebepsiz bir şekilde unutulur. Kurallara pek uygun düşmeyen uygulamalara sapar. Bu konuda özellikle kurumlarda çalışanların deneyimlediği birden çok örnek vardır.

Anzieu bir topluluğa katılan insanlar, örneğin bir çalışma ekibi böyle davranıyorsa, yani böyle gerçek hedeflere karşı zıt ve çelişkili tutum ve davranışlarda bulunuyorsa, bu davranışların bazı coşku ve heyecanlar tarafından belirlenmiş olabileceği varsayımında bulunur. Bu heyecanların topluluk içinde görünür olmayan, çıplak gözle farkına varılmayan belirli imgelerin ortaya çıkmasıyla tetiklendiğini de ekler. Yani bir başka deyişle, Anzieu topluluğun yaşadığı psikolojik durumu, topluluğun ruhsal açıdan bir tür imge tarafından istila edilmesiyle, onun etkisi altına girmesiyle açıklar. Buna örnek olarak yönetim değişikliğine uğramış bir şirketten örnek verir. Bu şirkette emekliliğe ayrılmış eski bir yönetim kurulu başkanı ve onun yerine atanmış yeni başkan ve yardımcıları vardır. Bu şirkette bir kriz yaşanmaktadır zira karar alma mekanizmaları

yavaşlamakta hatta durmakta ve her birim sorumluluğu başka bir birimin üzerine atmaktadır. Şirket bu sorunu çözmek için dışarıdan yardım ister. Bir tür şirket psiko-sosyoloğundan istenen yardımdır bu. Anzieu bu durumu tahlil ederek şirketi bloke eden unsurun emekliliğe ayrılmış ama arka planda hâlâ aktif olan, sağa sola direktif veren, dolayısıyla karışıklığa neden olan eski başkanın, şirket içinde yaşayan imgesini ele alır ve ilginç bir analojide bulunur. Anzieu Freud'un *Totem ve Tabu*[6] kitabındaki kuramsal bir mit olan "ilk kabile babası" ile halihazırdaki şirketin emekliliğe ayrılmış babası arasında bir analoji kurar.

Kısaca bu ilk kabile mitinden söz edeyim ve biraz da *Totem ve Tabu*'nun tarihsel arka planına değineyim. Bu kitabı 1911-1913 yılları arasında kaleme alan Freud'un kafasını meşgul eden sadece nevrozlarda, ağır psikopatolojilerde bilinçdışının tezahürü değildi. Freud tıpkı bireyin ruhsallığını oluşturan düşlemler gibi toplulukları oluşturan bağın üzerine eğilmeyi de hedefledi. Bunun için ilkel diye tanımlanan kültürleri incelemeye başladı. Bunun için zamanının önde gelen antropologlarının, etnologlarının yapıtlarına ve özellikle de Darwin'in ilk insan topluluklarının betimlemesine başvurur. Bu topluluklarda baba bir kabile şefi olarak topluluğundaki tüm kadınlara sahiptir ve erkek çocuklarını onunla rekabet edecek yaşa geldiğinde öldürmektedir. Bu zalim babadan kaçan erkekler bir gün toplanırlar ve babayı katlederler. Sadece katletmekle kalmazlar aynı zamanda bir ziyafet düzenleyip babayı topluca yerler. Dolayısıyla, her birinin içinde bu zalim babadan bir parça vardır. Ancak kardeşlerin bir araya gelmesinin nedeni bu zalim babanın sınırsız otoritesine son vermek değildir sadece. Kardeşler aralarında bir ant da içerler ve bir tür antlaşmaya giderler ki bunu ilk demokrasi deneyimi olarak da tarif edebiliriz. Bu antlaşmaya göre kimse kimsenin kadınına dokunmayacak ve ensest yasaklanacaktır. Yani kendi eşini yabancı bir klandan bulacak olan erkek kendi kız kardeşinden, annesinden vazgeçecektir. Kendi doğduğu aileyi bir anlamda terk edecek ve ensestsi dürtülerine ket vuracaktır. Bu ilk demokrasi deneyimi diye tarif ettiğim oluşum aynı zamanda ilk sosyal oluşumdur ve babanın katledilmesi imgesi de böylece Freud'un mitolojisinde bir tür kökensel düşlem olarak karşımıza çıkar.

6 Freud, S. [1913], *Totem ve Tabu*, çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, 2016.

Şimdi tekrar Anzieu'nün incelediği sorunlu şirket konusuna geri dönüyorum. Anzieu bu şirkete yapılan analitik müdahale sonucunda çalışanların birbirini sabote edip suçu birbirlerinin üzerine atarken aslında ortak bir imge tarafından güdülendiklerini ileri sürer. Ortak imge, orada artık bulunmayan emekliye ayrılmış eski yönetim kurulu başkanıdır. Onun yokluğu üzerinden verilmiş sözler, yerine getirilmemiş vaatler, iş tanımı açısından sorunlu atama ve görevlendirilmeler bir bir ortaya dökülür. En önemlisi de emekliliğe ayrılmış eski başkanın simgesel düzeyde öldürülmesinin suçluluk duygusunu yeni şirket yetkililerinin birbirleri üzerine atmasıdır. Bunların dillendirilmesiyle herkes kendi gerçek yerine ve görevine sahip çıkmaya başlar ve hasımlar arasında yeni bir ilişki, daha rasyonel düzeyde işleyen bir ilişki filizlenmeye başlar. Eski yönetim kurulu başkanı da tatile çıkar ve dışarıdan yönetmeye de son verir. Şöyle der Anzieu "Başka deyişle, burada da *Totem ve Tabu*'daki mit gerçekleşmiş oldu: Kardeşlerin babayı simgesel düzlemde öldürmesi sayesinde, dayanışık bir bütün oluşturması sağlanmış oldu. Baba imge olarak varlığını sürdürdükçe, kendi yerini kimin alacağı konusunda çocukları arasında bir tek hasımlar arası bir ilişki kurulabilecekti. Bu imgenin bilincine varılması sayesinde, şirketin yaşadığı sorunlar da artık toplumsal, ekonomik gerçeklikler çerçevesinde ele alınabilecekti."[7] Buradan da hareketle Anzieu her topluluğun bilinçdışı bir imgesel temsile sahip olduğunu ve bazen o imgenin topluluk yaşamını kilitleyebileceği varsayımını yeniler.

Şimdi de kısaca psikoterapik topluluklara bakmayı öneriyorum. Psikoterapik toplulukların, özellikle de bir psikiyatrik kurum içinde yer alan psikoterapi gruplarının, psikoterapik amaçlı etkinliklerin ve hatta kurum içinde yer alan ve dolayısıyla grup etkisi taşıyan bireysel görüşmelerin de bu çerçevede analizinin kuramsal temeline inmeyi öneriyorum önce.

Toplulukların bağrındaki ruhsal yaşamın boyutları konusunda öncelikle Londra'daki Tavistock kliniği ve enstitüsündeki çalışmaların öncü olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmalar Melanie Klein'ın şizo-paranoid ve depresif konum kavramlarını topluluk yaşantısında tespit ettiler ve toplulukların ruhsal süreçlerini kavramlaştırdılar. Bu ihtiyaç neden doğdu diye sorulacak olursa, öncelikle o zamanın,

7 *Age*, s. 207.

yani II. Dünya Savaşı'nın koşullarının, topluluk durumlarını incelemeye sevk ettiği ileri sürülebilir. Savaşta yaralanan ve kapasitesinin çok üstünde çalışan Londra'daki hastanelerde disiplinsizlik ve anarşi kol geziyordu. Bir hastanenin sorumluluğunu alan ünlü psikanalist Bion hastaları teker teker ele almasına olanak olmadığından hareketle, içinde bulunduğu durumun psikanalitik bir durum olduğuna karar verdi; bu durumda hasta, bir topluluktan oluşmaktaydı ve askerlerin tutumu da toplu bir direnmeydi. Bion hastaları gruplara ayırarak analist tutumunu benimsedi yani iyi niyetli bir tarafsızlıkla onları dinlemeyi ve müdahale etmeme tutumunu benimsedi. Amacı topluluğun kendi güçlüklerinin bilincine varmasını ve bir topluluk olduğu bilincini ortaya çıkararak kendi güçlüklerinin üzerine düşünmesini sağlamaktı. Farklı etkinlikler çerçevesinde oluşturulan gruplar tedricen sorumluluklarını üstlenmeye başlar. Savaş bittikten sonra da Bion askerlerin sivil yaşama yeniden kazandırılması için grup terapileri düzenler ve bu çalışmalarının sonucunda topluluklarla ilgili iki temel önerme ileri sürer.

1) Her topluluğun davranışı iki farklı düzeyde gerçekleşir; birinci düzey görünen ortak amaç düzeyidir, yani topluluğun bir araya gelmesini sağlayan bilinçli hedeftir. Bu düzey akıllı ve bilinçlidir. İkinci düzey ise bilinçli olmayan ortak coşkular düzeyidir. Bu düzey ise Freud'un birincil süreçler diye adlandırdığı ruhsal süreçlerin hâkim olduğu düzeydir ve tamamıyla bilinçdışıdır.

2) Bir topluluk bünyesinde bir araya gelen bireyler Bion'un "temel önvarsayımlar" adını verdiği duygulanımsal durumlar uyarınca istenç dışı ve anlık biçimde birleşirler. Bu duygulanımsal durumlar arkaiktir ve katıksız olarak ancak psikozlarda bulunurlar. Bion bu duygulanımsal ya da coşkusal durumları üç ayrı başlıkta tanımlar. Topluluğun üç ayrı temel varsayımına göre hareket eden coşkusal durumlardır bunlar.

- İlki *bağımlılık*tır. Herhangi bir topluluk bu varsayıma uygun bir biçimde işlediğinde kendi ruhsal ya da zihinsel besini için bağımlı bulunduğu liderden kendini korumasını ister. Lider kendisine yüklenilen rolü kabul etmezse topluluk da varlığını çatışma olmadan sürdüremez. Topluluk tıpkı ebeveynine bağımlı küçük bir çocuk gibi, gerçeklikle ilgili sorunların çözümünün kendi görevi olduğunu düşünmemektedir. Bağımlılık tipinin hâkim olduğu toplulukların temel düşü, güçlü ve zeki bir liderdir.

- İkinci temel önvarsayımın hâkim olduğu topluluk da *vur-kaç* grubudur. Eğitmenin bağımlılık varsayımını kabul etmediği durumlarda topluluk yaşamını sürdüremeyeceğine dair bir tehlike algılar. Bu tehlike karşısında katılımcılar ya mücadele etmek ya da kaçmak için bir araya gelirler. Vur-kaç tutumu topluluğun dayanışma içinde olduğunun göstergesidir.

- Üçüncü önvarsayım ise eşleşmedir. Bu katılımcıların ikişer ikişer bir alt grup yarattıkları ve kendilerini topluluğun geri kalan kesiminden soyutladıkları durumdur. Bu topluluktan bağımsız oluşturulmaya çalışılan alt grup tüm topluluğu da yeniden oluşturmayı deneyebilir. Bion toplulukta "Mesih umudu" doğduğundan söz eder.

Bu üç temel önvarsayım aynı anda ortaya çıkmaz. İçlerinden biri ağır basar ve öteki ikisini maskeler; onlar da gizilgüç olarak varlıklarını sürdürürler. Bunlar zihin öncesi durumlardır. Bion'a göre topluluk içinde eğitmenin ya da analistin verdiği yorumlar topluluğun topluluk konusunda benimsediğine inandığı tutumun kesin terimlerle ifade edilmesidir.

Bion'un topluluğun kendisini bir topluluk olarak düşünme yetisi kazanmasını terapötik bulurken, Anzieu de topluluğun kendi bilinçdışı imgesel dünyasının bilinçlenmesini terapötik bulmaktadır.

Daha ileriki yıllarda psikanalitik grup terapileri çeşitlenecek ve klinik ve kuramsal önemli gelişmeler kaydedecektir.

KAYNAKÇA

Anzieu, D. [1959], *Freud'un Oto-Analizi ve Psikanalizin Keşfi*, çev. Nesrin Tura, Metis 2003.

Anzieu, D. [1985], *Deri-ben*, çev. Nesrin Tura, Metis, 2008.

Anzieu, D. [1999], "Toplulukların İmgesel Dünyası", *Bensizbiz*, yay. haz. Bella Habip, İthaki Yayınları, 2002.

W. R. Bion, [1961], "Toplulukların Dinamiği", *Bensizbiz*, yay. haz. Bella Habip, İthaki Yayınları, 2002.

Freud, S. [1913], *Totem ve Tabu*, çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, 2016.

BİR AYRILAMAMA PATOLOJİSİ: ENSEST VE ENSESTSİ P.C. RACAMIER'NİN YAPITI ÜZERİNE[1]

Sempozyum konumuz olan "*ayrılık*" psikanaliz literatüründe oldukça kapsamlı bir yer tutar. Anne ve çocuğun ayrılması, akabinde annenin kadınlığına yeniden sahip çıkması, çocuğun bireyleşme süreci, babanın anne-çocuk birimine en baştan itibaren yeterli ruhsal ve fiziksel desteği sağlayarak bu ayrılığı desteklemesi gibi temel insancıllaştırıcı adımlarda ayrılmanın sancılı ama oluşturucu etkileri çağdaş psikanalizin üzerine eğildiği konuların başında gelir. Bu sunumumda oluşturucu bir ruhsal hareket olan bu ayrılmanın mümkün olmadığı durumlarda ortaya çıkan klinik ve patolojik bir durumu, Ensest ve Ensestsi'yi ele alacağım. Aynı zamanda klinik ve patolojik bir tablo olan Ensest ve Ensestsi'yi metapsikolojik bir kavrama dönüştüren Paul Claude Racamier'nin yapıtının[2] bellibaşlı noktalarına değineceğim.

Racamier'nin yapıtına geçmeden önce bu ünlü psikanalist ve yazarın hayatına bir göz atalım. 1924-1996 yılları arasında yaşamış olan P. C. Racamier Fransa'nın Doubs kentinde Katolik bir babadan Protestan bir anneden dünyaya gelir. Annenin oğlu üzerindeki etkisi önemlidir, öyle ki dokuz yaşına kadar anne oğlunun eğitimini evde karşılar. Annenin Protestanlığını vurguluyorum zira Racamier

1 Bu metin 10-11 Aralık 2016 tarihinde Psike İstanbul (İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Derneği) ve BÜPAM (Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi) işbirliği çerçevesinde, "Ayrılık" konulu *Psikanalitik Bakışlar* sempozyumunda sunulan bildirinin sonradan düzenlenmiş şeklidir. İlk olarak *Ayrılık*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, Psikanaliz Kitaplığı, Haz. D. Arduman Kırcalı, 2017'de yayımlanmıştır.

2 Metin yazarın özellikle *L'inceste et l'incestuel* (1995) başlıklı kitabını merkeze almaktadır. Ayrıca yazarın Türkçede yayımlanmış makalesine ulaşmak için 2015 yılında yayımlanmış "Psikanaliz Eğitimi ve Sonrası" temalı *Uluslararası Psikanaliz Yıllığı* içindeki "Narsisist Sapkınlık Üzerine" başlıklı makalesine de başvurulabilir. Bilgi Üniversitesi Yayınları, ed. N. Erdem, 2015.

yapıtında Katolik bir coğrafyada yaşayan azınlık Protestanlar gibi katliama uğramış, suskunluğa ve sır taşımaya mahkûm edilmiş toplulukların dinamiğini dolaylı olarak aileler üzerinden, özellikle de psikotiklerin ailelerindeki Ensestsi unsurlar üzerinden incelemiş bir yazar. Araştırmasını sosyolojik yönde geliştirmese de yazılarının bazı yerlerinde bu olguya da değinir. Yani kendi yarı Protestanlığının da sanki araştırma alanına doğrudan bir etkisi vardır.

Besançon'da tıp daha sonra psikiyatri okuyan Racamier psikanalizle ünlü psikanalist Francis Pasche sayesinde tanışır. 1952'de hastane psikiyatrı unvanını alır ve muhtelif servislerin şefliğini yürüttükten sonra 1967 yılında yine Besançon'da *La Velotte* adında, "yaşamının yapıtı" adını verdiği 18-30 yaşları arasında ve psikoza ergenlikten itibaren girmiş gençlerin tedavi gördüğü ve özerk bir yaşam sürdükleri bir gündüz hastanesi kurar. Bu kurum onun yapıtını şekillendirecek kavramların, klinik girişimlerin, klinik-teorik düşünmenin hayat bulacağı deneysel bir alan olacaktır. *La Velotte*, başlangıçta bağışlar ve başvuran ailelerin katkılarıyla yola çıkar ama daha sonra, 1983 yılında, Fransa'daki Sosyal Ruh Sağlığı sistemine dahil olur.

Racamier'nin Ensestsi'yi kavramlaştırma yolunda hareket ettiği iki nokta vardı. Birinci hareket noktası psikotikler, özellikle de genç psikotikler, ergenlikte psikotik çözülme yaşayanlar, şizofrenler ve onların aileleriydi. Racamier'nin psikotiklerin aileleriyle de sıkı işbirliğinde olması, onları da çocuklarının semptomuna ve terapi sürecine dahil etmesi sonucunda bellibaşlı psikoterapi teknikleri de hayat buldu. Psikanalitik aile psikoterapisi, kurumsal psikanaliz gibi tedavi yöntemleri bunların başında gelir.

Yazarın bir diğer hareket noktası da Freud'un metapsikolojisiydi: *Oidipus berisi*, *Narsisist baştan çıkarıcılık* ve *Ensestsi* gibi kavramları doğrudan Freudcu metapsikolojiyle uyumlu ve onun bir devamı niteliğindedir. Bu kavramlar Freudcu metapsikolojiye bir alternatif sunmaz, aksine Freudcu metapsikolojiyi tamamlayıcı bir işleve sahiptir, onları çalıştırıp devamlılığını sağlar. Bir diğer husus da bu kavramların sadece psikoz patolojisine değil, tüm ruhsallığı kapsayacak şekilde bizlere yol göstermesidir. Oidipus'u Oidipus berisi olmadan, baştan çıkarıcılığı narsisist baştan çıkarıcılık olmadan, Ensest'i Ensestsi kavramı olmadan ele almak çok

yetersiz olurdu, özellikle de çağımızın öne çıkan patolojisi "sınır durumlar"ın çeşitliliğini göz önünde bulundurduğumuz zaman.

Öncelikle yazarın ilk hareket noktası olan psikozlardan yola çıkıyorum. Yazar psikotiklerin ona çok şey öğrettiğinin, özellikle psikozlar üzerine değil insan ruhsallığı üzerine çok şey öğrettiğinin de altını çizer. Psikozlardaki temel mesele Oidipus'un konumudur. Yazar 1950'li yılların kabul görmüş psikanalitik kavrayışındaki Oidipus anlayışına farklı ve devrimci sayılabilecek bir bakış açısı ortaya atar. Hatırlatalım, Oidipus Karmaşası o yıllara kadar hem kuramda hem de psikanalitik tedavilerde tek referanstı. Şöyle ki Oidipus psikozla nevrozu ayıran çizgiydi ve Oidipus örgütlenmesi o zamana kadar salt nevrozlara mahsus ruhsal bir örgütlenme olarak kabul edilmekteydi. Her ne kadar M. Klein'ın erken Oidipus kavramı psikozlarda arkaik bir Oidipus'un varlığına işaret etse de yazar Oidipus'un ele alınış biçimiyle o zamana kadar yazılmış psikanaliz metinlerinin onu tatmin etmediğini ileri sürer.[3]

Racamier önce şu soruyu sorar: Oidipus eşit Ensest midir? Bir başka deyişle, Oidipus sorunsalı Ensest'in önüne engel konulması, yasaklanması ve mahkûm edilmesi sorunsalıyla mı sınırlıdır? Ya da Oidipus Karmaşası sadece Ensest sorunsalını mı içerir? Hayır, der yazar, zira klinik bulgularda, psikotiklerde, evet Ensest'e rastlanmaktadır; hatta bazı sansasyon yaratan ve literatüre geçmiş vakalar vardır ama bu genel bir durum değildir. Genel olan *Ensestsi* ilişkidir. İlişki mevhumunun üzerinde duran yazar Ensest ediminin ötesine bakmamızı önerir ve bireysel düzlemden çok ailesel ruhsal düzleme işaret eder. Bir diğer deyişle, Oidipus kavramı sadece bilinçdışındaki bireysel bir ruhsal karmaşa değildir. Oidipus aynı zamanda aile ve toplumun ruhsal bir örgütleyicisidir.

Yapıtının ilk döneminde –bu dönem 1975-1980 yılları arasındadır– psikozlular ve ailelerinin ruhsal işleyişine eğilen yazar Ensestsi'yi, narsisist baştan çıkarıcılık ve Oidipus berisi ile ilişkilendirerek Oidipus mevhumunun karşısına çıkarır. Bundan birkaç sene sonra da Ensestsi mevhumunun salt psikotiklere ait bir mevhum olmadığını, çok daha geniş bir perspektifte ele alındığında bu mevhumun enerjisinin, nedenlerinin ancak ve ancak aile bağlamın-

3 Klein, M. [1945], "Erken Kaygıların Işığında Oidipus Karmaşası", *Sevgi, Suçluluk ve Onarım*, yay. haz. ve çev. B. Habip, Kanat Yayınları, 2012.

da net bir şekilde gözlemlenebildiğini ileri sürer. Ayrıca aile içinde gözlemlenebilen bu Ensestsi, birkaç nesil üzerinden de işlemekte ve bir nesilden öteki nesle kendisine mahsus mekanizmalarla iletilmektedir. Söz konusu klinik alanın yaygınlığı üzerinde ısrar eden yazar, nevrotik olmayan patolojilerin hemen hemen yarısının Ensestsi'nin izlerini taşımakta olduğunu ileri sürer. Ensestsi'nin psikopatolojisi bölümünde bu izleri daha yakından ele alacağız.

Racamier Oidipus kavramının ya da Oidipus'un önündeki başarısızlık mevhumunun psikozları açıklamakta yetersiz kalmasının bir diğer açıklamasını da yine klinikten sağlar. Oidipus ve Oidipus'tan türetilmiş kavramlar yazara göre psikoz gerçekliğini açıklamakta yetersizdi zira bunların hepsi otonom ve tek başına işleyebilen özerk bir ruhsallığı temel alıyordu. Oysa psikotik bir ruhsal örgütleniş bizleri tam da bu özerkliği, bu tek başına işleyişi sorgulatan bir klinikle karşı karşıya bırakmaktadır. Psikotiklerle, ağır sınır durumlarla, hatta kimi ağır nevrozlularla çalışanların çok yakından tanık oldukları gibi hastanın belirtisi salt o kişinin belirtisi olmakla kalmaz, hastalıklı unsur çoğunlukla çevreyi de etkiler ve en yakınları da bundan nasibini alır. Örneğin, psikotik ya da ağır sınır durumların bireysel tedavisi başlar başlamaz hastanın yakınlarında da ciddi yakınmalar başlar; kimisi bu tedaviye engel olmak kimisi de katılmak ister, kimisinde ise bazen ciddi ruhsal çözülmeler yaşanır. Havada bir Ensest kokusu vardır ama bu Ensest gerçekleşmiş bir Ensest değildir; mamafih aile içi ilişkilerde Ensestsi bir şey vardır, sınırlar belirsizdir, nesiller arası ve nesiller ötesi farklar kafa karıştırıcıdır. Düşlemlenemeyen, yani senaryolaştırılamayan bir Ensest mevcuttur. Bir diğer deyişle, akrabalık içi ilişkilerdeki Ensestsi unsurlar düşlemlenmez, doğrudan eyleme dökülür. Ensestsi davranışlar, örneğin mahremiyet mefhumunun eksikliği, ailedeki bir bireyin bir diğeriyle nesilsel ve cinsel farklılıklar gözetilmeden kolayca yer değiştirmesi, aile içindeki belirli bir yasanın yokluğunun beraberinde getirdiği zihinsel ve davranışsal karmaşa gibi durumlar bizlere, Ensest'in zihinsel bir paradigma olmaktan çıktığını gösterir. Ne de olsa Ensest yasağı bir sınırdır. Daha ileride yakından göreceğimiz gibi bu tek başına var olamayan bir ruhsallığın çırpınışıdır, zira düşlemlemek için tek başına ruhsal bir işleyiş gereklidir. Psikotiklerin ailelerinde gözlemlenen psiko-

tik unsurun bulaşıcılığı bu çırpınışın en belirgin göstergesidir. Bu öyle bir bulaşıcılıktır ki psikiyatri kurumlarında da aynı etkilenme söz konusudur. Psikoz servislerinde sadece psikotiklerin ruhsal tezahürlerine değil, aynı zamanda zamanla psikotik işleyiş içinde kendisini bulan sağaltıcı ekibin de tepkilerine sık sık şahit oluruz; özellikle bu ekip kendi işleyişini hiç sorgulamazsa, ilişkileri zihinselleştirmezse ve dışarıya kapalıysa. Aile içindeki psikotik süreçler psikotiğin içinde olduğu psikiyatri servisini paralel bir şekilde etkiler. Bu paralel süreçte simgeselleşmemiş her türlü ruhsal malzeme psikiyatri ekibine simgeselleşmesi için bırakılan ateşli bir top gibidir. Psikotik ya da ağır sınır durum vakalarının taşıdığı bu tehlikeli malzeme hasta ile ekip arasındaki alışverişlerde gündeme gelecektir. Ekip bazen tıpkı hastanın ruhsallığı gibi parçalanma yaşayacak, her bir çalışan, hastanın ruhsallığının bir kısmının taşıyıcısı olacaktır. Hastanın içindeki parçalanma ve bölünme tüm ekibin işleyişine yansıyacaktır. Kimi zaman da hastanın içindeki koruyucu bir iç nesnenin harekete geçmesiyle özdeşleşen kimi ekip üyeleri diğer üyeleri, hatta bazen diğer hastaları da, sağaltım süreçlerine ortak edeceklerdir. Psikiyatri servislerindeki düzenli bilgilendirme ve bilgilenme toplantıları bu süreçleri daha belirgin kılacaktır.

Peki, nereden kaynaklanıyor bu Ensestsi? Hangi ruhsal koşullar Ensestsi'ye yol açıyor? Yazar sonu Ensestsi ile sonuçlanan iki ruhsal temel duruma işaret ediyor. Birincisi narsisist baştan çıkarıcılık; ikincisi de narsisist baştan çıkarıcılığın bir türevi olan Oidipus berisi. İşte burada sempozyumun konusu olan "ayrılık" temasının tam merkezindeyiz zira biraz önce de vurguladığım gibi Ensestsi, ayrılamama sorunsalının en belirgin dışavurumlarından biridir. Öncelikle narsisist baştan çıkarıcılığın ayrılma sorunsalıyla nasıl bağlantılı olduğunu yakından göreceğiz.

Racamier doğumun tıpkı anne-bebek ayrılığında da olduğu gibi hem anne hem bebek için ciddi bir travma olduğunu söyler. Bunu daha önce Otto Rank da ileri sürmüştür[4] fakat Rank travmayı sadece bebek açısından değerlendirmiştir. Oysa Racamier annenin de bu travmayı yaşadığını ileri sürer (doğum sonrası depresyonların, hatta psikozların önemli bir klinik tablo teşkil ettiğini unut-

---

4 Rank, O. [1924], *Le traumatisme de la naissance*, Paris: Payot, 2002.

mayalım) ve önemli bir şey daha ekleyerek anne-bebek çiftinin bu travmayı baştaki birliği yeniden tesis etmeye çalışarak birlikte aştığını ileri sürer. Burada söz konusu olan anne-bebek çiftidir ve tıpkı Winnicott'un da söylediği gibi "Tek başına bir bebek ... öyle bir şey yoktur; var olan anne-bebek birlikteliğidir".[5] Winnicott bunu daha da ileriye götürerek,[6] anne-bebek çiftinin dahil olduğu bir üst yapıya, çevreye de işaret etmiş ve babayı da sağlam bir kaya metaforuyla bu ilk çevreye dahil etmiştir. Racamier de böyle bir yapıya işaret eder ama yakından incelediği ruhsal yapı, doğumun travmasını birlikte aşmaya çalışan anne ve bebeğinin ortak ruhsal alışverişleridir. Doğuma karşı ilk ruhsal tepki, doğum öncesi birliği, dışarıya karşı yalıtılmış birliği yeniden tesis etmektir haliyle. Bu doğum öncesi birliği yeniden tesis etmek annenin bebeğinin başlangıçta tüm ihtiyaçlarına yüzde yüz yanıt vermesiyle, bebeğin de doğum öncesi fizyolojik ritmine geri dönmesiyle kendini gösterir.

İşte burada narsisist baştan çıkarıcılık travma olarak yaşanmış ayrılığın imdadına koşar. Anne bebeği sevgisiyle, bakımıyla ve en önemlisi bebeğine karşı beslediği hayranlığıyla baştan çıkarır. Bu baştan çıkarıcılıktan Freud, daha sonra Laplanche[7] da bahsetmiştir. Freud annenin emzirme ve verdiği genel bakımın, sevgi dolu dokunuş ve sözcüklerinin bebeğin erojen bölgelerini uyarmasından söz etmiş ve doğrudan annenin bebeğine verdiği bakımdan kaynağını alan cinsel yatırımının ve bebeğin bu yatırımdan cinsel uyarılmasının altını çizmiştir. Laplanche da bu baştan çıkarıcılığın bebeği muamma işareti taşıyan, bilinmeze, simgelere doğru yönlendiren unsur olduğunu ileri sürmüştür.

Racamier ise baştan çıkarıcılığın doğumla birlikte gelen ortak yasa karşı ortak bir mücadele biçimi olduğunu, bir tür savunma olduğunu ileri sürer. Anne ve bebek farklılıklarına rağmen birbirlerini baştan çıkaracaklardır. Anne ve bebek gibi iki apayrı varlık için narsisist baştan çıkarıcılık onları birbirlerine yeniden bağlayan, yeniden yapıştıran bir tür çimento görevi görecektir. Anne doğumdan itibaren hayal kırıklığına uğramış bebeğiyle es-

5 Winnicott, D. W. [1964], *L'enfant et le monde extérieur: Le développement des relations*, Paris: Petite Bibliothèque Payot, 1972, s. 107.
6 Winnicott, D. W. [1957], *L'enfant et sa famille*, Paris: Petite Bibliothèque Payot, 1991.
7 Laplanche, J., *Entre séduction et inspiration: l'homme*, Paris: PUF, 1999.

kisini aratmayacak bir ilişkiyi tesis etmek için baştan çıkarıcılığı kullanacaktır. Aynı mantıkla bebek de doğumla hayal kırıklığına uğrattığı annesini –ne de olsa annenin hayallerini süsleyen bebeğin ta kendisi değildir– yeniden kazanmak için baştan çıkarıcılığa başvuracaktır. Annesinin arzularına çok erken bir zamanda uyum sağlayan "bilge" bebeklerin[8] ayartıcılığını da burada hatırlatalım.

Doğumun sebep olduğu ayrılık baştan çıkarıcılıkla aşılmaya çalışılır. Bir başka deyişle, doğum ayırır, baştan çıkarıcılık birleştirir. Peki, nedir bu baştan çıkarıcılık? Bu bir çekim kuvvetidir, der Racamier. Baştan çıkarmak için beğenilmek gereklidir ve bu beğenilme de kuvvetini cinsellikten ve narsisizmden alır. Freud[9] baştan çıkarıcılığın, erojen bölgeleri uyarması üzerinden, cinsel boyutunu öne sürmüştü; annenin sevgi dolu dokunuşları, sevgi sözcükleri ve tabii en başta emzirmenin baştan çıkarıcılığına vurgu yapmıştı. Racamier ise narsisist boyutunun, yani beğenme, beğenilme ve hayranlık besleme gibi unsurların altını çizer.

Racamier baştan çıkarıcılığı, temelde bir olma halini oluşturmaya çalıştığı için narsisist olarak tanımlar. Başlangıçta bu sancılı ikili öyle bir birlik oluşturmaya çalışır ki bu ikilinin her biri diğer ötekinde kendini tanısın ya da daha doğrusu oluşturdukları birliğin içinde kendini tanısın. Bu karşılıklı hayran olma/hayran etme ilişkisinde biri diğerini bir dev aynası olarak kullanır. Hatta Racamier bu tümgüçlülük fikrini vurgulamak için buna "narsisist galaksi" adını da vermiştir. Bu "galaksi"nin doğum öncesi organik birliğin yerine geçtiğini de söyleyen yazar, bunun öncelikle ilk aylarda işbaşında olduğunu vurgular. Bu ilişki tümgüçlü birleşmeyi, dış uyarımların, dürtülerin yatışmasını, hatta sönmesini, bekleyişte olan Oidipus rekabetinin devreden çıkmasını hedefler.

Tabii burada Winnicott'un,[10] annenin bebeğin ruhsal ihtiyaçlarıyla yüzde yüz özdeşleşerek dışarıya karşı koruyucu bir kalkan oluşturduğu, hatta geçici psikoza benzeyen birincil annelik tasasını hatırlamadan geçemeyiz. Mamafih Winnicott'ta annenin çevresel

---

8 Ferenczi, S., "Le rêve du nourrisson savant", *Psychanalyse* (3. cilt), Paris: Payot, 1923, s. 203.

9 Freud, S. [1905], *Trois essais sur la théorie de la sexualité*, Paris: Idées/Gallimard, 1976.

10 Winnicott, D. W. [1956], "La préoccupation maternelle primaire", *De la Pédiatrie à la Psychanalyse*, Paris: Petite Bibliothèque Payot, 1969.

bir rolü vardır, bebeğin ilk ihtiyaçlarına yanıt veren olumlu bir çevreyi tesis etmekle yükümlüdür. Oysa Racamier, annenin yaslı durumuna vurgu yapar. Anne ve bebek birlikte doğum sonrası bozulmuş tek vücut olma halinin yasını tutmaktadırlar. Bir diğer fark da, Winnicott'taki anne-bebek birliği babayı dışlamaz; aksine baba bu birliğin iç ve dış koşullarının olumlu olmasını gözeten kişidir. Oysa Racamier'de, narsisist baştan çıkarıcılığa başvurulan bu ilk dönemde baba dışlanır, zira baba fazladandır. Tümgüçlü bir birlik tesis etmek için babanın olmaması lazımdır, zira baba Öteki'dir ve her türlü Öteki'yi, dış dünyayı, cinselliği ve farklılığı çağrıştıran ne varsa silinmelidir. Bir diğer husus da Winnicott'un aynası ile Racamier'nin aynası arasındaki farktır. Winnicott'un aynası, bebeği için tasalanan annenin bakışında bebeğin kendisini bulması ve kendiliğini öncelikle bu bakış üzerinden inşa etmesidir. Anne bebeğine bakarken ve onun için tasalanırken Öteki ile ilişki içindedir, bebek onun için bir Öteki olan bendir ve bu bize daha başlangıçtan itibaren bir nesne ilişkisi içinde olduğumuzu gösterir; çok sade ve henüz gelişmemiş bir nesne ilişkisi olsa da. Racamier'nin aynası ise narsisist temellidir; birbirine hayran, birbirine düşkün, dış dünyadan yalıtılmış, hatta dış dünyaya düşman anne ve çocuğun birbirlerini simetrik bir biçimde yüceleştirdikleri bir dev aynasıdır. Bebek anne için bir fallustan öte bir anlama sahiptir; bebek onun kimliğinin güvencesidir, varlığının ispatıdır.

Peki, bu ilişki nereye kadar böyle sürer? Racamier narsisist baştan çıkarıcılığın başarılı ve olumlu olduğu ve bununla birlikte başarısız ve olumsuz olduğu durumlara işaret eder. Başarılı olduğu durum annenin tedricen bebeğiyle kurduğu ilişkide bebeğinin ve aynı zamanda kendisinin büyüme ve gelişme güçlerine teslim olması ve yaşadığımız dünyaya geri dönmesidir; yani birincil yasın aşılması, başlangıçtaki birliğe veda edilmesidir. Bu da hepimizin bildiği ayrışma, özerkleşme ve bireyleşme süreçlerini beraberinde getirecektir. Bu yası Racamier *kökensel yas* olarak tanımlar.

Narsisist baştan çıkarıcılığın başarısızlığa uğradığı durumlar, bu sürecin sonlanmaması ve yozlaşmasıdır; bir başka deyişle, kökensel yasın tutulamamasıdır. Racamier'ye göre sanki hep bir baştan başlama durumu vardır ama bu baştan başlama bir türlü sona ermez, bitmez. Çocuklarının büyümelerine tahammülsüz annelerin yeni-

den bebekleştirdiği çocukları, sürekli ayrılıp barışan, hep baştan alan, ne ayrılan ne de beraber olan çiftlerin tutamadıkları yası göz önünde bulundurabiliriz. Sonlanmayan, hedefine ulaşmayan, bitmez tükenmez bir kısırdöngü vardır. Zaman sanki durmuştur.

Oysa narsisist baştan çıkarıcılık başarılı olarak sona erdiğinde geriye Racamier'nin deyimiyle "verimli bir toprak" bırakır, zaten sona ermesi başlı başına bir başarıdır. Bu verimli toprakta Oidipus, cinsiyet ve nesil farklılıkları gibi ruhsal işleyişin temel paradigmaları hayat bulur; oysa başarısız durumlarda geriye hem anne hem çocuk hem de çevreyi kapsayan bir tahribat bırakır.

Narsisist baştan çıkarıcılık neden başarısız olur sorusuna cevaben yazar, annenin bebeğinden erişilmesi imkânsız derecede yüksek narsisist beklentisini sorumlu tutar. Annenin yüksek ideallerinden, hayalindeki bebekten ödün vermemesi, baştan çıkarıcılık sürecinin her daim muhafaza edilmesiyle sonuçlanır. O hayali bebeğin yaratılmasını çocuğuna dayatan anne bu beklentinin karşılanması için de haliyle kimi tavizler verecektir. Çocukluk patolojilerinde en öne çıkan tablolardan biridir bu. Çocuğunda sürekli bir eksik, bir yanlış arayan, aradıkça da bu eksiği bulan ve geliştiren tatminsiz annelerin, çocuklarının patolojilerini tetiklediği durumlarda karşılıklı bir taviz vermenin giderek sınırların belirsizleşmesiyle son bulması aşikârdır. Annenin dayatmaları karşılığında çocuk da kendi dayatmalarını ortaya koyacaktır. Ensest'e açılan bir kapıdır bu; her zaman, hatta çoğu zaman Ensest'le son bulmasa da, Ensestsi bir ilişki işbaşındadır. Nesiller birbirine karışır, kimin ebeveyn kimin çocuk olduğunu kestirmek zorlaşır, sınırlar muğlaklaşır, ihlaller artar.

Racamier'nin Ensestsi'yi tanımlarken narsisist baştan çıkarıcılık mefhumuna ek olarak başvurduğu ikinci önemli ruhsal durum, Oidipus'la ilgili olan ve "Oidipus berisi" diye Türkçeye çevirdiğimiz "*Antoedipe*" kavramıdır. Bu kavram Karşı-Oidipus'u değil yani Oidipus'un karşısında olan bir hareketi değil, Oidipus örgütlenmesinin öncesi olan bir hareketi de tanımlamamaktadır. Oidipus berisi mefhumu, Oidipus'u tamamlayan bir durumdur; şöyle ki Oidipus Karmaşası'ndaki çatışmalar cinsellik etrafındadır. Çocuk anne-baba üçgeninde kendi cinsiyetinden olan ebeveynle rekabet ilişkisine girer ve karşı cinsiyetten olan ebeveynine karşı aşk duyguları bes-

ler. Aynı cinsiyetten olan ebeveyne karşı duyulan aşk işleri daha da karmaşıklaştırır. Aşk ve nefret duygularının yarattığı gerilimin, çatışmanın orta yeridir Oidipus ve çatışmanın merkezi cinselliktir. Oysa Oidipus berisi ya da *Antoedipe* dediğimiz durumun içerdiği çatışma dürtüsel değil narsisisttir ve doğrudan köklerle ilgilidir. Şöyle tezahür eder bu çatışma: Bir yandan anne ile bebeği doğum ayrılığı travmasını atlatmak için narsisist baştan çıkarıcılığa başvururlar, diğer yandan ise anne ve bebeğin gelişim süreçlerine ayak uydurarak ayrılma ve özerkleşmeye doğru ilerlemeleri söz konusudur. Bu iki ve birbirine zıt olan hareket, Oidipus berisi çatışmasının özündedir. Bu çatışmanın kökleri biyoloji tarafından belirlenmiş olsa da her birey yaşamında bu çatışmayı yaşayarak üstesinden gelir. Burada tabii annenin rolü başattır; çatışmaya son verecek yapısal hareketi, yani füzyona son verecek hareketi anne sağlayacaktır.

Her örgütlenmenin sınırları vardır, gelip dayandığı bir yer vardır. Bu sınır, Oidipus çatışmasında Ensest tabusudur. Oidipus berisindeki tabu ise çok daha farklıdır ve göz önünde değildir. Bu tabu bir insanı diğerinden ayırmamanın tabusudur. İnsanlar ve nesiller arasındaki ayrışma sayesinde insanlar ve nesiller arasındaki fark karmaşası da engellenir. Bu tabunun sık sık ihlal edildiği durumlara bir örnek tek yumurta ikizleridir. İkizlerin bireyleşememe sorunlarının temelinde bu tabunun ihlali yatar.

Her örgütlenmenin bir örgütleyicisi vardır. Oidipus'un temel örgütleyicisi, iğdiş olma karmaşası, Ensest tabusunu işler duruma getirir ve böylece cinsel arzu kendisine uygun cinsel nesneleri aile dışında aramaya yönelir.

Oidipus berisindeki örgütleyici ise kökensel yastır; bir diğer deyişle, anne ve bebeğin oluşturduğu ilk birliğe veda etmektir. Bu yas sayesinde kökler nesnelleşir ve bu nesnelleşme, bu oluşturucu uzaklaşma paradoksal bir biçimde bizi nesilsel zincirin içine dahil eder. Bu nesilsel zincirin içine dahil olmak öznelleşmenin ilk adımıdır. Bu kökensel yas, gelişim güçleri tarafından ileriye doğru itilen öznenin narsisist baştan çıkarıcılık güçleri üzerinde inşa edilmiş narsisist birliğe veda etmesiyle mümkündür. Bu yas bireyleşme ve özerkleşme için gerekli ve oluşturucudur. Söz konusu olan narsisist birliği kaybetmektir; bu içsel bir kayıptır ve bir parça kendinden

de kaybetmektir. Bu kayıp karşılığında kazanılan özerkleşme ve bireyleşmedir. Bir diğer deyişle, özerkleşme ve bireyleşme bedel ödemeden gerçekleşmez. Kökensel yas sayesinde gelişim süreçleri harekete geçer ve ben ve öteki arasındaki fark yerleşir.

Narsisist baştan çıkarıcılık ve kökensel yasın oluşturucusu Oidipus berisi çiftini Ensestsi'yi tanımlayan unsurlar olarak gördük. Racamier bu her iki unsuru, Freud'un metapsikolojisinde yer alan narsisizm, Oidipus, baştan çıkarıcılık, nesne ilişkisi gibi mefhumları yeniden ele alarak nevrotik olmayan bir ruhsallığı farklı bir şekilde işlemesiyle elde etmiştir. Başta da vurguladığım gibi yazar Freudcu metapsikolojiyi bir adım daha ileriye götürmüştür.

Şimdi Ensestsi'nin psikopatolojisine kısaca bir göz atalım. Racamier Ensestsi'ye özgü ruhsal bir hastalığın, bir sendromun olmadığını mamafih nevrozluların dışındaki tüm klinik tabloların neredeyse yarısında Ensestsi'nin izlerini bulabileceğimizi ileri sürmüştür. Bu izlerin en belirgin hali aile içi ruhsallıklar arasında tespit edilebileceği gibi, bireysel ruhsallık içinde de barizdir.

Düşlemleme yokluğu Ensestsi'nin en belirgin özelliğidir. Bu aktarım içinde özellikle konuşma ve çağrışım yapmaya karşı içselleştirilmiş bir yasaktan kaynaklanır. Psikosomatik hastalarda olduğu gibi işlemci düşünce ya da düşünce boşluğu değildir söz konusu olan. Ensestsi aktarım hakikat ilişkisini bir tehdit olarak algılar.

Bunun nedeni, sırların Ensestsi patolojinin merkezinde bulunmasıdır. Aile içi sırlar aile içindeki bireyleri köklerinden koparır ve köklere yönelik her türlü düşüncenin önü kapatılmış olur. Anti düşünce olarak tanımlanan bu sırlar bir zamanlar utanç vesilesi olmuş bir aile ferdi üzerine ya da acılı bir kayıp sonrası tutulmamış bir yasın etrafında olabilir. Bu kayıp bir kaza, cinayet, intihar, kaybolma gibi menşei farklı olabilir fakat ortak özelliği yasının tutulmamış olmasıdır. Örneğin otuz yıl önce bir hastalıktan vefat etmiş bir kardeşin özellikleri yaşıyormuşçasına anlatılır ve övülür. Ya da bir katliama kurban gitmiş bir uzak akrabanın konusu açılınca konu sert bir şekilde kapatılır. Bu sırlar köklere doğru yani geriye doğru her türlü düşünmeyi kapattığı için narsisist baştan çıkarıcılık daimi olarak işbaşında olacaktır. Geriye ya da ileriye yönelik hamle yapamayan bir ruhsallığın, kendi yanı başındaki nesnelerden kopmadan, kopamadan ya da ayrılamadan, zamanı durdurarak

Ensestsi modunda yaşamasının bir boyutudur bu. Sırlar ayrıca aile içindeki bağları birbirine sıkı sıkıya bağlamaktan çok birbirlerine sıkı sıkıya kenetleyen unsurlardır. Bu arada sırların aynı zamanda bireyleşmenin de bir tezahürü olduğunu unutmayalım, ne de olsa sır saklayan kişi tıpkı ilk defa yalan söylemeyi deneyimleyen bir çocuk gibi kendi öz sınırlarını çizmektedir. Ama Ensestsi'nin sırları aile dışına karşı yükseltilen bir duvardır; aile içi bireyleri birbirine kenetler ve bireyleşmeyi engeller. Bu iki tür sırrı, özgürleştirici sırlar ile aksine kenetleyici sırları, birbirine karıştırmamak lazım.

Evet, kenetlenme de Ensestsi'nin bir diğer özelliğidir. Tıpkı narsisist baştan çıkarıcılığın daimi olması halinde ayrılmanın olanaksız olması gibi kenetlenmenin de işlevi bu ayrılığa ve kökensel yasa karşı bir savunmadır. Bu kenetlenmenin örneklerini Xavier Dolan'ın neredeyse tüm filmlerinde, anne-oğul ilişkisinde, eş, sevgililik ilişkilerinde görmek mümkündür. Ne ayrılmak mümkündür ne de birlikte yaşamak.

Ensestsi'nin bir diğer tezahürü de zihinsel karmaşa ve sınırsızlık ile sınır ihlalleridir. Bireyleşme ve özerkleşme yoluna doğru açılan kapılar kapalı olduğu için bireyler arasında karmaşa doruktadır, zira her bir kişi bir diğerinin yerine kolayca geçebilir. Biraz önce Oidipus berisini tanımlayan tabudan, bireyler arasındaki fark gözetmeme tabusundan söz etmiştim. İşte bu tabunun işler halde olmaması zihinsel karmaşayı beraberinde getirdiği gibi nesil ve cinsiyetler arası farkların da tesis edilmesini engeller. Aile ortamında bu, ortak sembiyotik bir yaşam şeklinde tezahür eder. Nesiller arası sınırlar yassılaştırılır hatta bazen tersine çevrilir. Bir çocuk, anne ya da babanın yerine geçer. Kardeşler arasındaki eyleme geçilmiş Ensest vakalarında bu belirgindir. En belirgin olanı ise babanın ve onun yasasının, daha doğrusu babanın temsilcisi olduğu yasanın geçersiz kılınmasıdır. Örneğin, aile içinde alınan bir karar bir ilkeye, bir dış referansa göre alınmamıştır; genellikle narsisist baştan çıkarıcılık görevini ve rolünü elinde tutan kişinin kişisel arzusu yönündedir ki bu arzu birbirine kenetlenmiş, özerkleşmemiş aile bireyleri tarafından sorgulanmaz. Mafyöz örgütlerin işleyişindeki aile kavramı en uç ama en belirgin örnektir buna. Bir baba vardır ama yasayı temsil eden babanın tam tersine, tümgüçlü ve narsisist baştan çıkarıcılığı sürekli kullanan füzyon dönemindeki ilksel bir

anne ile karşı karşıyayızdır. Burada haliyle bir üçüncü olan ve hem anneyi hem de çocuğu simgesel düzene taşıyacak babanın temsil ettiği yasadan söz etmek mümkün değildir.

Ensestsi unsurların tezahürlerine, tabii en net biçimde gelişim ve değişim süreçlerinin etkisiyle yaşamın belirli dönüm noktalarında şahit oluruz. Çocuğun, ilk evden ayrılma deneyimiyle çocuk yuvasına adım atması, ergenlik krizi veya daha da ileride evlilik yoluyla evden ayrılmasıyla çekirdek ailede yaşanan fırtınalar buna bir örnektir. Bir diğer ayrılma biçimi de aile içinde bir kaybın olması ve yas süreçlerinin donuk ve durmuş zamansallığın dengelerini bozmasıdır. Ailelerde olduğu gibi psikiyatri kurumlarında da bir personelin ayrılması ve sonrasındaki yeni bir örgütleniş yolunda yaşanan kimi zorluklar bu yasın tutulmasıyla ilgilidir. Yaşamın bu dönüm noktaları ölüm gerçeğini de bize hatırlattığı için ayrılma sorunsalını ve kökensel yası yeniden canlandırır.

Son olarak bir ayrılma patolojisi olarak Ensestsi'nin, psikanalitik psikoterapi veya psikanaliz çalışmasındaki göz önünde bulundurmamız gereken ve çalışmayı engelleyen unsurlarını ele alıyorum.

Her ruhsal çalışma gibi psikanalitik psikoterapi[11] ve psikanaliz çalışmasında zaman önemli bir faktördür. Ensestsi patolojisinde zamanın durdurulmasının, yas tutmaya karşı en önemli savunma olduğunu görmüştük. Zamanın kullanılma şeklinin çerçevenin en önemli ayrıntısı olduğunu göz önünde bulundurursak, çerçeveye karşı yapılacak saldırılar ön planda olacaktır. Keza çerçevenin sınırlayıcılığı ve bir üçüncüye gönderme yaparak füzyonu engelleyici yönü de yine saldırının merkezi olacaktır. Dolayısıyla tedavinin en başından itibaren çerçevenin, kurulamayan çerçevenin bile sürekli yorumlanması tedavinin bir parçası olmalıdır.

Bir diğer husus da yine konumuz olan ayrılıkla ilgili olandır. Çerçeve ayrılmayı ama yeniden buluşmayı da tesis eden bir operatör olarak düşünüldüğünde, her buluşma ve onun akabindeki her ayrılık yok olma ve tabii yok etme kaygılarını da beraberinde getirecektir. Bu kaygılar özellikle yorumlanmalı, ayrılmaya karşı geliştirilen savunmalar dillendirilmelidir. Bu özellikle tatil zamanlarındaki

11 Psikanalitik psikoterapi derken psikanalistler tarafından yürütülen psikoterapileri kastettiğim göz önünde bulundurulmalıdır.

ayrılmalar, çerçevedeki kimi değişikliklerin çağrıştırdığı ayrılık ve yok olma düşlemleriyle gündeme gelecektir. Keza kurum içinde yürütülen psikoterapiler için de aynı şey söz konusudur. Kurumlardaki kimi değişikliklerin aynı kaygıları tetiklediğini unutmayalım. Tedavi ekibindeki kimi değişiklikler –ayrılma, görev tanımındaki değişiklikler vb–, doğrudan tedavi edilenin ruhsallığını etkileyecek ve bu durum yeterince servis içinde konuşulmazsa eyleme dökmelerde artma gözlenecektir. Eyleme dökmenin düşünme ve simgesel süreçleri atlatarak doğrudan gerçekleşme yolu olduğunu unutmayalım. Eyleme dökme özellikle çerçeve üzerinden gerçekleşeceği için, kararlı ama yorumlayıcı bir tutum, simgeleştirme süreçlerinin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Ensestsi unsurların hâkim olduğu öznelerin psikoterapilerinde konuşmaya ve bilgiye, yani kendi üzerlerinde bir bilgi sahibi olmaya karşı olağanüstü bir yasak olduğunun altını çizen Racamier, çerçeveyle birlikte kişideki bu yasağın yorumlanmasının da elzem olduğunu ileri sürer. Konuşmak ifşa etmektir, ifşa olmaktır, dolayısıyla sırlarla çevrelenmiş ruhsallığın kalelerini tehlikeye düşürmektir. Ailecek paylaşılan sırları ifşa ederek onlara ihanet etmektir de bu aynı zamanda. Dolayısıyla bir de bu yasağı aşmanın utancı ve yakınlara karşı ihanet etmiş olma duyguları da devreye girer. Utanç, çaresizlik ve füzyonel çevre tarafından ele geçirilmiş olma duygularının yorumlanması da bu konuşamama durumunu kolaylaştıracaktır. Sırların ifşa edilmesinden çok, bu sırların üzerini örttüğü tümgüçlülük duyguları ve ilelebet yaşam düşlemlerinin yorumlanması da konuşmaya karşı geliştirilen direncin yorumlanması kadar önemlidir. Önemli olan durmuş olan zamanı yeniden çalıştırmak ve ruhsallığa yaşamsal canlılığı yani libidoyu yeniden kazandırmaktır.

Son olarak Ensestsi'nin en bariz olarak aile içinde gözlemlenebilen bir patoloji olması, onun toplulukların ruhsal sağlığını değerlendirmek açısından da bir tür turnusol kâğıdı vazifesi görebileceği düşüncesini de beraberinde getirir. Kurumların, küçük toplulukların ve tabii ailelerin ruh sağlığı üzerine yapılan psikanalitik incelemeler, psikanalitik psikoterapiler ve tabii psikanaliz tedavisi, Racamier'nin Ensestsi kavramıyla perspektif değişimini de göz önünde bulundurarak yeni kazanımlar elde etmiştir.

Ayrılma/ayrılamama ya da ayrılmayı sıradanlaştırma gibi ruhsallığın temel meselelerinde Ensestsi kavramı Oidipus gibi tüm bellibaşlı psikanaliz kavramlarıyla birlikte sadece bireysel ruhsallık açısından değil, topluluk ruhsallığına da ışık tutması açısından ayrıca önemlidir. Bu da yaşadığımız toplulukları bu kavram üzerinden çözümlememiz için bir fırsat olamaz mı?

KAYNAKÇA

Ferenczi, S., "Le rêve du nourrisson savant", *Psychanalyse* (3. cilt), Paris: Payot, 1923.

Freud, S. [1905], *Trois essais sur la théorie de la sexualité*, Paris: Idées/Gallimard, , 1976.

Klein, M. [1945], "Erken Kaygıların Işığında Oidipus Karmaşası", *Sevgi, Suçluluk ve Onarım*, yay. haz. ve çev. B. Habip, Kanat Yayınları, 2003, s. 279-316.

Laplanche, J., *Entre séduction et inspiration: l'homme*, Paris: PUF, 1999.

Racamier, P-C., *L'inceste et l'incestuel*, Paris: Les Éditions du Collège, 1995.

Rank, O. [1924], *Le traumatisme de la naissance*, Paris: Payot, 2002.

Winnicott, D. W. [1956], "La préoccupation maternelle primaire", *De la Pédiatrie à la Psychanalyse*, Paris: Petite Bibliothèque Payot, 1969.

Winnicott, D. W. [1964], *L'enfant et le monde extérieur: Le développement des relations*, Paris: Petite Bibliothèque Payot, 1972.

Winnicott, D. W. [1957], *L'enfant et sa famille*, Paris: Petite Bibliothèque Payot, 1991.

BAY A.'NIN KADIN İÇ ÇAMAŞIRLARI: BİLİNÇDIŞI BENLİĞİN RÜYALARDA SÜREGEN İŞLEYİŞİNE BİR ÖRNEK[1]

Michèle van Lysebeth ve Dominique Cupa'nın farklı yönleriyle bilinçdışı benlik üzerine kaleme aldıkları raporlar birkaç yıldır psikanalizde sınır durumda olan bir hastanın ruhsal coğrafyasını ve analiz sürecini kavramada ve bir perspektife yerleştirmede bana yardımcı oldu. Bu yazıda onun analizinin bir parçası üzerinden bu bilinçdışı benliğin rüyalara ilişkin ve derinlemesine çalışma işlevinde nasıl işlediğini göstermeyi seçtim. Bu işlevi ve esas olarak rüyalar aracılığıyla analiz sürecinin gelişimini nasıl ilerlettiğini göstermek üzere seçilmiş beş rüya bulunuyor. Hastam gündelik hayatın sorunlarıyla boğuşurken, seansın büyük bölümünü de bunlar oluştururken, yeraltındaki bir ruhsal yaşam böylece olanca zenginliğiyle açığa çıkmış oldu.

Orta yaşlı bir adam olan A. birkaç yıldır psikanalizde bulunuyor. Hem eşiyle hayatında, hem iki çocuğuyla özellikle kız çocuğuyla hem de iş hayatında yönetmeyi başaramadığı çok sayıda çatışma yüzünden bana başvurdu. Analiz, özellikle rüyalarının analizi, hastanın yaratıcı bir ruhsal yaşama sahip olduğunu görmesini, özel olarak da çocukluğunun gömülü bir bölmesinde kalmış bir yönünü keşfetmesini sağladı. Üç erkek kardeşin en küçüğü olan A.'nın annesi üçüncü çocuk olarak bir kız istemişti. Bir ya da iki yıl boyunca onu bir kız gibi giydirmiş, hatta o kızdan bir anı olarak bir saç lülesi saklamıştı. Analiz sırasında, bir anı ya da bastırılmış olanın geri dönmesi olarak değil, bir olgu olarak bu döneme ait bir fotoğraf anımsandı. Bay A. annesinin kendisi yerine bir kız çocuğu istediğini

---

1 Bu metin 5-8 Mayıs 2016 tarihlerinde Brüksel'de düzenlenen "Bilinçdışı Benlik" temalı, Fransızca Konuşan Psikanalistler Kongresi için sunulan bir ön bildiridir. İlk olarak *Revue Française de Psychanalyse* dergisinde yayımlanmıştır: "Les Dessous Féminins de Monsieur A. Un exemple de fonctionnement onirique continu du moi inconscient", *Revue Française de Psychanalyse*, S. 5, C. 81, Paris: PUF, 2016.

hep biliyordu ama kız gibi giydirildiği bu dönemi hatırlamıyordu. Anlattığı pek çok olguda böyle bir akılcılık ve nesnellik özelliği vardı; açığa vurduğu tek coşkusallık, karısına ve bilmediği başka bir dil konuştuklarını düşündüğü çalışma arkadaşlarına karşı hissettiği öfkeydi. Sözünü ettiği dili *yabancı* olarak niteliyordu. Kendisini yabancı hissetme hali analiz sırasında değişik terimlerle, özellikle cinsel ve kimliksel terimlerle ayrıntılandırıldı. Ruhsal yaşamının eril ve dişil unsurlarının keskin bir biçimde bölünmesi, rüyalar ve rüyaların ayrıntılandırılması aracılığıyla giderek daha açıklık kazandı. Rüyalar *dişi bir yabancının*, hastanın kişiliğinin bir bölmesindeki dişil bir unsurun varlığını ortaya koyarken analiz sürecinde oldukça garip bir şey oldu. Hasta giderek daha sık randevularını aksatmaya, geldiğinde az ya da çok, ama hep gecikerek gelmeye başladı. Seansın bir bölümü hep tamamlanmamış olarak kalıyordu. Böylece, analizin bir kısmı analiz uzamının dışında gerçekleşiyor gibi göründüğü için analizin yürütülmesindeki bir bölme ile rüyalarda belirgenleşen içsel bölme arasında bir paralellik ortaya çıkmaya başladı.

Rüyaların (toplam beş rüya) ve nasıl evrildiklerinin analizine girişmeden önce analiz sırasında açığa çıkan önemli bir olgudan söz etmeliyim. Hastam bir defasında, önemsiz bir şeyden bahsedercesine, ergenliğinde kadın iç çamaşırları giymeyi ve aynada kendisini seyretmeyi sevdiğini söyledi. Bu arzu analiz sırasında evlilik dışı bir ilişkisiyle paylaştığı, kendi deyimiyle bir "oyun" şeklinde geri geldi: Kadın iç çamaşırları giyerek sevişiyordu. Seviştiği kadın bu "oyunu" sadece onu hoşnut etmek için paylaştığını söylediği gün bir reddedilme duygusu hissetmişti. Fetiş oyununun paylaşılmaması ve yitirilmesi yüzünden, bir zamanlardaki annesinin en sevdiği "kız/oğlan" çocuğu olma yanılsamasını kaybettiği için içi kararmıştı. A. bana artık analiz de dahil, hiçbir şeyin anlamının kalmadığını söyledi ve şunu ekledi "Şimdi bu psikanaliz formatını değiştirebilmek ve sizinle yüz yüze oturmak isterdim..." Bunu şöyle yanıtladım: "Yüz yüze, yani daha yakın bir ilişki içinde, yani annesine çok yakın olan o küçük kız çocuğu, hatta saçından bir lüle sakladığına göre annesinin en sevdiği çocuk olan o küçük kız gibi. Ancak bir oğlan çocuğuna, sonra da bir adama dönüştüğünüzde, muhtemelen kendinizi bu anneden çok uzak hissediyordunuz, ya da öyle hissetmiştiniz." Bunun ardından şöyle bir diyalog yaşandı:

"A: Bu uzaklık hissi genel olarak insanlara karşı hissettiğimle çok uyumlu.

B: Uzaklık ve özlem."

Bir ilk rüya gömülü bölmede kalmış dişil unsur için, düşlemleme için bir yol açtı: *Bir kadınla cinsel ilişki kuruyorum. Sonra oradan ayrılmaya hazırlanıyorum. Ortam değişiyor ve bilimkurgu filmlerindeki gibi gerçeküstü bir hale dönüşüyor. Alacakaranlıkta bir dizi düşünce oluşuyor. Bilmediğim bir sebeple arkama bakıyorum ve saydam bir silindirin içinde, yüzükoyun yatmış bir kadın görüyorum. Başını kaldırıp bana bakıyor. Yüzü etkileyici ve bir kuvvet düşüncesi uyandırıyor.* ***Bir kadın olsaydım*** *böyle bir yüze sahip olmak isterdim. Ona bakarken aklıma bir isim geliyor: Joshua Green. Ben Joshua Green'im, o ise A. Vücutlarımızı değiştirmişiz. Ama kadınınkinin yerinde benim vücudumu görmüyorum, bir kadının vücudunu görüyorum. Bu aklımı karıştırıyor.*

A., saydam silindirin içindeki kadının, iletişim kurmanın tek yolu bu bakışmış gibi ısrarla baktığını söyledi. Green'in zihinsel yeteneklerine sahip olmak istediği bir kadın olan eski sevgilisinin adı olduğunu da hatırladı. Analiz edilen olarak divanda sırtüstü yatarken kendisinden daha iyi bir görüşe sahip olan psikanalisti de temsil edebilirdi bu kadın. Bu rüyanın farklı öğeleri A.'da daha başka çağrışımlar da yaptı. Mesela Joshua Green ismi, zenci kölelerin unutulmuş müziklerinden birini, *ragtime*'ı keşfeden caz bestecisi Joshua Rifkin'i anımsattı ona. Bu unutulmuş çocukluğunu aklına getirdi; silindir ise bu çocuklukla temasının kalmadığını düşündürttü.

"Unutulmuş" parçasını mesele eden başka rüyalar birbirini izledi. İşte bir ikincisi: *Küçük bir kıza bir şeyler öğretiyorum ya da ödevlerini yapmasına yardım ediyorum altı-yedi yaşlarında olmalı.* Bu, A.'nın aklına öz yıkıcı bir öğrenciyi getirdi. Kurtarma sınavlarına girebilmesi için ona defalarca yardım elini uzatmıştı. Ama kız yardım önerisini geri çevirmişti. Bu A.'nın kendi öz yıkıcı ve tembel yanını temsil ediyor olabilirdi. Kendi bitmek bilmez ertelemeciliğinden, bir işe heyecanla sarılamamasına gönderme yaptı. Silindirden çıkınca çocukluğundaki küçük kızın büyüdüğünü söyledi bir defasında, bu temsili daha da kanlı canlı hale getirerek. Annesinin ve kendisinin zihninde hapsolmuş küçük kız rüyalarında olması gerektiği gibi bir yaşam kazanmış gibiydi.

Üçüncü bir rüya: *Bir genç kızım. Annem babam orada değilken akşam bana bakan bir adam var ama ben çıkmak istiyorum. Çıkmak için onu itiyorum; beni engellemeye kalkıştığında bana dokunmamasını söylüyorum. Hayır diyor, akşam bana bakmak üzere orada bulunduğunu söylüyor. Ona dokunan ben olduğum halde cinsel taciz suçlamasıyla onu korkutmaya niyetleniyorum. Üstelik annem babam için, o gece yarısından sabah yediye kadar evde kaldığımı belirten bir belgeyi imzalatmak istiyorum ona. Garip bir şey, çünkü rüyada bir kız olduğum halde kâğıtta bir Bay A.'dan söz ediliyor.* Genç kız A.'nın isyankâr tarafını temsil ediyor olabilirdi ama daha fazla bir şey vardı orada: Genç kızda şeytani bir taraf da vardı. Bir kumpas kuruyor ve amacına ulaşıyordu.

Bu rüyanın ardından ortak noktaları insanların sanki A. orada değilmiş, yokmuş gibi davranması olarak özetlenebilecek bir dizi şikâyet ortaya döküldü. Karısına sadece organik ürünler almayı kabul ettiremiyordu mesela. İşte altında çalışanlar üzerinde otorite kuramıyordu. Üstelik *garip* bir şey vardı. İnsanları kızdıracak bir şey yaptığından emin olması, ama ne yapmış olduğunu bilmemesi gibi bir ortak noktaya sahip bir sürü olaydan söz etti. Şeytani genç kızla arasındaki bağ kurulmuş oldu: Ona istemediği şeyleri yaptıran garip bir kuvvet. Sorumluluklarını ertesi güne bırakmak, gerçekliğin reddi pahasına çatışmalardan kaçınmak ve hiçbir şey yapmama isteği idi bu. Bütün bu durumlarda, bu *garip* kuvvet tarafından yönlendirildiği hissine kapılıyordu.

Dördüncü bir rüya: *Üniversiteden kız arkadaşım H. ile birlikteyim. Erkeğim ama üzerimde jartiyerli çorap var. H çoraplarımı beğeniyor ve nereden aldığımı soruyor. İki kızın yakın ilişkisini anımsattığı için bu sohbet hoşuma gidiyor.*

Beşinci bir rüya: *Karımla bir akşam toplantısındayım. Ünlü bir şarap üretim zincirinin sahibi olan bir kadını görüyorum. Rüyamda firmanın logosunu hatırlıyorum: İki kartal gibi bir şey. Ona bundan söz ediyorum. Mesafeli tavrı değişiyor ve bizi bir partiye davet ediyor. Oraya gidiyor ve aşağı inmek üzere asansöre biniyoruz. 10-15 kişi var asansörde. Ama 11000 metre derinlikteyiz. Denizin altına indiğimizi düşünüyorum çünkü rüyamda denizlerdeki en derin çukurun 11000 metre derinlikte olduğunu hatırlıyorum. Petrol kuyusu kazar gibi bu derinliğe kadar kazmanın bir servete mal olmuş olması gerektiğini*

düşünüyorum. İndiğimiz yer camla kaplı. Bulunduğumuz salondan ayrılmış, camla kapatılmış bir balkon gibi ikinci bir bölme olduğunu fark ediyorum. Garip bir şey daha, karşıda bir apartman olduğunu fark ediyorum. Balkonda birkaç kişi var; aralarında biri iç çamaşırlarıyla duran, jartiyerli sarışın bir genç kız. Onu seyretmek hoşuma gidiyor ama bu durumu giderek daha garip bulmaya başlıyorum.

A., cinsel oyunlarında giymekten hoşlandığı jartiyer unsuru yüzünden ve ilk rüyadaki genç kızla bağlantı kurduğu için bu genç kızın kendisi olduğunu söyledi. Rüyasında bulunduğu yere ilişkin şunları ekledi: "*İletişim neredeyse imkânsız; bir sarılmışlık, kuşatılmışlık söz konusu. Bir yandan 11000 metre derinlikteyiz ve bulunduğumuz yerin mimarisi bile bu kuşatılmışlığı temsil ediyor. Şöyle de bir durum var: Ben ona bakıyorum ama kız bana bakmıyor; bu da bir başka iletişimsizlik olgusu. Bizi davet eden kadın da pek iletişim kurmuyordu önce, ama benim onu hatırladığımı anlayınca daha konuşkan hale gelmişti. Şarap logosu çift başlı bir kartaldı. Pek çok ülkenin mesela Bizans'ın simgesi gibiydi: Bütün dünyaya egemen olmanın simgesi olarak başların biri Doğu'ya, biri Batı'ya bakıyordu.*"

Bu rüyanın analizi, derinliklerdeki o yerleşimle, yani petrol çıkarmak için yıllarca süren ve pahalıya mal olan iş olarak psikanalizle birlikte o yeraltındaki hayatı bir kez daha sergilemekteydi. Tarafsız kadın beni temsil ediyordu. İki baş ve birbiriyle kesişmeyen bakışları, A.'ya saydam silindirdeki kadını ve bakışı mesele eden ilk rüyayı düşündürdü.

Bu rüyanın analizinden sonra içsel bölmelere ve onların aktarım-karşı aktarım sahnesinde gerçekleştirilmesine dair bir perspektif açıklık kazandı. Tam bu sırada kendimdeki özel bir körlüğün (kendi inkârımın?) farkına vardım (bakışların birbiriyle karşılaşmaması hem analizdeki konumlanmaya hem de benim kişisel değerlendirmemde, eril kimliği içinde hastamla annesi arasındaki birbirine değmeyen bakışlara işaret ediyordu): Rüyalar ve onların anlatımı arasındaki sürekliliği, tekrarlanan yoklukları hesaba katmak istemiyordum. Yoklukları, eksikleri, kimi zaman ilişkimizi mesafeli hale getirecek biçimde psikanaliz çerçevesinin, bana karşı bağımlılığının reddi olarak, kimi zaman benimle eşcinsel bir ilişki içinde karşılaşmaktan kaçınma olarak, kimi zaman sevgilisiyle fetiş oyununu analizin yerine koyma isteği olarak yorumlamak istiyor-

dum inatla. Bunlar doğru olmaya doğruydu, ancak bir noktaya kadar ne hastamda ne de analiz sürecinde özel bir tepkiye yol açmamıştı. Dönüm noktası her şeyi (rüyaları, rüyaların analizini, yokluklarla delinen analiz ritmini) bir süreklilik içinde kavramam, yoklukları bir savunma olarak değil, ona üçüncü rüyadaki gibi istemediği şeyleri yaptıran dişil, şeytani tarafının ifadesi olarak yorumlamam gerektiğini anladığım gün oldu. Michèle van Lysebeth'in altını çizdiği rüyalarda ***süregen*** işleyiş fikri, ruhsal hayatın açımlanmasını bir çatışmalar alanı olarak değil, ilk aşamada rüyalarda ve analiz çerçevesinde[2] tekrarlanan yokluklar aracılığıyla simgeleştirilme[3] yolu arayan dişil ve eril unsurlar gibi, simgeleştirilme yolu arayan ruhsal unsurların ***sahneye dökülmesi*** olarak düşünmeme yardımcı oldu. İşlerini iyi yapma konusundaki güçsüzlüğünü akılda tutmaya başladığım andan itibaren aynı rüyadaki yoklukları, kendini orada değilmiş gibi –yani özne değilmiş gibi– hissetmesi yeni bir anlam kazandı. Öznenin yokluğu aslında bir savunma değildi; kesinlikle bir orada olma haliydi: A.'nın eylemlerini felce uğratan gömülü bölmedeki dişil parçanın orada bulunmasıydı. Hasar görmüş bir benlikti söz konusu olan; dürtülerle ilişkili bir savunma değil.

Analizin devamı hastamda bir bütünleşme başlangıcını, gerçeklikle ilişkisinde bariz bir düzelmeyi ortaya koyacaktı. Üçüncü rüyadaki yalan (imzalanacak sahte belge) ile resmedilen A.'nın cinsiyetine dair annenin inkârının simgeselleştirilmesi, onu gerçek cinsiyetini sahiplenmeye başlamaya götürecekti. Bu rüya o oğlan çocuğunu da simgeliyordu çünkü belgede genç kızın değil, Bay A.'nın adı belirtiliyordu – rüyada rüya göreni son derece şaşırtan bir biçimde.

KAYNAKÇA

Roussillon, R., *Agonie, clivage et symbolisation*, Paris: PUF, 1999.

Roussillon, R., *Logiques et archéologiques du cadre psychanalytique*, Paris: PUF, 1995.

2 Roussillon, R., *Logiques et archéologiques du cadre psychanalytique*, Paris: PUF, 1995.

3 Roussillon, R., *Agonie, clivage et symbolisation*, Paris: PUF, 1999.

SUÇ VE SUÇLULUK ÜZERİNE PSİKANALİZDE KRİMİNOLOJİYE DAİR KURUCU METİNLER

Psikanaliz literatüründe kriminolojiye dair kurucu metinlerin ilk bakışta aralarında belli bir devamlılık sergilemediği gözlemlense de kriminal psikanaliz, psikanalizin başlangıcından itibaren ileri sürdüğü paradigmaları ve daha sonra çağdaş psikanalizin bu paradigmaları sorunsallaştırarak yeni önermelerle ortaya çıkması sürecini yakından takip eder. Bu paradigmalar şiddet ve ensestin yani Oidipus sorunsalının etrafında yorumlanması temelinde kaleme alınmış metinlerle başlamış, ama daha sonra pratikte karşılaşılan sorular bu temelleri gözden geçirmeye yönlendirmiştir. Ortaya çıkan soruların buluştuğu nokta zihinselleşmiş bir ruhsallık ile zihinselleşme yetenekleri kısıtlı bir ruhsallığın karşısında psikanalistin suça ve suçluluğa dair bakışında ve klinik pratiğindeki farklılıklardır. Bu tabii kurama da ister istemez yansımaktadır.

Bu makalenin amacı da suç ve suçluluk bağlamında kriminoloji ile psikanalizi buluşturan kurucu metinleri psikanalizdeki söz konusu değişimi daha belirgin hale getirecek şekilde ele almaktır. Şöyle ki, öncelikle Oidipus sorunsalı temelinde ve simgeleştirme yeteneğine sahip bir ruhsallığın suç ve suçluluk ile ilişkisini irdeleyen Freud'un makalesi ele alınacak. Daha sonra, bu yeteneğe sahip olmayan, şiddetin ön planda olduğu bir ruhsallığı irdeleyen, saldırgan dürtünün klinik ortamda psikanalizle çalışılabilir hale getirilmesini gösteren M. Klein, D.W. Winnicott ve C. Balier'nin metinleri ele alınacaktır.

Başlangıçta Freud "Psikanalizin Faydaları" başlıklı makalesinde[1] psikanalizin ulaşabileceği alanları sıralarken kriminolojiyi yâd etmemiş olsa da, yapıtının bütününde insanlığın temelindeki iki

1 Freud, S. [1913], "L'intérêt de la psychanalyse", *Résultats, Idées, problèmes I*, Paris: PUF, 1984, s. 187-213.

temel suç farklı bağlamlarda gündeme gelmiştir: Ensest ve baba cinayeti. Bu suçların yasaklanması da Freud'a göre doğal hayattan kültüre yani medeniyete geçişimizi sağlamakta ve bu geçiş aynı zamanda nevrozların kaynağını da oluşturmaktadır. Mamafih bu geçiş, yani ensest ve şiddetin yasaklanması ile cinsel ve saldırgan dürtünün kısıtlanması aynı zamanda insandaki temel hoşnutsuzluğun, huzursuzluğun da kaynağıdır.[2]

Psikanalizde kriminolojiye dair kurucu metinlerin başında Freud'un 1915-16 yıllarında kaleme aldığı "Psikanalizin ortaya çıkardığı bazı karakter özellikleri" ("Quelques types de caracteres dégagés par la psychanalyse") başlıklı makalesi yer alır. Bu makalede Freud nevrozluların belirtilerinin arkasındaki dürtüsel eğilimlerine işaret eder ve suçluluk duygusunu ve sonra da suçu mercek altına alır.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. "İstisnalar" başlıklı birinci bölümde Freud psikanalistin çalışmasının önündeki önemli engellere, yani analizanın dirençlerine işaret eder ve bu dirençlerin bazı kişiliklerle olan ilgisinin altını çizer. Oysa şimdiye kadar, yani 1916 yılına kadar psikanaliz tedavisindeki engelleri bilinçdışının geri çekim gücü, bastırmanın kuvveti, çocukluk çağı cinselliğinin kimi dönemlerine takılmalar, hastalığın ve belirtinin bir uzlaşma ve çıkış yolu olması gibi saptamalarla açıklamış olan Freud şimdi daha farklı bir yol dener ve bazı kişilik özelliklerinden söz eder. Bu özellikler libidonun narsisist yönelimiyle ilgilidir. Freud'a göre kimi hastalar daha önemli bir kazanım elde etmek için halihazırdaki bazı konforlarından vazgeçmemekte ısrarcı olmakta ve tedavinin getirdiği kısıtlamaları şiddetle reddetmektedirler. Kliniğimizin yakından tanıdığı bu hastalar mesela seans sıklığından şikâyet ederler, serbest çağrışım kuralına uymak istemezler ya da çerçevenin diğer unsurlarını taşa tutarlar: Saatler uygun değildir, seans süreleri ya çok uzundur ya da çok kısadır, başta mutabık kalınan ücret birden pahalı gözükmeye başlar. Bu kişiler yaşamlarında yeterince yoksunluk çekmiş olduklarını, hayatlarına yeni bir yoksunluk kaynağı katmak istemediklerini söylemektedirler. Hatta daha da ileri giderek Freud bu hastaların kendilerini bir

2 Freud, S. [1929], *Uygarlığın Huzursuzluğu*, İstanbul: Metis, 2010.

"istisna" olarak kabul edilmelerini istediklerinin altını çizer ve onları ikna etmenin önünün kapandığının altını çizer. Tedavi bir çıkmazla karşı karşıyadır. Hastanın psikanalistine duyduğu aşk da burada işe yaramamakta ve psikanalizin "eğitici" yönü bir hayal kırıklığından öteye gitmemektedir. Narsisist damar işbaşındadır ve *Bebek Hazretleri* (*His Majesty The Baby*) arzularına ket vurulmasına karşı çıkmaktadır. Freud tüm bu hastaların ortak bir özelliğine işaret eder. Hepsi çocukluklarında bir haksızlığa maruz kaldıklarını ve bu haksızlığın onları hayata karşı baştan itibaren dezavantajlı bir konuma soktuklarını dillendirmektedirler. Tıpkı kadınların annelerine karşı onları erkek yerine kız olarak dünyaya getirmiş olduğuna dair büyük hayal kırıklığını ileri sürmeleri ve penis eksikliğine işaret etmeleri gibi.

Freud dikkatini başka bir olguya da yönlendirir. Bu da "Başarı karşısında yenilgiye düşenler" başlıklı makalenin ikinci bölümün konusudur. Nevrozluların şimdiye kadar içsel bir engellenmeden ötürü ortaya çıktığına dair geliştirilmiş histeri modeli ve kaynağını buradan almış psikanaliz yöntemiyle çelişen bir bulguyla karşı karşıyadır Freud. Bu bulgu kimi kişiliklerin başarı karşısında hasta olduklarına dairdir, oysa şimdiye kadar nevrozun kaynağı engellenmeyle ilgiliydi, cinsel dürtünün doyum sağlayamaması gibi. Bu somut klinik durum Freud'u dışsal engellemeler ile içsel engellemeler arasında bir ayırım yapmaya yönlendirir. Aradaki fark nevrozdaki çatışmanın bu sefer yükselen libido yatırımlarının dış gerçekliğe dayattığı dönüşümlerde ve yarattığı çatışmadadır. Oysa daha önce nevrozlarda libidonun iç dünyadaki, yani düşlem üzerinde yarattığı etki söz konusuydu.

Burada bir parantez açıp Freud'un dış gerçekliğin üzerine yaptığı bu vurgunun daha sonra özellikle de 70'li ve 80'li yıllardan sonra "sınır durumlar" adı altında toplanan ve dış gerçekliğe aşırı yatırım yapan hasta grubunun ruhsallığı üzerine yapılan çalışmalara nasıl ilham verdiğini de görmezden gelemeyiz. Libidonun içsel dönüşümlerinde yaşanılan kimi zorlanmalar burada dış gerçeklik üzerinde gerçekleşmektedir. Çağdaş psikanalizin başta R. Roussillon'un[3]

3 Roussillon, R., www.reneroussillon.com/symbolisation/symbolisation-primaire-et-secondaire, 2013.

simgeleştirme üzerine ilerleyen çalışmaları dürtünün bu dış dünya üzerindeki yatırımlardaki dönüşümlerini betimlemektedir. Birazdan ele alacağımız Winnicott'un "Çocuklarda Antisosyal Eğilim"[4] başlıklı makalesiyle çocuklardaki yalan ve hırsızlığa yönelik tespitleri de bu simgeleştirme çalışmalarına ilham vermiştir.

Yeniden Freud'un makalesine dönecek olursak bu dış dünyadaki libidonun dönüşümünün yani başarı karşısında yenilgiye dönüşümün bir tek izahı vardır o da Oidipus kaynaklı suçluluk duygusudur. Freud bu klinik durumu betimleyen iki vaka örneği sunar. Bunlardan ilki yaşama sevinciyle dolu genç bir kadının baba evinden kaçıp dünyayı dolaşması ve bir maceradan öbürüne koşmasıdır. Ta ki bu genç kadın onu seven ve gerçek değerini anlayan bir sanatçıya rastlar ve onunla yaşamaya başlar. Uzun yıllara dayanan bir birliktelikten sonra bu kadın sevgilisinin ailesi tarafından da sahiplenilir ve ilişkisi meşru bir zemine oturmaya yüz tutar ve ufukta evlilik gözükür. İşte tam bu andan itibaren genç kadın her şeyden elini eteğini çekmeye başlar, evin yönetimini bırakır, onu sahiplenen aileye karşı düşmanca bir tavır beslemeye başlar, kıskançlık krizlerine tutulur ve ciddi bir şekilde hastalanır.

Bir diğer örnek de üniversitede ders veren saygın bir akademisyenle ilgilidir. Onu bilimle tanıştıran ve gelişimine vesile olan kürsü başkanı emekli olunca çalışma arkadaşları bu akademisyeni işaret eder. Bu genç adam da bu işe layık olmayacağını ileri sürer ve akabinde yeteneklerini değersizleştirerek melankolik bir durumun içine düşer.

Freud edebiyattan da örnekler verir. Shakespeare'in *Lady Macbeth*'i İbsen'in *Rebekka West*'i de başarı karşısında bozguna uğrayan kişilerdir ve suçluluk duygusu onları da ele geçirmiştir.

Klinik örnekler olsun, edebiyat referansları olsun Freud'un hedefi Oidipus Karmaşası'nın yarattığı suçluluk duygusunun, yani bireyin çocukluk yıllarında anne ve babaya karşı beslediği düşmanca duyguların yarattığı suçluluk duygusunun altını çizmektir. Freud bu suçluluğun erişkin hayatımızdaki suçluluğa da tekabül ettiğini söyler ve genel olarak da sahip olduğumuz suçluluk duygusunun

4 Winnicott, D.W., "La tendance anti-sociale", *De la pédiatrie a la psychanalyse*, Paris: Payot, 1956, s. 325-333.

temelinde bunun yattığını, vicdan sahibi olmamızın kökeninde de bu suçluluk duygusunun yattığını ileri sürer. Bu suçluluk duygusunun ilerideki vicdanın kökeninde olduğunu ileri süren Freud daha sonra ona üst-benlik adını verecek ve onu ruhsal aygıtta benliği yöneten, iyi ile kötü arasındaki farkı gösteren bir mercii olarak tanımlayacaktır.

Makalenin üçüncü bölümü olan "Suçluluk duygusu yüzünden suç işleyenler"de Freud yeniden Oidipus Karmaşası'na gönderme yapar ve bu sefer daha ilginç bir tespitte bulunur. O da suçluluk duygusunun suç işlenmeden önce de mevcut olduğudur. Freud'a göre suçlu suçunu bir yasağı delmek için işlemiş ve bu, suçluya ruhsal bir rahatlama sağlamıştır. Suç işlendiği andan itibaren kaynağı belirsiz ve baskı yaratan suçluluk duygusunun üzerindeki baskı paradoksal bir biçimde hafiflemektedir. Tabii bu kaynağı belirsiz suçluluk duygusunu yine çocukluğa ve Oidipus Karmaşası'na bağlıdır: Yani babayı öldürmek ve anneyle cinsel ilişkide bulunmak arzusunun altını çizen Freud yeniden bu karmaşanın evrenselliğini hatırlatır ve medeniyetin dolayısıyla vicdani vasıfların bu suçların cezalandırılması temelinde oluşturulduğunu ileri sürer.

Herhangi bir suçluluk duygusu duymadan suç işleyenlere de gönderme yapan Freud bu kişilerin cezalandırma arzusuyla bu tür eylemlere giriştiğini ileri sürer ve kabahat işleyen çocukların cezalandırma sonrası sakinleşmelerinde görüldüğü gibi bu kişilerin de aynı güdülenmeyle hareket ettiğini söyler.

Psikanalizde kriminolojiye ilham veren bir diğer kurucu yapıt da Melanie Klein'a ve onun ünlü erken Oidipus Karmaşası'yla ilgili tespitleridir. M. Klein da tıpkı Freud gibi çocuğun ebeveynlerine karşı beslediği cinai ve ensest arzularını kabul eder ama o arzuları daha erken bir döneme çeker. Freud bu karmaşanın 3-6 yaş arasında alevli olduğunu ileri sürerken Klein bunu çok daha erken bir döneme çeker ve bebeklik yıllarına kadar uzanır. Çocukta sadece ensest ve rakibini ortadan kaldırma dürtülerinin değil aynı zamanda şiddetli bebeklik sadizminden kaynağını alan oral döneme mahsus yamyamlık dürtülerine de yer verir. Çocuğun oyunlarından ve resimlerinden hareket eden Klein çocuğun rakibini kesme, koparma, parçalara ayırma ve hatta onları yeme gibi oyun ve anlatılarına dikkat çeker. Daha ileriki yıllarda Klein

çocuklardaki bu ilkel eğilimler ile seri katillerin korkunç cinayetleri arasında bir bağlantı kuracaktır.[5]

Melanie Klein suç eğilimlerini çocukluk sadizmine bağlar. Oral evrede özellikle 6. aydan sonra sadizmin zirve yaptığı dönemde bebek, ölüm dürtüsünden kaynağını alan bu sadizmi ve saldırganlığını zayıf ve henüz gelişmemiş benliğinde muhafaza edemez ve dışarı yani ona bakım verenlere yansıtır. Bu yansıtma sonucunda Klein, çocukların anne ve babalarıyla ilgili korkutucu, fantastik öğelerden, yani imagolardan oluşan temsillerle dolu bir iç dünyaya sahip olduklarına işaret eder. İçeriden dışarıya yansıtılan ölümcül tehlike bu sefer dışarıdan içeriye gelme tehlikesi yaratmaktadır. Bebeklik sonra çocukluk Klein tasvirinde hiç de idilik değildir, Freud'un anne memesinden ayrılmanın yarattığı yitik cennet tasvirini burada hiç bulamayız. Ölüm ve yok olma kaygılarıyla boğuşan bebek nesneleriyle sevgi ilişkisini artırdıkça kaygısı azalır, nesnelerine karşı beslediği korku ve dehşet azalır, sevgi yeteneği çoğalır. Bu süreç Klein'a göre çok dinamik ve yoğun içselleştirme ve yansıtmacı özdeşleşimler içeren anne-bebek ilişkisi temelinde gelişir. Tabii bebek sadece dışarı yansıtmaz içeri de alır. İçeriye aldığı şey "iyi" şeylerdir, dışarı fırlattığı şeyler ise (tüm bu ürkütücü fantastik öğeler) "kötü" şeylerdir. Bir başka deyişle kötü deneyimler, kötü duyumsamalar, kötü verilen bir bakım bebeğin ruhsallığında yer almaz dışarı fırlatılır. Bunların dışarı fırlatıldığı ölçüde dışarıdan gelecek tehlikeler de o derece acımasızdır, ne de olsa bebeğin algıladığı her şey henüz sadece dışarıdan gelmektedir; bebekte bir iç dünyanın varlığına dair bir duyumsama henüz yoktur. Bu tür yaşantılara, yani iç dünyanın dışarıda cereyan etmesine paranoid-şizoid patolojilerinde rastlarız. Bu ilk deneyimlerin ürkütücü ve acımasız doğası Klein' a göre üst-benliğin, yani arkaik bir vicdanın da tohumlarını atacaktır. Bu üst-benlik Freud'da olduğu gibi sadece cinsellik ve ensest temelli değildir. Unutmayalım ki Freud'un üst benliği sadece yasaklayıcı bir merci değil, aynı zamanda çocuğu ensestten ve yıkıcılıktan koruyan ve kollayan bir mercidir de. Bu üst benliğin bir diğer önemli veçhesi de tesis ettiği yasaklamalarla medeniyet kurucu olmasıdır. Oysa Klein'ın erken üst-benlik mode-

5 Klein, M. [1927], "Normal Çocuklarda Suç Eğilimi", *Sevgi, Suçluluk, Onarım*, Kanat Yayınları, yay. haz. B. Habip, (2012, ikinci baskı), s. 131-142.

linde göze göz dişe diş kanunları geçerlidir ve bu bebeğin acımasız, intikamcı ve vicdansız dünyasına tekabül eder. Bu arkaik üst-benlik tedricen iyi nesnelerin ve iyi deneyimlerin içselleştirilmesiyle yumuşar ve çocuğun daha gerçekçi nesne ilişkileri kurmasına ve vicdanın gelişimine (1933) yol açar. Vicdan Klein'da, Freud'dan farklı olarak kendi saldırganlığından ötürü tahrip olmuş nesneyi onarma girişimiyle, bir *başkası* için kaygı duymaya başlamakla gelişir. Oysa vicdan unutmayalım Freud'da Oidipus evresindeki cinayet ve öldürme arzularından kaynaklanan suçluluk duygusuyla bağlantılıydı. Klein'da ise başat olan bu evrede Öteki'nin keşfi, yani Öteki'nin de bir bedene ve bir ruhsallığa sahip olabileceğinin keşfi ve dolayısıyla Ötekiyi kaybetme olasılığıdır da. Şizo-paranoid evreden depresif evreye doğru geçiş bebeğin gelişimindeki insancıllaşmaya işaret eder. Klein'ın medeniyet tasavvuru en başta yamyamca dürtülere ket vurulmasıdır. Bu tabii yalnız kesip parçalamak ve yemek değil bunların ruhsal karşılıklarıdır da: Açgözlülük, haset, oburluk gibi duygu ve duygulanımlara da ket vurmaktır.

Freud ve Klein'ın suç ve suçluluğa dair kurucu mahiyetteki bu tespitlerinden sonra Winnicott farklı bir bakış açısı getirir. Kuramının yapıtaşı olan çerçeve kavrayışı, anne-çevre gibi mefhumlardan yola çıkarak Winnicott "Antisosyal Eğilim" (1956) başlıklı makalesinde çocuklarda oburlukla başlayan, yalana, saldırgan davranışlara ve çalmaya kadar giden davranışların kökenine iner. Enüreziyi de antisosyal davranış kategorisine dahil eden Winnicott söz konusu çocukların 3-4 yaşında olabildiği gibi ergen ya da ergenlik sonrası yaş grubundaki çocuklar için de geçerli olduğunu ileri sürer. Bu tür davranışların özelliğinin normal çocuklarda da görülebilmesi olduğunun altını çizen Winnicott, antisosyal eğilimi çocuk suçluluğundan farklı bir yere yerleştirir. Winnicott'un işaret ettiği husus psikiyatrik bir tanı değildir; bu antisosyal eğilim nevrozlu ya da psikozlu çocuklarda olabileceği gibi, normal ya da normale yakın çocuklarda da mevcuttur ve bu her yaşta rastlanılabilen bir olgudur. Antisosyal eğilim çevrenin de göz önünde bulundurulması gerektiğine dair ruhsal bir olguya işaret eder. Şöyle ki bu eğilime sahip bir çocuk davranışlarıyla, bilinçdışı olarak sergilediği dürtüleriyle ona bakmaya, onu kavramaya yönelik birini ya da birilerini bir şeyler yapmaya mecbur kılmaktadır. Bu davranışların çocuk

açısından bir umut içerdiğinin altını çizen Winnicott, çocuğun yardım arayışına dikkat çeker. Oysa mesela derin ruhsal yoksunluk yaşayan, "hospitalizm"e, yani kurum psikozuna kadar varan patolojik durumlarda umut sönmüştür ve çocuk otistik bir geri çekilme yaşarken, anti sosyal davranış sergileyen bir çocuk bu umudu canlı tutmak için çevreyi harekete geçirecek çeşitli davranışsal tutumlara başvurmaktadır.

Antisosyal davranışın temelinde çocuğun ciddi bir yoksunluk yaşamış olduğunu ileri süren Winnicott çocuğun o zamana kadar aldığı bakımın devamlılığında bir kopukluğa değinir. Çocuk yaşamında bir tarihe kadar onun için "iyi" olan bir şeyi, olumlu bir şeye tekabül eden bir deneyimi kaybetmiştir. Bu iyi şey ondan esirgenmiştir. Çocuk bu kopukluğun telafisini istemekte ve çevreyi harekete geçirmektedir. Winnicott bu yaşantıyı tamir etmenin yolunun öncelikle çevresel bir müdahaleden geçtiğini söyler. Psikanalizi ilk etapta önermez, psikanaliz ancak çevresel koşulların rehabilitasyonundan sonra göz önünde bulundurulmalıdır zira en başta sorumlu olan çevrenin kendisidir.

Winnicott çocuktaki hırsızlığa ve yalana değinir ve çocuğun çaldığı şeyin üzerinde hak iddia ettiği annesi olduğunu ileri sürer, ne de olsa çocuğun bakış açısında anne kendi yaratımıdır ve onu çağırdığı zaman bulabileceği bir nesnedir. Winnicott hırsızlığı geçiş nesneleri, geçiş olguları ve potansiyel alan kavrayışları ile birlikte düşünür ve çocuğun ısrarla bu alanı inşa etmek için libido eğilimleriyle yıkıcı eğilimlerine bir arada başvurduğunu ileri sürer. Bu eğilimler birbirleri içinde erimesi gerekirken burada ayrışmıştır ve çocuk bunları kavuşturmak için çevre-annenin kollarına ya da bir kurumun sağlam yapısına ihtiyacı olduğunu ve davranışlarıyla da bunu elde etmeye çalışmaktadır. Bazen anlayışlı bir çevre, anlayışlı bir anne-babanın çocuğu suçlamadan davranışlarının nedenini öğrenmeye çalışmalarının bile terapötik olacağını ileri süren Winnicott aynı tutumun bir kurum içinde de geçerli olduğunu söyler. Bu bir eğitimci olabileceği gibi bir psikolog ya da bir hemşire olabilir mesela.

Winnicott'taki antisosyal çocuğun analizi ile suç ve suçluluk bağlamında psikanalizde yeni bir kavrayışa tanık oluruz. Şimdiye kadar bastırılmış ya da henüz bilinç mertebesine ulaşamamış bilinçdışının tezahürlerinde suç ve suçluluğun kaynaklarını görüyorduk. Freud

baba cinayeti ve ensest yasağı ile bu bastırılmış bilinçdışına işaret ederken, Klein suçu anlamak için arkaik bilinçdışının daha iyi tanınmasını şart koşuyordu. Oysa Winnicott çevrenin simgeleştirici potansiyeline işaret etmekte ve bilinç/bilinçdışı dinamiğinden çok bir şeylerin ruhsallaşması için gereken dinamiklere işaret etmiştir. Bu dinamikler Oidipus'un, anne-baba-çocuk üçgeninin çok daha berisindeki dinamiklerdir ve ilk simgeleştirmelerin yeşerdiği anne-bebek ortak ruhsal alanına işaret ederler. Winnicott'un yapıtı daha sonra çağdaş psikanalizin simgeleştirme üzerine ortaya çıkardığı metinlere ilham kaynağı olacaktır. R. Roussillon'un ilk simgeleştirmeler üzerine olan yapıtı buna bir örnektir.

Nitekim psikanalizin kriminolojiye katkısı da çağdaş psikanalizdeki kuramsal ve klinik gelişmelere paralel bir seyir izler. Çağımızın kriminolojisinin, özellikle Fransa'da, psikanalizden yararlandığı alan tam da bu simgeleşmemiş bir ruhsallığın sergilendiği ağır suçlardır. Bu konuda önemli bir yapıta imza atmış olan Fransız psikanalist Claude Balier *Şiddetli Davranışların Psikanalizi (Psychanalyse des comportements violents)* adlı kitabında ağır cezalardan hüküm giymiş cezaevindeki suçlularla psikanalitik çerçevede gerçekleştirdiği terapötik deneyimini anlatır. Balier'nin tespit ettiği bellibaşlı klinik unsurlar şiddetin ölçüsüz derecede güçlü olması, kâbusların işlevi, benliğin bölünmesi ve dürtülerin ayrışması sorunsalıdır. Balier bu hali, hatırı sayılır miktardaki bağlanmamış enerjiyle çalışmanın yollarını aramış, onları küçük miktarlara bölüp düşüncenin üretimini teşvik etmeye çalışmıştır. Sorduğu temel soru saldırgan dürtünün bu kadar ayrıştığı durumlardaki akıbeti etrafındadır. Balier'nin saldırgan dürtüyle bu kadar yakından ilgilenmesinin nedeni söz konusu dürtünün psikozlarda, psikosomatik ve sınır durum vakalarında olmadığı kadar en vahşi haliyle tezahür etmesinin ders verici nitelikte olmasıydı. Balier bu yüzden saldırganlık yerine şiddet sözcüğünü kullanmayı yeğler zira şiddetteki ruhsal enerjinin ekonomik yani nicel boyutuna dikkat çekmektedir. Bir yandan Freud'un ileri sürdüğü ölüm dürtüsüne, tekerrür ilkesi ve yıkıcılık eğilimine atıfta bulunan Balier, aynı zamanda saldırganlığın ve tekerrürün kimi durumlarda iyileştirici olduğunu ileri sürmektedir; tıpkı Winnicott'un başka bir bağlamda da olsa aynı doğrultuda hareket ettiği gibi.

Psikopatik davranışların benliği ciddi bir psikotik çözülmeye karşı koruduğunu, tekerrürün bu anlamda koruyucu olduğunu zira saldırgan davranışın dış gerçeklikte bir kapsayan bulduğu fikrinden hareket eden Balier cezaevindeki kimi uygulamaların kapsayıcı özelliğini öne çıkartmaktadır. Cezaevindeki psikanaliz uygulaması tabii tahmin edilebileceği gibi divan-koltuk çerçevesinde gerçekleşmemektedir. Psikanalizin kurum içindeki işleyişidir burada söz konusu olan; şöyle ki hükümlüyle ilişkide olan tüm kurum çalışanları sürece dahil olur ve sentez adı verilen toplantılarda hükümlüyle olan çalışmalarını düzenli bir şekilde bu toplantılarda anlatırlar. Psikanalist bu toplantılarda hükümlünün kurum çalışanları ve kurumun kendisi üzerine yapılan aktarımını izler ve hayat hikâyesinin parçalarını toparlar ve hükümlüye kabul edilebilir dozlarda geri sunar. Travma içeren bu parçaların çoğu zihinselleşmemiş yaşantılardır ve kimi olumlu durumlarda cezaevinde simgeleşme olanağı bulur.

Kriminolojiye dair psikanalizin kurucu metinleri ele alan bu kısa çalışmanın mecburen dışında tuttuğumuz birçok önemli metin de konuyu farklı perspektiflerden ele almak için mevcut. Bunlardan bazıları Freud'un "Dostoyevski ve baba cinayeti" (1928), "La psychanalyse et l'établissement des faits en matière judiciaire pour une méthode diagnostique" (1906) gibi makaleleri olabildiği gibi, M. Bonaparte, A. Aichorn, S. Ferenczi gibi ilk psikanalistlerin de suç üzerine kaleme aldıkları metinleri de göz önünde bulundurmakta fayda var.

Son olarak, burada altının çizilmesi gereken en önemli husus psikanalizin diğer bilim dallarıyla, özellikle de tanı odaklı psikiyatrik girişimlerle olan radikal farklılığıdır. Psikanaliz hayat hikâyesi, çocukluk çağı cinselliği ve yakın çevreyle olan duygu ve duygulanımsal ilişkiler, yaratıcı ve dönüştürücü ruhsallıkların bir arada çalışmasıyla ortaya çıkan özneyi merkezine almıştır. Tanısal girişimlerin kimi kategorilerinde nesneleşmiş, kaybolmuş bir özneden farklıdır bu özne. Bir diğer husus da öznenin suçluluk duyması ki bu da onun sorumluluk alması için bir adımdır ve sorumluluk olgusu da kriminolojinin önemli bir paradigmasıdır.

Öznesiz ve sorumluluksuz bir kriminoloji muhtemelen çok cılız bir bilimsel temele sahip olmaz mıydı?

KAYNAKÇA

Balier, C. *Psychanalyse des comportements violents*, Paris: PUF, 1988.
Freud, S. [1906], "La psychanalyse et l'établissement des faits en matière judiciaire pour une méthode diagnostique", *Essais de Psychanalyse Appliquée* içinde, Paris, Gallimard, 1956, s. 45-58.
Freud, S. [1913], "L'intérêt de la psychanalyse", *Résultats, Idées, problèmes I*, Paris: PUF, 1984, s. 187-213.
Freud, S. [1916]., "Quelques types de caracteres dégagés par la psychanalyse", *L'inquiétante étrangeté et autres essais*, Paris: Gallimard, 1985, s. 134-171.
Freud, S. [1928], "Dostoïevski et le parricide", *Résultats, Idées, problèmes II*, Paris: PUF, 1987, s. 161-179.
Freud, S. [1929], *Uygarlığın Huzursuzluğu*, İstanbul: Metis, 2010.
Klein, M. [1927], "Normal Çocuklarda Suç Eğilimi", *Sevgi, Suçluluk, Onarım*, Kanat Yayınları, yay. haz. B. Habip, (2012, ikinci baskı), s. 131-142.
Klein, M. [1933], "Çocukta Vicdanın Erken Gelişimi", *Sevgi, Suçluluk, Onarım*, Kanat Yayınları, yay. haz. B. Habip, (2012, ikinci baskı), s. 188-196.
Roussillon, R., www.reneroussillon.com/symbolisation/symbolisation-primaire-et-secondaire, 2013.
Winnicott, D.W., "La tendance anti-sociale", *De la pédiatrie a la psychanalyse*, Paris: Payot, 1956, s. 325-333.

Bella Habip Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra Fransa'da Grenoble Üniversitesi'nde Psikoloji lisansı ve Klinik Psikoloji yüksek lisansını tamamlamıştır. Eğitim psikanalisti ve süpervizörüdür. Paris Psikanaliz Cemiyeti (SPP) üyesi ve Uluslararası Psikanaliz Birliği (IPA) üyesidir. İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma Geliştirme Derneği (Psike İstanbul) kurucu üyesi ve ilk başkanıdır. *Uluslararası Psikanaliz Dergisi*'nin (*The International Journal of Psychoanalysis)* Avrupa Yayın Kurulu'nun eski üyesi, aynı derginin Sel Yayınlarından yayımlanan *Yıllığı*'nın 2009-2013 yılları arasında Türkiye ilk editörü ve 2013 yılı itibariyle yayın kurulu üyesidir. *Psikanalizin İçinden* (2007, YKY) ve *Kuram ile Klinik Buluşunca* (2012, YKY) isimli iki kitabı vardır. İthaki Yayınları *Psikanaliz Gündemi* dizisinden yayımlanan *Bensizbiz* (2002, derleme), *Kadınlık, Yeniden* (2003, derleme) ve *Neden Psikanaliz?* (2003, R. Perron), *Çocukluk Çağının Sıcağında* (2010, Florence Guignard) adlı kitapların ve Melanie Klein'dan çevrilen *Sevgi, Suçluluk ve Onarım*'ın (2008, Kanat Yayınları) editörüdür. 1996 yılından beri *Cogito, Defter, Tarih ve Toplum, Doğu-Batı, İstanbul Art News Edebiyat* gibi dergilerde yayımlanmış makale ve söyleşileri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, *Psike İstanbul Psikanaliz Kitaplığı* dizisinden yayımlanan derleme kitaplarda sözlü bildirileri, *Cinsiyetli Olmak* (2007, YKY), *Freud Konuşmaları* (2008, YKY) ve *Narsisizm ve Yaratıcılık* (2017, YKY) adlı derleme kitaplarda makaleleri yer almaktadır.

Kültür ve Psikanaliz: Sinema, Edebiyat ve Güncelin Psikanalizi, psikanalist Bella Habip'in 2012-2018 arasında kaleme aldığı, kültür ile psikanalizin buluşma noktalarından hareket eden makalelerden oluşuyor.

Kültürel alanla bireyin ruhsal ve zihinsel işleyişi arasındaki karşılıklı etkileşimin edebiyat, sinema ve güncel olayların psikanalitik bir okumasıyla açımlandığı bu metinler okuru yönetmen Xavier Dolan'ın filmlerinden Britanyalı psikanalist Winnicott'un yaratıcı dürtüsüne, Orhan Pamuk'un *Kırmızı Saçlı Kadın*'ından Oidipus karmaşasına uzanan geniş erimli ve ufuk açıcı bir alanda yolculuğa çıkarıyor.

Yazarın sözleriyle, bu kitaptaki makalelerin nihai amacı, psikanalizin bilinçdışı, libido, narsisizm, Oidipus karmaşası, ensest ve ensestsi gibi temel kavramlarını çalıştırarak kültür ile bilinçdışının karmaşık ilişkilerini ortaya çıkarmak.

ISBN 978-975-08-4443-0

24 TL
KDV'den muaftır.

